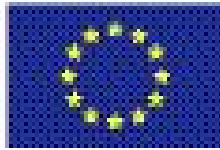

Magyarország célba ér

A projekt az Európai Unió társfinanszírozásával,
az Európa terv keretében valósul meg.

Dr. Villányi László

Dr. Vasa László

AGRÁRGAZDASÁGTAN, EU AGRÁR-, ÉS KÖRNYEZETPOLITIKA

HEFOP 3.3.1-P.-2004-06-0071/1.0

Ez a kiadvány a
„Gyakorlatorientált képzési rendszerek kialakítása
és minőségi fejlesztése az agrár-felsőoktatásban”
című program keretében készült

Dr. Villányi László

Dr. Vasa László

AGRÁRGAZDASÁGTAN, EU- AGRÁR-, ÉS KÖRNYEZETPOLITIKA

Szerzők:

Dr. Ferenczi Tibor
Budapesti Corvinus Egyetem

Katonáné Dr. Kovács Judit
Debreceni Egyetem

Dr. Kuti István
Debreceni Egyetem

Dr. Lengyel Lajos
Szolnoki Főiskola

Dr. Szabó Gábor
Debreceni Egyetem

Dr. Szolnoki Győzőné Dr. Karkus Mária
Debreceni Egyetem

Dr. Vasa László
Szent István Egyetem

Lektor:

Dr. Tenk Antal
Nyugat-Magyarországi Egyetem

Dr. Palkovics Miklós
Veszprémi Egyetem

© DE AMTC AVK 2007

ISBN 978-963-9732-63-6

**E tankönyv teljes mértékben megegyezik a Debreceni Egyetem honlapján,
a <http://odin.agr.unideb.hu/hefop/> elérési úton megtalálható, azonos című tankönyvvel.**

Első kiadás

A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll. A kiadványt, illetve annak részeit másolni, reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni bármilyen formában és bármilyen eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – a kiadó és a szerzők előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

Kiadó:

Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma
Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar

Debrecen, 2007.

Tartalomjegyzék

I. AGRÁRGAZDASÁGTAN.....	7
1. AZ AGRÁRÖKONÓMIA TÁRGYA (DR. VASA LÁSZLÓ).....	7
1.1. Az agrárökonómia és egyéb tudományok kapcsolata	9
2. A MEZŐGAZDASÁG TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FUNKCIÓJA (DR. VASA LÁSZLÓ).....	12
2.1. A mezőgazdaság fogalma.....	12
2.2. Az agrárium rendszere és működése	15
2.3. Az agrárium integrációinak fejlődése	17
3. A MEZŐGAZDASÁG NEMZETGAZDASÁGI SZEREPE (DR. VASA LÁSZLÓ)	20
3.1. Makrogazdasági mutatók az agrárközgazdaságtanban	20
3.2. A mezőgazdaság nemzetgazdasági jellemzői	24
3.3. Az agrobiznisz fogalma, szerepe a nemzetgazdaságban	30
4. A MEZŐGAZDASÁGI SZEKTOR SAJÁTOSSÁGAI (DR. LENGYEL LAJOS).....	33
4.1. A mezőgazdaság természeti és technológiai sajátosságai	33
4.1.1. A termőföld, mint termelési tényező.....	36
4.1.2. A munka és munkaerő a mezőgazdaságban.....	41
4.1.3. A műszaki fejlesztés értelmezése, szerepe és alkotóelemei	44
4.2. A mezőgazdaság közgazdasági sajátosságai	58
4.2.1. A tőke szerepe a mezőgazdaságban, a beruházás-hatékonyságának kérdései ...	59
5. A MEZŐGAZDASÁG ÉS ÉLELMISZERPIAC SAJÁTOS VONÁSAI (DR. VASA LÁSZLÓ).....	63
5.1. A piac elemei, szereplői és általános működése	63
5.1.1. A piac lényege és szereplői	63
5.2. A piaci verseny elméleti működése.....	67
5.3. A kereslet alapösszefüggései és jellemzői	68
5.3.1. A keresleti tényezők összefüggései.....	70
5.4. A kínálat alapösszefüggései és jellemzői	75
5.4.1. A kínálati tényezők alapösszefüggései.....	80
6. AGRÁRPIACI SZABÁLYOZÁSI MECHANIZMUSOK (DR. FERENCZI TIBOR).....	84
6.1. A termelés agrárpolitikai szabályozása	87
6.2. Az árszabályozás közgazdasági alapjai.....	87
6.3 Az OECD agrárpolitikai elemzésekhez használt mutatói	100
7. AZ EU AGRÁRPOLITIKÁJA (DR. FERENCZI TIBOR)	105
7.1. A kereskedelempolitikai konfliktusok agrárpolitikai aspektusai	105
7.1.1. Az USA agrárpolitikája.....	106
7.1.2. Az agrárkereskedelem nemzetközi szabályai, a WTO	110
7.2. Az Európai Unió közös agrárpolitikája	121
7.2.1. Európai integrációs erőfeszítések.....	122
7.2.2. A közös agrárpolitika körvonalai a Római Szerződésben.....	122
7.2.3. A közös agrárpolitika kibontakozása az Európai Gazdasági Közösségben	125
7.2.4. A közös agrárpolitika szakaszai	126
7.2.4.1 A közös agrárpolitika kihívása a valutastabilitás összeomlásával	127
7.2.4.2. A közös agrárpolitika kihívása a területi különbségek növekedése	128
7.2.4.3. A közös agrárpolitika kihívása a belső piac akadályai.....	129
7.2.4.4. A közös agrárpolitika kihívása a magas árak további növekedése	130
7.2.4.5. A közös agrárpolitika kihívása az agrárkereskedelem liberalizálása	131

7.2.4.6. A közös agrárpolitika kihívása a közép- és kelet-európai országok csatlakozásával	131
7.2.4.7. Elterő támogatási rendszerek az egységes piacon.....	132
7.2.5. A közös agrárpolitika piacsabályozási gyakorlata	133
7.2.5.1. Az egységes gazdaság-támogatási rendszer	134
7.2.5.2. A közös piacszerzés néhány ágazata	135
7.2.5.3. Költségvetési átrendezés az 1. pillérről a 2. pillérre	140
8. EGYÜTTMŰKÖDÉSI FORMÁK AZ ÉLELMISZER-TERMÉKPÁLYÁN	
(DR. LENGYEL LAJOS – DR. VASA LÁSZLÓ)	142
8.1. A tranzakciós költségek elmélete	142
8.2. A vertikális koordináció	144
8.3. Szövetkezési formák, termelői szerveződések a mezőgazdaságban	150
8.3.1. Termelői szerveződések Magyarországon	150
8.3.2. A termelési szerveződések főbb jellemzői az Európai Unió országában.....	157
II. KÖRNYEZETPOLITIKA	164
1. AZ EURÓPAI UNIÓ KÖRNYEZETPOLITIKÁJA (DR. SZABÓ GÁBOR – DR. KUTI ISTVÁN).....	164
Bevezetés.....	164
1.1. A környezetpolitika fogalma	165
1.1.1. A környezetpolitikák első időszaka.....	165
1.1.2. A környezetpolitika és az általános társadalom- és gazdaságpolitika.....	166
1.1.3. A környezetpolitika és a fenntartható fejlődés	166
1.1.4. A környezetpolitika szintjei	168
1.2. Az EU környezetpolitikájának rövid története.....	168
1.3. A környezetpolitika intézményrendszere az EU-ban	170
1.3.1. Az Európai Bizottság és annak szervezeti egységei.....	170
1.3.2. Az Európai Unió Tanácsa	170
1.3.3. Az Európai Parlament	170
1.3.4. Az Európai Bíróság	171
1.3.5. Európai Környezetvédelmi Ügynökség	171
1.4. Az EU környezetpolitikájának célkitűzései	171
1.4.1. Az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiája.....	171
1.4.2. Az Európai Unió környezetvédelmi akcióprogramjai.....	174
1.4.3. A tematikus környezeti stratégiák	177
1.4.4. A „zöld könyvek” és a „fehér könyvek”	177
1.5. A környezetpolitikai eszközei az EU-ban	178
1.5.1. Jogi, törvényi eszközök	178
1.5.2. A környezetpolitika gazdasági eszközök	180
1.5.2.1. Adóztatás és környezetpolitikai célú adók	181
1.5.2.2. Környezetpolitikai célú támogatások	184
1.5.2.3. Piacok teremtése.....	185
1.5.3. Önkéntes egyezmények.....	187
2. A KÖRNYEZETI POLITIKA ÉS A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA ÖSSZEFÜGGÉSEI	
(DR. SZABÓ GÁBOR – KATONÁNÉ DR. KOVÁCS JUDIT)	189
Bevezetés.....	189
2.1. A mezőgazdaság és a környezet kapcsolatrendszere	190
2.1.1. A mezőgazdaság hagyományos modellje	190
2.1.2. A mezőgazdaság iparszerű modellje	190
2.1.3. Az iparszerű modell meghaladása: az integrált termesztés és a biotermesztés	191

2.2. Agrár-környezetgazdálkodás az EU-ban.....	191
2.2.1. Kötelezően előírt alapfeltételek.....	192
2.2.2. Önkéntesen alkalmazható szabályozások.....	196
2.3. Magyarország.....	199
2.3.1. Környezetvédelmi előírások az agrártámogatások igénylése esetén.....	199
2.3.1. Irányelvek a magyar szabályozásban.....	200
2.3.2. Önkéntes agrár-környezetvédelmi előírások – Nemzeti Vidékfejlesztési Terv.....	201
Összegzés.....	204
3. ÖKOMARKETING VAGY ZÖLD MARKETING (DR. SZABÓ GÁBOR – DR. SZOLNOKI GYŐZÖNÉ DR. KARKUS MÁRIA).....	205
Bevezetés.....	205
3.1. Az ökomarketing fogalma.....	205
3.2. Ösztönző hatások és akadályozó tényezők.....	207
3.3. Vállalati marketing stratégiák.....	208
3.4. A vállalatok versenyképessége és a környezetvédelem.....	209
3.5. Egy empirikus felmérés főbb tapasztalatai.....	211
Összegzés, következtetések.....	213
Irodalomjegyzék.....	214
Oktatási segédanyag (PPT)	
I.1.-I.5. Agrárökonómia diasor (DR. VASA LÁSZLÓ – DR. LENGYEL LAJOS).....	220
I.6. Agrárpiaci szabályozási mechanizmusok diasor (DR. FERENCZI TIBOR).....	238
I.7. Az EU agrárpolitikája diasor (DR. FERENCZI TIBOR).....	242
I.8. Vertikális koordináció diasor (DR. VASA LÁSZLÓ – DR. LENGYEL LAJOS).....	247
II.1.-II.2. Környezetpolitika diasor (DR. SZABÓ GÁBOR – DR. KUTI ISTVÁN – KATONÁNÉ DR. KOVÁCS JUDIT).....	253
II.3. Ökomarketing diasor (DR. SZABÓ GÁBOR – DR. SZOLNOKI GYŐZÖNÉ DR. KARKUS MÁRIA).....	261

I. AGRÁRGAZDASÁGTAN

1. AZ AGRÁRÖKONÓMIA TÁRGYA

A mezőgazdaságnak is vannak olyan természeti, technológiai és társadalmi sajátosságai, amelyek nem csupán megkülönböztetik a többi nemzetgazdasági ágtól, hanem módosíthatják az általános gazdasági törvények érvényesülését is. Így azok csak erre az ágra jellemző társadalmi-gazdasági jelenséget eredményezhetnek.

A mezőgazdaság előtt történelmi koronként és fejlődési szakaszonként eltérő társadalmi-gazdasági követelmények álltak. A termelésével szemben először mennyiségi, később minőségi és szerkezeti, majd exportorientációt és fizetésimérleg-egyensúlyt javító igények kielégítésének feladata állt. **A mezőgazdaság a gazdasági élet egyik legkiterjedtebb és legbonyolultabb ága.** Céljainak megvalósításához sajátos társadalmi átalakítást, munkaerő-átrétegződést, termelési eszközeinek szinte teljes kicserélését kellett végrehajtani. Feladatának ellátásához sajátos termelési feltételekkel, termelési eszközökkel és módszerekkel rendelkezik.

A tudományok rendszerezése maga is tudományos vizsgálódás és kutatások tárgyát képezi. A Magyar Tudományos Akadémia rendszere a tudományokat két nagy csoportba az élettudományok és a társadalomtudományok csoportjába sorolja. Ebben a rendszerben az agrárökonómia, tekintettel sokrétű kapcsolatrendszerére kettős elhelyezkedésű: egyfelől az agrártudományok, másfelől a társadalom illetve a gazdaságtudományok körébe nyert besorolást.

Az **agrárökonómia** közgazdaságtan olyan ágazati alrendszere, amely a mezőgazdaság sajátosságainak közgazdasági, elsősorban a makroökonómiai kérdéseivel foglalkozik.

Ma már ebben a felfogásban az agrárökonómia szót használják a közgazdaságtan speciális résztudományként való elkülönült elnevezésére. Tudományszervezeti (tudományos, illetve kutatási munkamegosztási rendszerben is agrárökonómiaként szerepel: pl. MTA Agrárökonómiai Bizottsága). Az általános tudományterületi, és agrár-közgazdasági szakmai felfogásban elsősorban a mezőgazdaság gazdasági beilleszkedésének, működésének és fejlődésének makroökonómiai vonatkozásaira értelmezik. A mai bonyolult társadalmi és gazdasági viszonyok között azonban az agrárökonómia valódi tartalma szerteágazóbbá vált, gazdasági kategóriái is ennek megfelelően a közgazdasági ismeretek kutatási, megismerési, vizsgálati orientációk, célok szerint alakulnak (pl.: élelmiszergazdaság, agrárium, agrárvilág, stb. közgazdasági kérdései). A gazdaságpolitikai és agrárpolitikai elvek és módszerek alátámasztásában ugyancsak sokféleképpen jelentkeznek az agrár-közgazdasági ismeretek.

A vizsgálatok, elemzések információs bázisa jelentős részben a mezőgazdaság mikroökonómiai, vállalati forrásokhoz, másrészt az élelmiszeripari, bel- és külkereskedelmi, és egyéb nemzetgazdasági makro- és mikrogazdasági területekhez kapcsolódik. Ebből következően a mai agrárökonómia tárgya és mélysége mind tudományterületként, mind ismeretkörként többféleképpen állítható fel.

Tananyagként elsősorban a képzési célok (mérnök, agrárközgazdász, vállalati menedzser stb. képzés) oktatási és kutatási munkamegosztásának szükségletei formálják az agrárökonómia tárgyát és ismeretanyagát, művelésének fő feladatköréit. Itt is jelentős azonban az interdiszciplináris téma. A kutatásban nagyjából eleve nem határolódnak el a

mikro- és makrogazdasági, köztük pénzügyi, vállalatgazdasági, marketing, gazdaság-irányítási stb. témák. Az oktatásban és az agrár-közgazdasági kutatási tervekben napjainkban a legelterjedtebb agrárökonómiai (agrár-közgazdasági) tárgykörök felépítése a következőkben foglalható össze:

- Az **élelmiszergazdaság**, benne a mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe, ágazati, gazdasági sajátosságai, piaci és intézményi kapcsolatai, az integráció és a kooperáció rendszere, természeti, ökológiai és közgazdasági adottságai, sajátosságai és konzekvenciái.
- A **mezőgazdaság versenyképességének**, piaci és társadalmi alkalmazkodóképességének közgazdasági összefüggései. Az ökológiai és piaci versenypozíciók viszonya, a hagyományok és személyi pozíciók hatásai, a kompatibilitás reális közgazdasági megítélése, mezőgazdasági termelési, növekedési koncepciók és agrárstratégiák.
- A **mezőgazdaság- és az élelmiszerpiac működésének** általános és sajátos vonásai. A nyersanyagok és élelmiszerek keresletének általános és sajátos vonásai. A kereslet rugalmasságának jellemzői és tényezői. A kereslet változásának hatásai a mezőgazdasági termelésre. A mezőgazdasági termékek kínálatának, termelési, vállalkozási és strukturális összefüggései. A mezőgazdasági termelés színvonalának hatása a kínálat és a kereslet alakulására. A mezőgazdasági és élelmiszerpiacok árviszonyainak változása, tényezőinek és hatásainak összefüggései. A költség- ár- és jövedelemviszonyok mezőgazdasági sajátosságai. Az árviszonyok piaci hatásmechanizmusának jellemzői (árformák, monopolhelyzetek regionális és nemzetközi árösszefüggések, stb.).
- A **mezőgazdaság nemzetgazdasági kapcsolódásai**. Az input és output kapcsolatok közgazdasági megítélése. Piaci és szervezeti integrációk mezőgazdasági lehetőségei és korlátai. A magyar mezőgazdaság lehetőségei és korlátai. A magyar mezőgazdaság világgazdasági megítélése. Az EU hatása a magyar mezőgazdaságra. Az EU tagsági viszony közös és nemzeti érdekei a mezőgazdasági és élelmiszer-termelésben.
- A **mezőgazdaság költség- ár- és jövedelemviszonyai**. A vállalati és a nemzetgazdasági költség kategóriák összefüggései. A mezőgazdasági költségszerkezet közgazdasági megítélése. A mezőgazdasági árviszonyok általános és sajátos jellemzői.
- A **mezőgazdasági árszínvonal, az árviszonyok, az árdiszparitás és az agrárrolló összefüggései**. A keresleti és kínálati piac árhatásai. A mezőgazdasági árrendszer és az árpolitika lényege.
- A **termelési tényezők** piacának és közgazdasági hatásainak agrár-közgazdasági kérdései. A föld és a földhasználat alapkérdései. A földhasználat sajátosságai. A föld termelési és piaci sajátosságai. A talaj termékenységének természeti és közgazdasági vonatkozásai. A földhasználat tulajdoni és vállalkozási háttere. A földhasználat makrogazdasági vizsgálatának kérdései. A földérték- és a földár a piacgazdaságban. A földpiac és a nemzeti földbirtok-politika.
- A mezőgazdasági **munkaerőviszonyok** közgazdasági kérdései. A munkaerő létszám, struktúra, a vállalkozási és a személyi jövedelmek összefüggései a mezőgazdaságban. Munkatermelékenységi kérdések.
- A mezőgazdasági **termelőeszközök** közgazdasági kérdései. A termelőeszközök (inputok) struktúrája a mezőgazdaságban. A műszaki fejlesztés és innováció a mezőgazdaságban. A hazai mezőgazdaság tulajdoni és vállalkozási átrendeződése, a termelési színvonal és a műszaki fejlesztés összefüggései. A mezőgazdaság termelési színvonala, versenyképessége és a műszaki fejlesztés összefüggései.
- Az **externáliák** és a **környezetvédelem** alapvető mezőgazdasági vonatkozásai.

- A magyar mezőgazdasági vállalkozások és a vállalatok struktúrájának jellemzői, termelési és piaci konzekvenciái. A tulajdoni- és méretstruktúra változásának agrár-közgazdasági jellemzői és konzekvenciái. A kis- közép és nagyvállalkozások versenyképessége és agrárpolitikai megítélése.
- A **mezőgazdasági ágazatok** tevékenységek, gazdaságtanának alapkérdései. A növénytermesztési, állattenyésztési ágazatok, szolgáltatások és egyéb tevékenységek működésének, gazdasági pozíciójának vizsgálati, logikai rendszere és makrogazdasági kérdései.
- A **hazai mezőgazdaság világgazdasági helyének** közgazdasági megítélése. A világgazdasági megközelítés módszertani és szakmai mutatói, a színvonal és a verseny összefüggései.

A felsorolt témakörök és kiemelt témarészek nem fogják át a mezőgazdaság agrár-közgazdasági (agrárgazdasági) anyagrészek ma ismert teljes körét. Csupán arra alkalmasak, hogy az agrár-közgazdasági gondolkodásmódot megalapozzák, és további vizsgálatokra, elemzésekre ösztönözzék az elméleti és gyakorlati szakembereket. A legtöbb agrár-közgazdasági elemzés, módszer és ismeret jó része a gazdaságpolitika, az agrárpolitika és vállalkozási, gazdálkodási gyakorlat megalapozását szolgálja. Nem véletlen, hogy a vázolt agrár-közgazdasági témák jó része agrárpolitikai, vállalat-gazdaságtani ismeretté vált.

A kutatási és oktatási munkamegosztás nyomán az **agrárpolitika** önálló ismeretkörre vált. Az agrárpolitika cél- és eszközrendszerében természetesen az agrárökonómiai ismeretelemek, elvek, vizsgálati módszerek is megjelennek. Ezért a két ismeretkör sok átfedéssel jelenik meg a szakirodalomban.

1.1. Az agrárökonómia és egyéb tudományok kapcsolata

Az agrárökonómia tudományági és szakismereti vonatkozásban több – a kutatás, oktatás, gazdálkodás munkamegosztása nyomán kialakult – tudományággal kapcsolódik. Természetszerűleg a közgazdaságtannal, mint fő forrással a legerősebb a kapcsolat. Az ismeretek, vizsgálati módszerek, kategóriák tekintetében azonban az agrárökonómia több területen is kölcsönös kapcsolatban van, gyakran szoros interdiszciplináris egymásra épülésben találkozók.

A mezőgazdaság közgazdasági kérdéseinek vizsgálatával már a XIX. század elején önállóvá vált szaktudomány, az **agrár-közgazdaságtan** foglalkozott. A fejlődés eredményeként azonban napjainkra az agrár-közgazdaságtannak két fő kutatási területe alakult ki: egyik makro-, a másik mikroszinten. Az **agrárökonómia a makroszférában**, a nemzetgazdaság mezőgazdasági ágában, a **vállalati gazdaságtan** pedig a **mikroszférában**, a termelés alapegységében végbemenő termelési folyamatokat, gazdasági jelenségeket (vállalati tervezést, szervezést, munkaerő-gazdálkodást, stb.) vizsgálja. A két tudományág aktív kölcsönös kapcsolatban van egymással. Az agrárökonómia a vállalati gazdaságtan számára nemcsak kiinduló, módszertani tudomány, hanem közvetíti a gazdasági szabályozókat a vállalatok részére, a vállalati kutatások pedig jelzik azokat a problémákat, amelyekből az agrárökonómia az egész mezőgazdaságra általánosítható következtetéseket von le.

Az agrárökonómia közgazdaságtudományi jellege ellenére szoros **kapcsolatban** van a **természet- és műszaki tudományokkal**. Az agrárökonómiának foglalkoznia kell az agro- és zootechnikai fejlődéssel, a műszaki haladással. Ez természetesen összefügg azzal, hogy a közgazdasági tudományok fejlesztése sem választható el a termelőerők, a technika, a természet- és a műszaki tudományok fejlettségétől. A mezőgazdaság gazdasági jelenségei szorosan kapcsolódnak a termelés természeti és technológiai oldalához, ezekkel pedig a

természet- (talajtan, biológia, növénytermesztés, állattenyésztés, stb.) és a műszaki tudományok foglalkoznak, az általuk feltárt törvényszerűségek ismeretét az agrárökonómia felhasználja.

Az elméleti és gyakorlati munkamegosztásban önállóvá vált gazdaságpolitika a mai közgazdaságtanban a makrogazdaságtan része is. A gazdaságpolitika – mint alkalmazott közgazdasági tudomány – a gazdasági tevékenységet az állam és a társadalom viszonyában vizsgálja, abból a célból, hogy feltárja azokat az összefüggéseket, amelyekre támaszkodva a gazdaságpolitikai koncepció kialakítható. Feladata továbbá a célokkal összeegyeztethető szabályozóeszközök rendszerezése, érvényesülési mechanizmusuk, működési feltételeik feltárása.

Hasonló a helyzet az agrárökonómia és az agrárpolitikai kapcsolatokkal. Az agrárpolitika a közgazdasági elméletben, de a gazdasági életben is általánosan elismert és használt fogalom. Az agrárpolitika gyakorlatilag az általános gazdaságpolitika része, amely a mezőgazdaság fejlesztésére, állami irányítására és szabályozására irányul. Kiterjed a mezőgazdasági termelés, az értékesítés, az ár, a hitel, a beruházás és a támogatás kérdéseire, a birtokviszonyok alakítására stb. Az agrárpolitika gazdasági racionalitása megköveteli a mezőgazdaságban érvényesülő gazdasági törvények ismeretét, érvényesülésük feltételrendszerének feltárását, amelyeket tudatosan felhasznál az agrárpolitikai célok meghozatala, illetve annak gyakorlati megvalósítása során. Az agrárökonómiának – mint a gazdasági törvények feltárásával, működési feltételeinek kutatásával foglalkozó tudománynak – szoros és kölcsönös kapcsolatban kell lennie az agrárpolitikával. Kidolgozza azokat a módszereket és eljárásokat, amelyek lehetővé teszik a gazdasági törvények agrárpolitikában való felhasználását és alkalmazását.

Az agrárökonómia, amikor a mezőgazdaságban végbemenő folyamatokat, jelenségeket vizsgálja, abból a célból is teszi, hogy feltárja a fejlődésre ható tényezőket s ezek ismeretében a fejlődési irányokat és a fejlődés tendenciáit. A gazdasági törvények tendencia jellegű érvényesülése a mezőgazdaságban is végbemegy. Ennek ismerete mellett a fejlődés trendjének meghatározásához nagy időtáv áttekintése szükséges, s ehhez feltétlenül kell a múlt ismerete. A mezőgazdaság múltbeli fejlődését az agrártörténet tartalmazza, bemutatja a társadalmi formációk és a termelőtevékenységek összefüggéseit. Ismerteti a termelőerők, ezen belül a termelési eszközök fejlődését s azok hatását a termelési viszonyok változására, valamint az agrártársadalomra. A jelenben érvényesülő jelenségek, törvényszerűségek objektív érvényesülésének, azok jövőbeni hatásának felismerését a múltbeli jelenségek, fejlődési folyamatok ismerete teszi teljesebbé és megalapozottabbá. Ezért szoros kapcsolat van az agrártörténet és az agrárökonómia tárgya között.

A világgazdaság – s benne a világ mezőgazdasága – a termelőerők és a termelési viszonyok olyan világméretű rendszere, amelyben a nemzetközi munkamegosztás alapján sokrétű gazdasági kapcsolat köti össze az egyes nemzetgazdaságokat s azok elemei, amelyben az egyes nemzetgazdaságokra ható általános és sajátos törvényszerűségek érvényesülnek. A törvényszerűségek feltárása a világgazdaságtan feladata.

A speciális gazdaságtudományok és a **világgazdaságtan** tárgya között hasonlóság mutatkozik. A világgazdaságtan is a társadalom fejlődésfolyamatainak egy speciális részterületét, annak gazdasági relációit vizsgálja, de az egész világra kiterjedően. Tehát hangsúlyozottan jelentkezik a szóban forgó tudományágaknál jóval nagyobb komplexitása. Vizsgálatai kiterjednek a világ mezőgazdaságában végbemenő folyamatokra, fejlődési sajátosságokra, tendenciákra és törvényszerűségek feltárására. Az agrárökonómia tehát nem hagyhatja figyelmen kívül a világgazdaságtan mezőgazdaságra vonatkozó megfigyeléseit, vizsgálati eredményeit sem.

A mezőgazdaság gazdasági-társadalmi szerepének napjainkban tapasztalható változását nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tudományterület tárgyalása során. A **multifunkcionális mezőgazdasági modell** előtérbe kerülésével – amely a mezőgazdasági tevékenységet kvázi közszolgáltatnak tekinti, melynek során a gazdálkodó a mezőgazdaság erőforrásaival nem élelmiszerjellegű termelést folytat a társadalom jóléte érdekében – az agrárökonómia egyre szorosabb kapcsolatba kerül a vidékfejlesztés különböző területeivel, a szociológiával, a regionális gazdaságtannal, és a háztartás-gazdaságtannal.

Az **agrárökonómia** tehát a természet- és a társadalomtudományi diszciplínák ismeretköreit felhasználva értelmezi a mezőgazdaságot, a társadalom és a gazdaság legösszetettebbnek és legbonyolultabbnak mondható szektorát.

Az előzőekben felvázoltakból is kitűnik, hogy a mezőgazdasági tevékenység társadalmi és gazdasági törvényszerűségeinek vizsgálata során a más ágazatok esetében alkalmazott metodológia nem alkalmazható.

Ellenőrző kérdések:

1. Mi az agrárpolitika fogalma?
2. Mi a gazdaságpolitika feladata?
3. Mi az agrárgazdaságtan fogalma?
4. Mik az agrárpolitikai döntések megalapozásának, értékelésének folyamatai?

2. A MEZŐGAZDASÁG TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FUNKCIÓJA

2.1. A mezőgazdaság fogalma

A hagyományos természettudományos és közgazdasági felfogásban a mezőgazdaság, mint nemzetgazdasági ág, továbbá földművelés, mint tevékenység fogalom volt meghatározó. A korábbi szakkönyvek és lexikonok szerint a mezőgazdaság a nemzetgazdaság egyik ága, amely növényi és állati eredetű élelmiszereket, ipari nyersanyagokat állít elő.

Ez a hagyományos megfogalmazás a mezőgazdaságot tulajdonképpen nyersanyagtermelő tevékenységként fogja fel. Ennél régebbi felfogások is ismeretesek a hazai és a nemzetközi szakirodalomban.

Ezek szerint a mezőgazdaság olyan őstermelő gazdasági ág, amely alapvetően a természeti tényezőkre támaszkodik. Az **őstermelés** körébe egyébként három gazdasági ágot soroltak: a bányászatot, a geotermikus energia kitermelését és a földművelést.¹

Az elkülönítés alapja a természet döntő szerepe a termelési folyamatokban. Ezek a megfogalmazások tehát a földművelés (vagy földművelés) megnevezést használták, és a növényi, állati szervezeteknek a talaj és egyéb természeti elemek segítségével az emberi gazdálkodás szolgálatába állítását értették alatta. Innen származik a magyar nyelvben ma is ismert földművelés szó lényege, s ebből következett a földdel gazdálkodó ember szakmai elnevezése: a földműves.

A régi megfogalmazáshoz és tartalomhoz képest a mezőgazdaság gazdasági lényege és szerepe alapvetően megváltozott. Ma is igaz, hogy a mezőgazdaság termelési tényezői között meghatározóak a természeti tényezők (föld, víz, kémiai és biológiai faktorok stb.). Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés technikája és technológiája, valamint gazdálkodásának rendszere gyökeresen megváltozott az utóbbi fél évszázadban.

A kézi munkán és az állati igán alapuló mezőgazdaságot felváltotta az iparhoz hasonló technológiai rendszerű termelési folyamatok fő jegyeit viselő, egyúttal az élelmiszertermelő és forgalmazó tevékenységekkel mindinkább integrálódó korszerű mezőgazdaság (ipari, vagy iparszerű mezőgazdaságnak is nevezik). A mai gazdaságban tehát a mezőgazdaság eredeti szerepe jóval több és bonyolultabb a korábnál, ezért árnyaltabban kell meghatározni.

A családi gazdaságok, kis-, közép- és nagyvállalatok tevékenységéből kitűnik, hogy maradtak a mezőgazdasági szférában hagyományos termelési és felhasználási rendszerek (pl. a nagyjából önellátásra, a felesleg értékesítésére berendezkedett családi gazdaságok). Egyúttal azonban erőteljesen megnőtt, sőt uralkodóvá vált (a hagyományoshoz képest) az árutermelő vállalkozás.

A gazdaságilag legfejlettebb országokban az 1950-es évtizedtől szorosabbá vált az élelmiszer-feldolgozás, a kereskedelem és a mezőgazdaság kapcsolata (vertikális integráció). Magyarországon az élelmiszeriparral való szerződéses kapcsolat erősödése mellett jelentősen fejlődött a nagy mezőgazdasági (állami és szövetkezeti) vállalatok saját élelmiszer-feldolgozó tevékenysége. Utóbbiakban az 1960-as évtized második felétől – a mezőgazdasági idényszerűség hátrányainak kiküszöbölése, a jövedelemnövelés és más célok miatt – az ipari és szolgáltató jellegű kiegészítő tevékenység részaránya is számottevővé vált. Mindezek a változások együttesen már az 1970-es évtizedben a mezőgazdaság minőségileg új struktúráját, új gazdasági jellemzőjét és szerepkörét alakították ki. A változások egyik lényeges gazdasági

¹ Innen származik a pénzügyi és piaci szabályozásban az "őstermelő" kifejezés.

hatása az élelmiszergazdasági komplexum megjelenése, amely elvileg az élelmiszertermelés mezőgazdasági és élelmiszeripari ágát foglalja egybe.

Élelmiszertermelésen általában a fogyasztóhoz kerülő nyers vagy feldolgozott élelmiszerek előállításának folyamatát értik, függetlenül attól, hogy milyen a végtermék kidolgozottságának foka. Az élelmiszertermelés inkább elvi fogalom, mögötte nem állnak számszerűsíthető közgazdasági paraméterek: célja viszont egyértelműen meghatározható, hiszen az élelmezési célú – végső felhasználásra, vagyis belső fogyasztásra, felhalmozásra és exportra kerülő – anyagi javak előállítását jelenti. E tevékenységben a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer-forgalom egyaránt fontos szerepet tölt be.

A **mezőgazdaság** az élelmiszertermelés folyamatában – még ha egyébként nem csak nyersanyagokat és félkész termékeket, hanem kész, végső felhasználású termékeket is állít elő – alapvetően **nyersanyagtermelő**, s ez határozza meg a nemzetgazdaság egészébe és az élelmiszertermelésbe való beilleszkedését és szerepét. Az alapanyag-termelésen túlmenő, de a mezőgazdasághoz (helyhez vagy gazdasághoz) kapcsolódó egyéb funkciók más közgazdasági elbírálás alá esnek.

Az élelmiszer-feldolgozást végző élelmiszeripar az említett folyamatban szintén fontos, egyúttal a mezőgazdasági tevékenységtől eltérő, de ahhoz szorosan kapcsolódó láncszeme az élelmiszertermelésnek. A forgalmazási folyamat már kevésbé különül el, hiszen nagyobb része az élelmiszeriparhoz (nyersanyag-felvásárlás, késztermék-eladás), kisebb része a mezőgazdasághoz kapcsolódik, s e tevékenységnek csak elenyésző hányada sorolható a speciálisan elkülönült élelmiszer-kereskedelemből.

Szűkebb értelemben a mezőgazdasági termelést és az élelmiszer-feldolgozást (benne az élelmiszeripari feldolgozást) együtt nevezik **élelmiszergazdaságnak**. Tágabb értelemben az élelmiszer-forgalmat is az élelmiszer-gazdasághoz csatlakoztatják. Az élelmiszertermelés e három fő területének, – vagy ahogyan sokan nevezik – „fő vertikumának” kapcsolata, egymásra épülése eleve egyértelműnek látszik, az élelmiszergazdaság elnevezése mégsem régi keletű. Ennek az az oka, hogy a termelés, a feldolgozás és a forgalom kapcsolata a gazdasági fejlődéssel együtt erősödik, s a mezőgazdasági nyersanyagok mind nagyobb hányada jut feldolgozás után végső felhasználásra, továbbá az áruforgalom is bővül.

A feldolgozás kapcsolódásának erősödésében fordítva is érvényesül a tendencia, vagyis az élelmiszeripar egyre több terméket juttat vissza a mezőgazdaságba ún. termelő-felhasználásra (ipari takarmányok).

Az élelmiszer-gazdaságot a vele egybekapcsolódó ellátó iparágakkal együtt a szakirodalom találóan agrár-ipari komplexumnak (**agrobusiness**) vagy röviden agrárkomplexumnak nevezi. Az agrár-ipari komplexum makroökonómiai kategória, és jól kifejezi azt a tendenciát, amely a gazdasági életben a specializálódással együtt a kooperáció erősödésében, az integrálódásban jelentkezik. Mindez az agrárgazdaságtanban olyan szemléletmód erősödését eredményezi, amely a konkrét vállalati tevékenységet, az egyes ágazatok működését nem elszigetelten, az egészből kiragadva, hanem összefüggéseibe ágyazva, komplexen vizsgálja.

Az élelmiszergazdaság kategória használata mellett a mezőgazdasági tevékenységet a hivatalos statisztika és a gazdaságirányítás élesen elválasztja.

A közgazdasági és gazdaságpolitikai, illetve agrárközgazdasági szóhasználatban elterjedt az **agrárszektor** elnevezés. Ez tartalmilag nem meghatározott, de általában (jelentésekben, közleményekben politikai programokban) az élelmiszergazdaságon belül a mezőgazdasági tevékenységekkel foglalkozó vállalkozások (gazdaságok) elkülönítése (adatokban, mutatókban).

A századforduló éveiben – az EU-hoz való csatlakozás előkészítését és megvalósítását megalapozó tudományos és gyakorlati publikációkban, valamint gazdaságpolitikai és agrárpolitikai fórumokon – a mezőgazdaság teljesebb társadalmi-gazdasági szerepét jellemző fogalmak terjedtek el. Ezek között az „agrárium” és az „agrárvilág”, valamint a számszerű elemzésekben az „élelmiszervertikum” elnevezések közismertek, talán legegyszerűbb az élelmiszervertikum értelmezése, mert ez szinte teljesen az „élelmiszergazdaság” tartalmát fedi (mezőgazdasági termelés, élelmiszer-feldolgozás, élelmiszerkereskedelem). Példaként szolgáljon egy 1999. évi agrárpolitikai meghatározás: „Az élelmiszervertikum a hazai GDP-nek több mint 30%-át adja és a foglalkoztatott lakosságnak 25-35%-át érinti”.

Az ezredforduló élelmiszertermelési, benne agrártermelési stratégiai programjainak zöme az „agrárium” fogalmat használja a mezőgazdasági és élelmiszertermelési vertikum fogalmának kiküszöbölésére. A kategória tartalmának értelmezése azonban sem közgazdasági, sem agrárpolitikai (tervezési, irányítási, szabályozási) szempontból nem egyértelmű. Az élelmiszertermelés mezőgazdasági és élelmiszeripari nemzetgazdasági szerepének tágabb és stratégiaileg átfogóbb kategóriájaként azonban az agrárium a legrövidebb megfogalmazásban, magában foglalja az emberek összes élő természeti környezetét és a társadalom erre irányuló tevékenységét. Tágabb értelemben ebbe a fogalomba és a hozzá kapcsolódó társadalmi, gazdasági tevékenységekhez tartozik a regionális, illetve területfenntartó és az életminőséget érintő tevékenységi, gazdálkodási kör is. Az agrárium alapvető elemeként az élelmiszertermelést veszik figyelembe. A természeti környezet használatának, fenntartásának és megújításának körében az élelmiszertermelés és a környezetgazdálkodás, környezetvédelem összefüggéseit általában kiemelik mind makro- és mikrogazdasági, mind gazdaságpolitikai vonatkozásban.

Az EU több tagországában és hazánkban is a makrogazdasági és a kapcsolódó gazdaságpolitikai elvek és stratégiák középpontjába került az életminőség megőrzésének és javításának koncepciója, mintegy kapcsolódva (gyakran szembe állítva) a profitorientált gazdasági működés törekvéseivel. Ez a felfogás külön kiemeli az agrárium szerepét és eredeti funkcióinak ezirányú orientálásának társadalmi, gazdasági okait, céljait, eszközeit és konzekvenciáit. Ebből következik, hogy az agrárközgazdasági elemzéseknek szinte az összes felsorolt tudományos és ismereti tárgykörökben ezeket is vizsgálniuk kell.

E tekintetben napjainkban is a mezőgazdasági alaptevékenységekkel különösen összefüggő élő környezet fenntartásának, az ún. **„fenntartható fejlődés”** (*sustainable development*) követelményének a beillesztése áll a makroökonómiai vizsgálataik homlokterében. (Többek között az ún. biotermelés, ökoháztartás, természetgazdálkodás, természeti övezetek, területfejlesztési, környezetvédelmi programjai, a biodiverzitás stb.).

2.2. Az agrárium rendszere és működése

A mai európai közgazdasági, agrár-közgazdasági felfogások (főleg az EU országaiban) többnyire rendszerelméleti, de legalábbis rendszerszemléleti megközelítésben vizsgálják és analizálják az agrárium rendszerkomplexumát, annak alrendszerait és ezek arányainak, összefüggéseinek változását. Ennek megfelelően alakulnak a rendszer egészét és részeit érintő gazdaságpolitikai, agrárpolitikai és társadalompolitikai stratégiák is.

Ebben a komplex rendszerben (az agrárium tágabb rendszerében) az élelmiszerágazat, benne a mezőgazdaság a rendszer elemeinek integrációjával kapcsolódik. A kapcsolat rendszerelméleti alapja, hogy a rendszerek változását, és lehetőségeit determinálja szerkezetük integráltsági foka, amely adott időpontban az előzőleg végbement integrációs és dezintegrációs folyamatok eredménye.

Az integráció a legismertebb fogalmazás szerint olyan társadalmi, gazdasági, politikai, stb. folyamat, amelynek során növekszik a rendszer elemei közötti kapcsolatok, összefüggések, kölcsönhatások és viszonyok száma, intenzitása és súlya, ezáltal fokozódik a rendszer strukturáltsága, szervezettsége és funkcionális sokoldalúsága. Ennek eredményeként erősödik az elemek kölcsönös függése, feltételezettsége és meghatározottsága egymástól és egymás által.

Ugyanakkor csökken az elemek viszonylagos függetlensége, önállósága, öntörvényűsége, háttérbe szorul az önmozgás, önfejlődés, önmeghatározás. Az integráció szorosan összefügg az ellentétes folyamattal, a dezintegrációval. Az egyik folyamat feltételezi a másik folyamat egyidejű érvényesülését más rendszersíkon. A dezintegráció a konkrét rendszertől függően az elemek osztódásában, különválásában, önállósodásában, függetlenedésében, elszigetelődésében, elhatárolódásában, decentralizációjában, és arányaiban nyilvánul meg. A kétféle folyamat egyidőben, de más rendszersíkon és rendszerkapcsolatokban játszódik le.

Az **integráció** feltételezi a rendszer elemei közötti különbözőség csökkentését mennyiség, minőség és időbeliség szempontjából. A magas szinten integrált rendszerek szerkezete tehát harmonizált, összehangolt (szinkronizált). Ez egyben azt is jelenti, hogy minél integráltabb egy rendszer annál hatékonyabb az adott funkcióban a működése és a lehetséges maximum körül alakul a teljesítménye. Az integráltság fokának növekedésével alacsonyabb a gazdasági-társadalmi jellegű rendszerek működtetésének, illetve fenntartásának költsége, vagyis a belső irányítás, a menedzsment költsége, viszont ugyanakkor annál kisebb a szerkezeti rugalmassága, vagyis annál kevésbé képes fejlődésre. Előfordulhat, hogy az erősen integrált rendszereknél a környezeti változások által létrehozott egyensúlyhiány annyira elmélyül, hogy az kikényszeríti a szerkezeti változással történő alkalmazkodást. Ez a rendszer elemeinek súlyos sérülésével, a rendszer zavart működésével, illetve szélsőséges esetben teljes szétesésével, megszűnésével jár. Ez esetben – erre történelmi példa az élelmiszertermelésben is adódott – a dezintegrációs folyamatok előtérbe kerülnek.

A **dezintegrációs** folyamatokat általában tekintve, több szükségyszerűség indokolja. Először is a rendszer elemei sérülés nélküli elválaszthatóságát teszi lehetővé. Ezáltal a rendszer egyes elemeinek magasabb teljesítményű és hatékonyságú elemekkel való kicserélése és így a rendszer egészének lerombolás nélküli fejlődése válik lehetővé. A teljesítmény-, illetve hatékonyságnövekedést azonban csak a rendszer rendező elve szempontjából lehet értelmezni. A mezőgazdaságban például a szerves trágyák műtrágyákkal történő helyettesítésével, a nagy táblákon gépesítéssel és kemizálással folytatott termelés hatékonyabb, ha az elérendő hozam növelése a cél, illetve ha a mezőgazdaságot csupán mint egyik tőkebefektetési, profitszerzési lehetőséget elemezzük. Ez azonban kevésbé hatékony rendszert eredményez a természeti környezet, a biodiverzitás vagy a vidéki közösségek

fenntartása szempontjából. Másrészt mód nyílik a specializált, kevesebb funkciójú, tehát egyszerűbb rendszerek létrehozására. Ez lehetővé teszi a mennyiségi növekedést (koncentráció) és az adott egyszerű rendszerek színvonalának emelkedését. Harmadsorban a specializált, egyszerűbb rendszerek új szerkezeti elrendezettségu rendszerekbe történő szervezése, illetve a magasabb színvonalu egyszerű rendszereknek az eredeti rendszerstruktúra szerinti újraintegrálása egy egészében fejlettebb, magasabb színvonalu rendszerre alakulhat.

A mezőgazdaság lényegének, tartalma, működése és társadalmi, gazdasági szerepének változása – a földműveléstől az agráriumig – a rendszer integrációs és dezintegrációs folyamatainak követésével jól kifejezhető. Ezzel lehet tulajdonképpen a mezőgazdaság értelmezése körüli bizonytalanságot megszüntetni.

Az évezredekkel ezelőtt kialakult földművelő, állattenyésztő tevékenységű gyűjtögető, vadászó, halászó emberek, családok, falvak gyakorlatilag a természeti környezetbe integrált, az ökológiai rendszerbe beilleszkedő mezőgazdaságot alkottak.

Ezt követte (a történészek által „mezőgazdasági forradalom”-nak nevezett) dezintegráció, amelynek folyamatában külön vált az ökológiai rendszerektől a domesztikált állatok tartása, a füves területektől pedig a gabonafélék termesztése.

Kialakult a mezőgazdaság és a környezet szembenállása is, amely esetenként a viszonylag kezdetleges technológiák mellett is romboló hatású volt (túllegeltetés, elsivatagosodás, erózió, öntözött területek elsivatagosodása stb.) A mezőgazdaság és a természeti környezet elkülönülése után a dezintegrációs folyamatok a mezőgazdaságon belüli elkülönülés felgyorsulásával folytatódtak. Különváltak egymástól az állattenyésztés és növénytermesztés, az erdészet, a halászat, a vadászat, az akvakultúra, a kertészet, a szőlészet, a gyümölcsstermesztés. Ezeken belül is további dezintegráció történt az egyes növény- és állatfajok, sőt hasznosítási irányok, termékek, és egyéb tevékenységekben. A dezintegrációs folyamattal elkülönült a közvetlen termelési folyamatoktól a tárolás, tartósítás, feldolgozás és kialakult az élelmiszeripar, amelyen belül is további dezintegráció ment végbe.

Egyes, előzőleg szorosan a földhöz kötődő tevékenységek teljesen elkülönültek. Az 1970-es és 1980-as évtizedben Magyarországon is elterjedt az iparszerű termelés, illetve üzletágukat sokan az ipari tevékenységekbe sorolták (broiler üzem, húsmarha rendszer, stb.). A dezintegráció során egyre több emberi, természeti, biológiai és a mezőgazdaság által előállított erőforrást ipari erőforrásokkal helyettesítettek (gépesítés, kemizálás, mesterséges szénaszáritás stb.). Ennek folyamán egyre nőtt a mezőgazdaság integrációja az ipari tevékenységekkel, ami egyben magával hozta a mezőgazdaság és a vidéki térségek egyre nagyobb függőségét, kiszolgáltatottságát az ipar, a tőkepiac és általában a nem mezőgazdasági szektorok állapotával és változási folyamataival szemben. Ez a magyarázata annak, hogy a dezintegráció hatékonysága mellett egyre többször hivatkoztak a szakemberek annak hátrányaira is.

A dezintegrációs folyamatok lehetővé tették a mezőgazdasági rendszer egyes részeinek specializációját és koncentrációját, az egyes résztvékenységek gazdasági színvonal- és hatékonyságnövekedését az élelmiszertermelésben, benne a mezőgazdaságban.

Magyarországon ez a folyamat közismerten a hazai mezőgazdaság nemzetközileg elismert magas technikai, technológiai színvonalát és termelési paramétereit eredményezte. Ezt a folyamatot segítette a mezőgazdasági nagyüzemek mérete, benne a föld centralizációja és a tőke koncentrációja, valamint az ún. korszerű nagytechnológiák alkalmazhatósága, amelynek előnyeit alátámasztotta az élelmiszerek viszonylagos keresleti piaca. Ezért is érthető az a szakmai felfogás, hogy ennek mesterséges (politikai) és természetes (rendszerváltási, piaci) széthullása erősen visszavetette a magyar mezőgazdaság összteljesítményét.

2.3. Az agrárium integrációinak fejlődése

A vázolt integrációs folyamat – a nyugat európai és a hazai vélemények szerint – sok kárt okozott a nemzetek, országok jövője szempontjából. Az EU illetékes szervezeteinek programjai szerint – a Magyar Tudományos Akadémia fejlesztési, kutatási tézisei szerint is – a túlzottan profitorientált dezintegrációs folyamat nagy károsodást okozott a vidéki térségek gazdasági és társadalmi szerkezetében, a természeti környezetben és a tájban. Megszűnt a mezőgazdaság szerves, sokoldalú kapcsolata a vidéki térségekkel. Lényegében csak a földhöz kötődő mezőgazdasági tevékenységek maradtak a vidéki térségekben, azonban gyakran ezek is „standardizált” technológiák szerint, a konkrét helyi ökológiai feltételektől elszakadva működtek. Lényegében az így megmaradt szűk tevékenységi kört azonosították a mezőgazdaság fogalmával. Ez a leszűkített, torz struktúrájú „mezőgazdaság” valóban nem töltheti be azt a szerepet, hogy a vidéki térségek fenntartásának és fejlődésének gerince, meghatározója legyen.

Ebből következik az egyre növekvő társadalmi igény a folyamat megfordítására, a mezőgazdaság újraintegrálására (a mezőgazdasági- és vidékfejlesztési politikát egy integrált keretbe kell foglalni).

Az erre épített mezőgazdaság-, agrár-, illetve agrárium fejlesztési programjai, agrárstratégiák az EU gazdaságpolitikai, benne agrárpolitikai programjai nyomán közismertté váltak, s a hazánkban is makrogazdasági és agrárközgazdasági minősítésük a szakemberek ezirányú ismereteit bővítik. Magyarországon erre épültek a mezőgazdaság „fenntartható fejlesztésének” kutatási és agrárpolitikai stratégiára vonatkozó stratégiai programok az 1990-es évtizedben. A programok elvei és törekvései ma már agrárközgazdasági ismeretként foglalkozhatók össze.

Az újraintegrálódás folyamatában a mezőgazdaság és benne a mezőgazdasági vállalati rendszer sokoldalúan (multifunkcionálisan) kapcsolódik a természethez és a vidékfejlesztéshez. Az ún. multifunkcionális mezőgazdaság feladataihoz tartozik az élelmiszerbiztonság garantálása, a megújítható nyersanyagok termelése az ipar és az energiaszektor számára. Ugyanakkor feladata a táj megőrzése és gondozása, a vidéki értékek, életstílusok és kulturális értékek megőrzése, továbbá az életbevágó környezeti elemek (talaj, víz, levegő) egészséges állapotának megőrzése.

A **multifunkcionális mezőgazdaság** koncepciója tehát lényegében nem más, mint a mezőgazdaság újraintegrálása iránti igény megfogalmazása, hiszen a felsorolt feladatok eredetileg is a mezőgazdaság szerves részét képezték. Az EU ezt a folyamatot az „Integrált megközelítés” néven fogalmazta meg a vidékfejlesztési politika céljaiban. Ebben a mezőgazdaság európai modelljéről beszélnek, amelyben az Európai Unió olyan mezőgazdaságot tervez, amely „gazdaságilag életképes, képes magas minőségű élelmiszert termelni, s amely hozzájárul a vidéki térségek társadalmi struktúrájának (social fabric of rural areas) fenntartásához és elősegíti, hogy ezek környezeti funkcióikat teljesíteni tudják“.

Az újraintegrálás hazai törekvései kapcsolódnak az EU-ban kialakult stratégiai elvek, irányzatok és programok alapjaihoz. Mindemelllett a hazai törekvések sem újkeletűek. Az élelmiszerek „kínálati piacának” általánossá válása (az 1980-as évtized) óta több természeti és közgazdasági tudományág művelői hangsúlyozzák, hogy előbb-utóbb célszerű visszatérni az agrikultúra (földművelés, földgondozás), a föld kultúrált használatának (nem a régi, hanem modern) felfogására.

A mezőgazdaság újraintegrálása nem a kialakult technikai, technológiai, szervezési színvonal leépítését jelenti. Valójában a folyamat a korábbi dezintegráció által létrehozott specializáció és az egyes elemekben végbement színvonal-emelkedés alapján nem a régi rendszerek helyreállítását, hanem egy új, az egész rendszer szintjén egy magasabb szintű integrációt jelenthet, illetve kell, hogy jelentsen. Ebbe az integrációba beilleszthetők a fejlett

ipari termelőeszközök, sőt a biotechnológiai újítások is. A mezőgazdaság „Európai modellje” tehát az integrált és multifunkcionális mezőgazdaság. Az integrált és multifunkcionális mezőgazdaság tehát nem csupán szóhasználat kérdése, hanem az újra integrálás megvalósítása. A folyamat főleg négy körben érinti a mezőgazdasági stratégiákat: a föld újraintegrálásában, a mezőgazdaság és a természeti környezet újraintegrálásában, a mezőgazdaság szétválasztott részeinek újraindításában és a vidéki térségek újraintegrálásában.

A föld újraintegrálása gyakorlatilag arra irányul, hogy ne csupán gazdálkodási (befektetési, jövedelemtermelő), hanem multifunkcionális (sokfeladatú) erőforrás legyen. Ehhez a lakosság, az ország és az adott vidék érdekeinek megfelelő használatára van szükség (a földhasználati és tulajdoni változások agrárközgazdasági kérdéseinél erről bővebben lesz szó).

A mezőgazdaság és a természeti környezet újraintegrálása a mezőgazdaság iparosodása során általánossá vált intenzív, iparszerű mezőgazdasági technológiák által a tájban és a természeti környezetben (talaj és vízszennyezés, a talajszerkezet rombolása, talajerózió, a biodiverzitás csökkenése stb.) okozott károk csökkentését, illetve megszüntetését célozza. A vidéki térségek európai kartája szerint olyan növénytermesztési, állattenyésztési termelési formákat kell kialakítani, amelyek figyelembe veszik az ökoszisztémák hosszú távú egyensúlyát. Az EU agrárpolitikai reformjának célkitűzései között szerepel a mezőgazdasági-környezeti intézkedések megerősítése. Ezek szerződéses alapon megfizetik a gazdálkodóknak a környezeti szolgáltatások nyújtását és a környezettel összhangban lévő gazdálkodási módszerek alkalmazását.

A mezőgazdaság és a természeti környezet integrálása azonban nemcsak azt jelenti, hogy környezetbarát technológiákat alkalmaz, hanem azt is, hogy a mezőgazdaság jobban támaszkodik az ökológiai feltételekre, vagyis az ipari inputok helyett az ökológiai adottságok gazdaságilag hatékony, de fenntartható hasznosítására törekszik. Véget kell vetni tehát annak a gyakorlatnak, hogy csupán a már megtermelt gazdasági javak mezőgazdaságon keresztül történő átalakítása és értéknövelése történik, ahelyett, hogy egyre nagyobb mértékben az ökológiai erőforrásokból állítanának elő elsődleges, eredeti gazdasági értéket. Ezáltal a mezőgazdaság sokkal nagyobb mértékben járulhat hozzá a társadalom gazdagodásához és jólétéhez, mint az intenzív, nagy mennyiségű ipari inputot használó mezőgazdaság. (Pl. saját energia előállítás, szerves és zöldtrágyák szélesebb körű hasznosítása, biológiai növényvédelem stb.) Az ilyen integrációs törekvéseket jelzik a különböző új mezőgazdasági rendszerekre vonatkozó kezdeményezések, mint az alacsony ráfordítási szintű-, az integrált-, a bio-, az organikus-, az ökológiai- a polikultúrás-, stb. mezőgazdasági technológiai megoldások ill. rendszer kísérletek. Az integráció legmagasabb formáját próbálja megvalósítani az ún. permakultúra (permanent agriculture), amely teljesen zárt rendszerben csupán a természeti erőforrások hasznosítására épül és semmilyen külső (ipari) inputot nem igényel. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a nemzeti agrárprogramokban ne szerepeljen a környezettel nem ellentétes intenzív, vagy szuperintenzív, a piacon versenyképes speciális termékek termelésének biztonságos vállalkozásainak működése és agrárpolitikai elfogadása, támogatása (pl. pecsenyecsirke, pulykabroiler, étkezési tojás üzemek).

A vázolt folyamat részben a növénytermesztés és állattenyésztés, a kertészet, az erdészet, a vadgazdálkodás és más tevékenységek újraintegrálását jelenti. A környezetbarát mezőgazdaság a vegyes szerkezetű mezőgazdasági vállalkozások elterjedésére irányul. A folyamat visszaintegráló területe, hogy az állattenyésztésnek – ahol lehetséges – nagyobb mértékben kell alapoznia a mezőgazdaságban közvetlenül előállított inputokra és a természetes tartási módokra. A mezőgazdaság és az erdészet, a vadgazdálkodás stb. közötti

éles elhatárolódás megszüntetését is szükségesnek tartják, amelyhez integrálni kell a vonatkozó törvényi szabályozást is. A dezintegrációs folyamat része, hogy a mezőgazdasági termeléstől teljesen elszakadt tároló, feldolgozó, élelmiszeripari tevékenységeket közelebb kell vinni a termeléshez, lehetőleg a vidéki térségekbe kell visszahelyezni. A mezőgazdasági nyerstermékek elsődleges feldolgozását (tisztítás, csomagolás, darabolás stb.) a mezőgazdasági alaptevékenység szerves részének kell tekinteni, elő kell segíteni a regionális, és helyi, kisebb méretű, a helyi sajátosságokhoz igazodó élelmiszeripari tevékenységek kialakítását. Ezzel együttes indoklás, hogy a nagyméretű, koncentrált és a termeléstől távolabb elhelyezkedő élelmiszeripart, a nagyobb összehangolást igénylő gazdasági érdek- és szervezeti integráció útján kell megvalósítani. Ennek megvalósítását szolgálnák a gazdálkodók feldolgozó, értékesítő szövetkezetei, a szövetkezetek másodlagos szövetkezetei, hosszú távú, kölcsönös előnyökre épülő integrációs szerződések és egyéb vállalkozási, szervezeti formák.

A mezőgazdasági és a vidéki térségek újraintegrálása Magyarországon akkor vált közismertté, amikor 1998-ban a kormányzat megszervezte a Mezőgazdasági- és Vidékfejlesztési Minisztériumot. Nyugat-Európában már az EU megalakulása előtt szorgalmazták a folyamatot, hazánkban pedig a korábbi kormányzati programokban a regionális fejlesztési célokban jutott kifejezésre. A mezőgazdaság vonatkozásában a kérdés úgy vetődött fel, hogy a mezőgazdaság iparosodása, illetve a nagyüzemek magas technikai, technológiai szintje nyomán a mezőgazdaság egyre inkább elkülönült attól a térségtől, amelyben működött. Az újra összehangolást elősegítette a rendszerváltás utáni tulajdoni és méretbeni változás, valamint a piaci módosulásokból következően megindult termelésszerkezeti változás. Az újraintegrálódás folyamatában gyakorlatilag egyre inkább átrendeződik a mezőgazdasági tevékenység és összehangolódik az egyes vidéki térségek (tájak, falvak és egyéb települések) átfogó céljaival. Hazánkban már az 1990-es évtizedben készült ún. térségfejlesztési tanulmányok és konkrét térségfejlesztési programoknak része volt a mezőgazdasági feladatkörök integráló beillesztése.

A röviden áttekintett integrációs folyamatok megvalósításához több évre van szükség. A makrogazdasági és agrárközgazdasági konzekvenciák közt az ezredforduló után is élesebben láthatók a többletráfordítások, költségek, illetve finanszírozási problémák, mint az eredmények. Az EU tagság révén ehhez igényelhető összegek eltörpülnek a folyamat nemzeti költségei mellett. A konzekvenciák mezőgazdasági, agrárközgazdasági értékelése során a dezintegráció problémái több vonatkozásban vetődnek fel. Itt csupán azt kell megállapítanunk, hogy az integrációs folyamatok nyomán a huszadik évezred végén jellemző mezőgazdaság multifunkcionális, sokfeladatú nemzetgazdasági ágazattá alakul. Ennek elnevezésére talán az agrárium szó sem elegendő. Mindemellett rendkívül fontos az olyan agrárközgazdasági felismerés, és gyakorlat, amely az agrárium integrált kapcsolatrendszerén belül a szűkebb értelemben vett mezőgazdaság makrogazdasági sajátosságait, fejlődési törvényszerűségeit és nemzetgazdasági összefüggéseit racionálisan vizsgálja és értékeli.

Ellenőrző kérdések:

1. Mit jelent az őstermelés fogalma és honnan ered?
2. Mit takar az élelmiszergazdaság fogalma?
3. Mi az agrobiznisz?
4. Mit jelent az agrárszektor fogalom?

3. A MEZŐGAZDASÁG NEMZETGAZDASÁGI SZEREPE

A makroközgazdasági és a vele összefüggő gazdaságpolitikai elméletek és gyakorlati megközelítésű álláspontok mérlegelési rendszerében, módszereiben és logikájában általában kiinduló témakör az egyes nemzetgazdasági ágak szerepének, gazdasági és társadalmi fontosságának értékelése. A mezőgazdaság vonatkozásában ez természetesen az élelmiszertermeléshez kapcsolva oldható meg, hiszen az agrárágazatok teljesítményének, termékeinek már több mint háromnegyede az élelmiszeripari feldolgozás után jut el a gazdaság forgalmi, fogyasztási folyamataiba.

Lényegében tehát – nem feledkezve meg sem a szűkebb mezőgazdaság, sem a tágabb agrárium összefüggéseiről – az élelmiszergazdaság nemzetgazdasági szerepének, helyének és közgazdasági konzekvenciáinak a makrogazdasági minősítéséről van szó. A szerepértékelés és az exogén, valamint az endogén gazdasági kapcsolatok differenciált vizsgálata során azonban természetesen szükség van a mezőgazdaság és az élelmiszeripar külön-külön és kölcsönös kapcsolataiban történő vizsgálatára.

A mezőgazdaság, az élelmiszeripar, valamint a kapcsolódó kereskedelmi és szolgáltató tevékenységek és működésük vállalkozásai (gazdasági szereplői) közötti viszonyok, teljesítményeik, érdekviszonyaik, jövedelem elosztási stb. jellemzőik megismerése nem egyszerű feladat. A differenciák és összefüggések mutatói közül számunkra természetesen az agrárközgazdasági megközelítés van előtérben, de természetesen a vertikális makrogazdasági jellemzőinek megismerésére való törekvésekkel is foglalkozunk.

3.1. Makrogazdasági mutatók az agrárközgazdaságban

A mezőgazdaság szerepének általános és sajátos nemzetgazdasági minősítése az Európában (benne az EU-ban) elterjedt mutatók felhasználásával történik. A mutatórendszer általános jellemzője a makroökonómiai vizsgálatok céljaival függ össze. A makroökonómia általában összevont (aggregált) mutatók, jellemzők formájában elemzi a gazdaság teljesítményeit, állapotát, fejlődési tendenciáit. A makroökonómia a kettős aggregálás jellemző: a gazdasági szereplőket ágazatokká, szektorokká foglalja össze, a termékeket pedig termékcsoportokká, végső soron egyetlenegy termékhalmazzá (összkibocsátássá), outputtá összesíti.

A nemzetgazdasági szintű mérés mutatószám rendszere természetesen, az egyes ágazatokéval, gazdasági tevékenységekével azonos mutatókat tartalmaz. Persze a mutatók adatháttere a nemzetgazdasági mutatókhoz szükséges információkat is magában foglalja, a vállalkozóktól (vállalatoktól és társadalmi szervezetektől) kiindulva. A mezőgazdaság teljesítményének ráfordításainak és jövedelmének méréséhez szükséges mutatók és adatok az általános rendszer mellett az ágazat sajátosságait is figyelembe vevő rendszert is tartalmaznak.

A nemzetgazdasági mérlegrendszer és a gazdasági folyamatok számbavételének teljes rendszerét a számviteli és statisztikai rendszer felépítése támasztja alá. A szükséges módszertani ismereteket a vonatkozó szakkönyvek részletezik. Ezért itt csupán a makrogazdasági tevékenységek számbavételének (elszámolásának) a mezőgazdasági elszámolásokban is érvényes alaprendszerét foglaljuk össze. A rendszer iránti követelmény, hogy lehetővé tegye az ország gazdasági tevékenységének eredményességének a gazdálkodás színvonalának változásának vizsgálatát.

A makrogazdasági mutatószám rendszer világszerte a nemzetgazdasági mérlegek elkészítésének igényéből indul ki. A statikus és dinamikus mérlegek két oldala egyik oldalon (bal, aktívák) a termékek érték összetevőit, a bruttó nemzeti termék globális struktúráját foglalja össze. A mérleg másik oldala (jobb, illetve passzívák) a jövedelmek szerkezetét mutatja be. A nemzetgazdasági mérleg felépítése eszerint (3.1. táblázat):

3.1. táblázat: A nemzetgazdasági mérleg

Aktívák	Passzívák
	Bér
Bruttó hazai beruházás	Kamat és egyéb jövedelem
Kormányzati	Közvetett adó
Nettó export	Értécsökkenés
Bruttó nemzeti termék összesen	Profit
Értécsökkenés (mínusz)	Bruttó nemzeti termék összesen
Nettó nemzeti termék	Értécsökkenés (mínusz)
	Nettó nemzeti termék

A makrogazdasági mérlegrendszer természetesen több részlet mérleget épít fel (ágazati, szektorális, anyagmérlegek stb.), s belőlük és az információs rendszer megfelelő adataiból állíthatók ki a makrogazdasági mutatók rendszere. Ez röviden a következőképp vázolható (a kibocsátási és jövedelmi folyamatok összetevőit a mezőgazdasági információs rendszer bemutatásánál foglaljuk össze):

A makrogazdasági folyamatok mutatórendszere a hazai rendszerváltás és az EU csatlakozás előtt az **MPS (Material Product System)**, vagyis az anyagi termelés rendszere volt. Több ország ma is alkalmazza és a hazai makrogazdasági elemzések történelmi összehasonlító elemzéseinél nálunk napjainkban is ismerni kell. A rendszer lényege, hogy a gazdasági tevékenységeket, folyamatokat csak az anyagi termelésből származó javakra vonatkoztatja. Nem veszi figyelembe a „nem anyagi szolgáltatások teljesítményértékét (államigazgatás, oktatás, egészségügy teljesítményei). Legjellemzőbb összesítő mutatója a „Nemzeti jövedelem”, amely az összes bruttó termelési érték és az anyag, illetve anyagi jellegű költségek különbsége. A mezőgazdaság szerepének minősítésében még ma is legtöbbször szereplő mutatók: a mezőgazdasági termelés részaránya a nemzetgazdaság bruttó termeléséből és a nemzeti jövedelemből.

Az EU-hoz tartozó és általában a „nyugati” országok az **SNA (System of National)**, illetve a „Nemzeti Elszámolások Számlarendszerét” alkalmazzák. Ebben termelőnek tekintenek minden társadalmilag szervezett hasznos tevékenységet, amelynek szereplője jövedelemhez jut. A rendszer tehát beszámítja a „nem anyagi” szolgáltatások teljesítményeinek értékét is. Az EU-ba való belépés során nálunk is ezt a rendszert fogadják el, bár teljes kiépítése az évezred forduló után fejeződik be.

3.2. táblázat: Az SNA termelési mutatói

Mutatók	Bruttó	Félnettó (elnevezésükben bruttó)	Nettó
Megtermelt jövedelem	bruttó kibocsátás (GO)	bruttó hazai termék (GDP)	nettó hazai termék (NDP)
Elsődleges elosztás során megtermelt jövedelem		bruttó nemzeti jövedelem (GNI)	nettó nemzeti jövedelem (NNI)
Végső felhasználásra kerülő jövedelem		bruttó rendelkezésre álló nemzeti jövedelem (GNDI)	nettó rendelkezésre álló nemzeti jövedelem (NNDI)

Az SNA-mérlegrendszer termelési mutatói a következők (3.2. táblázat):

A **bruttó kibocsátás** (*Gross Output* = **GO**) az adott évben az adott ország területén megtermelt összes termék és szolgáltatás értéke.

A **bruttó hazai termék** (*Gross Domestic Product* = **GDP**) az adott évben az adott ország területén létrehozott, végső felhasználásra kerülő termékek fogyasztási és beruházási cikkek és szolgáltatások összértéke. A bruttó hazai terméket a bruttó kibocsátásból a folyó termelői felhasználás levonásával kapjuk.

A **bruttó nemzeti termék** (*Gross National Product* = **GNP**) az adott ország állampolgárai által egy adott időszak alatt megtermelt (belföldön és külföldön együtt) végső felhasználásra rendelkezésre álló termékek és szolgáltatások összértéke.

A **nettó hazai termék** (*Net Domestic Product* = **NDP**) az adott évben az adott ország területén létrehozott új termékek és szolgáltatások értékének összege. A nettó hazai terméket a bruttó kibocsátásból az összes felhasználás (anyagok és amortizáció), a bruttó hazai termékből pedig az amortizáció levonásával kapjuk.

A **Bruttó Nemzeti Jövedelem** (*Gross National Income* = **GNI**) az ország állampolgárai által az adott évben realizált összes elsődleges jövedelem.

A **Nettó Nemzeti Jövedelem** (*Net National Income* = **NNI**) a Bruttó Nemzeti Jövedelem amortizációval² csökkentett része.

A **Bruttó Rendelkezésre álló Nemzeti Jövedelem** (*Gross National Disposable Income* = **GNDI**) az ország állampolgárai által felhasználható bruttó jövedelem összege. A GNI módosított formája, annál több az országba beáramló, és annál kevesebb az országból kiáramló nemzetközi transzferekkel³.

A **Nettó Rendelkezésre álló Nemzeti Jövedelem** (*Net National Disposable Income* = **NNDI**) a GNDI nettó párja, azaz a Bruttó rendelkezésre álló nemzeti jövedelem amortizációval csökkentett része.

² értékcsökkenés

³ segélyek, ajándékok

A makrogazdasági mutatók minden mérlegben szorosan kapcsolódnak egymáshoz, rendszert alkotnak. A mutatók több ismerv szerint csoportosíthatók. Az alkalmazott ár szerint lehetnek folyó (aktuális) áron, illetve változatlan (összehasonlító) áron számított mutatók.

A különböző időpontok és időszakok szerint képezik az időpontra vonatkozó, állomány (stock) jellegű mutatókat (pl. 2000.XII.31-én mennyi a nemzeti, vagy vállalati vagyon, a tartozás, a pénzmennyiség nagysága stb.). Az időszakokra vonatkozó folyamat (flow) típusú mutatók (a vagyonváltozás, a beruházás, a jövedelem, a fogyasztás, a megtakarítás, az export és az import stb.).

A halmozottság foka szerint különböztetik meg a bruttó (halmozódást tartalmazó), a félnettó és a nettó mutatókat. Hazai, vagy nemzeti jelleg szerint: hazai jellegű mutatók: az ország területén folyó termelés, illetve szolgáltató tevékenység értéke. Nemzeti jellegű mutató az ország állampolgárai termeléséből és szolgáltató tevékenységéből származó teljesítmény, illetve jövedelem függetlenül attól, hogy földrajzilag ez a tevékenység az ország területén vagy azon kívül folyik. A hazai jellegű mutatókból úgy kapjuk meg a nemzeti jellegű mutatókat, hogy hozzáadjuk a külföldről, illetve a külföldre áramló termelési tényező jellegű munka- és tőkejövedelmek egyenlegét. A gazdasági reálfolyamatok mérésének fő mutatója a nemzeti kibocsátás mennyisége és összesített termelési értéke.

A nemzeti kibocsátás (output oldalról) természetes mértékegységben kifejezve arról ad képet, hogy egy adott időszakban, a nemzetgazdaságban a legfontosabb termékekből mennyit termeltek (tonna, darab, kg, stb.). Ezek a mérőszámok fontosak, de nem alkalmasak a gazdasági egységekben a tevékenységek együttes színvonalának a mérésére, mert a gazdasági szférákban egyszerre sokféle termékeket állítanak elő, amelyek természetesen nem összesíthetők.

A megtermelt termékek és szolgáltatások összesített értéke, a piaci árak alapján való összesítés (a reálfolyamatért történő pénzkifizetések összegzése). Az összesített érték mutatója két tényezőtől, a mennyiségektől és az ártól függ. A termékek és szolgáltatások mennyiségeit megszorozzák az egységeikkel, majd a szorzatokat összeadják. A különböző időpontbeli termékértékek folyó áras, illetve változatlan áras összehasonlítása a vizsgált gazdasági egység teljesítményének abszolút változását és a változás relatív mértékét is kifejezi. Ilyen elemzésekre szolgálnak a viszonyszámok (százalékok, indexek, stb.).

A gazdasági mérlegrendszer nemzetgazdasági szintű értékeit a Magyar Statisztikai Évkönyvek adott évre és időszakokra (évekre) vonatkozóan a következő mutatók szerint közlik (folyó áron milliárd Ft):

Termelés: Összes kibocsátás /Bruttó termelés, Folyó termelő felhasználás, Bruttó hazai termék (GDP), Állóeszközök tárgyévi értékcsökkenése (–), Nettó hazai termék (NDP).

Rendelkezésre álló források: Összes kibocsátás, Import, Források összesen.

Felhasználás: Folyó termelő-felhasználás, Végső fogyasztás, Bruttó felhalmozás, Export, Végső felhasználás, Felhasználás összesen.

Az említett mérlegadatok hasonló ágazati részletezése alapján megállapítható statikusan a nemzetgazdaság termelése és annak színvonala, illetve változása. A hasonló mezőgazdasági mutatók százalékos aránya a mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepét és súlyát átfogóan és megközelítően jelezhetik. A nemzetközi gazdaságelemzések azonban kifejezetten jelzik, hogy a mérlegmutatók nem fejezik ki sem egy nemzeti, sem a nemzetközi, sem a nemzeti gazdasági struktúra viszonyait, az arányok megítélését. Ehhez sokoldalú vizsgálatokat végeznek az egyes országok, s az integrációk (EU).

A nemzetgazdasági és az ágazati eredmények megismerésében és elemzésében fontos szerepe van a jövedelem keletkezésének és felhasználásának. Ezt az ún. „**összevont társadalmi elszámolási mátrix**”, foglalja ún. elszámolási rendszerbe, amely a gazdaság szereplőinek jövedelem folyamatait a könyvvitel alapelvei szerint dolgozza fel (jövedelemforrás, illetve bevétel-követel, jövedelem felhasználás, illetve kiadás- tartozik).

A mérlegszerű jövedelemmozgások és a termelés, valamint a jövedelem mutatók alapján kimutatható gazdasági színvonalat az egyes országok értékelik az ún. nettó gazdasági jólét (**NEW, Net Economics Welfare**) mutatóját. Ez a GDP és a GNP mutatók korrigált értékeinek az életminőséget befolyásoló pozitív és negatív korrekciókkal történő módosítása. Mezőgazdasági szempontból ez azért fontos, mert mind pozitív oldalon (természetvédelem, háztartási előnyök, kiegészítő tevékenységek stb.), mind negatív tényezőkben (környezetszennyezés) jelentős korrekciókat okozhat.

A NEW alkalmazása estén a számított mutatóhoz (GNP, GDP) hozzá kell adni:

- a társadalmilag szervezett munkát, mint pl. a háztartásban végzett tevékenység, hobbytevékenység;
- a rejtett gazdaságban vagy második gazdaságban végzett tevékenységet, melyet adózási okokból nem jelentenek be.
- a munkaidő egy részének szabadidőre való átváltását (ilyenkor a GNP csökken, a NEW nő).

A számított mutatókból (GNP, GDP) le kell vonni:

- a környezeti károkat, a lég- és vízszenyeződést, az egészségkárosodást;
- az urbanizációból adódó hátrányokat;
- a GNP és a GDP azon elemeit, amelyek nem növelik a jólétet (pl. fegyverkezés).

A korrekciós tényezők számszerűsítése igen nehéz, s csak közvetett eszközökkel, becsléssel történhet. Emiatt a NEW mutatója elsősorban bizonyos tendenciák jellemzésére alkalmas.

3.2. A mezőgazdaság nemzetgazdasági jellemzői

A mezőgazdaság társadalomgazdasági beilleszkedésének és gazdasági értékeinek említett változásai jelentik, hogy a hagyományos szerepmegítélés napjainkig lényegesen változott. A változásban az élelmiszergazdasági és az agráriumi megközelítés már eleve kizárja a nyersanyagtermelés alapú megközelítést. A nemzetgazdasági ráfordítás- és eredménymutatókhoz viszonyított arányok jórésze eleve csak az élelmiszertermelés egészének viszonylatában értékelhetők. A mezőgazdasági termékeknek ugyanis már háromnegyede félkész, illetve feldolgozott élelmiszer. Az is lényeges, hogy időközben hazánk a korábbi „agrárgazdaságból” lényegében ipari országgá vált. Utóbbiból következik a „kibocsátásból” eleve nagyobb lett az ipar részaránya s a fejlődés során a szolgáltatások aránya is. Természetesen ez a másik végletet, a mezőgazdaság szerepének lebecsülését sem indokolja.

Az élelmiszertermelés, benne a mezőgazdaság makroszerkezeti arányainak változása világszerte a gazdasági fejlődés jellemző irányait alakította ki, bár országonként időben és arányaiban differenciáltan. A fejlődő országokban ugyan még lassú az iparosodás folyamata és megmaradt a mezőgazdaság hagyományos szerepe, de a fejlett országokban változott a

makrostruktúra. A változás röviden úgy vázolható, hogy megnövekedett az ipari és a szolgáltató „szektor” teljesítménye és aránya.

Magát a folyamatot általában az ipari, majd az ún. postindusztriális társadalom és gazdaság kialakulásának nevezik. Legismertebb számszerű mutatóként emelik ki, hogy a folyamat konzekvenciájaként a megnövekedett élelmiszertermelés mellett annak aránya (a legfejlettebb országokban) a GDP-ben 3-6%-ra csökkent. Komplexen értékelve persze ez nem jellemzi a mezőgazdaság nemzetgazdasági súlyát. Erre utal többek között, hogy az USA ilyen arány mellett is az egyik legnagyobb agrárexportőr, s a foglalkoztatottak egynegyede az élelmiszertermelésben, és forgalmazásban, s a kapcsolódó szolgáltatásokban dolgozik.

Magyarországon az első évezred utolsó évtizedeiben alakult ki a jellemző makroszerkezet változás. A második világháború előtt és (közvetlenül az utána következő években) a lakosság felét foglalkoztató hagyományos mezőgazdaság és az élelmiszeripar a GDP-nek több mint felét adta, s a fogyasztásban is meghatározó volt (a fizetőképes kereslet 45%-át a nyers és feldolgozott élelmiszerek kötötték le).

Az iparosodás és a társadalmi munkamegosztással együtt kialakult dezintegráció során bizonyos tevékenységek leváltak a hagyományos mezőgazdaságról, s a mezőgazdasági termékek feldolgozásával, forgalmazásával foglalkozó különálló szervezetek jöttek létre. Az ipari termelés az 1900-as évszázadban megtöbbszöröződött, s bár a mezőgazdasági termelés is megduplázódott, a nemzetgazdasági arányok megváltoztak.

A hiányos, de jellemző felmérések bizonyítják, hogy a szűkebben vett mezőgazdaság és az élelmiszergazdaság egészének nemzetgazdasági arányai jelentősen módosultak az évezred utolsó évtizedeiben. A mezőgazdaság szerepének leértékelődéséről azonban nem lehet beszélni. Az objektív valóságot csak több makro- és mikrogazdasági mutató – s az úgynevezett életminőségi hatások – alapján lehet megítélni. Ezek számszerű változásainak részletes elemzése nem lenne racionális, ezért a minimális mutatóknak, esetenként csak az évezred fordulóra jellemző néhány számszerűségét célszerű áttekintenünk. Az élelmiszergazdaság és (benne külön, vagy együtt) a mezőgazdaság nemzetgazdasági helyét, szerepét jellemző mutatók a következők (2004):

a) Részarány a nemzetgazdaság bruttó hazai termékében, GDP-ben

mezőgazdaság (3,1%)
élelmiszeripar (3,2%)
erdőgazdálkodás (0,2%)
összes részarány (6,5%)

b) Részarány a nemzetgazdaság bruttó kibocsátásában

mezőgazdaság (4,1%)
élelmiszeripar (5,8%)
erdőgazdálkodás (0,2%)
összes részarány (10,1%)

c) A foglalkoztatottak részaránya (mezőgazdaság) 8-9%

d) A lakosság élelmiszer fogyasztásának aránya az összes fogyasztásban (a fogyasztás értékének 25-32%-a élelmiszer).

e) Külkereskedelemből való részarány (élelmiszergazdaság exportból való részesedése 7%, import részarány 4%).

e) A nemzetgazdaság többi termelő és szolgáltató ágazatainak kibocsátásából való részesedés. Az ágazati kapcsolatok mérlege alapján a mezőgazdaság a többi ágazat igen lényeges piaca, hiszen (az élelmiszeripart és az iparhoz sorolva az összes ipari és szolgáltatási tevékenység kibocsátásának mintegy egyharmadát ma is a mezőgazdaság vásárolja meg).

3.3. Ágazati kapcsolatok és összefüggések mérése (ÁKM)

A szűkebben vett mezőgazdaság szerepét a többi nemzetgazdasági ághoz való termelési, ráfordítási és kibocsátási kapcsolatait egy-egy évben jellemző mérlegek elemzik.

Magyarországon ezt az „Ágazati kapcsolatok mérlegének” (ÁKM) nevezik. Ez módszerében egy három mátrixos mérleg amely egy **táblázatos formában (a függőleges oszlopokban és a vízszintes sorokban) mutatja ki az egyes nemzetgazdasági ágak kibocsátásait és ráfordításait**. Például a mezőgazdaság, mint termelő ágazat, kibocsátása vízszintes sorban a mezőgazdaság, mint felhasználó ágazat a függőleges sorban mutatja a saját belső felhasználását. A másik sor (pl. könnyűipar) függőlegesen a mezőgazdaság által felhasznált könnyűipari kibocsátás mezőgazdaságba jutó részét mutatja. **A mérleg tehát táblázatos formában a ráfordításokat és a kibocsátásokat egymás kölcsönös összefüggésében ágazatonként tartalmazza.** A mérleg ágazatonkénti vízszintes sorai az egyes ágazatok végső felhasználását is mutatják.

Kibocsátó ágazatok		Felhasználó ágazatok Termelő- és szolgáltató ágazatok							Végső felhasználás		
		1.	2.	3.	...			n.	F	B	E
Termelő és szolgáltató ágazatok	1.										
	2.										
	3.				X					Y	
	n.										
Importanyag-felhasználás											
Amortizáció											
Munkabér és közterhei					W						
Tiszta jövedelem											

B: beruházás és készletváltozás ; F: személyes és társadalmi fogyasztás ; E: export

3.1. ábra: Az Ágazati Kapcsolatok Mérlegének általános sémája

Az ÁKM tehát alkalmas a mezőgazdaság gazdasági szerepének a nemzetgazdasági és más ágazatok viszonylatában való elemzésére.

A mérleg három mátrixból tevődik össze: a **Folyó ráfordítások mátrixa (X)**; a **Végső felhasználás mátrixa (Y)** és az **Elsődleges összetevők mátrixa (W)** (3.1. ábra).

A mérleg három mátrixa közül tehát az **X mátrix (Folyó ráfordítások mátrixa)** függőleges és vízszintes adatai azt a termékmennyiséget részletezik értékben, amelyet egy-egy nemzetgazdasági ág az adott évi termelésből nem fogyasztási, hanem termelési céllal továbbad. A folyó ráfordítások mátrixa függőlegesen a ráfordításokat mutatja. Amíg tehát a

sorok abszolút számai a kibocsátó ágazatok számára az adott ágazat kibocsátását jelentik, addig a felvevő ágazatok számára az oszlop számai ráfordításként jelentkeznek. Például a sorokat reprezentáló ágazatok (bányászat, villamosenergia-ipar, kohászat, gépipar, vegyipar, könnyűipar stb.) mezőgazdasági célú kibocsátásai a mezőgazdaság ráfordításai, az oszlop számai között mint a bányászatból és villamosenergia-iparból stb. származó anyagok, ráfordítások értékeként jelennek meg.

A **végső felhasználás mátrixa (Y)** azt a termékmennyiséget részletezi értékben, amelyet az egyes gazdasági ágak nem termelési céllal adnak tovább más gazdasági ágaknak, hanem, amelyek a fogyasztás szférájában ún. végső felhasználásra kerülnek. A mátrix sorai szintén a gazdaság egyes ágait jelentik, oszlopai pedig a végső felhasználás egyes elemeit részletezik. A végső felhasználást reprezentáló mátrix tartalmazza a nem termelő fogyasztást (lakosság és közületek fogyasztását), a bruttó felhalmozást (beruházás+készletezés) és az exportot. A folyó ráfordítások és a végső felhasználás mátrixát együtt tekintve, sorirányban a termelési és a fogyasztási célú kibocsátás együttes összege az egyes nemzetgazdasági ágak adott évi termelését teszi ki.

A folyó ráfordítások mátrixának oszlopirányú folytatása az ún. **elsődleges értékösszetevők mátrixa, (W)**. A folyó ráfordítások az egyes gazdasági ágak anyagköltségeit, annak struktúráját vázolják fel, az elsődleges értékösszetevők mátrixa pedig az anyagköltségen kívüli ráfordításokat részletezi. Ez utóbbi tábla három fő elemet tartalmaz: az értékcsökkenési leírást (amortizációt), a bérek és jövedelmek forintösszegét (v) és a társadalmi tiszta jövedelem (m) nagyságát. Így függőlegesen is az anyagráfordítások (hazai, illetve az importanyag) értéke és az elsődleges értékösszetevők összege az adott nemzetgazdasági ág termelésének nagyságával egyenlő.

A nemzetgazdaság egyes ágai közötti kapcsolatok tehát egyrészt a folyó anyagfelhasználásban, másrészt a termelés növelését megalapozó termelési eszköz-felhasználásban jelennek meg. A kibocsátási kapcsolatok az egyes gazdasági ágak termékeinek felhasználási területét mutatják, a termékek egy része ún. termelő fogyasztásra (más nemzetgazdasági ág felhasználására), másik része ún. végső fogyasztásra kerül. Összegezve a kibocsátási kapcsolatok az egyes nemzetgazdasági ágazatok főbb felvevő piacait mutatják be.

A **mezőgazdaság kibocsátási kapcsolatainak** a mezőgazdaság szerepére utaló fő jellemzői évente és korszakonként változnak. Tartós jellemzői viszont, hogy egyrészt a szűkebb értelemben vett mezőgazdaság alapvetően nyersanyagtermelő ágazat, termelési célú kibocsátásainak fő piaca az élelmiszeripar, de jelenleg is jelentős a mezőgazdaság saját termékfelhasználása, a végső felhasználás döntő részét a végső (lakossági+közületi) fogyasztás teszi ki, az export aránya jelentős.

A nyersanyagtermelő jelleg nem jelent valamilyen alacsonyabb-rendűséget, hiszen a hazai élelmiszer-termelésben a nyersanyag-előállítás minősége és funkciója is lényegesen megváltozott. Ez a jelleg várhatóan a továbbiakban is erősödni fog. Ennek ellenére hiba lenne arra számítani, hogy a mezőgazdaság közvetlen kapcsolata a végső fogyasztással lényegesen leszűkül, illetve megszűnik. A mezőgazdasági termékek feldolgozása és forgalmazása közti munkamegosztás fejlődése során egyre több szervezet ékelődik a mezőgazdasági termelés és az élelmiszert fogyasztók közé. Bővül a feldolgozás köre, növekszik a feldolgozó ágazatokon belüli tovább-feldolgozás, megjelennek és fejlődnek az élelmiszer-kereskedelmi szervezetek. Ennek megfelelően nő a mezőgazdasági alapanyag értékre ráakódó hozzáadott érték aránya,

a tevékenységek szinte kivétel nélkül minden gazdasági ágaknak adnak át terméket. A végső felhasználásra kerülő termékek döntő részét a végső fogyasztás teszi ki.

Az exportra kerülő termékek aránya is jelentős, pl. a mezőgazdasági élelmiszeripari tevékenység végső felhasználásának majdnem fele ma is exportra jut.

A mezőgazdaság – tevékenységi elv szerinti – fő felvevő piaca a ÁKM szerint az élelmiszeripar. Termelési célú kibocsátásainak több mint a felét az élelmiszeripar használja fel. Az egyéb iparágak közül a könnyűipar jelentősebb.

A mezőgazdaság kibocsátásainak egyik sajátos jellemzője, hogy jelentős a saját felhasználás. A termelési célú kibocsátásainak 1/3-át saját maga használja fel. A három fő felvevő piacon (mezőgazdaság, élelmiszeripar- és könnyűipar) kívüli ágazatok szerepe elenyésző.

Az **élelmiszeripar kibocsátási kapcsolatai** főleg abból adódnak, hogy alapvetően a végső fogyasztás szférájával van kapcsolatban. Bruttó termelésének több mint 2/3-át végső fogyasztási célokra (hazai fogyasztás és export) termeli. Termelésének csupán kevesebb, mint 1/3-a kerül alapanyagként, félkész terméként további feldolgozásra.

Az élelmiszeripar fő termékfelhasználója a mezőgazdaság, illetve saját maga. Termelési célú kibocsátásának 45%-át a mezőgazdaságnak továbbítja, 36,7%-át saját maga használja fel. Emellett kisebb mértékben a könnyűiparba és a vegyiparba is történik kibocsátás.

A **mezőgazdaság beszerzési (ráfordítási) kapcsolatai** is jelzik nemzetgazdasági szerepét és jelentőségét. A fejlődés során a mezőgazdaság egyre nyitottabbá vált más gazdasági ágak felé. Ráfordításai között meghatározóvá vált az ipar szerepe, amelyen belül a legfontosabb helyet a vegyipar, az élelmiszeripar és a gépipar foglalja el.

A mezőgazdaságban a modernizáció kapcsán két lényeges folyamat játszódtott le. Egyrészt csökkent a mezőgazdaság saját anyagfelhasználásának aránya, amelynek egy részét ipari eredetű anyagfelhasználás váltotta fel. Másrészt a mezőgazdasági munkaerő jelentős része más gazdasági ágakba áramlott, a kieső munkaerőt ipari eszközök pótolták.

A mezőgazdaság saját anyagfelhasználása még ma is jelentős, bár az arány fokozatosan csökken. Az ÁKM elemzések is bizonyítják, hogy a mezőgazdasági termelés importanyag-tartalma az elmúlt években folyamatosan nőtt, de jelentősen elmaradt az ipari átlagtól.

A mezőgazdaság fejlődését tekintve egyre inkább jellemzővé válik, hogy gazdasági növekedése nemcsak a mezőgazdaság saját ügye, hanem fontos iparfejlesztési probléma is. Egyik oldalról a mezőgazdaság növekedése egyre inkább megköveteli az ipar fejlesztését is, másik oldalról a mezőgazdaság piacot biztosít az ipar termékei számára. Az elmúlt időszakban a hazai iparfejlesztés nem kellő mértékben számolt – se mennyiségi, se minőségi tekintetben – a mezőgazdasággal, mint fontos ipari felvevőpiaccal. Ez a helyzet is jelentősen elősegítette, hogy a mezőgazdaság növekvő termelőeszköz-igénye növeli a mezőgazdaság importigényét.

Az **élelmiszeripar ráfordítási kapcsolataiban** meghatározó a mezőgazdaság, hiszen anyagfelhasználásának több mint fele a mezőgazdaságból származik. Ebből a kapcsolatból is logikusan következik az élelmiszergazdaság kategória használatának fontossága.

Az ipar szerepe is jelentős az anyagfelhasználásban, fő szállítók az iparon belül az élelmiszeripar saját maga, a vegyipar és a könnyűipar. Külkereskedelmi szempontból fontos megjegyezni, hogy az élelmiszeripar importanyag ráfordítás-aránya magasabb a mezőgazdaságinál. Ez természetesen az élelmiszergazdaság export-import egyenlegét befolyásolja.

Összefoglalóan elmondható, hogy a magyar élelmiszergazdaság, benne a mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepének a termelési arányok és a ráfordítási, illetve kibocsátási mérlegösszefüggések számszerű részei csökkenő tendenciáját mutatják. Ezek okai részben gazdaságfejlődési szükségszerűségek és a világszerte jellemző tendenciák. Az okok másik része a rendszerváltozás szükségszerű és kevésbé indokolt folyamatainak következménye.

A termelés abszolút csökkenése az évezred utolsó évtizedében több tényező (piacszűkülés, piaci struktúraváltozás, tulajdoni átrendeződés, termelési szerkezet indokolt változásai, stb.) eredője. Ezek elvi és gyakorlati értékelése a további fejezetekben fejthető ki.

Az átmeneti jellegű tényezők az évezredfordulót követő években már nagyrészt változtak. Az erőteljes ipari és szolgáltatási növekedés nyomán természetesen az élelmiszergazdaság szerepére utaló arányok valószínűleg nem változnak és a fejlett országokéhoz hasonló összefüggésekben, de a magyar agrárpotenciál mai értékeken alakul a jövőben is.

Köztudott, hogy a magyar politikai és szakmai közvélemény egésze a mezőgazdaság gazdasági és társadalmi szerepét általában a valóságon felül értékeli. A „felértékelés” részben jogos, hiszen az ökológiai és a társadalmi feltételek jó része kedvezőbb lehetőségeket kínál. Az agrárpotenciál mellett az élelmiszertermelés szerkezeti és egyéb versenyfeltételeinek javulásával konform agrárium komplex ún. fenntartható fejlesztése együttesen javítja a gazdasági kilátásokat.

Reális az a jövőre vonatkozó közgazdasági és agrárpolitikai felfogás, amely az agrárium és a vidékfejlesztés stratégiáit növekvő mezőgazdasági szereppel kívánja megvalósítani. Ebben szerepel a hazai agrárpotenciál jobb kihasználása és az agrárium tevékenységi körének bővítése, újraintegrálása. Az évezredfordulót követő évekre készített komplex agrárium fejlesztési elvek és programok a vidékfejlesztési stratégiákhoz kapcsolódva reálisan valószínűsítik a magyar élelmiszergazdaság nemzetgazdasági szerepének erősödését. Ennek révén kialakulhat az agrárium 10% körüli, az ún. agrobiznisz (agrárium plusz a kapcsolódó kereskedelmi és szolgáltató tevékenységek) 20%-os megközelítése a nemzetgazdaság növekvő GDP-jéből.

Ez a fejlődés növeli a hazai lakosság magasabb színvonalú élelmiszerellátását és az export-lehetőségeket is. A fejlődés ilyen iránya feltételezi a nyugat európaival azonos, sőt magasabb szintű agrárfoglalkoztatás kialakítását. Az agrárium nemzetgazdasági szerepének jövőbeni megítéléséhez tartozik, hogy a magyar feldolgozóipar egészének több mint 60%-át teszi ki az élelmiszeripar, a műtrágya- és növényvédőszer-gyártás, a mezőgépek és élelmiszeripari gépek gyártása, a csomagoló eszközök gyártása. Ezek hazai és nemzetközi versenypozíciója továbbra is azon múlik, hogy mennyire számíthatnak a magyar mezőgazdaságra. Ezt a szerepét a mezőgazdaság ugyanakkor az időben változó piaci és gazdasági viszonyokhoz igazodó szerkezeti változásával érheti el. Ezáltal a mezőgazdaság a vidékfejlesztés meghatározó eleme, ugyanakkor ezt a funkcióját csakis az alapanyag-termelés és a kapcsolódó tevékenységek, különösen a feldolgozás szerkezetileg és területileg összehangolt rendszerén keresztül láthatja el. Közvetetten azonban még nagyobb maradt a mezőgazdaság gazdasági potenciálra, növekedési esélyekre ható szerepe. Az egyik legfontosabb kultúraformáló területnek, a tájnak, (és a térnek) kultúráját a mezőgazdaság rendje döntően befolyásolja.

3.3. Az agrobiznisz fogalma, szerepe a nemzetgazdaságban

Az **agrobiznisz (agrobusiness)** fogalom bevezetése és használatának elterjedése a mezőgazdaság termékkapcsolatainak gyors ütemű bővülésével, a mezőgazdaság iparosodásával is magyarázható.

A klasszikus értelmezés szerint az agrobiznisz fogalma három meghatározó tevékenységi csoportra tagolódik, amelyek közül az elsőt az **ellátó ágazatok (inputanyag-biztosító ágazatok)**, a másodikat a **mezőgazdasági nyersanyagtermelés**, a harmadikat az **élelmiszeripar és az élelmiszerkereskedelem** alkotják.

Az agrár-közgazdaságtan egyik kulcsterülete az élelmiszer-termékpálya vizsgálata, melynek elemzése egyfajta köztes pont az elemző közgazdaságtan és az üzleti tudományok világában. Az **élelmiszer-termékpálya az élelmiszertermékek piacra jutási folyamatának a termelőtől a fogyasztóig tartó szakaszait jelenti. Az ezt magába ölelő gazdasági környezet elterjedt elnevezése az agrobiznisz, vagy élelmiszer-gazdaság amelybe beletartoznak a gazdálkodót kiszolgáló, a mezőgazdaság számára alapanyagokat előállító iparágak éppúgy, mint a termelő megtermelt javait fogadó, azok feldolgozásával foglalkozó ágazatok.**

Az agrobiznisz működésének vizsgálatát már sok elemzés célul tűzte ki. A vizsgálatok egyik kulcsterülete, hogy pl. a mezőgazdasági alapanyagok költségei elérhetik, sőt meghaladhatják a mezőgazdasági termékek értékének akár felét is. Mivel a mezőgazdasági termékeket feldolgozó és értékesítő szektorok adják az élelmiszertermékek értékének nagyobb részét, mire a termék eljut a fogyasztóhoz. Ennek tükrében megállapítható, hogy az élelmiszertermelő rendszerben döntő fontosságú az agrobiznisz hatékonysága, ha a fogyasztó számára elegendő mennyiségű, megfelelő választékú és elfogadható árú élelmiszert akarunk biztosítani.

Egyes szerzők az agrobizniszt mint tervezési, strukturális és gazdaságpolitikai egységet is definiálják, jóllehet nem jár együtt önálló szervezeti egységek kialakulásával. Tágabb értelemben az agrárszakoktatás, a kutatás és szaktanácsadás is agrobiznisz fogalomköréhez kapcsolódik.

Sémáját Tracy (1994) alapján az alábbiak szerint írhatjuk le:

- az élelmiszer termékpálya első eleme a mezőgazdasági alapanyag-előállító iparágakat foglalja magába, mint a mezőgazdasági gépek, a műtrágyák, peszticidek, herbicidek, vetőmagvak és állati takarmányok előállításával foglalkozó iparágak.
- a második elemet a farmok képezik, amelyek mezőgazdasági nyersanyagokat (pl.: gyapjút, olajos magvakat stb.), élelmiszereket és italokat, közbűlső termékeket (állati takarmányok, tenyészállatok, vetőmagvak) állítanak elő.
- A rendszer harmadik elemét a nagykereskedelem, illetve a feldolgozás alkotja, amelynek egységei szervezeti formájuk alapján lehetnek szövetkezetek vagy egyéb vállalkozások.
- Ezek termékeiket a kiskereskedelemhez, illetve a vendéglátóiparhoz továbbítják, amelyek a fogyasztói végtermékeket végső felhasználás céljából a fogyasztókhoz juttatják el.

Az USA-ban specifikusan „agribusiness” gyűjtőnéven kezelik az összes, a mezőgazdasággal kapcsolatos tevékenységet. Ezek a következők:

- termelés,
- feldolgozás,
- gépgyártás,
- műtrágya, és egyéb kemikáliák előállítása,
- értékesítés,
- pénzügyi szolgáltatások (bank és biztosítás),
- szaktanácsadás.

Az alapanyag előállítás az USA-ban a GDP maximum egy-két százalékát teszi ki, ami nem erős lobbayerő, viszont az agribusiness a GDP kb. 12%-os részesedésével olyan támogatottságot képvisel, amivel már a kormánynak is számolnia kell, ezért, az USA-ra amúgy is jellemző racionális okok vezérelték a gyűjtőfogalom használatát.

Az agrobiznisz, mint fogalom és újfajta szemlélet előtérbe kerülésével a kormány mezőgazdaságon belül betöltött eddig is erős szerepe is változik, új szerepkörök lépnek be:

- kereskedelemszabályozás,
- agrárszabályozás,
- infrastruktúrafejlesztés,
- természeti erőforrások megőrzése,
- környezetvédelem és a mezőgazdasági tevékenység összehangolása,
- vidékfejlesztés,
- a multifunkcionalitás ösztönzése,
- élelmiszerbiztonság,
- élelmiszersegélyezési programok.

Míg a közelmúltban a fejlett országok élelmiszertermelési szemlélete a mennyiségi elveket tükrözte, addig napjainkra a minőségi, magasabb hozzáadott értéket képviselő, azaz magasabb jövedelmezőségi viszonyokat teremtő termelési gondolkodásmód vált elfogadottá. Mára a választék, az élelmiszerbiztonság, környezetvédelem, és kényelmi szempontok kerültek előtérbe.

Egy hatékony piaci rendszernek biztosítania kell, hogy a termék gyorsan eljusson a termelőtől az első szint vásárlóihoz, majd azt követően a lánc további elemeihez, és mindez a lehető legkisebb veszteséggel történjék. A feldolgozás a terméket olyan formaváltozássá veti alá, amely növeli a termék értékét (például búzából először lisztet, majd kenyeret állít elő). A termék szállítása a termelés helyéről a fogyasztási központokba szintén költségekkel jár, ugyanakkor értékteremtő funkciót képvisel. A tárolás, különösen a romlandó árucikkek tárolása (hús, tej) egy újabb területe az agrobiznisz, mely éppúgy költségekkel és kockázattal jár.

Az Agrobiznisz tehát az angol „business” (üzlet) kifejezéssel képzett fogalom a mezőgazdaságon kívül az azzal kapcsolatban álló valamennyi gazdasági ágat, illetve azok mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatos teljesítményeit magában foglalja. Nemcsak a beszállító iparágak (műtrágyagyártás, takarmány-előállítás, mezőgazdasági gépipar, növényvédőszer-gyártás) tartoznak körébe, hanem a mezőgazdasági termékeket értékesítő szektor is (szövetkezet, termelői kereskedelem), valamint az élelmiszergazdaság feldolgozó-

üzemei is (élelmiszeripar, élelmiszer-kisipar). Az agrobiznisz körébe sorolhatók az élelmiszer-kereskedelem, vendéglátóipar, a banki és biztosítási szolgáltatások (mezőgazdasági hitelezés, mezőgazdasági biztosítás) egyes területei is.

Ellenőrző kérdések:

1. Mi a különbség az MPS és az SNA rendszerek között?
2. Sorolja fel az SNA mutatóit!
3. Mit jelent az agrobiznisz és milyen tevékenységeket foglal magában?
4. Mi az ÁKM és milyen elemei vannak?
5. Jellemezze a mezőgazdaság kibocsátási kapcsolatait!
6. Jellemezze a mezőgazdaság ráfordítási kapcsolatait!
7. Jellemezze az élelmiszeripar kibocsátási kapcsolatait!
8. Jellemezze az élelmiszeripar ráfordítási kapcsolatait!
9. Milyen helyet foglal el a mezőgazdaság a nemzetgazdaságon belül? Jellemezze mutatószámok segítségével!

4. A MEZŐGAZDASÁGI SEKTOR SAJÁTOSSÁGAI

A piacgazdaságban a mezőgazdaságnak olyan jellemzői, ezáltal versenyfeltételei vannak, amelyek a nemzetgazdasági többi ágazatától megkülönböztetik. Makro- és mikroökonómiai kapcsolatai csak ezek ismeretében értelmezhetők. Különösképpen vonatkozik ez az állami beavatkozások mindenkori helyzetének megítélésére.

A mezőgazdasági termékek előállításának termelési feltételei között a **természeti tényezők** – amelyek objektíve kedvezőek és kedvezőtlenek egyaránt lehetnek – nem csak adottságnak tekinthetők, hanem azokat a piacgazdaság működésével összefüggésben lehet és kell értelmezni, mérlegelni és minősíteni.

A nemzetgazdaság szereplői és ágazati képviselői között, több évtizede vitatott témák az agrárium közgazdasági szabályozása, benne az állami támogatások.

Fontos azonban, hogy a megítélésről a mindenkori gazdaságpolitika, benne az agrárpolitika, a kormányzati döntések, a vállalkozói gazdálkodási tevékenység színvonala, a piaci értékítélet, mint fontos befolyásoló tényezők döntsenek.

A mezőgazdaság sajátosságai az ágazat versenyképességére is hatással vannak. Ez utóbbit pedig az **agrárökológiai adottságok, a piaci, értékesítési körülmények, a társadalmi, politikai, gazdasági környezet befolyásolják.**

A hazai mezőgazdaság adottságai, főként a tartósan ható természeti ökológiai adottságok az alkalmazkodás lehetőségeit, mozgásterét korlátozzák. Az EU-tagság két éves tapasztalatai e megállapítás realitását tovább erősítik.

Közismert megállapítás az, hogy **hazánk**, a viszonylag nagy művelhető (benne a szántó) terület és a napsütéses órák, a talajminőség, stb. következtében **komparatív⁴ előnyökkel** rendelkezik. A szakemberek többségének véleménye szerint, azonban **a komparatív előnyök csak a mikro- és makrogazdaság optimuma esetén érvényesülhetnek.**

4.1. A mezőgazdaság természeti és technológiai sajátosságai

A természeti, a biológiai és éghajlati tényezők a mezőgazdasági termékek előállításának technológiáját meghatározó módon befolyásolják. **A mezőgazdaság alapvető termelési tényezője a föld**, amely a természetes termőképessége és minősége szempontjából fontos erőforrás. Az ember szakértelmével, a többi tárgyi eszközzel, azok ésszerű felhasználásával a természeti adottságok kedvezőtlen hatását csökkentheti.

A termelőtevékenység csak akkor lehet jövedelmező, ha a természeti-technológiai és a társadalmi-gazdasági jellemzőket a döntéselőkészítő munkában egymással kölcsönös összefüggésükben vizsgáljuk, mérlegeljük, és ezek alapján születnek döntések. Az agrárgazdaságtani elmélet és a gyakorlati agrárpolitika összhangja az újratermelés eredményessége szempontjából nélkülözhetetlen.

A mezőgazdasági termelés egyik, jellemző sajátossága a **termék-előállítás folyamatának hosszú ideje**. (Az őszi búzáé 10, a növevénykamarháé 18, a vágósertésé 7-8 hónap). Ennek gazdasági hatása az, hogy **más termelési folyamatra való átállás időigényes**. További közgazdasági következménye, hogy a gazdasági programot a termelési folyamat kezdete előtt, lényegesen korábban kell kidolgozni és rögzíteni. Harmadik közgazdasági konzekvencia, hogy **a beruházások, forgóeszközök megtérülési ideje** – az iparágak

⁴ Komparatív = összehasonlító, egybevető

többségéhez képest – **lényegesen hosszabb**. Ezek a sajátosságok a hitelek lejáratí idejének, a kamatláb nagyságának, az adóztatásnak szükség szerint befolyásoló tényezői.

A viszonylag hosszú termelési periódust a **biológiai** és a **klimatikus tényezők** is okozzák. A gépek használata ugyan törvényszerűen csökkenti a munkaperiódus idejét, de a termelési periódust a legtöbb területen lényegesen nem rövidíti meg. A késztermékké válást időben nem hozza közelebb. A **klimatikus-természeti-biológiai tényezők miatt**, a tudomány mai fejlettségi fokán bizonyos határokon túl **a mezőgazdasági termelést nem lehet meggyorsítani**.

A termelési folyamatok viszonylag hosszú időtartama miatt **a mezőgazdaság a piaci viszonyokhoz** is aránylag **lassabban alkalmazkodik**. Csupán a munkamennyiség változtatásával nem lehet a termelési folyamatot gyorsítani és a termelési folyamatokat megsokszorozni úgy, mint az iparban. A mezőgazdasági termelőfolyamat viszonylagos hosszúsága miatt a hosszú távlati gazdasági célkitűzés és vállalkozás kerül előtérbe.

A mezőgazdasági újratemelési folyamat lényeges természeti sajátossága a **termelési idő** és a **munkaidő időbeli eltérése**. Ez az iparban a leggyakrabban egybeesik, de a mezőgazdaságra általában ennek az ellenkezője jellemző. Ezt a sajátosságot a tervezésben és a szervezésben figyelembe kell venni. Az eltérés figyelembevételének gyakori szervezési megnyilvánulása a tartalékkészletek képzése, valamint a vetések fejlődése alapján várható termék mennyiség előzetes becslése. A termelési idő és a munkaidő eltérése különböző formában valósulhat meg. Lehetséges, hogy a termelési eszköz a termelési periódusban tartózkodik, mielőtt a munkafolyamatba belépett volna (pl. a zöldtrágyának vetett növény alászántás előtt). A termelési idő és a munkaidő úgy is eltérhet egymástól, hogy a termék még „termelési idejét” tölti, miután a munkafolyamaton átesett (pl. a bor érlelése). A termelési időt a munkaidőszak olykor többször is megszakíthatja, ami a növénytermelésben igen gyakori.

A termelési idő és a munkaidő eltéréséből adódik végül is **a mezőgazdasági termelés idényszerűsége (szezonális)**, amely a befektetett eszközök és a munkaerő kihasználását befolyásolja. A költségek a termelési tényezők kihasználatlansága miatt olyan nagyok lehetnek, amit a piaci árakban nem lehet realizálni. Tehát a termelés veszteséges lehet. A mezőgazdasági vállalat az iparban megvalósult specializációig nem juthat el. Ennek velejárója több ágazatú termelés.

A mezőgazdasági kisvállalatok a **többoldalúság (diverzifikáltság)** elvét elsősorban az alaptevékenységben alkalmazzák. A közép- és nagyvállalatokban erőteljes törekvés az élelmiszeripari, ipari és szolgáltatási tevékenységek bővítése révén megvalósítani a sokoldalúságot. Utóbbi törekvés lényege az, hogy így elérhetik az alaptevékenység optimális specializálásának előnyét, ugyanakkor a vertikálisan kapcsolódó ágazatok a feltételek egyenletesebb kihasználását és jövedelem szerzését segíthetik.

Az idényszerűség és a termelési ciklus miatt a vállalkozás hátránya – még többoldalú termelési struktúra mellett is – **a bevétel folyamatosságának megszakadásából eredő többletköltség**. Amíg a termelési folyamat tart, a ráfordításokat (anyagot, bért, stb.) finanszírozni kell. Nyilvánvaló, hogy ha ez hitelből történik, a kamat pedig többletköltséget jelent. Az eltérő termelési ciklusú ágazatok összehangolása, a többoldalú termelési szerkezet a mezőgazdasági termelés sajátosságából fakadó hátrányt mérsékelte (pl. a tehenészet folyamatos bevétele fedezi a búzatermelés, vagy a sertéshízalás költségeit a megtérülésig).

A **ciklussajátosságnak**, azonban jelentős **agrárpolitikai konzekvenciája van**. A gazdálkodók a termelési periódusban végzett ráfordítások és megélhetésük fedezetét az értékesítésig nem mindig képesek pénztartalékaikból rendezni. Egyik megoldás a vásárló előlege lehet. Szükség van, azonban olyan hitelrendszerre, (zöldhitel, jelzálogkölcsön, egyéb rövidlejáratú alacsony kamatlábú hitelek) amely ezt a kérdés képes rendezni. További megoldás a támogatások folyósítása is.

A mezőgazdaság biológiai sajátosságaival függ össze a mezőgazdaságon, gyakran a gazdaságon belüli termékforgalom. Ennek legáltalánosabb példája az állattenyésztés és a növénytermesztés kapcsolata. A növénytermelő ágazatot mint végtermék elhagyja a takarmány, de a termelési folyamatba az adott állattenyésztési ágazatba újra belép. Ez az összefüggés is meghatározóan befolyásolja a ráfordítások és megtérülések időbeli és térbeli viszonyát, ezáltal a vállalkozó jövedelmét.

Szervezési, gazdálkodási szempontból is jelentős az, ha a gazdaság pl. saját takarmányt használ fel, vagy piacon vásárolja; milyen takarmányt és milyen állattenyésztési ágazatot választ, stb.

Az éghajlati tényezők viszonylag nagy szerepe miatt **a mezőgazdasági termelést** – különösen a növénytermesztést – **nem lehet az iparihoz hasonló pontossággal és biztonsággal** tervezni. A hazai növénytermesztési eredményeket évről-évre befolyásolja az időjárás, amelynek szélsőségei ismertek. Hazánkban a sok évtizedes tapasztalat igazolja, hogy rendszeres a nyári szárazság is (pl. júliusban és augusztusban), amely a növények fejlődését akadályozza. A nyári meleg a közép-európai átlagnál sokkal erősebb, a levegő szárazabb, az elpárolgás nagyobb. Hőmérsékleti viszonyainknak viszont előnyös oldala, hogy a tenyészidő elég hosszú (ez a változatos termelés egyik alapfeltétele) és a napsütöses napok viszonylag nagy száma következtében a mezőgazdasági termékeinknél igen jó minőséget érhetünk el.

A mezőgazdasági termelés jelentős ingadozását döntően az **időjárási viszonyok** okozzák. A **mikroklíma alakítása** csak jelentős befektetésekkel, pl. **öntözéssel, fásítással** érhető el.

Az éghajlati és az időjárási, valamint az általuk befolyásolt biológiai fejlődés váltja ki a mezőgazdaságban az ún. **kritikus időszakot**. A termék mennyisége és minősége attól függ, hogy a művelet meghatározott időszak alatt végzik-e el. A kritikus időszak nemcsak a munka kezdetét, időtartamát, hanem a munka célját, konkrét formáját is meghatározza. A kritikus mozzanatok közül kiemelkednek a betakarítási és a növényvédelmi munkálatok. Az előbbi késése a már kész termék részbeni vagy teljes veszteségét eredményezheti. Az utóbbi elmulasztása, pedig a késztermék kialakulását kockáztathatja.

A mezőgazdaság egyik természeti sajátossága az is, hogy a termelési folyamat előrehaladását a termék mennyiség részbeni vagy teljes megsemmisülését bizonyos biológiai tényezők, növényi vagy állati **betegségek veszélyeztetik**. A korszerű mezőgazdaságban ezért a termelési költségeknek igen jelentős hányadát 4-15%-át a különféle **védekezési költségek** képezik. Ennek ellenére mégis gyakori, hogy a kártevők és kórokozók miatti veszteségek a termés 10-20%-át is eléri.

A termelési folyamatban a mezőgazdaság **speciális termelési eszközei**, a **föld**, a **növények** és az **állatok** is sok szempontból egészen sajátos és gyakran **változó funkciót** töltenek be.

A mezőgazdasági termékek természeti sajátosságainak egyik közgazdasági vonatkozása a **termelési eszközök és a fogyasztási cikkek** elhatárolásának jellegzetessége. Ugyanaz a mezőgazdasági termék – természeti tulajdonságainál fogva – igen sok esetben a termelési eszköz és a fogyasztási cikk szerepére egyaránt alkalmas. A mezőgazdasági

termékek egy része (vetőmag, szaporítóanyag) termelési eszköz gyanánt ugyanabba a termelési és munkafolyamatba kerül vissza, amely termékként kilépett. Ez a termékmennyiség rendszerint a nélkül lép be újból a termelési folyamatba, hogy részt venne a forgalom folyamatában. Nem válik áruvá; ugyanakkor az a termék is elkerüli a forgalom területét, amelyet termelője és annak családja elfogyaszt.

A mezőgazdaságban a **munkaeszközök a nyers- és a segédanyagok** közötti határok is **gyakran teljesen elmosódnak**. A műtrágya példája is jól mutatja ezt. A műtrágya ugyanis a felhasználáskor rendszerint már megindult vagy meginduló termelőfolyamatot előmozdítja, tehát segédanyagként szerepel. A műtrágya anyagát tekintve részben bekerül a növényi termékbe és ez már nyersanyag jellegére vall. A műtrágya ugyanakkor több éven át fejtheti ki hatását, ezért régi használati formáját megőrző értékének egy része tartósan rögzítődik, tehát munkaeszköz funkcióját gyakorolja.

A természeti tényezők hatása, s termelési tényezőként való funkcionálása a mezőgazdaságban a termelés bővítése és a felhalmozás tekintetében is néhány sajátosságot idéz elő. A természeti tényezőknek, főképpen a földnek, mint alapvető mezőgazdasági termelési eszköznek a szerepe folytán, a mezőgazdaságban adott munkaslétszám által teljesített nagyobb munkamennyiség is növelheti az előállított termékmennyiséget anélkül, hogy új termelési eszközöket kellene megelőlegezni. A mezőgazdasági felhalmozás, illetve a bővített újratemelés másik sajátossága, hogy a mezőgazdasági vállalatok a természeti tényezők szerepe alapján *kiválóan alkalmasak* a fokozatos bővítésre, a felhalmozás és a beruházások adott területen való pótlólagos megvalósítására.

A mezőgazdasági termelés természeti-technológiai sajátosságai jelentősek, de a mezőgazdasági termelés folyamatában nem egyedüli és túlbecsülhető tényezők. A **gazdasági, vállalati feltételek**, a társadalmi-közgazdasági viszonyok nem kevésbé fontosak, sőt rendszerint éppen ezek meghatározóak. Az agrárpolitika akkor tarthatja kezét a mezőgazdaság útőerén, ha a piaci viszonyok mellett a mezőgazdaság tulajdonviszonyaiból, az általános gazdasági feltételekből kiindulva mérlegeli a természeti-technológiai törvényeket és ennek megfelelő eszközökkel szab irányt alkalmazásuknak.

A mezőgazdasági természeti és technológiai sajátosságai között jelentősek a *földrajzi, fekvésbeli jellemzők*. A mezőgazdaság adott földterülethez, földrajzi környezethez, tájegységhez kötött, a termelés viszonylag nagy kiterjedésű területen folyik. Ennek gazdálkodási konzekvenciái (erőgép és munkagép viszony, anyag, termés és munkaerő-, szállítási költségek és azok eltérései, stb.) számottevőek. A kiterjedésbeli, fekvésbeli adottságoknak a nagy-, közép és kisvállalatok aránya, a termelés mérete, összetétele, a táblák nagysága, stb. jellemző következménye. A helyzet kötöttség kifejezi a földminőségi jellemzőket, azok technológiai, költség- és jövedelmi hatásával együtt. Ezért a vállalkozók közötti jövedelem differenciáltsága a mezőgazdaságnak jellemző vonása, amivel a mindenkori agrárpolitikának számolni kell. Eldöntendő, hogy hol, mikor és milyen mértékben kell beavatkozni.

4.1.1. A termőföld, mint termelési tényező

Hazánk egyik legfontosabb erőforrása a termőföld. A mezőgazdasági termelés folyamatában működő tényezők között a termőföldnek sajátos jellemzői vannak. A föld a mezőgazdasági termelésnek természeti tényezője, munkahelye, termelési eszközként pedig **munkaeszköze** és **munkatárgya** is. Munkaeszköz-szerepét csak akkor töltheti be, ha az ember más munkaeszközökkel is kapcsolatba hozza. A föld maga is munkaeszköz, de ahhoz, hogy a mezőgazdaságban munkaeszközként legyen használható, még egész sor egyéb munkaeszközre és munkaerőre (erőforrásokra) van szükség.

A földbe bekebelezett munkaeszközöket **földtőkének** nevezzük. Huzamosabb és állandó jelleggel tartoznak a földhöz a gazdasági épületek, a leveleztető csatornák, az öntözés eszközei, amelyek a földterület értékét növelik. A talaj közgazdasági termelékenysége, a ténylegesen elért vagy elérhető termést mutatja. A mezőgazdasági újratermelés alapja a talajtermelékenység fenntartása.

Hazánk földellátottságát néhány Európai Unióra is jellemző mutatóval együtt az alábbiakban ismerhetjük meg.

Magyarország földterülete (földalapja) 9,3 millió hektár, termőterülete 8,0 millió hektár.

A föld hasznosításáról hazai és EU-relációban az *4.1. táblázat* adataiból tájékozódhatunk.

*4.1. táblázat: A hazai földhasznosítás uniós összehasonlítása**

Megnevezés	EU-15	EU-10	EU-25	Magyarország
Mezőgazdasági terület				
összesen (1 000 ha)	140 987	38 209	179 196	5 864
Szántóterület				
összesen (1 000 ha)	74 125	28 663	102 788	4 513
aránya a mezőgazdasági területből (%)	52,6	75,0	57,4	76,9

*Az uniós adatok 2002-re, a hazánk 2004-2005 évre vonatkoznak

Forrás: 15+10 Rómától Athénig Statisztikai Elemzés, KSH 2003.; www.faostat.fao.org; Employment in Europa 2003. Eurostat, 2004.; Magyar Statisztikai Évkönyv 2004. KSH, 2005.

Az Unió régi és új országcsoportjainak átlagához képest **a mezőgazdasági földhasznosítás hazánkban kimagaslóan nagy arányt képvisel.**

A **földellátottság** a hazai szükségletet meghaladó többlettermelés egyik forrása, amelyet a mindenkor piaci kereslethez kell igazítani. Az elmúlt években több mezőgazdasági termék (kukorica, búza, és zöldségfélék, stb.) hazai túltermelése ennek is következménye. A földellátottság (az 1000 lakosra jutó mezőgazdaság vagy szántó terület) tekintetében a 15-ökhöz képest hazánk az ezredfordulón 616 ha (4. helyezés) és 470 ha (2. helyezés) volt:

4.2. táblázat: Földellátottság néhány európai országban (1000 lakosra jutó terület)

Mezőgazdasági terület		Szántóterület	
1. Írország	1 738 ha	1. Dánia	514 ha
2. Görögország	942 ha	2. Magyarország	470 ha
3. Spanyolország	831 ha	3. Spanyolország	415 ha
4. Magyarország	616 ha	4. Franciaország	320 ha
5. Franciaország	584 ha	5. Portugália	299 ha
6. Dánia	564 ha	6. Görögország	290 ha
7. Portugália	412 ha	7. Írország	290 ha
8. Egyesült Királyság	326 ha	8. Olaszország	165 ha
9. Olaszország	307 ha	9. Egyesült Királyság	123 ha
10. Németország	198 ha	10. NSZK	118 ha
11.	154 ha	11.	83 ha
Belgium/Luxemburg		Belgium/Luxemburg	
13. Hollandia	141 ha	13. Hollandia	59 ha

Forrás: Szénay-Villányi: Agrárgazdaságtan (2000)

Ez a sorrend az egyes országok közötti talajminőségbeni különbségeket nem tükrözi. A szántó területtel való nagyobb ellátottság, előkelőbb helyezés azzal magyarázható, hogy az első három országban a legelő területek aránya jelentős. A földellátottság (a legelő területek) mértéke, a jellemző klimatikus viszonyok, a föld minőség, a társadalmi, gazdasági viszonyok, a tradíciók, a termőföld hasznosításának lehetőségeit együttesen határozzák meg.

A föld mint termelési tényező, erőforrásként **befektetett tárgyi eszköznek** is tekinthető, amelynek gazdasági értéke van. Élettartama végtelen, ha a föld védelme megvalósul, használhatósága nem csökken (amortizációja nincs). Értékmegőrző kincsképző jellege miatt gazdasági értéke van. A földdel nem rendelkező használók számára a bérleti díj révén nem kis költséget növelő tényező.

A termőföld értéknövelő tényezői a **meliorációs beavatkozások**, amelyekkel a természetes termőképessége növelhető. Ezek a tevékenységek nagy befektetést igényelnek, amelyek hozadéka és megtérülése bizonytalan lehet és hosszú idő alatt érhető el.

A mezőgazdaság növekedésének és fejlődésének alapvető tényezői között a termőföldnek a földtőkének meghatározó szerepe van. Ebből következik, hogy mint termelési erőforrásnak értéke van, amelynek meghatározásától nem lehet eltekinteni.

A közgazdaságtan klasszikusai a termőföld szerepével, járadékával, a bérleti díj, stb. kérdéseivel részletesen foglalkoztak. Múltja ellenére Magyarországon nem volt folyamatos földértékelés.

A hasznosított föld tulajdonosának jövedelme a járadék. A földtőke jövedelmének nagyságát több tényező; a föld természetes termőképessége, a termelt termékek piaci ára, a terület elhelyezkedése befolyásolja. A piaci ár nagysága alapján arról is dönthetünk, hogy milyen minőségű talajokat vonunk művelésbe.

A földtulajdonosok a nem mezőgazdasági hasznosítású földeken is jövedelmekhez juthatnak, ha jól működő céget hoznak létre.

A föld legnagyobb járadékát tulajdonosokként lehet elérni. Az állami beavatkozások, pl. támogatások a járadék nagyságát növelhetik. Akkor, amikor a támogatásban a föld használója részesül (pl. az EU-tagsággal járó földalapú támogatások) akkor a megállapítás csak részben igaz.

A **termőföld mint tőke Nyugat-Európa** országainak gazdaságaiban **egyenrangú erőforrásként** szerepel. Legnagyobb (67-73%) földérték részarány Belgiumban, Írországon és Nagy-Britanniában, a legkisebb (11-16%) Ausztriában, Svájcban és Norvégiában van. Átlagosan fele arány Finnországra, Franciaországra, Hollandiára, Németországra és Svédországra jellemző.

Az eltérések alapvetően az alkalmazott értékelési módszerek, az örökösödési adó eltérései miatt vannak. A fejlett országokban az inflációs hatások miatt a földnek értékmegőrző szerepe is van.

Hazánkban a folyamatos földértékelés hiánya a földdel való racionális gazdálkodást is gátolta, amely földvagyonunk pusztulásának egyik oka.

A Magyarországon alkalmazott földértékelési rendszer alapja az *aranykorona érték*, amely egy kataszteri hold búza jövedelmének tőkésített hozadéka és minőségi osztály alapulvételével, szorzókulcsokkal forintosított átlagérték.

A **kártalanítás** földértékelés legmagasabb-legacsonyabb és átlagos minőségű földekre vonatkozó értékmutatói a regionális vizsgálatok alapján 1995-ben a következők voltak:

Művelési ág	AK-érték	Földérték
Szántó	40 AK/ha	396.000 Ft/ha
Szántó	24 AK/ha	194.400 Ft/ha
Szántó	16 AK/ha	115.200 Ft/ha
Legelő	1,8 AK/ha	9.000 Ft/ha

A piacgazdaságban a föld forgalmi értékének kiemelt tényezője lesz a *föld hozadéka* és a **bérleti díja**. Átlagos földminőség (19,8 AK) esetén a tiszta jövedelem 1980-1990 évek átlagában búzakilogrammban kifejezve a következő volt:

4.3. táblázat: Átlagos földminőségű csoportok jövedelme

Földminőség-csoportok AK	Földjövedelem Ft/ha	Búzakilogramm kg/ha
-5 AK alatti	1 300	133,3
10,1-15,0	3 500	359,0
20,1-25,0	6 800	697,4
30,1-35,0	9 300	953,8
35 AK felett	10 400	1 066,7
Országos átlag: 19,8	5 800	594,9

Szénay – Villányi, 2000

A **földjáradék** alatt a földtőke kamatát, valamint a befektetett tőke hozadékának egy részét értjük. Ez tulajdonképpen nem más, mint a gazdálkodás jövedelmének az a része, ami a földtulajdonos számára a földtőkén felüli tőkerészek kamatigényének levonása után marad (bérleti díj = földjáradék).

Számítása: $F_j = T\acute{E} - (TK + K_i)$

$F_j = T\acute{E} - (TK + K_i) = 14.500 \text{ Ft}$

ahol: F_j = földjáradék

$T\acute{E}$ = termelési érték

TK = termelési költség

K_i = a befektetett tőkerészek kamatigénye

A magyarországi földárak nem tükrözik a termőföld valós értékét, így abszolút értékben és relatíve is jelentősen elmaradnak az európai földárak mögött. Jelentősen eltérő lehet a különböző minőségi kategóriába tartozó gazdaságok anyagi helyzete, tevékenységi köre, eredményessége.

Az EU országainak **földárai** országanként, de időszakonként is időben változik.

A termőföldek forgalmi ára sok tényezőtől függ, de alapvetően a mezőgazdasági termeléssel elérhető jövedelem nagyságától és jövőbeni várható alakulásától függ.

Az ökonómia elvei szerint a földre is alkalmazható az az értékmeghatározás, hogy értéke, mint minden eszközé, egyenlő az élettartama alatt a vele elérhető hozadékok (jövedelem) jelenlegi időszakra vetített halmozott összegével. Mivel a föld élettartama végtelen, állandó hozadékot feltételezve az úgynevezett tőkésítési képlettel határozható meg a föld értéke. Hozadékként a földtulajdonos számára fizetett éves bérleti díjat szokták alapul venni, feltételezve, hogy a gazdálkodással elért egyéb jövedelem a termelőeszközök és a munka hozadéka.

Ez esetben a föld értéke a következő módon számítható:

$$\text{Földérték} = \frac{BD}{i}$$

ahol: BD az éves bérleti díj

i = kamatláb (tizedestörtben) vagy a döntéshozó személyes időpreferencia mértékét meghatározó kamatláb (diszkontláb).

Például 10 000 Ft/ha bérleti díj és 2%-os reálkamattal esetén a föld értéke:

$$10\,000/0,02 = 500\,000 \text{ Ft/ha.}$$

Mivel azonban az időpreferencia mértékét kifejező kamatláb nagysága sok szubjektív elemtől is függ, továbbá a bérleti díj nagysága időben ingadozhat, az ilyen leegyszerűsített értékmeghatározás legfeljebb annak ellenőrzésére szolgálhat, hogy ésszerű-e adott piaci áron megvásárolni a földet. Mivel az előzőekben már említett okok miatt földvásárlásba nemcsak gazdálkodási célból fektetnek tőkét, a föld tényleges piaci ára többszörösen meghaladhatja az előbbi kalkuláció szerint kapott piaci értéket (egyes európai országokban 8-10-szeres is lehet).

A föld értékét tehát a földtulajdon piacán kialakult kereslet-kínálat, a bérleti díjat pedig a földhasználat piacán kialakult kereslet-kínálat határozza meg. A kettő között ma a fejlett gazdaságú országokban nincs olyan közvetlen és meghatározó kapcsolat, amelyet a klasszikus közgazdasági elméletek feltételeznek.

A **földpiac** jellemzői összetettek és sokrétűek. A rendszerváltás óta a jogi, gazdaságpolitikai, az agrárpolitikai, az agrártermelési, gyakorlat a földek használatát, tulajdonlását, piaci fogalmát érintő kérdésekkel sokat foglalkozik. A földtulajdon, a földhasználat és az utóbbiakhoz szükséges földtulajdonlásnak három alapvető feltétele van. Ezek; a földpiac, a földérték, földminőség, a fölbérlet és a földhasználat jövedelme. A hazai piacgazdaság másfél évtizede alatt az EU-országokhoz hasonló módon egyik feltételt sem sikerült megoldani. E gátja a túlpolitizáltság, a tulajdonnal kapcsolatos törvények, hatalmi döntések elhúzódása, sőt a megalkotottak torzulásai voltak.

A **rendszerváltást követő kárpótlás** kedvezményezettjei és spekulánsai révén egyes föld tulajdonosok (nem termelők) földterületének nagyobb hányada sem a földforgalomban, sem a földbérleti rendszerben nem „piacosodnak”. Jellemzőek a földspekulációk, amelyek a regionális programnak megvalósítását, közép és hosszú távon egyaránt, akadályozták. A kárpótlás és földtörvény együttes hatásai hazánkban, a földforgalmat késleltették.

A fejlett európai országokban a föld piaci forgalma a területnek egy %-át sem éri el. Az EU földpiacának tapasztalatai arra utalnak, hogy a jól működő piacgazdaságokba, a földpiac leginkább szabályozott, amely azonban, bonyolult és ellentmondásos. A hazai szabályozás a termelők sajátos érdekeivel és szükségleteivel kénytelen számolni, de az nemzetközi érdekekbe ütközik (pl. termeléskorlátozás).

A földpiac szabályozás a történelmileg változó agrár- és földbirtokpolitikát szolgálja, amely részleteiben a törvényekben és rendeletekben részletezett.

A földpiac állami szabályozása összetett célrendszert követ. Az egyes célok ugyan bizonyos preferencia-skála szerint tagozódnak, de ennek ellenére egymással gyakran keresztezik egymást. Emiatt egyik szabályozó elem kiolt(hat)ja a másikat, a főszabály helyett a kivétel válik rendező elvvé, avagy az informális (esetleg illegális) piackapcsolat dönti el a földviszony sorsát. (Pl. a hatósági ingatlanár vagy földbérleti díj megkerülése.)

A földpiac szabályozása történetileg változó agrár- és földbirtokszerkezet politikát szolgál, amelynek tartalma a prioritások megőrzése (pl. az életképes családi gazdaság erősítése) mellett is lényegesen átalakul. A szabályozórendszernek természetesen – mint alárendelt eszköznek – minderre (lehetőleg hatékonyan) reagálni kell.

A **föld keresletét** végső fokon a mezőgazdasági termékek iránti kereslet határozza meg. Ugyanakkor a mezőgazdasági árupiac – amelyet fejlett piacgazdaságban az állam sokoldalúan, bonyolultan szabályoz – a termőföld sajátos termelőeszköz minőségével és a föld-erőforrás ismérveivel nem mindenkor számol következetesen.

A föld, mint termelési tényező iránti kereslet származékos, mert a mezőgazdasági árupiac keresletétől függ. Ezért minden állami beavatkozás (részvétel és szabályozás), amely a termékpiacot érinti, hatással van a földpiacra.

4.1.2. A munka és munkaerő a mezőgazdaságban

A mezőgazdasági termelés tényezői között a technikai fejlődés ellenére a munkaerő kiemelt és sajátos szerepet tölt be. Nem csak gazdasági, de társadalmi és politikai szempontból is fontos.

A mezőgazdasági termelés egészét, piaci versenyképességét, vállalkozásainak színvonalát, eredményét a munkaképesség, illetve a munkaerő teljesítőképessége döntő mértékben befolyásolja. A munkaképesség három alkotóeleme: az ismeret, a tapasztalat és a minőség a mezőgazdaságban felhasznált munkaerő összteljesítményében, termelékenységében differenciáltan és történelmileg változva jelent meg.

A **múlt század elején** és közepén a nagy számú és arányú mezőgazdasági népesség hagyományos, egyszerű földművelési, állattartási tapasztalata a korszak technológiai és szervezési alapkövetelményeinek minősége átlagosan megfelelt. A kis- és közepes parasztgazdaságok tulajdonosai is általában alacsony képzettségűek voltak, s a parasztság továbbképzése (ezüst és aranykalászos téli iskolák, tanfolyamok, stb.) csupán az 1930-as évtizedtől erősödött fel. A fejlődés a nagybirtokok vezetőinek képzésében is ettől a korszaktól jellemző.

A **döntő változás** mind a mezőgazdasági munkaerő teljesítménye, a munkaráfordítás hatékonysága, mind pedig a mezőgazdasági szakmastruktúra tekintetében az ipari fejlődés hatásának magyarországi felgyorsulásával kezdődött. Az ennek nyomán kialakult társadalmi-gazdasági fejlődés alapjaiban megváltoztatta a népesség foglalkoztatottsági szerkezetét, a mezőgazdaság munkaerő-feleslege átlépett a gazdaság egyéb ágaiba. A társadalmi munkamegosztás folyamata tehát csökkentette a mezőgazdasági és egyúttal növelte a nem mezőgazdasági ágazatok munkaerő létszámát. A gazdaságilag fejlett ipari országokban a mezőgazdasági népesség arányának és létszámának csökkenése a hazainál korábban megkezdődött és nagyobb mértékű is volt.

Hazánkban a mezőgazdasági keresők száma a huszadik század első felében alig változott. Az összes kereső létszámának 50-60%-a volt.

Az 1950 után bekövetkezett gyors ütemű iparosítás hatására azonban az 1949-ben még 4,5 millió főt kitevő mezőgazdasági népesség száma 1960-ban már 3,3 millióra, 1970-ig pedig 2 millió alá esett. A falvak lakosságának ma már 2/3-a nem mezőgazdasági foglalkozást folytat. A mezőgazdasági népességgel együtt természetesen a keresők száma is csökkent.

A **mezőgazdasági népesség eltávoztása** más gazdasági ágakba – és elsősorban az iparba – a társadalmi-gazdasági fejlődéssel együtt járó egészséges, törvényszerű folyamat. Az iparosodás meggyorsulásával az 50-es évek elején gyorsan csökkent a mezőgazdasági aktív keresők száma. A termelőszövetkezetek szervezése idején és az azt követő években (1959-1965 között) több mint 450 ezer fős további csökkenés következett be, ez 1966-68 között

megállt, majd 1969 után ismét csökkent. Végeredményben két és fél évtized alatt (1950-75 között) a mezőgazdaságban az aktív keresők száma majdnem 900 ezer fővel csökkent.

4.4. táblázat: A foglalkoztatottak száma

Megnevezés	2000	2002 évben, ezer fő	2004
Ágazatok összesen	3 956,2	3 870,6	3 900,4
Mezőgazdaság	237,4	223,7	189,4
Erdőgazdálkodás	18,1	17,2	15,5
Élelmiszeripar*	154,0	161,2	141,1
Együtt	409,5	402,1	346,0
Részedési arány			
Ágazatok összesen	100,0	100,0	100,0
Mezőgazdaság	6,2	5,8	4,9
Erdőgazdálkodás *	0,5	0,4	0,4
Élelmiszeripar*	4,0	4,2	3,6
Együtt	10,6	10,4	8,9

* Élelmiszerek, italok és dohánytermékek gyártása.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Munkaerő-felmérés (2001. évi népszámlálás alapján újrásúlyozott adatok)

Az 1980-as évtizedben – bizonyos kiegyenlítődési folyamat után – ez a szám 1 millióra csökkent. 2004-re a mezőgazdaságban foglalkoztatott (főfoglalkozású) munkaerő létszáma 204,9 ezer fő volt, 5,2%-os foglalkoztatási részesedéssel. Ez utóbbi arány EU-25-ök országaiban (2002-ben) 4%, az EU-10-ekben 13%, az EU-25-ökben 5,4% volt.

A nem főfoglalkozású, de mezőgazdasági termeléssel foglalkozók száma az egy millió főt meghaladja. Mindkét csoport munkaerő létszáma 1991-2003. között a felére csökkent.

Hazánkkal együtt az EU országaira is jellemző az agrárágazatban foglalkoztatottak korösszetétel (a 40 év felettiek aránya 59%). A mezőgazdaságban foglalkoztatottaknak csak 7,7%-a rendelkezett egyetemi vagy főiskolai végzettséggel, 58,2%-a középiskolát, 34,1%-a általános iskolát végzett.

Az Unióval kapcsolatos és a gazdaságvezetéshez szükséges ismeretek hiányosak, a szaktanácsadás rendszere kiforratlan. Mindez a gazdálkodó alkalmazkodó és kezdeményező készségére, és az uniós támogatások fogadására negatív hatással van.

A keresők létszámának csökkenése a rendszerváltást követően területileg egyenlőtlenül következett be. Ekkor a kor összetétel változása mellett a női munkaerő arányának növekedése volt jellemző.

A falunak népességmegtartó képessége a piaci, jövedelmezőségi gazdálkodási stb. problémák következtében vidéktől, tájaktól, területtől változó arányban, de csökkent. Ennek következménye lett a burkolt munkaerő megjelenése.

A mezőgazdasági termelés másik sajátossága az idényszerűség, amely más nemzetgazdasági ágazatokra csak részben jellemző.

Korábban a foglalkoztatottak 75%-a termelőszövetkezetekben, 17%-a állami szektorban, 6%-a kisegítő, egyéni gazdaságokban dolgozott. A **privatizáció után** az önálló vagy társult magángazdálkodók száma növekedett. A falusi aktív korú lakosságból majdnem 100.000 vált önálló kis- és középgazdaságra és közel 600.000-es kereső csökkenés létszámának 80%-a résztulajdonú földműves. 1998-ban az ország összes lakosságából mintegy 1,5 millió rendelkezett kisebb földterülettel.

A XXI. század első évtizedében a közép- és nagygazdaságok száma várhatóan növekszik. Ezt célozzák a Nemzeti Fejlesztési Tervben megfogalmazott a terület- és vidékfejlesztési programok is.

Az **élőmunka ráfordítás hatékonyságát** a munka termelékenysége elnevezéssel is jelölik. Ez utóbbi magában foglalja a termékek előállítására közvetlenül ráfordított elevenmunkát és azt is, amely a termelési eszközökben tárgyasult. Utóbbi munkaráfordítás az újonnan előállított termékekben a munkaeszközök elhasználódásának mértékében jelentkezik. A teljes munkaráfordításnak munkaidőben való összevont kifejezése gyakorlatilag nehezen lehetséges, ezért a statisztika általában csak az eleven munka felhasználásában bekövetkezett változásokat jelzi.

A **munka termelékenysége** tehát kifejez, hogy a termelésben foglalkoztatott munkaerő milyen mennyiségű és minőségű terméktömeget állít elő, vagyis a dolgozók munkája mennyire hatékony. A munka termelékenysége növekszik, ha bizonyos terméktömeg, termés mennyiség előállításához felhasznált élőmunka mennyisége csökken. A munka termelékenységének számítása a következő képlettel lehetséges:

$$MT = \frac{Q}{T}$$

ahol: MT= munkatermelékenységi mutató

Q = előállított termék mennyiség,

T = a termelésben felhasznált munkaidő mennyisége.

Gyakran használják a fordított munkatermelékenységi mutatót is, amelyet **munkaigényességi mutatónak** is neveznek, amely azt mutatja, hogy a terméktömeg előállításához mennyi élőmunkát használtak fel.

A munkatermelékenység kiszámításához a természetes mértékegységben számításba vett termelés csak bizonyos termék vagy termékcsoporthoz alkalmas. A termelés technikai mértékegységben való kiszámítása azért alakult ki, hogy az eltérő mértékegységek ellenére a termékek együtt is összeadhatók váljanak. Technikai mértékegység a Joule, a takarmányegység, a nettó energia, a gabonaegység, stb.

A munkatermelékenységi mutatók kiszámításakor a hazai gyakorlatban döntően a pénzben kifejezett termelést használják. E számítási módszernek is számtalan hátránya van, a valóságos értékek megközelítésére mégis ez a legalkalmasabb és technikailag a legkézenfekvőbb.

A termék mennyiség és a termelésben felhasznált élőmunka hányadosa adja végső soron a munkatermelékenység mutatóját. A termelés érdekében a felhasznált élőmunka mennyiségének kiszámítását így különböző módon lehet megvalósítani: munkaórán, létszámban (az évi átlagos létszámban), munkanapban, stb. történhet. Kiszámíthatjuk az egy munkaóra, az egy főre, egy dolgozóra és az egy munkanapra jutó termelés mutatóját. A felsorolt munkatermelékenységi mutatókat közvetlen **élőmunka-termelékenységi mutatóknak** is nevezhetjük.

Ezen kívül a közvetett mutatókat is lehet számolni. Gyakorlatban leggyakrabban használják az egy ha-ra, az egy számos állatra, az egy traktornapra jutó termelést, illetve teljesítményt, stb. Az élőmunka termelékenységi mutatóit általában relatív értelemben használják. A mezőgazdasági fejlődés hatékonyságának megítéléséhez a munkaerő-ráfordítások oldalán ezek a mutatók és ezek viszonyai adnak megbízható alapot.

A magyar mezőgazdaság termelése hosszú ideig lassú ütemben növekedett, s a mezőgazdasági munka termelékenysége sem nőtt jelentősen. A helyzet a mezőgazdaság új **műszaki alapokra helyezése** óta azonban megváltozott. Gyorsan nőtt, s továbbra is növekszik az egy mezőgazdasági keresőre és az egy munkanapra jutó termelés értéke. Jellemző példaként említhető meg, hogy hosszabb távon (1965-1990 között) az egy főre jutó mezőgazdasági bruttó termelés (az állattenyésztés és növénytermesztés együttes termelési volumene) megduplázódott. Az eleven munka termelékenysége rendszeresen nagyobb arányban növekszik, mint az összes termelés. Ez a technikai-technológiai fejlődés következménye. Eme összefüggés érvénye alapján valósulhat meg az, hogy a mezőgazdasági dolgozók a létszámcsökkenés ellenére is növekvő szinten látják el a lakosságot élelmiszerrel.

4.1.3. A műszaki fejlesztés értelmezése, szerepe és alkotóelemei

A műszaki fejlesztés a termelőerők fejlődése során elsősorban az ipari termeléshez kötődő kategóriaként fogalmazódott meg. Tartalmában olyan tevékenységet jelentett, amely új gyártmányok korszerű termelési eljárások kifejlesztésére irányul, a munka hatékonyságát növeli. A technikai-műszaki forradalom hatása elsődlegesen az ipari fejlődés felgyorsulásában jelentkezett, ezért a műszaki fejlesztés természetesen ehhez az ághoz kapcsolódott. A nemzetgazdaság tervszerű, arányos fejlesztése azonban különösen a szocialista országokban, megkövetelte azt, hogy a nemzetgazdaság különböző ágai szorosan együttműködjenek. Az iparosítás ne csak mint cél jelenjen meg, hanem a társadalmi munkamegosztás olyan fejlesztését, valamint a termelés erőforrásainak a nemzetgazdaság különböző ágai között olyan átcsoportosítását eredményezze, amely a munkatermelékenység társadalmi méretű növekedésével együtt jár.

A **műszaki fejlesztés** az egész nemzetgazdaságot érintő, valamennyi ágára, így a mezőgazdaságra is kiható folyamat. Történelmi példák, de az elmúlt évtized hazai tapasztalatai is azt igazolják, hogy az általános fejlettségi szintek megfelelő technikai színvonalon termelő mezőgazdaság nélkül nincs az arányosság és az egyensúly követelményeit biztosító gazdasági növekedés. Tehát az általános gazdasági fejlődés folyamatának szerves része.

Napjainkban a műszaki fejlesztés a nemzetgazdaság minden ágára jellemző általánosan elfogadott és használt közgazdasági kategória. Az egyes nemzetgazdasági ágaktól eltérő sajátosságok miatt azonban fogalma és értelmezése a **mezőgazdaságban sajátos formát ölt**, noha céljai más nemzetgazdasági ágakban is kitűzhető feladatokhoz hasonlóak.

A mezőgazdasági műszaki fejlesztésnek sajátos jegyei vannak, amelyek a **biológia, a kémiai, a technikai és az emberi tényezők elemeiből épülnek fel**. A célt csak ezek összehangolt fejlesztése révén lehet elérni, amelyhez megfelelő társadalmi-gazdasági feltételek szükségesek.

A mezőgazdasági műszaki fejlesztés kérdéseivel tudományosan az ötvenes évek végén kezdtek behatóbban foglalkozni. Ehhez elsősorban a technika oldaláról értelmezték, mennyiségi szemlélettel. Közel másfél évtizeddel később már a technikai elemek mellett a minőségi jellemzők szerepét is tanulmányozták és ezek összefüggésekkel feltárását tűzték célul.

A **70-es évek elején** a mezőgazdasági alaptevékenység két ágazatának (a növénytermesztés később az állattartás) gépesítésének ökonómiai szempontú vizsgálatainak összefoglalásaként született, a szakmai körökben általánosan is elfogadott műszaki fejlesztés értelmezés., amely a gazdasági mutatókat a termelés erőforrásainak (eszközeinek) és eljárásainak tökéletesítése révén előnyösen befolyásoló tevékenységet jelent. Mezőgazdasági

értelmezésben ez a már említett négy fő pilléren (biológiai, kémiai, technikai, emberi tényezők) nyugszik. A megvalósítás során érvényesül a minimum törvény, mert a termelési eredményt az eléréséhez szükséges valamennyi tényező közül az korlátozza, amely a legkisebb mértékben áll rendelkezésre. Erre mindkét mezőgazdasági főágazat viszonylatában lehet példát említeni. Bármely állatfaj esetében pl. korszerű épületek, gépek, berendezések, kiváló genetikai adottságú fajta áll rendelkezésre, a takarmányok rossz minőségük a ráfordítások hatékonysága csökkenheti.

Az a következtetés vontható le, hogy a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének tényezői között szigorúan **érvényesül a dialektikus kölcsönhatás**, amelyre az eredmény érzékenyen reagál. Mivel pedig a termelési feltételek csak közvetve befolyásolhatók, a műszaki fejlesztésnek bonyolult feladatokkal kell megbirkóznia.

A műszaki fejlesztés során a mezőgazdaság a hagyományos elszigeteltségből kilép, és más nemzetgazdasági ágakkal szorosabb, bonyolultabb kapcsolatba kerül, a mezőgazdaságot ellátó, a felvásárló szervezetekkel és rajtuk keresztül az ipar más ágazatainak számos tényezőjével. A **mezőgazdaság gépesítése** a műszaki fejlesztésnek, vagyis a tudomány és a technika széleskörű térhódításának szerves részét képezi. Bevezetése és fejlesztése szorosan összefügg a műszaki fejlesztés egyéb területeivel, illetve tágabban fogalmazva a termelés erőforrásainak fejlődésével.

A műszaki fejlesztés a nemzet egyetlen ágazatában – így a mezőgazdaságban – sem öncél, hanem a gazdasági fejlődésre és a kitűzött társadalmi célok elérésére irányított tevékenységek összefüggő rendszere. Alapvető feladatának tekinthető a lakosság fogyasztásának egyre magasabb szintű kielégítése, a megfelelő mennyiségű, minőségű és választékú élelmiszerek termelése, egyre kevesebb társadalmi munkaráfordítással.

A **műszaki fejlesztés sokrétű tevékenység**, de mindenképpen magában foglalja az előkészítést és a tényleges megvalósítás sok más folyamatát is. Az előkészítő szakasza a kutatás. A műszaki fejlesztéstől elkülönített kutatásnak nincs értelme. Helyesebb éppen ezért – tágabb értelemben – a fejlesztésről tárgyalni. Mert a biológia, a kémia, a technika ismereteik mellett magába foglalja az olyan emberi vonatkozású tevékenységet is, mint pl. a szakképzés és a továbbképzés. Ez a megközelítés teszi lehetővé a műszaki fejlesztés és az innováció közötti kapcsolatok tisztázását.

A makro-, illetve a mikroszintű műszaki fejlesztés között **különbséget kell tenni**. Makrogazdasági szinten a műszaki fejlesztésben – mert itt elsősorban a stratégiai, gazdaságpolitikai megfontolásoknak nagyobb szerepük van – olyan gazdasági mérőszámok használatosak, mint a munkatermelékenység, vagy pl. a területi termelékenység javítása. Mikroszinten a jövedelmezőség és a termelési költség kerülhet előtérbe.

A műszaki paraméterekkel együtt egyre inkább a gazdasági jelzőszámok, paraméterek valamilyen elfogadható rendszerével kell rendelkezni, amelyek választ adnak a felmerülő kérdésekre, mert a műszaki fejlesztés végső célja a gazdasági növekedés meggyorsítása. Tehát fontos a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének **rendszerszemléletű megközelítése**.

Visszatérve a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének általános célkitűzéseire azok a következő rendszerben foglalhatók össze. Ezek: a társadalmi munka termelékenységének fokozása és ezáltal a költségek csökkentése; a munka technikai feltételeinek javítása; a termésátlagok, a fajlagos hozamok növelése; a termék-választék bővítése és a minőség javítása.

A műszaki fejlesztés célkitűzéseit az ország vagy az egyes gazdaságok **természeti, közgazdasági adottságai**, valamint a **termelési viszonyok is befolyásolják**. Így pl. szocialista termelési viszonyok között fontos célkitűzés a munkavégzés technikai feltételeinek javítása, a nehéz fizikai, valamint egészségre ártalmas munka kiküszöbölése. Ezt a célt akkor is meg kell valósítani, ha annak gazdasági előnye közvetlen nem mutatható ki.

Az előzőekben olvashattunk a mezőgazdaság műszaki fejlesztése sajátos jellemzőiről. Ezek részben a mezőgazdaság természeti-technológiai adottságaiból, részben pedig a mindenkori társadalmi-gazdasági helyzet következményeiből adódnak. A mezőgazdaság műszaki fejlesztésének legfontosabb sajátosságai, amelyek többé-kevésbé megkülönböztetik más ágazatok műszaki-technikai fejlesztésétől a következők:

A mezőgazdasági termelés **alapvető munkatárgya és munkaeszköze a föld**, amely természeti termőképessége, minőségi tulajdonságai és egyéb sajátosságai által meghatározza az alkalmazható műszaki-technikai lehetőségeket. E termelési eszköz korlátozott volta egyben feltételezi más termelési eszközök mennyiségének növelését, a mennyiségi növekedésen túl az alkalmazott technikai-technológiai rendszerek állandó minőségi fejlesztését.

A mezőgazdasági termelés alapvető sajátossága, hogy a felhasznált anyagi jellegű ráfordítások **ipari vagy mezőgazdasági eredetűek**. Ezek arányváltozásának jellemző tendenciája az, hogy az ipari eredetű anyagok (gépek, műtrágya) felhasználásának aránya mezőgazdasági eredetűek rovására erőteljesen növekszik. Az élőmunka-csökkenés a műszaki technikai fejlődéssel szemben fokozott követelményeket támaszt, mert nemcsak az élőmunka egyszerű helyettesítéséről van szó, hanem a felhasznált termelési eszközök termelésre gyakorolt hatásáról is.

A műszaki fejlesztés hatására csökkent mezőgazdasági munkaerő máshol fogyasztóként megjelenik, így az önellátásra termelő mezőgazdasági dolgozók fogyasztására leköötött földterület már más ágazatban tevékenykedő kereső számára termel.

A műszaki fejlesztésnek további mezőgazdasági sajátossága a **biológia szerepe**. Ennek a műszaki fejlesztésre gyakorolt konkrét hatása abban jelentkezik, hogy a technikai fejlesztés lehetősége mindig függvénye egy adott növény vagy állat termelési potenciáljának, biológiai ciklusának, potenciális termőképességének. A nagy hozamú növény- és állatfajták kinemesítése során a hozamszinten túlmenően tekintetbe kell venni, hogy ezek az élő termelőeszközök alkalmasak legyenek magas szintű technika, továbbá a kemizálás lehetőségeinek kihasználására. A mezőgazdaságban a termelési ciklusok folyamán a termést meg kell védeni, mert mind a növényeknek, mind az állatoknak sok károsító tényezője van.

Műszaki fejlesztési sajátosságot jelent az is, hogy az árutermelés növelésével a mezőgazdaságban nagy terményű és tömegű termék szállítását kell megoldani.

A mezőgazdasági termékek zömmel élelmiszeripari alapanyagok, tulajdonképpen élő *szervezetek*, ezért a tárolás és a tartósítás során veszteségek keletkeznek, ezek azonban megfelelő tároló- és feldolgozó kapacitással csökkenthetők, illetve megszüntethetők.

Alapvető sajátossága a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének, hogy a termelés természeti környezetbe folyik. A műszaki-technikai fejlesztés fontos célkitűzése a természeti hatások negatív következményeinek csökkentése.

A következőkben a mezőgazdasági műszaki fejlesztés egyes elemeinek és azok termék-előállítás eredményességére gyakorolt hatását ismerhetjük meg.

A mezőgazdaság műszaki fejlesztése a termelésben használt eszközök mennyiségi és minőségi növelését, beleértve a biológiai tényezők (nemesítés, új fajták) fejlesztését jelenti. A megítéléshez fontos, hogy az **egyes komponensek változási tendenciáit és ezek kiváltó okait ismerjük és vizsgáljuk**.

A mezőgazdasági műszaki fejlesztés **technikai elemei** közé sorolható.

- gépesítés,
- építészet,
- energiagazdálkodás,
- kemizálás,
- biológia-genetika
- emberi tevékenység (szakképzettség, üzem- és munkaszervezés.)

A mezőgazdasági termelés fejlesztésének **meghatározó motorja** volt és az ma is a **gépesítés**, amely az emberi és állati erővel végzett tevékenységet jelentős mértékben kiváltotta.

Mindez a munka termelékenységére közvetlen és közvetett hatást gyakorolt. Ennek következménye lett a kedvezőbb élőmunka termelékenység, a felszabadult munkaerő más gazdasági ágakba áramlás, ez által az agrárnépesség számának jelentős csökkenése a rendszerváltást követően pedig a régióként differenciált mértékű munkanélküliség. A gépesítés fejlesztése révén a termelési technológiák korszerűsödtek, a munkacsúcsok által adódó problémák csökkentek, vagy megszűntek, kisebb lett a betakarítás vesztesége, ami a termékek mennyiségi növekedésében és a jobb minőségben is kifejezésre jutott. A megnövekedett termékmennyiség mozgatása, szállítása és kezelése magasabb szinten vált lehetővé. Az egyedi gépesítés helyébe gépcsoportok, géprendszerek léptek.

A mezőgazdaság gépesítését és ennek folytán **a géprendszerek működését meghatározó sajátosságok** a mezőgazdaságban a következők.

- A mezőgazdaságban az erő és munkagép általában nem kapcsolódik össze egész évben. Egy erőgép a különböző munkaműveletekben más-más munkagépkombinációval dolgozik (kivéve az önjáró célgépeket), más-más munkagéppel (gépekkel) alkot gépcsoportot.
- A növénytermelés munkaműveletei szorosan egy-egy időszakhoz kötöttek, ezért a műveletek gépei is csak ebben az időszakban, nem pedig egész évben használhatók.
- A növénytermelésben a termelési folyamat teljes idejének csak bizonyos időszakaiban folyik munka, a gérendszer egyes elemei tehát időben is változatosan kapcsolódnak egymáshoz.

Egy-egy **növény termesztésének** munkafolyamatai **szinte teljes mértékben gépesítettek**.

A már említett rendszerszemléletű fejlesztés során beszélhetünk **műveleti-, ágazati (vertikális)-, és funkcionális géprendszerekről**, mint alrendszerekről.

A **műveleti gérendszer** egyetlen munkafolyamatban, illetve műveletben (pl. a cukorrépa betakarításában) együtt dolgozó, műszaki-szervezési szempontból egymással összehangolt gépek rendszerét jelöli.

Az **ágazati (vertikális) gérendszer** egyetlen termék (növény) előállításához szükséges gépek összehangolt rendszerét jelenti. Az összehangolás egyrészt az agrotechnikai követelményekkel (munkaminőség, művelet időszaka), másrészt egy-egy munkafolyamaton belül és az egymást követő kapcsolódó műveletekben a gépek, gépcsoportok összehangolását jelenti. Az ágazati gérendszer voltaképpen adott technológiai (vertikális) rendszer szerves része.

A **funkcionális (horizontális) gérendszer** azonos funkciót végző gépekből áll (pl. traktorrendszer, talajművelő gérendszer, növényvédő gérendszer), amely több termék előállításában vesz részt, de egy-egy termék folyamataiban mindig azonos vagy hasonló műveletet végez.

A fenti tagolás az állattenyésztés géprendszereire is érvényesíthető, de azok éppúgy alárendeltek a biológiai-technológiai követelményeknek, mint a növénytermesztés gépei. Működésük is időszakos, bár a termelés egyes fázisainak ismétlődése gyorsabb és rövidebb. Az állattenyésztés gépei azonban részben helyhez kötöttek, túlnyomórészt csak az adott ágazatban használhatók, tehát kevésbé jelentkezik a horizontális alkalmazásuk. Azonban nem zárható ki itt sem az egyes gépek több területen történő használata (pl. egy szállítóeszköz használata különböző állattenyésztési telepek között).

A mezőgazdaság gépesítettsége az elmúlt fél évszázadban jelentősen fejlődött. Az ötvenes években főként a növénytermesztés munkafolyamatait (talajmunkák) a gépállomások szolgáltatásként végezték.

A kollektivizálás után a gépesítésben is minőségi változások történtek. A kisebb teljesítményű traktorokat nagy teljesítményű univerzális traktorokkal helyettesítették, a megfelelő munkagép-állomány kialakítása egyre nagyobb hangsúlyt kapott. A traktorok vonóerő-teljesítménye és munkasebessége ezáltal a munkagépek arányának növekedése volt jellemző.

A gépesítés fejlesztése révén a technológiák gépesítési színvonala nőtt. Napjainkban a gabonatermesztés gépesítése gyakorlatilag már teljesen megoldott. A nagy kézimunkaerő-igényű zöldség- és gyümölcs-betakarítás gépesítése lassúbb ütemben fejlődött.

A 70-es évek kezdete óta a műszaki fejlesztésben, benne a korszerűbb technika bevezetésében a hazai növénytermelési állattenyésztési rendszerek (IKR, KITE, TAURINA, BOSCOOP, AGROCOOP, stb.) meghatározó szerepet töltek be. Olyan korszerű, nyugaton már bevált **technológiákat** vezettek be, amelyek a műszaki fejlesztés valamennyi elemét magukba foglalták (korszerű gépek, berendezések, vetőmag, növényvédőszer, tenyészállat-, anyag- és szervízellátás, képzés, szakirányú tanácsadás stb.). Tapasztalataik, módszereik napjainkban is hasznosíthatók lehetnének.

Mindezek eredménye lett a termelési célkitűzések magasabb szintű megvalósítása, a gépállomány korszerűsége és jobb műszaki állapot, a nagyobb szakmai felkészültség.

A nyolcvanas évek második felére a mezőgazdasági termelők, szövetkezetek állami gazdaságok közel fele pénzügyi zavarokkal küzdve, bővített újratermelést nem tudott megvalósítani, amely a gépállomány fizikai és technikai elavulásával, ezáltal nagyobb üzemeltetési költségekkel járt. Ilyen helyzetben történt a társadalmi, politikai és gazdasági helyzetet érintő rendszerváltás, amely a mezőgazdaság területén a tulajdon- és birtokszerkezet gyökeres változását, jelentős piacvesztést eredményezett.

A gépállomány **korszerűsítésének elmaradása** az alábbi **hátrányokkal** jár:

- A korszerűtlen gépek üzemeltetése a régebbi műszaki színvonalat konzerválja, a termesztési technológia fejlődését, a munkatermelékenység és a hatékonyság javulását gátolja.
- Az elavult gépek karbantartása, felújítása az átlagosnál nagyobb anyagi ráfordításokat igényel.
- A műszakilag korszerű gépek sem használhatók ki optimálisan, ha mellettük elavult, selejtezésre várókkal is dolgoznak.
- A korszerűtlen, műszakilag elavult gépek üzemképessége, üzembiztonsága igen alacsony, a termelő munkában sorozatosan zavarokat okoznak. (Ez is egyik oka annak, hogy a mezőgazdasági munkák egy részét csak optimális időponton túl lehet elvégezni.
- Az elavult gépek és berendezések üzemeltetése a kisebb termelékenység miatt általában több dolgozót köt le.

Az előzőekből következő feladat tehát, hogy a mezőgazdasági vállalatok minél magasabb színvonalú, a termelésre pozitív hatást kifejtő műszaki fejlesztési alternatívákat dolgozzanak ki.

A rendszerváltás első évtizedében a mezőgazdaságban használt erőgépállomány (traktorok, kombájnok, szállítóeszközök) darabszámának és motorkapacitásának alakulása – gazdasági szervezetek, egyéni gazdaságok bontásban – a 4.5. táblázatból ismerhető meg.

4.5. táblázat: Főbb erőgéppáállomány alakulása 1991-2000 között

Géppáállomány	Gazdasági szervezetek	Egyéni gazdaságok	Összesen
Traktorállomány, darab			
1991	46 352	45 561	91 913
1996	27 290	64 925	92 215
2000	26 199	87 107	113 306
Traktorok motorkapacitása, * ezer motorkilowatt			
1991	3 071	1 276	10 400
1996	2 004	2 863	9 502
2000	5 660	3 956	12 113
Gabonaarató- cséplőgép, db			
1991	9 841	559	10400
1996	6 293	3 209	9 502
2000	5 660	6 453	12 113
Gabonaarató- cséplőgépek motorkapacitása, ezer motorkilowatt			
1991	1 288	62	1 350
1996	853	297	1 150
2000	800	626	1 426
Tehergépkocsi, darab			
1991	25 885	15 398	41 283
1996	12 706	25 503	38 209
2000	10 505	15 320	25 825
Tehergépkocsik motorkapacitása, ezer motorkilowatt			
1991	1 955	1 177	3 132
1996	1 033	1 659	2 692
2000	1 037	1 016	1 832

*A 8 kW-nál kisebb teljesítményű kerti traktorok nélkül.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

A 4.5. táblázat adatai többek között arról is tájékoztatnak, hogy az egyéni gazdaságok géppáállománya, egy évtized alatt jelentősen nőtt. Kiemelten jellemző az arató-cséplőgépekre.

A gépesítés irányainak meghatározásakor **alapelv** a mezőgazdasági munkafolyamatok komplex gépesítésének továbbfejlesztése, ezen belül **az automatizálás**. A traktorok és az önjáró gépcsoportok automatizálását illetően nem elsősorban a programozott irányítás a cél, hanem a munkaműveletek, a munkagépkapcsolás, a védőberendezések, a vágási magasság szabályozása, de az állattartás, az öntözés, a kertészeti termelés, az erdőgazdálkodás ilyen szemléletű és irányú fejlesztése is.

Természetesen ezeknek a fejlesztéseknek a végrehajtása képzettebb munkaerőt igényel. Tehát a különböző oktatási szinteken is összehangolást követel. Nincs az a gépesítés, amely továbbfejlesztésének területén előrelépés ne lenne szükséges. Függetlenül attól, hogy a mezőgazdasági termelést milyen gazdálkodási formában végzik a költségtakarékos üzemeltetési követelmények nem mellőzhetők. Továbbra is fontos feladatként említhetők a következők.

A tipizálás költségcsökkenés jelentős forrása, mert a karbantartási, javítási munkák is könnyebben elvégezhetők.

A termelés specializációja megköveteli, hogy a növénytermelési munkák időbeni elvégzése érdekében nagy területteljesítményű gépeket alkalmazzanak, s lehetőleg egy menetben többféle munkafolyamat is végezhető legyen.

Cél legyen a gépesített munkafolyamatok körének bővítése. A komplex gépesítés nemcsak a szűkebb értelemben vett termelési folyamatokat, hanem az anyagmozgatási és szállítási feladatokat is érintse.

A gépesítésfejlesztés fontos kérdése a még nagy kézimunka-igényű ágazatok komplex géprendszereinek kialakítása.

A növényvédelem növekvő feladataival, továbbá a talajkárosodás csökkentésével összefüggésben – ahol a táblaméretek ezt lehetővé tették – a repülőgépek és helikopterek szélesebb alkalmazását indokolta.

A technológiák fejlődésével párhuzamosan fő feladat az állattenyésztési munkák gépesítésében továbblépni. Fontos a takarmány-előkészítés, az etetés, a vízellátás gépesítése.

A gépeltetés és javítás területén, különös tekintettel kell lenni a kisebb ágazat méretű magángazdaságok igényeire. Számára megfelelő kerti traktorokat, háti és motoros növényvédő gépeket és az intenzívebb háztáji állattartáshoz szükséges állattenyésztési berendezéseket, gépeket kell biztosítani.

A mezőgazdasági termék-előállításban **az energiagazdálkodásnak eredményességre gyakorolt hatása jelentős.**

A mezőgazdaság fejlődésének hátterét a korszerű ipar biztosíthatja. Tényezői között az energiafelhasználás általában az energetika térhódítása alapvető szerepet játszik. Amellett, hogy a termékek előállítására nagy tömegű energiát fordítanak, **a feldolgozás és a forgalmazás energiafogyasztása** is jelentős. A feldolgozó iparágak a termék útját a nyersanyagtermeléstől a fogyasztóig meghosszabbítják, ezáltal követve az energiafelhasználást. Emellett számos más iparág a mezőgazdaságnak jelentős energiafelhasználással gépeket, eszközöket és vegyi anyagokat termel.

Az energiafelhasználás növekedése igen szoros összefüggésben áll azokkal a nagy társadalmi változásokkal, amelyek az elmúlt évtizedben a magyar parasztság életében bekövetkeztek. A termelés emelkedésével és korszerűsödésével párhuzamosan csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. A nehéz fizikai munkát korszerű gépek váltják fel, könnyebbé vált a falun dolgozó emberek munkája. Mindez tovább fokozza a mezőgazdaság energiaszükségletét.

A mezőgazdaság energiagazdálkodásának van egy sajátos vonása, mert egyike azon kevés ágazatoknak, amely a befektetett energiák által **a nap sugárzó energiájának megkötésével** újabb, nagyobb tömegű, minőségileg magasabb rendű energiát, élelmiszert állít elő. Az élelmiszertermelés két fontos energiaforrása: az **ipari eredetű energia és napenergia**. Ennek a két energiának a felhasználásában is jelentős eltérések mutatkoznak. A növénytermelés energiafelhasználásának ugyanis, ha a naptól nyert energiát is számításba vesszük, kis hányada az ipari eredetű energia. Amerikai kutatók adatai szerint egy hektár jó termésű kukorica összes energiaszükségletének mindössze 11%-a ipari eredetű, (pedig a számításba a kutatók a termeléshez szükséges gépek gyártásához felhasznált energiát is figyelembe vették). A többi energiát a kukorica a naptól kapja. Mégis a földre érkező napenergiának csupán 1,26%-a konvertálódik a kukoricanövényben, és csak mindössze 0,4-0,7%-a magában a szemtermésben.

A nap sugárzó energiája időben és mennyiségben szinte korlátlanul áll rendelkezésre, míg az **ipari energiaellátás korlátozott**. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy az ipari eredetű energia-felhasználás okszerű fokozása újabb napenergia-készletek feltárását biztosítja. Ennek köszönhető többek között a szántóföldi növénytermesztés termésátlagaiban bekövetkezett kedvező növekedés.

A mezőgazdaság energiafelhasználása a **nemzetgazdaság összes energiafelhasználásában** abszolút mértékben viszonylag alacsony (1960-ban 3,8%, 1970-ben 5,1%, 1975-ben 6,5%, 1990-ben 6,7%, 1991-ben 5,9%, 1997-ben 3,8%).

Évtizedek óta, de napjainkban is nagy gondot jelent, hogy a többletenergia-igény túlnyomó mértékben – az energiamérlegben legnagyobb terhet jelentő – kőolajtermékekben jelentkezik.

A **rendszerváltozást megelőző évtizedben** a mezőgazdasági nagyüzemek jelentős fejlődésen és nagy változáson mentek keresztül. A termelés koncentrációja, a szakosodás, a tevékenységi körök bővülése jellemzi ezt az időszakot. Speciális feldolgozó üzemek, szakosított állattartó telepek tömegei kerültek a termelésbe, amelyek mind az üzemanyag-, mind a hő- és villamosenergia-felhasználás tekintetében jelentős objektumok. Mindezek hatására a mezőgazdaság villamos energia és hőigénye ugrásszerűen megnövekedett.

1960-1971 közötti időszakban a mezőgazdaság bruttó termelése 33%-kal nőtt, az összes energiafelhasználás több mint 250%-kal. 1971 és 1975 között a mezőgazdaság bruttó termelési értéke mintegy 16%-kal nőtt, miközben az ágazat összes energiafelhasználás 80%-kal emelkedett. A hatvanas évek elején a nagyüzemek kialakulása, a gépesítés fejlődése gyors energia-felhasználás növekedést eredményezett. Az 1965-1970 közötti szakaszra általánosságban az elért technikai-technológiai színvonal stabilitása volt, az energiaigény növekedése is mérséklődött. A hetvenes években az iparszerű termelés térhódításával párhuzamosan az energia-felhasználásban ismét dinamikus fejlődés következett. (Lásd 4.6. táblázat)

4.6. táblázat: **Energiafelhasználás a mezőgazdaságban, erdő- és vízgazdálkodásban 1998**

Megnevezés	Felhasználás
Szén	83
Földgáz, millió m ³	262
Tűzifa	90
PB gáz	11
Benzin	25
Petróleum	-
Gáz- és tüzelőolaj	383
Fűtőolaj	16
Villamos energia, millió kWh ^a	998

Forrás: KSH, Magyar Statisztikai Évkönyv 1998

A mezőgazdaság energiafelhasználásban meghatározó szerepet töltenek be a **folyékony tüzelőanyagok**, ezek között is a motorüzem energiaszükséglete (benzin, gázolaj). Amint a közölt adatok is igazolják, elsősorban a szénhidrogén alapanyagú energiahordozók felhasználása igen magas arányú a mezőgazdaságban. A technológiai fejlesztés, a hőigényes folyamatok széles körű elterjedése megváltoztatta a felhasznált energiahordozók összetételét. A szilárd tüzelőanyagok felhasználása folyamatosan csökkent. A folyékony tüzelőanyagok felhasználásán belül is szerkezeti változások figyelhetők meg. A mezőgazdaság a kőolajtermékek felhasználásában az ország legnagyobb fogyasztójává lépett elő.

A **földgáz** felhasználása viszonylag lassabban terjed. Ennek alapvető oka, hogy a gázvezetékek és a fogadóállomások kiépítése jelentős beruházási terhekkel jár, ezért a mezőgazdasági vállalatok a fejlesztés során beruházás szempontjából a kedvezőbb olajfelhasználó berendezéseket részesítették előnyben.

A mezőgazdaság energiafelhasználásában a *villamos energia* sajátos szerepet tölt be. Aránya az ágazat összes energiafelhasználásában nem jelentős (16%), viszont növekedési üteme az ágazat összes energiahordozóinak felhasználási ütemét jóval meghaladja. A villamosenergia-felhasználásban a villamos motorok játsszák a döntő szerepet. Az állattenyésztésben a belső üzemi munkák gépesítése révén a mezőgazdasági telepeken használatos stabil munkagépek hajtására kizárólag a villamos energia lehet racionális megoldás. A gépek, gépcsoportok célszerű elrendezésével megvalósítható a központi vezérlés, az automatikus üzemeltetéssel pedig növelhető a termelés biztonsága és hatékonysága. A mezőgazdasági nagyüzemek többsége eljutott oda, hogy több tevékenységnél az energiafelhasználás további mérséklése már nem a költségek csökkentésével, hanem a termelés visszaesésével, vagy a helyettesítő ráfordítások aránytalan növelésével járna. A mezőgazdaság fajlagos energiafelhasználása mintegy egy nyolcada az iparéénak és az élelmiszeriparral együtt sem éri el az egy negyedét (1998).

Hazánk különlegesen kedvező **geotermikus adottságokkal** rendelkezik. Előtérbe kerül tehát e hasznos energiaforrás céltudatos felhasználása is. Ennek eredményeképpen ma világviszonylatban is Magyarországon van a legtöbb geotermikus fűtésű növényház. Jelentős tartalékaink e területen megfelelő fejlesztési munkával kiaknázzhatók.

Az elkövetkező időszakokban a mezőgazdaság energiafelhasználásában is elsősorban a racionális felhasználás, az energiatakarékos megoldások fejlesztése látszik legszükségesebbnek.

Ennek érdekében:

- Tovább kell fejleszteni az energiatakarékos művelési és tenyésztési rendszerek munkáját, illetve adaptálását, az ehhez szükséges technikai feltételek biztosítását.
- A különböző termények tartósításánál (szárításánál) fokozottabban és szélesebb körben kell alkalmazni a komplex hasznosítás, a biokémia, illetve mikrobiológiai vagy légmenetes tartósítás módjait.
- A termékek és termények tartósításánál tovább kell folytatni a szárítás más energiaforrásra történő átalállítását (gáz, mezőgazdasági hulladékok, szilárd tüzelőanyagok, stb.).
- Javítani kell az erőgépek átlagos vonóerő-teljesítményét, egyúttal az erőgépek fajlagos energiafelhasználását is csökkenteni kell.
- A szállítás és a rakodás energiaigényének fajlagos csökkentése érdekében fejleszteni kell a szállítás szervezettségét, valamint a rakodási energiát és a szállítási problémákat csökkentő, a veszteségeket mérséklő, a munkafolyamatokat egyszerűsítő konténeres megoldásokat.
- A mezőgazdasági termelésben és tartósításban fokozottabb mértékben kell hasznosítani a nap- és egyéb megújuló energiákat, ennek szélesebb körű elterjesztését szorgalmazni. Napjaink (2006) kiemelt és fontos teendője a biomassza energiacélú hasznosítása, amelynek a túlkínálatos piacgazdaságban sok előnye van. (Területhasznosítás, foglalkoztatás növelés, energiaellátási kockázat, csökkentése, stb.)
- Az optimális geotermikus energiafelhasználás lehetőségét figyelembe véve, ösztönözni kell ennek az energiaformának minél nagyobb mértékű elterjesztését.

A mezőgazdaság nagyüzemi rendszerének kialakítása és továbbfejlesztése a rendszerváltás előtt nagyarányú **épület-beruházásokat követelt**. Elsősorban az állattenyésztés nagyüzemi fejlesztése indokolta, hogy a beruházások részarányában az építés jellegű beruházások domináltak.

Ezek az állattenyésztés férőhelyszükségletén túlmenően a mezőgazdaság tárolókapacitásának megteremtését, illetve fejlesztését is célozzák.

Az 1960-as évekhez viszonyítva 1980-ra a mezőgazdasági beruházások részarányában az építés és a gépesítés aránya megváltozott. Amíg az 1960-as években a beruházások döntő többsége építés jellegű volt, és a gépesítés beruházásainak volumene kisebb arányú lett. Az ezredforduló előtt, sőt után is e tendencia az utóbbiak javára megváltozott.

Az építési beruházások arányváltozása azt jelzi, hogy a mezőgazdaságban erőteljesen fejlődött az állattenyésztés, ennek pedig alapfeltétele a korszerű férőhelyellátás. A rendszerváltás utáni, valamennyi állatfajra jellemző állománycsökkenés következtében a 2000 évre jellemző **épületkihasználtság** a szarvasmarha állománynál 56,1%-os, a sertésnél 54,3%-os, a juhok esetén 58,6%-os volt. Erről részletesebben a 4.7. táblázatból tájékozódhatunk. Emellett a termelés megóvása, a nagy értékű ipari és mezőgazdasági eredetű termelőeszközök (vetőmagvak, műtrágyák) tárolása építési beruházásokat tett és tesz szükségessé.

4.7. táblázat: Az épületek kihasználtságának helyzete 2000-ben

Megnevezés	Egyéni gazdaságok	Gazdasági szervezetek	Összesen
Szarvasmarha			
Szarvasmarha-istállók férőhelye, ezer darab	607	828	1 436
Szarvasmarha állomány az év végén, ezer darab	262	543	805
Kapacitás kihasználtság, százalék	43,2	65,3	56,1
Sertés			
Sertésólak férőhelyei, ezer darab	5 696	3 205	8 901
Sertésállomány az év végén, ezer darab	2 351	2 483	4 834
Kapacitás kihasználtság, százalék	41,3	77,5	54,3
Juh			
Juhhodályok férőhelye, ezer darab	1 370	558	1 928
Juhállomány az év végén, ezer darab	923	206	1 129
Kapacitás kihasználtság, százalék	67,4	36,9	58,6
Baromfi			
Baromfiól férőhelye, ezer m ²	6 989	4 056	11 045
Baromfiállomány az év végén, ezer darab	18 609	18 407	37 016
Kapacitás kihasználtság, 1 m ² -re jutó állomány	2,7	4,5	3,4

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

A könnyűszerkezetes épületelemek elterjedése, a technológiai és épületgépészeti berendezések volumenének és azok műszaki színvonalának növekedése miatt egyre inkább előtérbe kerülnek az olyan gyártóbázisok (vállalatok, közös vállalkozások), amelyek

technológiával is felszerelt, komplett épületek és épületrendszerek előregyártása, forgalmazását és helyszíni szerelését is megoldják.

Az elkövetkező időszakban mezőgazdasági épület-beruházások területén is a hatékony kihasználásra kell törekedni. Elsősorban nem az új kapacitások megteremtését kell szorgalmazni, hanem a meglévő kapacitások maximális kihasználását, illetve rekonstrukció által a termelés bővítését.

A mezőgazdaság műszaki fejlesztésének egyik fontos eleme a **kémiai eredetű anyagok** nagyarányú és egyre szélesebb körű felhasználása. A mezőgazdaságban az 1970-es években a technológiai forradalmat a kemizálás jelentette. A fejlődést nemcsak a mennyiségi növekedés mutatta, hanem az is, hogy minőségileg új, nagyobb hatékonyságú kémiai anyagokat használtak fel, és amelyeket egyre több munkafolyamatban és ágazatban alkalmaztak.

A kemizálás, a mezőgazdaság technikai forradalmának egyik fontos szakaszát jellemzi. A vegyszerek felhasználásának lehetősége gyorsan bővült, és gyakorlatilag általánossá vált a mezőgazdasági termelés minden ágazatában. Közvetlen és közvetett hozamnövelő hatása mellett azonban káros következményei vannak. Ezek elhárítására irányuló törekvések, megoldások, eljárások egyre jobban terjednek.

A **mezőgazdaság kemizálása** magában foglalja a

- **műtrágyázást,**
- **vegyszeres növényvédelmet,**
- **növény- és állatgyógyászati szereket,**
- **takarmányhelyettesítő és takarmány-kiegészítő anyagok használatát,**
- **és a műanyagok mezőgazdasági felhasználását.**

Mint a fentiből is látható a mezőgazdaság kemizálása igen széles területet ölel fel. Egyes elemei közvetlenül hatnak a termelés növekedésére azáltal, hogy többlettápanyagot juttatnak a talajba (műtrágya), elősegítik a tápanyag feltárását (meszezés). A kemizálás más eleme a növényzetet a különböző állati kártevőkkel szemben (növényvédő szerek) védik. Emellett közvetlenül kihatnak a munkatermelékenység növekedésére. Ez által, hogy feleslegessé teszik olyan munkák (pl. sorközi kapálás) elvégzését, amelyeket a vegyszerek használata előtt csak jelentős munkaráfordítással lehetett elvégezni. A kemizálás más elemei a növekedést serkentik. Egyes hatások közvetettek, mert alkalmazásuk kedvező feltételek mellett a tápanyagok hatékonyságát azáltal növeli, hogy kedvezően befolyásolják a talaj hőmérsékletét (pl. műanyagok felhasználása talajtakarásra vagy fóliasátrak alkalmazása).

A növénytermelési színvonal emelkedésében a műtrágya-felhasználás növekedése mindeddig olyan tényező volt, amely a hozamok növelésén túl a gazdaságosabb termelést is elősegítette. A gyors fejlődés indoka volt, hogy a műtrágyázás hatékonysága általában csak nagy adagok esetén alakul ki, s a hazai mezőgazdaság viszonylag alacsony felhasználási színtről indult el. A műtrágyázás hatékonyságának további fokozásához feltétlenül hozzátartozik, hogy a felhasználás mindig a komplex műtrágyák irányába tolódik el. Ezzel csökkenthető a vívírány mennyisége, olcsóbb a szállítási és a kiszórási költség.

A növények nemcsak a talajból képesek tápanyagot felvenni, hanem a leveleiken keresztül is. Ennek eredményeként mind szélesebb körben alkalmazták a *levéltrágyázást*. A levéltrágyázás alkalmas a talajból hiányzó mikro- és nyomelemek pótlására.

Az összetett, tartós hatóanyagú, valamint a folyékony műtrágyák, a levéltrágyák előállításuk költségtakarékosabb az ipar számára. Előnyösebb és hatékonyabb mezőgazdasági felhasználást eredményez. A következő adatok az elmúlt közel két és fél évtizedre jellemző műtrágya felhasználásról tájékoztatnak (4.8. táblázat).

4.8. táblázat: Műtrágya-hatóanyag felhasználás 1980-2004.

	1980	1990	1991	1993	1995	1998	2002	2004
Nitrogén	537	358	140	161	191	248	303	299
Foszfor	390	127	23	25	29	39	62	75
Kálium	470	186	33	21	27	41	72	87
Összesen	1 399	671	196	207	247	328	437	461
Egy ha mg-i területre, kg	211	104	30	34	40	53	74	79
Egy ha szántó, kert, gyümölcsös- és szőlőterületre, kg	262	127	37	41	49	57	91	96

Forrás: KSH, Gazdasági Statisztikai Évkönyvek

A műtrágya hatóanyag-tartalma tárolás közben csökken, ami szakszerű tárolással, illetve kijuttatással mérsékelhető. A rendszerváltás miatt bekövetkezett agrárátalakulás sok ok miatt a hatóanyag felhasználást drasztikusan csökkentette (lásd 4.8. táblázat.)

A műtrágyák hatékony felhasználása szempontjából nem hagyható figyelmen kívül az **öntözés** sem. Kétségtelen, hogy az öntözés többlet költséget okoz, ezért a műszakilag berendezett öntözőterületeknek csak kis hányadát használják ki.

A kémiai anyagok felhasználása terén egyre nagyobb a szerepük a különböző növényvédő szereknek. A vegetációs időszakban a termesztett növényeket nagymértékben károsítják a különböző betegségek, növényi és állati kártevők. Becslések szerint 25-30%-os az a veszteség, amit a különböző kártevők a növénytermesztésben okoznak. Nemcsak közvetlen, hanem közvetett károk is jelentkeznek, elsősorban azon keresztül, hogy a termelés minősége romlik, csökken az értéke.

Közgazdasági szempontból tehát a növényvédelem elsősorban az intenzív gazdálkodás kérdéseként kezelhető. Ez abból ered, hogy a belterjesség fokozódásával a termesztett növények – a nagyobb hozamra történő nemesítés eredményeként – a kártevőkkel és a betegségekkel szemben általában érzékenyebbek. A gazdaságossági szempontokat figyelembe véve fontos, hogy a védekezés időben történjen, mert a termés megvédése során nemcsak a védekezés költsége térül meg, hanem valamennyi ráfordítás, amit a termelésben addig felhasználtunk.

A magyar mezőgazdaságban a növényvédelem és a növényápolás **kemizálása a hatvanas évektől kezdve erőteljesen növekedett**. A nagyüzemi gazdálkodás létrejöttével alakultak ki az intenzív kémiai védekezés szervezeti feltételei is kialakultak.

A növényvédelem azonban nemcsak kémiai védőszerek használatát jelenti. A tudomány fejlődése ugyanis az utóbbi években feltárta egyes kémiai eredetű vegyszerek káros mellékhatását is. A legújabb tapasztalatok igazolják, hogy a kémiai védekezés mellett a biológiai védekezésnek is megvannak a lehetőségei.

A felhasznált növényvédő szerek jelentős része importból származik, az import anyagárak emelkedése viszont a termelési költségek jelentős növekedését eredményezi. A növényvédő szerek takarékos felhasználása érdekében az egyes legfontosabb és rendszeresen megjelenő károsító populációkról tovább kell fejleszteni az előrejelzés rendszerét.

A növényvédő szereken kívül növekvő szerephez jutnak olyan kémiai szerek, amelyek befolyásolják a terméskötődést, gyorsítják az érést, fokozzák a színeződést, de csökkentik a párolgást, szabályozzák a fejlődést.

A kémiai anyagok közül nagy jelentősége van azoknak, amelyeket az állattenyésztésben használnak fel. A takarmányok, a **takarmány-kiegészítők** és a tápok az állattenyésztés termelésfejlesztésének fontos anyagai. A nagyobb biológiai potenciállal

rendelkező állatfajták csak megfelelő beltartalmú takarmányok mellett képesek többet termelni.

A műtrágyák, a növényvédő szerek, a takarmányadalékok, állatgyógyászati szerek mellett a **műanyagok** térhódítása is jellemző a mezőgazdaságban. A műanyagok felhasználása nem elsősorban valamely természetes eredetű anyag pótlását célozza, hanem új megoldások, hatékonyabb technológiák megvalósítását teszi lehetővé.

A műanyagokat a kertészeti termelésben kiterjedten alkalmazzák, a korszerű zöldségtermesztés nem nélkülözheti a fóliaházakat, a fóliasátrakat, amelyek elsősorban a palántanevelésben, a primőr zöldség előállításában fontosak.

A tárolási veszteségek csökkentésében is nagy szerepük van a különféle fóliáknak, az öntözésnél pedig a fémcsöveket műanyag csövekkel helyettesítik. A fejlődés ütemét tekintve a jövőben a műanyagok további széles körű felhasználásával kell számolni.

A műszaki fejlesztés **biológiai komponenseinek** elsősorban a növénynemesítésben és a fajtakeresztezésben, valamint a biológiával határos tudományágak (biotechnológia, biokémia, biofizika) újabb eredményeinek a gyakorlati hasznosításban van fontos szerepe.

Az utóbbi évtizedekben a biológia fejlődése több irányban is hatott a termelésre. Egyrészt a különböző növény- és állatfajták termelési tulajdonságait javították, és a jobb genetikai tulajdonságok a nagyobb termőképességet potenciálisan alátámasztották.

Olyan termesztési és tenyésztési eljárások születtek, amelyek hatására a különböző hibridek termőképessége megsokszorozódhat. A növénytermesztésben a nagy hozamú intenzív fajták lehetővé teszik a növelt adagú műtrágyázás megvalósítását, a föld termőképességének jobb kihasználását.

Az állattenyésztésben alkalmazott hibridek takarmányértékesítő képessége, ezen keresztül a termelése lényegesen javult, az egyes ágazatoknál (baromfi, sertés) megvalósulhatott az iparszerű termelés.

A biológia eredményei azonban nemcsak a fajlagos hozamok növelését tették lehetővé, hanem a mennyiségi szempontokon túl minőségi változásokat is hoztak. Az élelmiszertermelésben a fajták révén lehetővé válik a fogyasztói igények választékának bővítése.

A mezőgazdaság egyre nagyobb mennyiségben *igényli a tudománytól* a bőven termő, illetve a jó termőképességű, a kiváló minőségi paraméterekkel rendelkező új növény- és állatfajtákat, hibrideket, a talajok termőképességét, az állatok teljesítőképességét növelő korszerű kémiai, mikrobiológiai anyagokat, korszerű technikát.

Az élő anyag, a biológiai alap a mezőgazdaság fejlesztésének, a termelés hatékonyságának és biztonságának, a hozamnövelés lehetséges mértékének a meghatározója. A biológia egyre inkább a mezőgazdasági termelőerő alapvető részévé válik. Az elmúlt években a biológiai alap fejlesztése sajnos visszaesett, a konkurens országokhoz képest fokozódó elmaradás tapasztalható. Az elmaradás mérséklésével kapcsolatos főbb feladatok lehetnek a következők:

- A korszerű, nagy biológiai potenciállal rendelkező fajták, hibridek előállítása. A hazai kutatás ehhez csak részben szolgálhat alapul, nagyobb részben vásárolni célszerű, illetve a nemzetközi együttműködésekben kell a fajtákat beszerezni vagy előállítani.
- Gyorsítani kell a hazai biológiai kutatásokat, a vásárolt fajták adaptációit, valamint ezek elterjesztését. Gépmanipulációs (GMO) lehetőségek áttekintése.
- Javítani kell a genetikai kutatásokat, a hibrid- és fajta-előállítást célszerű koncentráltabban és meghatározott célokra irányítva folytatni. Az új fajták a termelésbe vonásával a tudományos eredmények elterjedése meggyorsítható.

- Elő kell segíteni azt, hogy speciális mikrobiológiai és biotechnológiai eljárások a minőségi agrártermelés megvalósításában komolyabb szerepet kapjanak.

A bevezetőben már érzékelhető volt, hogy a műszaki fejlesztés komponensei, valamint a természeti és közgazdasági adottságok a termelési érték növelésére gyakorolt hatásukat együttesen fejtik ki, egymással bonyolult kölcsönhatásban vannak. Egyiknek vagy másiknak a hiánya, vagy nem kielégítő szintje az egyéb tényezők hatékonyságát is csökkenti. Az optimális arányok a vállalatok természeti-közgazdasági adottságai vagy fejlesztési célkitűzések módosítása esetén változhatnak. A műtrágyázás például kevésbé gazdaságos akkor, ha nem felel meg a talaj kémiai összetételének és a növények igényeinek. A gépesítés pozitív gazdasági hatás nem érvényesül akkor, ha az üzemi és munkaszervezési feltételek, a birtok és földmérétek a gépek jobb kihasználását, az üzemeltetési költség csökkentését nem teszik lehetővé.

Az eddigi gyakorlati tapasztalatok, ökonómiai vizsgálatok is azt bizonyítják, hogy kedvező gazdasági hatást a **komplexen megvalósított műszaki fejlesztés** biztosít. A komplexitásnak egyik nagyon fontos eleme a technikai tényezők hatékony felhasználását biztosító **társadalmi tényezőrendszer**. A műszaki fejlesztés technikai elemeinek hatékony felhasználása megköveteli a társadalmi oldal erősítését nevezetesen a **munkaerő képzettségi színvonalának javítását**, valamint a **korszerű menedzsment kiterjesztését**.

A mezőgazdaságban dolgozó mérnökök, állatorvosok, közgazdászok, szakmunkások szerepe meghatározó. Az állattenyésztési telepek, a korszerű növénytermesztési és állattenyésztési rendszerek olyan technikai színvonalon termelnek, ahol az egyes részfolyamatok elvégzése is komoly szakértelmet kíván. A rendszeres szakmai képzés és továbbképzés tehát a műszaki fejlesztés nélkülözhetetlen elemévé válik.

A rendszerváltást követő évek kudarcainak egyik oka a gazdálkodók szakmai felkészültségének hiányossága volt.

A tudományos-műszaki fejlesztési feladatok a jövőben még sokrétűbbek, bonyolultabbak és komplexebbek lesznek. Ezek részbeni hazai megoldása is a rendelkezésre álló szellemi, anyagi és más kapacitások, valamint források koncentráltabb, szervezettebb felhasználását teszik szükségessé. Ennek megfelelően a műszaki fejlesztés komplexitása megköveteli a tudományos kutatás és a termelés közötti közvetlen kapcsolat erősítését, az ezt szolgáló emberi és technikai feltételek megteremtését.

A tudományos-technikai fejlesztés szerepe a termelési tényezők harmonikus növekedésében fokozódik. A kutatás a termelőerők fejlődését egyrészt az eredmények gyakorlati általánosítása útján, másrészt a fejlesztést elősegítő elvi, elméleti alap kutatások révén serkenti.

A tudományos-műszaki fejlesztés a komplexitás, a koncentráció és a szervezethezesség mellett még a vertikális megvalósítását is kívánja. A jövőben olyan fejlesztési alternatívákat kell kidolgozni, amelyek nemcsak a mezőgazdaság, hanem a mezőgazdaság és az élelmiszeripar körét is felölelik, sőt ezen túlmenően a fejlesztés kiterjed a részükre termelőeszközöket gyártó iparra és a forgalmat lebonyolító kereskedelemre is.

4.2. A mezőgazdaság közgazdasági sajátosságai

A mezőgazdasági termékek előállításának, kereskedelmének a termelési tényezők sokszínűsége által is motivált változékonysága miatt **sajátos közgazdasági környezete van**.

Az alapvető eltérések legfontosabbnak ítélt oka az, hogy termelő tevékenység **természeti környezetben játszódik**, ezáltal a környezeti tényezőknek kitett, amelyek váratlanul és kiszámíthatatlanul jelentkeznek. Közvetlenül ez elsősorban a növénytermesztés, (közvetve az állattenyésztés) is.

További jellemző, hogy a termék-előállítás biológiai szervezetek által történik, ezért a folyamatok nehezebben tervezhetők.

A tevékenység bevételei hosszabb-rövidebb időtartamú ciklusától függenek, költségei azonban folyamatosan jelentkeznek. Mindezek a finanszírozást meghatározóan befolyásolják, tetézve a kereskedelem monopol helyzetéből is adódó, minőség megóvás, tárolás költségeivel.

A mezőgazdasági tevékenység eredményességének **kockázati tényezői** a már említett természeti, biológiai tényezők által kiváltott rapszodikusság miatt a piacgazdaságban a többi ágazatokhoz képest lényegesen **gyakoribbak és nagyobbak**. Ez a kibocsátás mennyisége mellett az áringadozásokban is jelentkezik.

A bizonytalanság gazdasági hatásai közé tartozik az, hogy a gazdálkodó biztonsági okokból egy időben többféle tevékenységet folytat, azért, hogy az esetleges kieséseket kompenzálja. Ez a megoldás azonban igen költséges, mert a specializált gazdasághoz képest az egyes tevékenységek hatékonyságát, s ezáltal annak jövedelmét csökkenti. A diverzifikált gazdaságok nem képesek minden egyes tevékenységben a legmodernebb technológiák alkalmazására, a termékegységre jutó költségek csökkentésére. Ez volt egyik alapvető oka annak, hogy egyes nyugat-európai országokban a különböző mezőgazdasági termékekre garantált árakat vezettek be. Ez azonban ma napjainkban már nem jellemző.

A korszerű mezőgazdaság **tőkeigényes**, és ennek nagy részét csak hitelekkel képes fedezni. Egy nem várt keresletcsökkenés miatt bekövetkezett árzuhanás súlyos problémákat okozhat. Az árbevétel illetve a jövedelem alakulásán keresztül a termelés kockázata a termelőt kedvezőtlenül érintheti. Az ágazatra a világon mindenhol jellemző az, a termelők nagyobb hiteleket vesznek fel s meglévő vagyontárgyaikat jelzáloggal terhelik. Ennek eredménye, hogy kedvezőtlen ökonómiai körülmények hatására nem csak a gazdaság megy csődbe, hanem a termelő (farmer) is egzisztenciálisan veszélyeztetett pozícióba kerül. A bankok hitelkihelyezési hajlandóságát is jelentősen befolyásolja az, hogy mekkora a kérdéses tevékenységhez kapcsolódó bizonytalanság.

A mezőgazdaság közel fél évszázados folyamatos korszerűsítése a műszaki fejlesztés növekvő színvonala a nem mezőgazdasági ipari eredetű hosszabb, előre lekötött eszközök anyagok a költségek döntő hányadát tették ki. Ez is okozta azt, hogy az ágazat kockázat-érzékenysége nagyobb lett.

Az ágazat további közgazdasági jellemzője az, hogy a **termelési erőforrások tér- és időbeni átcsoportosításának lehetősége korlátozott**. (Pl: tenyésztidőszakhoz rendelt). Az inmobilitás tovább növeli a mezőgazdaságban dolgozók életterükhöz (a vidékhez, faluhoz) kötöttsége.

A mezőgazdaságra vonatkozó **jövedelem ingadozásokat (fluktuációt)** a termékek keresletének és kínálatának rövid távon jellemző rugalmatlansága az árváltozásokon keresztül befolyásolja. A piacgazdaságban az agrártermékek ára a gazdaság egyéb ágazataiban termelt jószágokéhoz képest lényegesen változékonnyabb.

Az árak változása hosszú távon, a fogyasztói szokások változása, a nemzetgazdasági ciklusok hatása, rövidebb távon a biológiai változások (sertésciklus), az idényszerűség (évszakok) és a nem várható (napi, heti) ingadozások miatt következhet be. A közgazdasági

sajátosságok közül az ágazat jelentős tőkeigénye miatt a beruházások hatékonysága kiemelt érdemlő téma.

4.2.1. A tőke szerepe a mezőgazdaságban, a beruházás-hatékonyságának kérdései

A mezőgazdaság sok évtizedes eredményeinek ismeretében megállapítható, hogy a tőkeszegénység csökkentésével a fejlődés meghatározója az erőforrások minőségi és mennyiségi növekedése volt.

A szakirodalom a tőke fogalma alatt általában a javak előállításában felhasznált un. anyagi erőforrásokat értékel, amelyeket elhasználódási idejük, pénzértékük nagysága, valamint megtérülésük módja alapján befektetett (álló- és forgó) eszközökre osztják. Meg kell jegyezni, hogy ez csak egyik megközelítés, mert más esetben a humántőke, földtőke, álló forgóalap, álló- és forgóeszköz kategóriákkal találkozunk.

A számvitel a mindenkori törvények alapján, a vállalat mérleg rendszerét követve alkalmazza kategóriáit jelenleg **hármass csoportosításban**. Ezek: befektetett eszközök (állóeszközök), forgóeszközök és aktív időbeni elhatárolások (forrásoldalú, saját tőke, céltartalékok, kötelezettségek és pozitív elhatárolások). Részletesebben más tantárgyak keretében e kategóriákat megismerhetik.

A következőkben a mezőgazdaság **tőkeellátottságát és eszközhatékonyságának** kérdései ismerhetők meg.

A különböző politikai és társadalmi változások a mezőgazdaság eszközellátottságára, ezáltal eszköz-igényességére hatással voltak, de alapvető meghatározója mindenkor a technikai-technológiai fejlődés és a szakmai hozzáértés. Történeti visszapillantásként ezt a következők is igazolják.

A **nagy világválság után**, amikor a jelentős ipari fejlődéssel együtt a hagyományos mezőgazdaságot felváltotta a kornak megfelelő mezőgazdasági technológia és technika. A polgári fejlődés egyik kiemelkedő időszaka volt. Ez mind a kis- és középbirtokokon, mind a nagybirtokokon az egységnyi földterületre jutó álló- és forgóeszköz értékét, és a munkaerő technikai felszereltségét (vasekék, gőzgépek, traktorok, vetőgépek, új fajták, nemesített vetőmagvak, stb.) megkétszerezve növelte. Magyarország agrárországból agrár-ipari ország lett. A várt hozamnövekedés azonban elmaradt, illetve kis mértékű volt (okok: tulajdoni, vállalkozásszerkezeti, technológiai hiányok, stb.) Ezért az eszközhatékonyság sem javult lényegesen, egyúttal igen eltérő volt.

Másik lényeges időszak a magyar mezőgazdaság technikai-technológiai korszakváltása (1965-1980). Ez gyakorlatilag (majdnem 20 éves hazai késéssel) az ún. technikai-technológiai színvonalnövelés megvalósításának korszaka volt. Sokan nevezték ezt a „mezőgazdaság iparosodása” korszakának. Történeti kategorizálás szerint „Magyarország ipari-agrár” országgá alakult.

Természetesen ebben a folyamatban főleg a korszerű technika motiváló tényezőjeként (nagyteljesítményű gépek, berendezések) az ún. „nagyüzemesítés” is közrejátszott. A technikai-technológiai korszerűsítés forgóeszköz-ellátottságában párhuzamosan igen nagy volt a fejlődés. Korszerű fajok, fajták és új gazdaságtípusok jelentek meg.

A növénytermesztésben és kertészetben a műtrágya-felhasználás és a növényvédő szerek, az állattenyésztésben a fajtaváltásokat és iparszerű termelési eljárásokat (pl. brojlertermelés, tej- és hústípusok a tehenészetben, intenzív bárányszarvas, stb.) követték a korszerű takarmánykeverékek, takarmány-előkészítési módszerek, állat-egészségügyi rendszerek.

Mindezek a (teljes felsorolás nélkül is) számottevően (többszörösére) növelték a mezőgazdaság tőke-, illetve eszközellátottságát. A mezőgazdaság a nemzetgazdaság egyik legtőkeigényesebb ágazatává vált. Ezzel együtt a korszerűsítés utolsó éveiben a mezőgazdasági ágazatok hozamai és a mezőgazdaság össztermelése is világszerte elismert színvonalat ért el. Ezzel együtt azonban megnövekedtek a ráfordítások és azok értékeként a költségek is, amit nem követtek azonos mértékben a mezőgazdasági outputok árai, nem nőtt hasonló mértékben a mezőgazdasági árszínvonal. A költségek növekedésének mértékében közrejátszott, hogy az intenzív növekedés megsokszorozódott inputjainak, árainak színvonala magas volt, magasabb, mint az output áráké (tartósan nagy mezőgazdasági árdiszparitás). A mezőgazdaságban realizált jövedelem így nem volt elegendő a megnőtt tőkeellátottság, a nagy tőkeigény folyamatos fedezésére.

Közismert, hogy az említett változás végbement már korábban a fejlettebb országokban is. Ezekben azonban nem nőtt olyan mértékben az árdiszparitás és a fejlett iparú országok nagyobb mezőgazdasági állami támogatása csökkentette a technikai, technológiai jövedelmi ellentmondásokat. Magyarországon azonban tovább éleződtek a megnőtt tőkeigény és a hatékonyság ellentmondásai.

A **rendszerelváltás átmeneti éveiben** a földosztás, privatizáció mint társadalmi-, az infláció mint gazdasági kényszer csökkentette ugyan a mezőgazdaság eszközellátottságát és költségeit is, de ugyanakkor a kevesebb ráfordítás miatt a hozamok is visszaestek.

Tehát a tőkeigény- és ellátottság hatékonyság problémái, és azok agrár-közgazdasági konzekvenciái nem csökkentek.

A mezőgazdaság koncentrációjának szükségessége, a technikai és technológiai rendszerek modernizációja újra növeli a mezőgazdaság tőke-, illetve eszközigényét. A műszaki fejlesztés kérdései kapcsán erről már korábban olvashattunk.

A modernizáció nemzeti és EU programjaiban már a 2000-es évek elején érvényesülő törekvések, agrárgazdasági és vidékfejlesztési programok gyakorlatilag is jelzik, hogy a magas tőkeigényesség a mezőgazdaság közgazdasági kérdéseinek továbbra is középpontjában marad az eszközhatékonyság kérdéseivel együtt.

A mezőgazdasági befektetési eszközellátottság igen fontos jellemzője a vonóerő, benne a traktorok mennyisége. A mezőgazdaság technikai-technológiai fejlődésének legjellemzőbb korszakában, illetve utolsó éveiben (1965-1980) a magyar mezőgazdaság gépellátottsága megközelítette (esetenként meghaladta) a nyugat-európai országok szintjét. Ez különösen vonatkozik az erőgépekre, de az alapvető munkagépekre is.

Az 1990-ben 8,4 millió KW vonóerő 1000 ha szántóra vetítve kereken majdnem 1800 KW-ot tett ki. A vonóerőnek több, mint 40%-a nagyüzemi és zömében közép- és nagyteljesítményű gép volt.

A rendszerelváltás után a gépellátottság stagnál, a gépek egy része elhasználódott, a pótlás pénzhiány miatt csak részben realizálódott.

Az 1995-2001 közötti években mind az önálló egyéni gazdaságok, mind a társas gazdaságok növelték gépállományukat. 1996-ban az összesen 92215 db, 2000-ben 113.306 db traktor volt. A gépberuházási támogatások hatására a 2000-es év első tizedében tovább növekszik a gazdaságok gépellátottsága, s a különböző gépszolgáltató szövetkezetek és vállalkozók segítségével a törpe- és a kisgazdaságoké is javul.

A gépellátottság növelésében a SAPARD előcsatlakozási program az AVOP (Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program) támogatási lehetőségei jelentősen hozzájárultak. Az eddigi felmérések szerint a támogatási források nagy hányadát gépesítésfejlesztésre (főként pótlásra, korszerűsítésre) fordították. A beszerzést a saját források léte vagy hiánya befolyásolta.

A befektetett eszköz- (állóeszköz) ellátottság növekedését jelzi az egységnyi földterületre jutó bruttó állóeszközérték (vagy a nettó eszközérték). A föld technikai ellátottságának növekedése pl. az 1960-as évtizedhez képest 10 év után kétszeresére, a 80-as években háromszorosára nőtt.

Az **állóeszköz-igényesség** (egységnyi termékre jutó eszközérték) már az ellátottság és az eredmény viszonyára, az eszközhatékonyságra utal. Itt is fontos gondolni arra, hogy folyó és változatlan árakon számolva eltérő összegekkel találkozhatunk.

Az állóeszköz-ellátottság és az eszközigenyesség változásainak reális értékeléséhez más mutatók is szükségesek. A fontosabbak a befektetett eszközök elhasználtsági foka (a bruttó és nettó eszközértékek különbsége); az eszközállomány növekedésének szakaszossága; az amortizáció alakulása, stb. a forgótőke növekedés is jelentős volt a magyar mezőgazdaság fejlődésének folyamatában. Az álló- és forgóeszközök állomány közötti kapcsolat a ráfordítás-hatékonyságot, ezáltal a jövedelemtermelés lehetőségeit is meghatározza. Ennek alapja az, hogy a befektetett eszközök alapvetően a termelési kapacitást, a forgóeszközök pedig annak kihasználását határozzák meg. Fontos, hogy az alkalmazott technológiának megfelelő eszközarány alakuljon ki.

A mezőgazdasági forgóeszköz-állomány alakulásának megítélésében szintén több mutató összefüggő elemzése vezethet reális következtetésekhez. A forgóeszköz-igényesség (termelékenységre jutó forgóeszköz-állomány) és a forgóeszköz-szerkezet alakulása külön-külön és összefüggéseiben a **ráfordítások hatékonyságának lényeges faktora**. A forgóeszköz-szerkezet változásában és nagyságában a készletek mennyiségének és összetételének alakulása fontos tényező. A mezőgazdaság készletigénye, jellegéből fakadóan a nemzetgazdaság többi ágazatától eltér, amelyben elsősorban biológiai tényezők játszanak szerepet.

A mezőgazdasági alaptevékenység időszakos jellege miatt a készletek mennyisége az éven belül ciklikusan nagy szerepet játszik a mezőgazdasági termékek mennyiségének alakulása is.

A mezőgazdasági alaptevékenység időszakos jellege miatt a készletek mennyisége az éven belül ciklikusan jelentkezik. A mezőgazdaság készletek változásában azok évenkénti hullámzásában nagy szerepet játszik a mezőgazdasági termékek mennyiségének alakulása is.

A mezőgazdasági erőforrások a föld, a befektetett és forgótőke-, valamint a munkaráfordítások hatékonysága gyakran felvetődő gazdasági kérdés. A hatékonyságot, a ráfordítások hatékonyságát – mint láttuk – az élőmunka- termelékenységgel fejezzük ki, de értékelésében nem lehet a föld- és az eszközráfordítások hatékonyságának, az erőforrások jövedelemtermelő képességének összefüggései nélkül jól eligazodni.

A föld-ráfordítás hatékonyságának közvetett és közvetlen mutatói számosak, hiszen mind a ráfordítás, mind a termelés, mind a jövedelem jellemző paraméterei között általános a földterülethez való viszonyítás. Ezek közül a legáltalánosabb a földhasználat szívvonalát jellemző mutató, a területi termelékenység (1 ha-ra jutó hozam, vagy termelési érték).

Az álló (tárgyi) és forgóeszközök hatékonyságának (eszközhatékonyság) és az eszközjövedelmezőség mutatóinak tartalmi háttere a gyakorlatban eltérő, de ez nem jelenthet problémát, mert a mutatók számításának és használatának célja a meghatározó. A nemzetgazdasági, gazdaságpolitikai szintű megítéléseknél gyakoribb az eszközhatékonysági, vállalati szinten pedig az eszközjövedelmezőségi megközelítés. Közismert, hogy éppen ezzel összefüggésben a makrogazdasági és vállalati szintű érdekek nem mindig azonosak.

Az **eszközhatékonyság (EH)** általános képlete:

$$EH = \frac{T}{E}$$

ahol: EH = eszközhatékonyság

T = termék

E = eszközráfordítás

A mutató fordítottja az eszközigenyesség, amelynek lényegéről már szó volt.

E körben szintén vannak speciális mutatók, többek között az egész mezőgazdaság vagy egyes ágazatok, tevékenységek anyagigényességi mutatói (egységnyi termelési érték anyagigénye, 1 tonna búza műtrágyaigénye, stb.).

A tárgyi eszközök (gépek, berendezések, épületek, építmények) befektetéseinek megítélése a beruházás (vásárlás, létesítés) hatékonyságainak vizsgálata alapján lehetséges. *A számítások alapelemei*; a jövedelmet befolyásoló termelési érték és termelési költség, a beruházási költség, a tervezett élettartam. A korszerű közgazdasági szemlélet ma már a beruházás-gazdaságosság vizsgálata során, gazdasági, jövedelmezőségi, megtérülési, továbbá eszközigenyességi és devizagazdaságossági mutatókat használ. Ezek számítási módszereivel más tantárgyak keretén belül lehet részletesen megismerni. Tehát a mezőgazdasági termelés hatékonyságát mindenkor komplex szemléleti módon lehet vizsgálni és megítélni.

A mezőgazdasági ráfordítások hatékonyságának változásáról ma is a közvélemény és a szakirodalom igen eltérő véleményt mond. A leggyakoribb általános értékítéletnek (pl. 1978-1985 között), hogy a mezőgazdasági termelés hatékonysága csökkent vagy nem volt kielégítő. Ez a megállapítás félrevezető, hiszen egyrészt a termelés egészének hatékonysága nehezen meghatározható, másrészt a mezőgazdaságban a ráfordítások együttes hatékonysága (földé, élőmunkái és az egyéb eszközöké együttesen) az 1960-as évtized óta eltelt időszakban nem volt kisebb, sőt talán jobb lett.

A főbb mezőgazdasági erőforrások együttes hatékonyságának alakulását többféleképpen igyekeznek megközelíteni. A legismertebb egyszerű megoldás az, hogy a termelés és a jövedelem indexeit vetik egybe az egyes, vagy az összesített erőforrások indexeivel. Még az ilyen egyszerű logikai módszerrel sem egységesek a számítások, hiszen mind az erőforrásokat mind az eredményt (termelést) többféleképpen (és eltérő áron) vehetik számításba. Leggyakoribb módja az erőforrások összesített számításának az, hogy az állóeszközök bruttó értékét és a készleteket, valamint a munkabéreket adják össze (nem szerepel a föld, és a forgóeszköz-használat nem pontos).

A fő cél makro- és mikro relációban mindig az legyen, hogy a befektetések az ágazat gazdasági növekedését eredményezzék.

Ellenőrző kérdések:

1. Melyek a műszaki fejlesztés részei és mi azok lényege?
2. Hogyan állapíthatjuk meg a termőföld értékét?
3. A mezőgazdasági termelés sajátosságai és azok közgazdasági konzekvenciái.
4. Mit jelent a műszaki fejlesztés komplexitása?

5. A MEZŐGAZDASÁG ÉS ÉLELMISZERPIAC SAJÁTOS VONÁSAI

A közgazdasági fogalmak, elvek, kategóriák, működési módszerek teljes körét és részletes kifejtését a jegyzet (terjedelme és célja) nem vállalhatja. Ezért az agrárgazdaságtan megértéséhez szükséges közgazdasági fogalmakat és kategóriákat röviden, és célrátörően foglaltuk.

Piacgazdaságról lévén szó, a kategóriák, fogalmak és gazdasági folyamatok alapismeretei is elsősorban a piachoz, a piac működéséhez fűződnek. A piac működésével kapcsolatos közgazdasági alapvetések megismerése előtt elégedjünk meg azzal a tömör definícióval, hogy a piac lényegét bonyolult, de egymással is összefüggő tényezők jelentik: a kereslet, a kínálat, az ár és a jövedelem. Mindegyik mennyiségi és minőségi mértékeiben, de különösen az ár, s a jövedelem összefüggéseiben a pénz szerepe meghatározó (pl. az ár maga is a javak, áruk pénzben kifejezett értéke). Ezért előljáróban a pénz lényegét és gazdasági szerepét foglaljuk röviden össze.

5.1. A piac elemei, szereplői és általános működése

5.1.1. A piac lényege és szereplői

Az emberek az **árucseré lebonyolítására szolgáló helyet tekintik piacnak**. Ennél azonban jóval bővebb a kategória közgazdasági tartalma. A mindennapi értelmezés kiindulópontja azonban mindenképp alapvető, hiszen a munkamegosztás és a gazdaság szereplőinek elkülönült érdeke az erőforrások, termékek és szolgáltatások cseréjében nyer megoldást.

A gazdaság szereplői eladják saját termékeiket és ezek ellenében vásárolnak más termékeket és szolgáltatásokat. Az egyik oldalon tehát az eladó kínálata, a másikon pedig a vevők, illetve felhasználók kereslete jelentkezik, mind a fogyasztási termékek, szolgáltatások, mind a tőkejavak, mind más erőforrások (köztük a munkaerő) tekintetében. Más kifejezéssel a piac két alapeleme a kereslet és a kínálat. A cserére kerülő javakat, szolgáltatásokat stb. áruknak nevezik, ezért beszélnek áruviszonyokról (árutermelésről), amikor a cserére termelés meghatározó a gazdaságban. A piac tehát végeredményben az árucserék összessége, a kereslet és a kínálat találkozásának viszonya.

A kereslet és a kínálat találkozásának feltétele olyan mérce, amely meghatározza, hogy a piacon az áruk, szolgáltatások és egyéb tevékenységek milyen arányban cserélődhetnek. Áruviszonyok között cserearányok kifejezésének gazdasági eszköze az ár, amely az általános csereeszközzé vált pénz révén az áruk, szolgáltatások stb. csereértékének mércéje. Ezt fejezi ki az általános megfogalmazás, miszerint az ár az áruk értékének pénzben való kifejezése.

Az ár a vevő esetében elvileg nem haladhatja meg azt az értéket, amelyet számára az adott mennyiség és minőség ér, ugyanakkor az eladó vonatkozásában nem lehet alacsonyabb az áru termelési költségénél. A kereslet és a kínálat tehát csak az ár közrejátszásával válik meghatározóvá, hiszen ez mint mérce dönti el, ki mennyit hajlandó venni, vagy eladni.

Az elmondottak tehát jelzik, hogy a **piac** három, egymással összefüggő **elem** a **kereslet, a kínálat és az ár**. Az ár további tartalmi szerepének megismerése nélkül is le kell szögezni, hogy a keresletet és a kínálatot egyensúlyozó árra nemcsak a cserére kerülő áruk aránya hat, hanem az általános csereeszközként önállóan is piacképes pénz értéke is. Lényegében negyedik piaci tényező a jövedelem, amely a termelőnél és a forgalmazónál hat a keresletre és kínálatra, valamint az árra egyaránt.

Az ár piaci egyensúlyozó szerepét általánosan mutatja, hogy valamely áru ára nem változik akkor, ha a keresett és kínált mennyiség megegyezik. Más kifejezéssel piaci

egyensúlynak azt az állapotot tekinthetjük, amikor a keresett és kínált mennyiség adott áron egyensúlyba kerül. Persze a gyakorlatban tartós és teljes piaci egyensúly nem alakul ki, de a piaci mechanizmusnak jellemző irányzata az egyensúly felé való törekvés. A törvényszerű egyensúlyi tendenciáktól való eltérések a kereslet, a kínálat és az ár tényezőinek sokaságából és azok változásaiból következnek, de végül is a piac egyensúlyozó hatása érvényesül. A piac gazdasági egyensúlyozó hatásának (a piaci mechanizmusnak) a leegyszerűsített modellje röviden a következőképp fogalmazható meg.

A piac a piaci feleket, mind a termelőket, mind a fogyasztókat alkalmazkodásra kényszeríti. A kényszerítő hatás tehát a kereslet. Ez a hatás külső beavatkozás nélkül úgy érvényesül, hogy a haszonra törekvő egyének, illetve vállalatok termelőként a termelés, fogyasztóként a fogyasztás változtatásával reagálnak a piac változásaira. Az ár növekedése esetén a fogyasztók adott jövedelmük mellett kénytelenek csökkenteni, árcsökkentésnél pedig képesek növelni fogyasztásukat. A termelők, illetve általában az eladók (kínálók) az ár emelkedésével a több haszon miatt növelik, árcsökkenés esetén mérséklik kínálatukat. Az egyszerű piaci séma ismét csak a piaci mechanizmus megértését szolgálja, a valóságban ez bonyolultabb (a bonyolultság természetesen nemcsak az állam piaci beavatkozásaiból adódik, mint ahogy azt sokan képzelik). A piaci mechanizmus működése részleteiben csak a piaci verseny, a piaci szereplők magatartásának, érdekviszonyainak és egyéb mikro- és makrogazdasági tényezőinek változó összefüggésein keresztül érthető meg részleteiben. Itt csupán a főbb működési összefüggések vázolására van lehetőségünk, hiszen csupán az agrárgazdaságtani gondolkodáshoz szükséges piaci közgazdasági alapismeretek összefoglalására törekszünk.

A **piacgazdaság működésének központi mechanizmusa a piac**, amely nem működik konzekvensen (tökéletlen piac) és ennek számos mikro- és makrogazdasági következményei vannak. Az agráriumban mind az árupiacon, mind a termelési tényezők piacán ezeken kívül még sajátos piacműködési tényezők és hatások is érvényesülnek.

A piacgazdaságban a gazdasági szereplők közötti koordináció fő formája **piaci koordináció**, így a piac, annak szereplői, a koordináció formái, a közgazdaságtan – beleértve az agrárközgazdaságtant – egyik kiinduló alapkategóriája. A piac, a rendszeres árucseres gazdasági, szervezeti formája a kereslet és a kínálat találkozási helye és tere, valamint az eladások és vételek összessége. Ezek alapján a piac fő dimenziói a következőkben határozhatók meg:

- A piac egyrészt az **árucseres intézménye**, amely keretet biztosít az árucseres lebonyolítására. A piac, mint intézmény különösen a koncentrált piacok (nagybani piacok, aukciók és határidős árutőzsdék) esetében válik nyilvánvalóvá. A piac, mint intézmény az árucseres infrastruktúráját is biztosítja.
- A piac másrészt az **árucseres helye** is, az eladók, a vevők meghatározott földrajzi határokon belül léphetnek egymással piaci kapcsolatokba. Ez a földrajzi távolság részben a termék jellegétől (romlandóság, szállíthatóság), részben a szállítási és tárolási, valamint feldolgozási technológia színvonalától, valamint az információs rendszer működésétől függ. A piac földrajzi hatóköre, a technikai fejlődés révén folyamatosan nő, így bizonyos termékek esetében ma már egységes világpiacról beszélhetünk (pl. gabonafélék), míg bizonyos termékek esetében (pl. élősertés, friss tej) csak helyi, vagy legfeljebb közvetlenül határos országok közötti árucseréről beszélhetünk. A piac földrajzi hatóköre alapján megkülönböztethetünk regionális és nemzetközi piacokat.

- A piac harmadrészt az **árucsere és az arra épülő információk összessége**. A piaci szereplők magatartása szempontjából a piaci információk – a kereslet, a kínálat és az ár jelenlegi helyzete, jövőbeni várható változása – meghatározóak. A piac működéséhez egyik oldalról információkra van szükség, másik oldalról a piac maga is fontos információs forrás. A piaci információnak a piac átláthatósága és hatékony működése szempontjából van kiemelkedő jelentősége.

A piacokat az árucsere tárgyát illetően a következőképpen célszerű csoportosítani: árupiacok és szolgáltatások piaca, szellemi termékek piaca, munkaerőpiac, pénz-, hitel-, tőkepiac, és földpiac. A mezőgazdaságban, illetve az élelmiszergazdaságban működő vállalkozások ezekkel a piacokkal egyaránt kapcsolatba kerülnek, vagy ráfordítási (input), vagy kibocsátási (output) kapcsolataikon keresztül. Agrárközgazdasági szempontból a felsorolt piacok közül a meghatározóak a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek, mint árupiacok. Mindemellett a mezőgazdaságban sajátosan vetődik fel a földpiac és a munkaerőpiac működése.

A piac fő szereplői:

- az eladók, akik képviselik a kínálatot,
- a vevők, akik képviselik a keresletet.

A gazdaság **fő szereplői** jellemzően jelennek meg a piaci szereplők között. A fogyasztó(k) és a háztartás(ok) döntően vevőként jelentkeznek az árupiacokon és egyben a végső felhasználást is képviselik. Fontos megjegyezni, hogy a fogyasztók viszont a munkaerőpiacon eladóként jelennek meg. Koordináció szempontjából lényeges, hogy a vállalatok, illetve a vállalkozók az árupiacon kettős szerepben jelennek meg részben, mint az alapanyagok, nyersanyagok, félkész- és késztermékek vevői részben, mint félkész, vagy kész termékek eladói. A gazdaság harmadik fő szereplője az állam, a piaci intézkedéseivel, szabályaival közvetett piaci szereplőként van jelen, amely mind a kínálatra, mind a keresletre egyaránt hat.

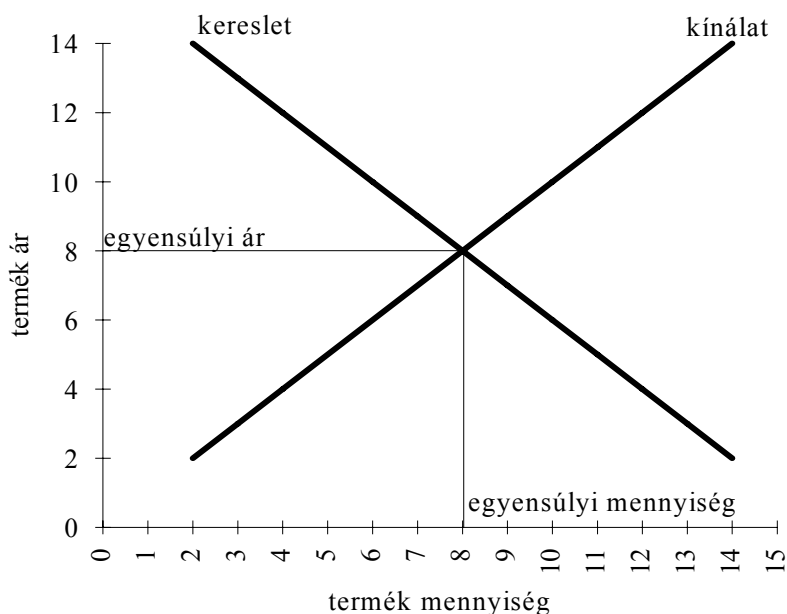
Az árucsere két oldalán a **kereslet** egyrészt **fogyasztói keresletként** (egyes fogyasztó kereslete), másrészt **piaci keresletként** (az összes fogyasztó aggregált kereslete az adott termékből) jelenik meg.

A másik oldalon a **kínálat** egyrészt az **egyes eladó kínálataként** másrészt, **mint piaci kínálat** (az összes eladó aggregált kínálata az eladott termékből) mérhető.

A közgazdaságtan, (beleértve az agrárgazdaságtant is) döntően az **aggregált kereslettel**, illetve az **aggregált kínálattal** foglalkozik. Az egyes fogyasztók és eladók keresletének és kínálatának eltéréseivel, annak okaival és következményeivel, elsősorban a marketing foglalkozik, de több agrárközgazdasági összefüggés vizsgálata interdiszciplinárisan merül fel.

A neoklasszikus közgazdasági elméletek szerint a piaci szereplők magatartását a következők jellemzik: egyrészt a kereslet kiindulópontja az egyéni fogyasztó, akinek magatartását a hasznosság maximalizálására irányuló törekvés vezényli. Másrészt a kereslet kiindulópontja az egyes vállalkozó, akinek magatartását a profit maximalizálása irányítja. A piaci szereplők magatartását az előző összefüggésben racionálisnak tekinthetjük. A piac szereplőinek magatartását ilyen módon kizárólag a piacon megjelenő ár koordinálja. Ennek megfelelően a piac három kiindulóponttal – a kereslet, a kínálat, valamint az ár – rendelkezik, amelyek kölcsönösen hatnak egymásra.

A klasszikus közgazdaságtan elméletei szerint a kereslet, a kínálat és az ár kapcsolatrendszere az ún. piaci automatizmusokon keresztül (láthatatlan kéz) képes a piacokat hosszabb távon tartósan egyensúlyban tartani. Szabad piaci viszonyok esetén létrejön a piaci egyensúly. Az egyensúlyt az a piaci ár jelenti, amelynél a kereslet azonos a kínálat mennyiségével. A keresleti függvényt és a kínálati függvényt ábrázolva a keresleti görbe és a kínálati görbe metszéspontját jelenti (lásd 5.1. ábra)

5.1. ábra: Keresleti görbe, kínálati görbe és az egyensúly a Marshall-keresztben ábrázolva

Ezt az elméletet a történelmi gyakorlat cáfolta meg, a nagy gazdasági világválság során (1929-33). A gazdasági válság káros hatásainak csökkentésére, illetve elkerülésére az 1930-as évektől kezdve az állam egyre inkább aktív piaci szereplővé vált. Az állam túlzott beavatkozását szintén a gyakorlat vétőzza meg.

Az elmúlt évtizedben egyre határozottabb trendként jelentkezik **az állami szerepvállalás csökkenése az agrárpiacok terén is.**

Az állam szerepe alapvetően három összefüggésben jelenhet meg:

- A piacok működési, technikai feltételeinek kialakítása és fejlesztése, ilyenek lehetnek pl. az áruszabványok, szokványok, minőségi osztályok, a minőségellenőrzés technikai feltételeinek biztosítása, az infrastruktúrális és információs rendszerek fejlesztése.
- A piaci szereplők közötti verseny szabályainak meghatározása és betartatása, a piaci verseny fenntartása és fejlesztése érdekében. Harmadsorban a mezőgazdaságban igen fontos a gyenge alkupozícióval rendelkező piaci pozíciók védelme és támogatása. A gyenge alkupozíció, a nagy számú viszonylag egyenlő piaci részarányú szereplők, alacsony termékdifferenciáltság, valamint az alacsony be- és kilépési korlátok miatt jelentkezhet. A horizontálisan és vertikálisan megnyilvánuló gyenge alkupozíció közvetlenül az árakban, illetve közvetetten a jövedelmekben jelenik meg.

- A fentiek érdekében az állam különféle agrárrendtartásokat, ár- és jövedelemtámogatási rendszereket, import- és exportszabályozási rendszereket működtethet.

A mezőgazdasági termelők mellett az áru piacok másik szereplői a fogyasztók, akiknek alkupozíciói szintén gyengék, ezért alkalmaznak, különböző fogyasztóvédelmi eszközöket és szabályokat.

5.2. A piaci verseny elméleti működése

A piaci mechanizmus érvényesülése a gazdaság verseny (kompetitív) rendszerét jelenti, ahol minden résztvevő részesülhet az alkalmazkodás előnyeiből és a lemaradás hátrányaiból. A kompetitívnek, vagy szabadnak, vagy nálunk piacgazdaságnak nevezett rendszer „olyan bonyolult mechanizmus, amely az árak és a piacok rendszerén keresztül spontán módon koordinálja és kommunikálja a különböző személyek millióinak ismereteit és cselekedeteit”.

A piaci mechanizmusban a különböző áruk, tőkejavak, szolgáltatások stb. piaci összefüggenek egymással és kölcsönhatásban vannak. A kölcsönhatások lehetnek igen szorosak (pl. a helyettesíthető áruk esetében) és kevésbé szorosak. De mindent egybevetve – és ezt erősíti, hogy a piaci mozgásokat a pénz közvetíti – a piacok egymásra hatása érvényesül. Áruviszonyok között természetesen nemcsak a fogyasztási cikkeknek, szolgáltatásoknak és tőkejavaknak van piaca, hanem a munkaerőnek is. Az árugazdaságban fontos szerepet betöltő pénznek és az értékpapíroknak is van piaca. Nyilvánvalóan tehát, utóbbiak is a piaci mechanizmus komplex rendszerének részei.

A piaci rendszer tökéletlenségeire gyakran utal, mind az elmélet, mind a gyakorlat. A „szabadverseny” (kompetitív) rendszerben minden egyén saját érdekének követésekor a piaci mechanizmus, mint „Láthatatlan Kéz” irányítása alatt terelődik a számára is legkedvezőbb cselekvés irányába. A tiszta piacgazdaság azonban a gyakorlatban általában nem létezik. Illúzió lenne törekedni ezért a tisztán szabadverseny piacgazdaság valamilyen modelljére. A korlátozott verseny (korlátozott piaci mechanizmus) alapkérdéseit Heller Farkas professzor a következőképpen foglalja össze:

A tökéletes piacon minden eladó versenyez a többi eladóval és hasonlóképpen a vevők is mind versenyeznek egymással abban az értelemben, hogy egyik sem akar hátrányosabban cserélni, mint a másik és mindegyik addig akar cserélni, amíg abból, esetleg a másik rovására is, előnye származik. A piac áttekinthetőségének hiánya, a felek hanyagsága és pontatlansága, az áru minőségében mutatkozó különbségek, a helyi kötöttségek és egyéb hasonló körülmények akadályozzák, hogy a verseny a maga teljességében érvényesüljön. Minél inkább vezeti a vevőket a megszokás, vagy bizonyos körülményeknél (pl. a helyi viszonyoknál vagy az élvezett hiteleknel) fogva egyes üzletekhez való kötöttség, annál inkább bomlik meg a piac egysége és annál inkább fejlődik ki az az állapot, amelyet korlátozott versenynek nevezünk.

Lényegét tekintve a korlátozott verseny a piac egységének gyengülése. Emiatt a piac mintegy részpiacokra szakad, anélkül azonban, hogy ezek a részpiacok teljesen önállósulnának és elveszítenék egymással való kapcsolatukat. Minden eladónak helyi adottságaiból és a vevőknek egyéb okokból üzletéhez való ragaszkodásából kifolyólag megvan a maga vevőköre (törzsközönsége). (Ez persze nem jelenti, hogy a vevő mindenesetre és minden körülmények között hű marad a kínálóhoz).

A versenyt korlátozó tényezők közül kiemelkedik az áruk minőségének különbözősége. Minél egyneműbb az áru, annál inkább hajlik piaca a teljes verseny felé, míg a minőségi különbségek jelentős akadályai annak, hogy a verseny teljes legyen. Ugyanazon

árúknak különböző minőségeit lényegileg különböző árúknak tekinthetjük, mert így sokszor a vevők egy-egy minőséghez annyira hozzászoknak, hogy más minőség iránt nem is érdeklődnek. Az árú minőségének a vevőkre való hatását az üzleti élet a verseny korlátozására igyekszik erősen kihasználni. A gyárak és a kereskedők bizonyos minőségeknek a többiekkel szemben való előnyeiket domborítják ki, hogy árujuk kelendőségét növeljék.

A verseny tehát most már nemcsak árakkal folyik, hanem minőségekkel is, mert hiszen az egyes minőségek árai különbözőek lehetnek és ha a vevő ragaszkodik a minőséghez, akkor az ár bizonyos határok között el is térhet a hasonló szükségletet kielégítő, de más minőségű áruétól. A minőségi verseny széles körű érvényesülése jut kifejezésre a reklám erős felkarolásában, amely éppen azt akarja elérni, hogy a vevő ne annyira az árat, mint inkább a minőséget nézze a vásárlásnál. Természetesen a minőségi különbségek különbözőségének monopóliuma csupán egyik tényezője a versenyt korlátozó monopolista tényezőknek (állami, szervezeti, vállalati stb. monopóliumok).

5.3. A kereslet alapösszefüggései és jellemzői

A kereslet alapvetően a szükségletből vezethető le, a **szükséglet – igény – kereslet** hármas kapcsolati rendszerében.

Az anyagi *szükséglet*en az emberi lét fenntartásához szükséges javak és szolgáltatások összességét értjük. A szükségletek legalapvetőbb szintje a fiziológiai szükségletek, mint pl. az éhség, szomjúság, stb. A szükséglet az ember vele született jellemzője, nem teremthető. A szükséglet konkrét kielégítési módját (éhség $\Rightarrow$ étel), annak alternatív lehetőségeit igényeknek nevezzük. Az *igény* megjelenése vezethet el a *kereslethez*.

A fenti hármas kapcsolatrendszerbe több szűk keresztmetszet épül be. A szükséglet és az igény közé, az adott termék elfogadhatósága (kultúra, más társadalmi csoport, saját tapasztalat által meghatározva) iktatódik be. Az igény és a kereslet közötti szűk keresztmetszet egyrészt a jövedelem és az ár, másrészt a termék időbeni és térbeni elérhetősége. A közgazdaságtan – beleértve az agrárgazdaságtant is – döntően a kereslet, a jövedelem és az ár összefüggésekre koncentrálna (a többi tényezőt döntően a marketing vizsgálja). A neoklasszikus közgazdaságtan elméletében a kereslet kiindulópontja az egyéni fogyasztó, illetve a háztartás. A fogyasztó preferenciáit adottnak és homogénnek tekintik, amelynek döntően a használati érték és az ár viszonyában jelennek meg.

A kereslet egyik oldalán a **fogyasztói kereslet (consumer demand)** jelenik meg. Ide tartoznak azok az alternatív termékmennyiségek, amelyeket az egyéni fogyasztó hajlandó és képes megvásárolni az árváltozás függvényében, ha az egyéb tényezőket változatlanak tekintjük.

A másik oldalon összegződik a **piaci kereslet (market demand)**. Ide tartoznak azok az alternatív termékmennyiségek, amelyet az összes fogyasztó meghatározott piacon hajlandó és képes megvásárolni az árváltozás függvényében, az árak függvényében (ha az egyéb tényezőket változatlanak tekintjük).

A fogyasztói kereslet nem tekinthető egyenlőnek az adott időpontban az egy főre jutó fogyasztások összességével, mivel a fogyasztás magában foglalja a saját termelésből történő felhasználást is, amely Magyarországon különösen a sertéshús, a baromfihús, illetve a zöldség- és gyümölcsfélék esetében jelenik meg.

A fogyasztói kereslet és a piaci kereslet közötti kapcsolatot statikus értelmezésben a lakosság létszáma, dinamikus értelmezésben a lakosság létszámának változása jelentősen befolyásolja. Statikus értelemben a kereslet az árváltozásoktól függ, mivel az egyéb tényezőket konstansnak tekintjük és így a jelenlegi ár és a jelenlegi kereslet közötti kapcsolat a meghatározó. A gyakorlatban a kereslet dinamikus értelmezése a helyénvaló, amely az

időtényező hatásaival is számol. Az időtényezőhöz tartoznak egyrészt az ár változásai, illetve a termék áralakulásával kapcsolatos jövőbeni feltételezések, másrészt a lakosság létszámának és jövedelmének változása. Harmadik tényező az adott időpontban történő árváltozásra való késleltetett reagálás.

A jelenlegi keresletet, a jelenlegi ár mellett az ár jövőbeni változásával kapcsolatos feltételezések és várakozások is jelentősen befolyásolják. Mindenki számára jól ismert jelenség a nagyobb áremelések előtt vásárlási hullámok, „bepájzolás” léte. A jövőbeni véletlen események (pl. természeti tényezők, szárazság, növénybetegségek hatása) képezik alapját a **spekulatív kereslet** kialakulásának (tárolható termékek esetében). A lakosság létszámának változása meghatározó a kereslet változása szempontjából. A gazdasági életben természetes jelenségnek tekinthető a lakosság létszámának változása, s ezzel összefüggésben a lakosság nominál, illetve reáljövedelmének változása.

Az adott időpontban a piacon megjelenő árváltozás hatása a fogyasztók egy részénél, így a piaci keresletnél késleltetve jelentkezik. **Késleltetésről** akkor beszélhetünk, ha az ok és az okozat között időeltérés mutatkozik, a fogyasztók reagálása időkésséssel valósul meg.

A késleltetés fő okai egyrészt, hogy a fogyasztók keresletének változása fokozatosan, nem ugrásszerűen jelentkezik (a hiányos ismeret, a fogyasztói bizonytalanság és technológiai tényezők miatt). A késleltetés a fogyasztói szokások merevsége miatt is bekövetkezhet, továbbá a helyettesítő termékek felhasználásának hatása és a jövedelem, valamint hitelkorlátok miatt. Ezek alapján célszerű a kereslet vizsgálatát két idődimenzióban elvégezni, egyrészt rövid-távon, másrészt hosszú távon. Az élelmiszerek iránti kereslet rövid-távon kevésbé változik, mint hosszú távon.

A kereslet változását hosszú távon befolyásoló fő tényezők között alapvető a lakosság létszámának és megoszlásának (kor, településtípus, nem, jövedelem szerint) változása és a fogyasztói jövedelmek nagyságának és elosztásának változása. Ároldalon az adott termék saját árának és a helyettesítő kiegészítő termékek árának változása hat a keresletre. A helyettesítő (közvetlen) termékek elérhetősége, ennek módosulása, valamint a fogyasztói ízlések és preferenciák változása is befolyásolja hosszú távon az adott termék keresletének változását.

Ezek a tényezők általában hosszabb távon együtt hatnak, a hatások szétválasztása nehéz feladat. Jó példa erre hazánkban a sertéshús fogyasztásának erőteljes visszaesése az 1990-es évtizedben. Ez részben a lakossági reáljövedelmek csökkenésével, a lakossági jövedelmek differenciálódásával, másrészt a helyettesítő termékek növekvő szerepével (baromfihús), illetve az egészséges táplálkozással kapcsolatos fogyasztói megfontolások (preferenciák) változásával függött össze.⁵

Az agrárközgazdasági piacelemzésben a keresletet két csoportra osztják: egyrészt az elsődleges keresletre, másrészt a származtatott keresletre. Az elsődleges kereslet a fogyasztók, a háztartások szintjén jelentkező kereslet, a származtatott kereslet a közbülső felhasználók kereslete (pl. a kristálycukor iránti fogyasztói keresletet elsődleges keresletnek tekintjük, a cukorgyárak cukorrépa iránti kereslete másodlagos, származtatott kereslet). Az elsődleges kereslet és a cukorgyárak származtatott kereslete közé a szállítási, a tárolási, a feldolgozási, nagy és kiskereskedelmi költségek iktatódnak be.

A mezőgazdasági termékek származtatott kereslete megjelenik az elsődleges élelmiszerfeldolgozók piacain, a nem élelmiszeripari feldolgozók (könnyűipar, vegyipar, stb.)

⁵ A fő mezőgazdasági ágazatok termékeinek keresleti, benne fogyasztása viszonyainak és tényezőinek agrárközgazdasági vizsgálatával külön fejezetben foglalkozunk.

piacán, a továbbá az ún. intézményi piacokon (pl. nonprofit szervezetek, kórházak, iskolai közétkeztetés), és a kormányzati piacokon (pl. állami intervenciós felvásárlás, illetve önkormányzatok vásárlásai). Mezőgazdasági termékek piacelemzésénél, ezek helyzetét és változását is vizsgálni kell.

A **kereslet** jelenti tehát azt a termékmennyiséget, amit a piacon az adott időpontban érvényes áron megvásárolni szándékoznak. Az ár és a mennyiség viszonyának jellemzésére az ún. keresleti függvény alkalmas.

A keresletet több tényező együttes hatása alakítja. A fontosabb befolyásoló tényezők:

- A piac mérete (fogyasztók száma), megoszlása életkor, területi elhelyezkedés, stb. szerint. Más mennyiségű terméket keresnek pl. Magyarországon, mint akár az USA-ban, vagy Németországban. A piac méretével arányosan növekszik vagy csökken a keresleti mennyiség.
- A fogyasztók átlagjövedelme, illetve a jövedelem eloszlása. Az átlagjövedelem meghatároz egyfajta fogyasztási szintet, de a jövedelem eloszlása sokféle lehet. Más az egyes termékek kereslete, ha minden vevő közel azonos jövedelemmel rendelkezik, mint amikor a vevők 5-10%-a kimagasló jövedelmű, a többi viszont átlag alatti. A jövedelem növekedése eltérő hatású lehet, mivel egyes termékek kereslete (pl. párizsi) csökkenhet, míg másoké növekedhet (pl. gépsonka).
- A termék ára a többi tényezőt változatlanul tekintve a keresleti mennyiséggel fordított arányban áll, vagyis a termék árának növekedésével a keresett mennyiség csökken.
- A helyettesítő termék ára és elérhetősége viszont egyenes arányban áll a keresleti mennyiséggel, mivel a helyettesítő termék árának növekedésével az adott termék kereslete növekedni fog.
- Szubjektív faktorok és ún. mellékes tényezők is befolyásolják a kereslet alakulását. Szubjektív tényező pl. az adott piacra jellemző ízlés, a hagyományok (milyen ételeket mivel esznek), az adott kor divatja (egészséges életmód, benne a táplálkozás). Mellékes tényező pl. a hőmérséklet, hiszen az egyenlítői országokban valószínűleg kevesebb sálécet keresnek, kevesebb fűtőberendezést és az élelmiszerek energiatartalma is alacsonyabb szintű lehet. Ezen tényezők keresletre gyakorolt hatása legtöbbször pontosan nem meghatározható, kiszámíthatatlan.

A befolyásoló tényezők hatását számszerűsítve, az egyes tényezők keresletre gyakorolt hatását meghatározva felírható az ún. egyedi keresleti függvény. Ezen összefüggés adott termékre és adott piacra rövid távon érvényes, mivel az egyes tényezők változásával az összefüggések is módosulnak.

5.3.1. A keresleti tényezők összefüggései

A **kereslet** és az azt befolyásoló tényezők közötti számszerűsíthető kapcsolatokban főleg a saját ár- és kereslet, a helyettesítő termék ára és az adott (helyettesítési termék) kereslete, valamint a jövedelem és a kereslet közötti kapcsolat fontos. Ha független változónak a termék saját árát, a helyettesítő termék árát és a lakossági jövedelmeket vesszük,

akkor a kereslettel való kapcsolatuk szorosságát kifejező mutatókat rugalmassági, más néven elaszticitási mutatóknak hívjuk.

A **három alapvető rugalmassági mutató** tehát a **termék saját árrugalmassága**, a **kereszt rugalmasság** (a *helyettesítő és kiegészítő termékek esetében*), és a **jövedelem rugalmasság**.

A termék **saját árrugalmassága** az adott termék ára és kereslete közötti kapcsolatot, annak irányát és mértékét mutatja.

Képlete a következő:

$$E_p = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta P}{P}} = \left[\frac{\Delta Q}{\Delta P} \right] \times \left[\frac{P}{Q} \right]$$

E_p = az adott termék saját árrugalmassági mutatója,

Q = az adott termék keresletének mennyisége,

P = az adott termék ára.

A termék **saját árrugalmassága** azt mutatja meg, hogy a termék árának 1%-os változása hány százalékos változást okoz a termék keresletében. A termék saját ára és kereslete közötti kapcsolat negatív, amely szerint növekvő árak csökkenő keresletet indukálnak, illetve fordítva. Az árrugalmasság szempontjából lehet a kereslet rugalmas és rugalmatlan.

Az adott termék keresletére nemcsak a saját termék ára, hanem egyéb termékek ára is hathat. A kereslet, a fogyasztás szempontjából a termékek, az élelmiszerek egymással való kapcsolata három típusba sorolható:

- a **helyettesítő termékek** (pl. margarin – vaj, sertéshús – baromfihús, növényi olaj – állati zsiradék),
- a **kiegészítő termékek** (pl. hot-dog esetében a virsli és a kifli, a palackkosbor esetében a bor és a palack),
- a **független termékek**, amelyek a fogyasztó szempontjából teljesen függetlenek egymástól (pl. cigaretta, juhhús).

A helyettesítő, illetve kiegészítő termékek árai és az alaptermék kereslete közötti kapcsolatok, a kapcsolat irányát és mértékét a **keresztárrugalmassági mutató** adja meg, amelynek képlete a következő:

$$E_{ij} = \frac{\frac{\Delta Q_i}{Q_i}}{\frac{\Delta P_j}{P_j}} = \left[\frac{\Delta Q_i}{\Delta P_j} \right] \times \left[\frac{P_j}{Q_i} \right]$$

E_{ij} = az i termék j termékhez viszonyított keresztárrugalmassága,

Q_i = az i termék keresletének mennyisége,

P_j = a j helyettesítő termék ára.

A keresztárrugalmasság azt mutatja, hogy a j helyettesítő, vagy kiegészítő termék árának 1%-os változása hány százalékos keresletváltozást okoz az i termék esetében.

A keresztárrugalmasság és a termékek csoportjai közötti kapcsolat szempontjából megkülönböztetünk helyettesítő termékeket, amelyeknél a pozitív keresztárrugalmasság (pozitív helyettesítési hatás), a kiegészítő terméket, amelyeknél a negatív keresztárrugalmasság (negatív helyettesítési hatás), és független termékeket, amelyek esetében a 0 értékű keresztárrugalmasság (nincs helyettesítési hatás) jellemző.

Az árrugalmasság legfontosabb keresleti jellemzői a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek esetében röviden összefoglalhatók, de részleteiben további vizsgálatokra van szükség ezek agrárközgazdasági minősítéséhez. A gyakorlat bizonyítja, hogy az adott termék keresleti árrugalmasságának nagyságát jelentősen befolyásolja a közeli helyettesítő termékek jelenléte a piacon. Vannak közeli helyettesítő termékekkel nem rendelkező élelmiszerek (mint pl. a só, a cukor, a tojás és részben a tej, valamint a burgonya), amelyek árrugalmassága általában kisebb, mint a közeli helyettesítő termékkel rendelkező húsféléké, (pl. sertéshús, vaj).

Az adott termék keresletének árrugalmassága jelentősen függ a felhasználási irányok sokféleségétől. A sok alternatív felhasználási irányú termék (mint pl. a búza) árrugalmassága alacsonyabb, mint az egyféle felhasználási irányúé (pl. a cukorrépa).

Az adott termék keresletének árrugalmassága jelentősen függ a fogyasztói kiadásokban elfoglalt súlyától. A magasabb részaránnyal rendelkező termék árrugalmassága általában nagyobb, mint az alacsony részarányban lévő terméké.

Az árrugalmasság mértéke függ a termék iránti kereslet aggregáltsági szintjétől. Az élelmiszerek iránti kereslet árrugalmassága alacsonyabb, mint a húsfélék irántié, illetve sertéshús iránti, illetve sertéscomb iránti, illetve az adott boltban a sertéscomb iránti kereslethez képest. Az utóbbi esetben legnagyobb az árrugalmasság mértéke.

Az árrugalmasság mértéke függ a kereslet jellegétől (elsődleges, illetve származtatott), illetve a származtatott kereslet szintjétől (nagykereskedelem, élelmiszerfeldolgozás, mezőgazdasági alapanyagtermelés). Ugyanazon termék árrugalmassága az alapanyagtermelés szintjén alacsonyabb, mint az elsődleges keresletet megjelenítő kiskereskedelem szintjén.

Az ár és a kereslet kapcsolatában a hatás nem egyirányú, hanem kölcsönös, nemcsak az ár változása válthat ki keresletváltozást, de a kereslet megváltozása is árváltozást okozhat. Ha az adott termék keresletét tekintjük független változónak és a termék saját árát függő változónak, akkor a kereslet flexibilitásáról beszélhetünk. A kereslet flexibilitása megmutatja, hogy az adott termék keresletének 1%-os változása hány %-os árváltozást vált ki az adott termék esetében.

Az árrugalmassági vizsgálatok alapján a mezőgazdasági termékek kereslete és kínálata is a rugalmatlan kategóriába sorolható. Az árrugalmatlanság termékcsoportonként eltérő, mivel a növénytermesztés általában rugalmatlanabban tud reagálni, mint az állattenyésztés.

Adott termék esetén a kereslet és a kínálat egymáshoz viszonyított árrugalmassága meghatározza, hogy bizonyos piaci egyensúlytalanság következményei milyenek lesznek és szükséges-e valamilyen beavatkozás a piacon.

A mezőgazdaság esetében a gond az, hogy önmagában és más ágazatokhoz viszonyítva is sok a szereplő és eltérő információkkal rendelkeznek.

A vázolt árösszefüggések mellett a mezőgazdasági termékek keresletére ható másik fontos tényező a lakosság, a fogyasztók jövedelmének nagysága, illetve változása. A jövedelem és a kereslet változása közötti kapcsolatot a **jövedelemrugalmasság mutatója** adja meg, amelynek képlete:

$$E_y = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta Y}{Y}} = \left[\frac{\Delta Q}{\Delta P} \right] \times \left[\frac{P}{Q} \right]$$

E_y = a termék jövedelem rugalmassági mutatója,

Q = a kereslet mennyisége,

Y = a fogyasztók jövedelme.

A **jövedelemrugalmasság** tehát azt mutatja meg, hogy 1%-os jövedelemváltozás hány %-os keresletváltozást okoz az adott termék esetében. A jövedelem és a kereslet közötti kapcsolat általában pozitív. A kereslet jövedelemrugalmassága tehát nem más, mint a keresleti mennyiség reagálása a jövedelem változására, mialatt más tényezőket változatlanak tekintünk.

A jövedelemrugalmasság mutatója alapján a termékek, az élelmiszerek lehetnek rugalmas termékek (főleg a luxuscikkek) rugalmatlan áruk (normál áruk, élelmiszerek) és negatív jövedelemrugalmasságú (inferior, alacsonyabb rendű) termékek. Valójában az 1 százalékos jövedelemváltozás hatására bekövetkező százalékos mennyiségváltozással is jellemezhető, a többi tényező változatlanságát feltételezve. Az esetek többségében ez a mutató pozitív előjelű. A jövedelmek növekedésével a fogyasztók több terméket fognak vásárolni illetve a jövedelem csökkenésével kevesebbet.

Egyes élelmiszerek jövedelemrugalmassága a határértékhez ér a jövedelem növekedésével. A háztartások magas jövedelem esetén kevésbé jövedelem-rugalmasak az élelmiszerek tekintetében, mint alacsony jövedelem esetében.

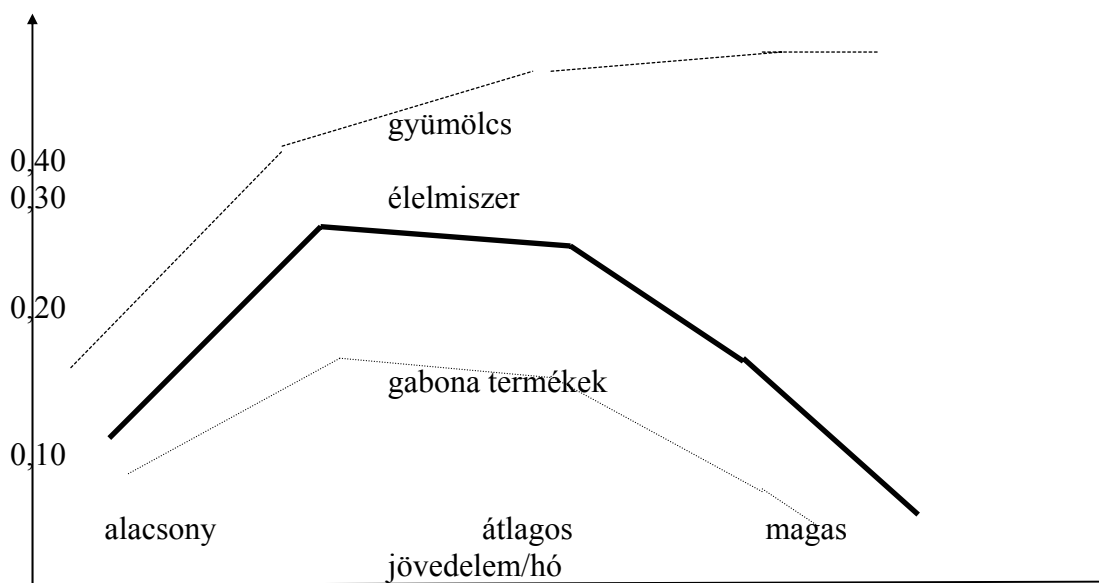
Néhány esetben könnyebb az összkiadás 1 százalékos változásához mérni egy termék kiadásait. Amikor a kiadásokat hasonlítjuk a jövedelemváltozáshoz, akkor kiadás- vagy fogyasztás-rugalmasságról beszélhetünk.

Az árugalmasságok és a jövedelem-rugalmasság ismeretében a piacon várható változások nagyobb biztonsággal jelezhetők előre. A jövedelmi viszonyok a mindenkori általános gazdasági helyzet függvényében alakulnak. Az árak alakulása időszakonként változó.

A jövedelemrugalmassági mutatók a jövedelem és a kereslet közötti regressziós együtthatókkal fejezhetők ki. Számítása elvégezhető idősorok alapján, illetve ún. keresztmetszeti számítások alapján (pl. a háztartástatisztika jövedelemcsoportjainak adatai alapján). A jövedelemrugalmassági mutatók számíthatók a kereslet mennyiségi adatai (pl. kg, l, db), illetve az adott termékre fordított fogyasztói kiadások alapján (Ft).

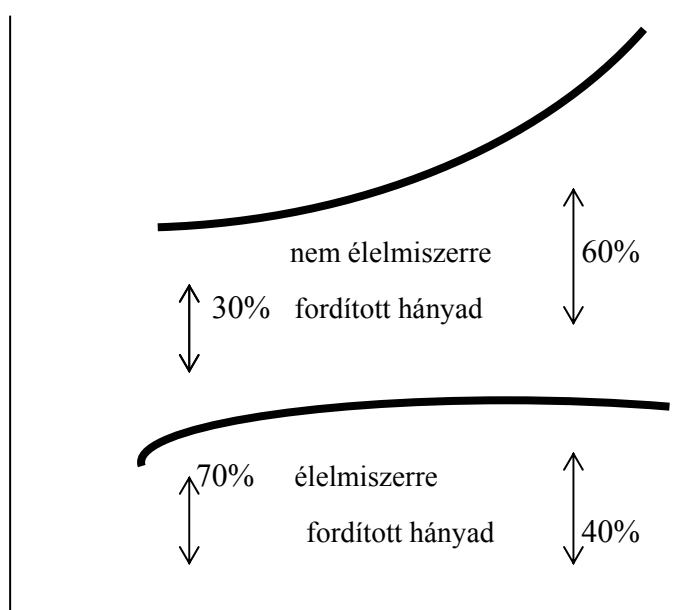
A fogyasztói kiadások alapján végzett számításokat kiadási rugalmasságnak szokás nevezni. A kiadások alapján végzett keresztmetszeti számítások esetében a fogyasztói kiadások rugalmassági mutatója két tényező eltérését foglalja magában: egyrészt a kereslet

menyiségi eltéréseit, másrészt a kereslet minőségi összetevőinek eltéréseit (pl. húsfogyasztásnál az értékesebb húsrészek aránya) (lásd 5.1. ábra).

5.1. ábra: Kiadási rugalmasság néhány termék esetében

Az élelmiszerek jövedelemrugalmasságával kapcsolatos fontos rugalmassági összefüggést mutat ki az **Engel törvény** (más néven *Engel-görbe*), amely szerint a növekvő jövedelmek esetén az élelmiszerekre fordított kiadások részaránya csökkenő. Ez a jövedelemrugalmassági mutatóra átfordítva azt jelenti, hogy az élelmiszerek aggregált keresletének jövedelemrugalmassága átlagosan +1-nél kisebb. A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan az élelmiszerek jövedelem rugalmassága csökkenő, amely az élelmiszer kereslet fokozódott telítődését mutatja.

5.2. ábra: Az Engel törvény megnyilvánulása

A jövedelemváltozás és az élelmiszerfogyasztás közötti összefüggést az 5.2. ábra szemlélteti. A jövedelem növekedésével az élelmiszer-fogyasztásra fordított pénzösszeg növekszik. Először jobb minőségű élelmiszerek vásárlása következik be, majd az élelmiszerfogyasztáshoz kapcsolódó szolgáltatások igénybevétele fokozódik (pl. étteremben étkezés).

A jövedelmen belül egyre kisebb hányadot képvisel az élelmiszerre fordított hányad, ugyanis az egy ember által elfogyasztható tápanyag mennyiségének fizikai korlátai vannak. Egy bizonyos mennyiségű élelmiszernél többet képtelenség elfogyasztani. Az így fennmaradó, másra fordítható összeg a jövedelem növekedésével egyre nagyobb arányú.

Engel német statisztikus azt tanulmányozta, hogy a háztartások kiadásai miként változnak a jövedelem emelkedésével. Azóta többször bizonyított megállapításai szerint a háztartások a jövedelmük emelkedése esetén abszolút mértékben többet, relatíve azonban kevesebbet költenek élelmiszerre. Ennek megfelelően a lakosság gazdagabb rétegeinél az élelmiszer-fogyasztás súlya az össz fogyasztáson belül mindig kisebb, mint a szegényebb népcsoportokban.

Az agrárgazdasági szakirodalomban az elmúlt időszakban egyre többet foglalkoztak az egyes rugalmassági (saját ár, keresztárrugalmasság, jövedelemrugalmasság) mutatói közötti kapcsolatok meghatározásával. A kutatások során az összefüggések és a differenciák több részletét vizsgálták, de az agrárpolitikai célú publikációk nagy része főleg a keresletváltozások makrogazdasági irányait és fő okait emelik ki.

5.4. A kínálat alapösszefüggései és jellemzői

A **kínálat** fogalma alatt azt az áru és szolgáltatásmennyiséget értjük, amelyet adott áron meghatározott piacon az eladók felajánlanak.

A kínálat esetében beszélhetünk összkínálatról (aggregált, más néven **piaci kínálat**), illetve **egy-egy eladó kínálatáról** vagy **egy-egy termék** (fajta, minőség, osztály stb.) **kínálatáról**.

Egy-egy mezőgazdasági ágazat termékeinek kínálatát az agrárközgazdasági vizsgálatok több oldalról közelítik meg. Tulajdonképpen az egyes tevékenységek termelésének alakulását legtöbbször éppen a piac kínálati viszonyainak megismerése érdekében vizsgálják.

A **kínálat időbeni változását befolyásoló tényezők** csoportosítása a kínálat elemzésének módszeres megközelítésével szükséges. A főbb tényezők a következők:

- a felhasznált erőforrások (inputok) árainak változása,
- ugyanazon erőforrásokért versenyző termékek árainak, illetve jövedelmezőségének változása,
- a technológiai fejlődés hatása,
- a termék saját árának változása,
- az ikertermékek árainak, illetve árárányainak változása,
- a termelési és hozamkockázatok nagysága,
- az intézményi, illetve szabályozási tényezők és a természeti tényezők hatása.

Nem véletlen, hogy az inputok és a versenyző termékek összefüggése szerepel első helyen. Vállalati szinten a termékek előállítása érdekében felhasznált ráfordítás árának változása jelentősen hat az adott termék termelésének jövedelmezőségére. Ha az input árak változása a termelési árakban megtérül, akkor indokolt lehet az input felhasználás színvonalának fenntartása vagy növelése. Az inputok, ráfordítások helyettesítési lehetőségei esetén a kedvezőbb árpozíciójú termék felhasználása lehetséges. Egyéb esetben indokolt lehet az inputok felhasználásának csökkentése. Az utóbbira példa a műtrágyaárak, illetve a műtrágya-felhasználás változásának összehasonlítása. Hasonlóan fontos a takarmányárak (például takarmánybúza, kukorica, szója stb.) és az abrakfogyasztó ágazatok termékei árváltozásának összehasonlítása is. Makrogazdasági szempontból az összefüggésben agrár-közgazdasági és agrárpolitikai konzekvenciákat kell keresni.

A mezőgazdasági termékek, ágazatok egy része ugyanazon szűkös erőforrásokért versenyez (pl. föld, földminőség, gépek, berendezések, pénzügyi erőforrások). Az erőforrások szempontjából versenyben álló termékek árváltozásai kölcsönösen hatnak egymásra, pl. a búza, kukorica árárány változása megjelenhet a vetésszerkezet változásában.

A mezőgazdasági termelés során felhasznált ipari anyagok, vetőmagvak, állatfajták és technológiák folyamatos fejlesztésen mennek keresztül, amelyek a termelés ráfordítás-hozam arányaiban, illetve költségeiben jelennek meg. A talajművelési, tápanyag-utánpótlási, növényvédelmi, takarmányozási és tartástechnológiai változások hosszabb távon lezajló folyamatok, hatásuk is csak hosszabb távon értékelhető.

A mezőgazdasági termékek termelése során előfordul, hogy két termék termelése nem választható szét, vagy nem válik szét egymástól és mindkét termék szerepe jelentős az árbevételben. Az ikertermékek árai, árárányai (pl. gyapjú, és vágójuh, vagy kettős hasznosítás esetén tej és vágómarha) egymás kínálatára kölcsönösen hatnak. Például az 1990-es években a mélypontra zuhant gyapjúárak a vágójuh kínálatát is visszavetették.

A mezőgazdasági termékek termelésének, hozamainak ingadozása, így kockázata egymástól jelentősen eltér. A termelési kockázatok egy része az **időjárással**, (pl. repcénél tavaszi fagyok), vagy **fajtulajdonságokkal** (kajsziabarack termékingadozása) függ össze. Az előbbi tényezők rövid távon is jelentős kínálatváltozást okozhatnak, hosszabb távon viszont a termelők magatartásában, tartózkodásában jelenhetnek meg. Makroszintű vizsgálatoknál a változások tendenciáit és az állami beavatkozások szükségességét, módszereit keresik.

A kínálat alakulását intézményi és piacsabályozási tényezők is jelentősen befolyásolhatják, mint pl.:

- a kínálat **kvótákkal** való szabályozása, (pl. önkéntes libamáj kiviteli kvóták)
- **szerződéses korlátok**, illetve **kötelezettségek** (pl. több éves szerződések),
- integrációs kötelezettségek vagy szerződéses rendszerek (pl. cukorrépa termelési szerződés keretében való előállítás).

Ezek makrogazdasági figyelése és elemzése a termelők reagálásának rendszeres vizsgálata, valamint agrárpolitikai konzekvenciái fontosak.

A természeti környezet hatása a kínálatra két szempont szerint jelentős. Egyrészt a **rövid távú**, elsősorban időjárási tényezők (csapadékmennyiség, szárazság, napsütéses órák számának ingadozása, eloszlása) jelentősen hatnak a kínálat mennyiségére és minőségére, másrészt a természeti tényezők a kínálat hosszú távú stabil elemeit is képezik (a természetű növények körének meghatározásán keresztül). A természeti tényezők egy része véletlenszerű, hatása nem kiszámítható és előrejelezhető, de ilyen típusú **véletlenszerű tényezők**, pl. az

állatbetegségek, járványok is. Itt sem elegendő csupán a vállalkozók alkalmazkodására gondolni, hanem a makrogazdasági elemzések és az agrárpolitikai hatások feltárása is szükséges.

A termelés és a kínálat változása nem statikus, hanem dinamikus folyamat, így döntően az időbeni eltérések figyelembevételével értékelhető. A kínálatot befolyásoló tényezők szerepe időtáv szerint jelentősen eltér rövid, közép és hosszú távon. A rövid távú kínálatváltozások (termelési cikluson, perióduson belüli változások) nagyrészt véletlen tényezők (pl. időjárás változása, növény- és állatbetegségek) megjelenésével és hatásával, valamint a technológiákkal és a belőlük következő termelési színvonal kockázataival függenek össze. A középtávú kínálatváltozások (néhány termelési cikluson, perióduson keresztül) egyrészt az ártényezők (saját termék ára, a helyettesítő termékek ára, input és output termékek árárányai) következményei, másrészt a termelés- és hozamkockázatok (az eladó magatartásán keresztül), velejárói, és az intézményi, illetve szabályozási tényezőkre való reagálás hatásai. A hosszú távú hatások a sok termelési cikluson, perióduson keresztül ható tényezők nyomán észlelhetők. A technológiai változások hatása tartozik az egyik csoportba, de a mezőgazdaságban a természeti tényezők stabil, hosszú távú tényezőinek hatása is igen számottevő (pl. 3-4 száraz év jelentősen csökkenti a hozamokat és a kínálatot).

A kínálat változásának idődimenziója nemcsak a keresletre ható általános tényező, hanem a döntést hozó termelők reagálásaiban is fontos. Ez ugyan eleve mikrogazdasági vállalatgazdasági kérdéskör, de makrogazdasági következtetéseivel is számolni kell.

A termelők termelési döntéseiket nem a jelenlegi árak, hanem a várható és előre jelzett árak alapján hozzák meg. A termelők magatartásában a megváltozott árak és árárányok mellett is létezik egy pszichológiai tartózkodás a változások ellen, a hagyományokhoz való ragaszkodás révén. A kialakult piaci és környezeti tényezőkhöz való igazodás pótlólagos információgyűjtést és értékelést igényel, amelynek idő és pénzigénye van, így az késleltetheti a reagálást. A kínálat igazodását és reagálását a piaci környezethez nehezíthetik, illetve korlátozhatják, szervezeti és strukturális korlátok is (pl. alternatív termelési lehetőségek hiánya, több éves szerződések), illetve szabályozási kötöttségek (pl. beruházás támogatási, kapacitáskihasználási kötöttségek). Végül a kínálat alkalmazkodását technikai jellegű korlátok is akadályozhatják, mint pl. vetésforgó követelményei, illetve biológiai korlátok (pl. termőrefordulási idő).

A termelők a kínálati alkalmazkodásban gyakran olyan magatartást tanúsítanak, amelyek a várható árakkal számolnak (**árvárákoszások**). A jövőre vonatkozó árvárákoszások típusait a szakirodalom három fő típusba sorolja:

- Az ún. *naiv árvárákoszások*, amelyben a jelenlegi ár a jövőbeni, előre jelzett árral egyenlő.
- A *normál árvárákoszásokban* az elmúlt évek egyszeri vagy súlyozott átlag ára egyenlő a jövőbeni árral. Ezt a makrogazdasági agrárközgazdasági elemzések is használják esetenként az inflációs tendenciák figyelembe vételével.
- Az *adaptív árvárákoszások* lényege a normál árvárákoszások és a tényleges árak összehasonlítása, értékelése.

A mezőgazdasági termékek kínálatának piaci alkalmazkodása szempontjából három fontos jellemző magatartás figyelhető meg a hazai és a külföldi gyakorlatban:

- Egyik, hogy az atomisztikus piaci (sok, viszonylag egyenlő erejű piaci szereplő) jellemzők miatt egyes piaci szereplők nem képesek felmérni a többi szereplő várható magatartását, ezért általában kedvező, vagy kedvezőtlen piaci jelzésre egyszerre, illetve egy irányba reagálnak (pl. a zöldségtermelésben és értékesítésben).
- Másik jelenség, hogy a mezőgazdasági termékek kínálatának alkalmazkodó képessége viszonylag alacsony (technikai, biológiai és pszichológiai tényezők miatt), időtáv szerint változó (rövid-távon alacsony, hosszú távon magasabb).
- Harmadik jelenség – az előzővel összefüggésben, hogy a biológiai és pszichológiai tényezők miatt általános a kínálat késleltetett alkalmazkodása a biológiai és a technikai tényezők, a termelési periódus hossza miatt, amelyhez ún. pszichológiai késleltetés (azaz időtáv, ameddig a termelő elfogadja az alkalmazkodás szükségességét) adódik hozzá.

A mezőgazdasági összkínálat, illetve egyes termékek kínálata jelentős mértékben eltér más, elsősorban ipari javak, illetve feldolgozott termékek kínálatától. Az eltérések egyrészt a termékek eltérő jellemzőivel, másrészt a mezőgazdasági termelés sajátosságaival függenek össze.

A mezőgazdasági termékek kínálatának struktúráját és differenciáit, továbbá piaci formáit befolyásolják a **termékek jellegéből következő sajátosságok**. A mezőgazdasági termékek döntő része **nyersanyag**, csak feldolgozás útján kerülhet végső fogyasztásra.

A termék a **feldolgozás** során elveszti identitását és a végtermékben a felhasznált alapanyag nem azonosítható, ezért a piacbefolyásolás lehetősége is kisebb. Ettől eltérő helyzetben csupán a friss fogyasztásra kerülő mezőgazdasági termékek (burgonya, zöldség, gyümölcs, tojás, virág, stb.) vannak.

Ugyancsak kínálatot érintő sajátosság, hogy a mezőgazdasági termékek zömében **nagy tömegű termékek**, tömegükhöz fizikai méretükhöz viszonyított értékük, árárányuk alacsony. Ebből ered az a kínálati jellemző, hogy a mezőgazdasági termékek jó részének **fajlagos szállítási és tárolási költségei viszonylag magasak**. A magas szállítási költségek miatt a mezőgazdasági **nyerstermékek egy része csak meghatározott szállítási rádiuszon belül értékesíthető gazdaságosan**. A viszonylag magas tárolási költségek a termékek egy része esetében a piaci árban megtérülnek (pl. raktározható gabonafélék), más esetben általában nem térülnek meg (pl. húsfélék raktározása).

A mezőgazdasági termékek zöme **romlandó**, de a romlandóság szempontjából jelentős eltérések vannak. A termékek egy része jól tárolható, pl. gabonafélék, olajosmagvak, burgonya, alma, körte, csonthéjasok, zöldségfélék egy része. A termékek másik része speciális tárolási körülmények között is csak rövid ideig tárolható (zöldség, gyümölcs és virágfélék egy része). A romlandóság miatt az agrárpiacon jelentős szerepet kap a speciális tárolási, szállítási és infrastrukturális feltételek megléte, illetve a termékpiacra menti összehangoltsága. A romlandó termékek esetében viszonylag gyors a minőségromlás és jelentős mennyiségű veszteségek jelentkezhetnek. A minőségmegőrzés költségei viszonylag magasak. A termékek kivonása és visszavonása a piacról csak nagy költségek árán, illetve korlátozottan valósítható meg.

A mezőgazdasági összkínálat és a termelés összefüggései több piaci és **agrár-közgazdasági konzekvenciát** takarnak. Ezek közül alapvetők a következők:

- A **mezőgazdasági termelés hosszabb távon** – válságperiódusok visszaesését kivéve – folyamatosan **növekvő**, annak ellenére, hogy az input és output árárányok hosszabb távon általában romló tendenciát mutatnak. Ennek okai döntően a technológiai fejlődésben, az innovációk mezőgazdasági elterjedésében keresendők.
- A **mezőgazdasági összkínálat** – elsősorban növénytermelési termékeknél – **jelentősen ingadozik**. A termelés ingadozása részben a termőterület (állatállomány), részben a hozamok ingadozásából adódik. A növénytermelés ingadozásában az időjárási tényezők és a technológiai színvonal együttesen játszik meghatározó szerepet. A vágóállat és állati termék termelésében az időbeni változás döntően ciklikus jellegű, a fejlett országokban több évtizede jól kimutatható sertés és szarvasmarha ciklusok működnek.
- A mezőgazdasági termelés **szezonális ingadozása** általános jellemző. A szezonáltság egyértelműen a szakaszosan termelt és betakarított termékek esetében jellemző, de szezonálisan ingadozik az állati termékek kínálata is. A kínálati szezon megnyújtására rendelkezésre álló eszközök az eltérő érési idejű fajták termelése, az eltérő éghajlati zónák kihasználása, eltérő technológiák (hajtatásos szántóföldi) alkalmazása, illetve az import termékek kínálata nyújt lehetőségeket. A folyamatosan termelhető termékek (például élő állatok és állati termékek) esetében a szezonális kínálat részben biológiai okok miatt (pl. tej, tojás, halhús termelés), illetve piaci okok miatt (vágópulyka, vágójuh, vágóbárány kínálat) jelentkezik.
- A termelés mennyiségének évenkénti és szezonális ingadozása mellett fontos jellemző a **termékminőség változatossága és ingadozása**. A mezőgazdasági termékek minősége évről évre, illetve szezonról szezonra változhat. Bizonyos mezőgazdasági termékek esetében jelentős az évjárathatás (pl. szőlő, bortermelés, gyümölcs, zöldségfélék termelése, stb.). Az előző hatásokat döntően véletlenszerű időjárási tényezők okozzák, előre nem tervezhetőek. Az előzőek alapján a mezőgazdasági termékek esetében használt szabványok, illetve minőségi osztályok követelményeinek betartása évről-évre változhat. A mezőgazdasági termékek minőségellenőrzésének lehetőségei és feltételei is jelentősen eltérnek az ipari termékekhez képest.
- A mezőgazdasági termelés **földrajzi régiók közötti eloszlása eltérő**, a földrajzi koncentráció viszonylag magas, különösen igaz ez a speciális termőhelyi követelményekkel rendelkező termékek esetében, pl. szőlő- és borvidékek, illetve zöldség- és gyümölcstermelő körzetek. Kisebb a területi specializálódás a szántóföldi növénytermelés esetében, viszont a fajtacsoportok termelésének földrajzi koncentrációja itt is jelentkezhet (pl. kukorica érési idő szerinti fajtacsoportjai). Az állattenyésztés esetében jelentős az abraktermelés és az abrakfogyasztó ágazatok, valamint a legelő és a szarvasmarha- és juhtenyésztés közötti viszonylag szoros regionális kapcsolatok.

- Az adott ország mezőgazdasági termékeinek kínálatában jelentős szerepet játszhat az **import** is. Az import termékeket döntően két nagy csoportra oszthatjuk: egyrészt az ún. *kiegészítő importtermékek* (komplementer), másrészt ún. *kompetitív importtermékek* csoportjára. A kiegészítő importtermékek azok az import termékek, amelyek az adott országban egyáltalán nem, vagy gazdaságosan nem termelhetők. A nem termelhető termékek közé a déli gyümölcsök, a tengeri halak és halászati termékek, a kávé, a tea, a kakaó tartoznak. A gazdaságosan nem termelhető termékek közül a legfontosabbak a szója, illetve egyéb fehérjehordozók. Az import termékek az adott ország kínálatának nagyságát, illetve választékát növelik meg. A kínálatra elsősorban, mint input tényező (pl. szója és halliszt ára), illetve mint helyettesítő termékek (alma-narancs árárány) hatnak.

A **kínálat** jelenti tehát azt a termékmennyiséget, amit a piacon az adott időpontba érvényes áron értékesíteni szándékoznak. Az ár és a mennyiség viszonyának jellemzésére az ún. kínálati függvény alkalmas.

A kínálat alakulását több tényező befolyásolja, melyek közül a legfontosabbak:

- A mezőgazdasági termékelőállítás során felhasznált inputok ára, ami valójában alapvető hatást gyakorol a termék fajlagos költségeire. Növekedésével a kínálat csökken.
- A termék ára, mellyel arányosan növekszik a termék kínálata.
- A helyettesítő termékek ára, mellyel fordítottan arányos változást mutat adott termék kínálata. Amikor helyettesítő termék esetében (pl. takarmányozásnál búza és kukorica) magasabb árat lehet elérni, helyettesítő terméket többen fognak előállítani.
- A kapcsolt termékek árának változása (pl. a gyapjú és birkahús)
- A technológia állapota, amely befolyásolja a hozamot és a termelési költségeket is.
- Kormányzati beavatkozások (pl. terület-korlátozási program)
- Az eladók szándéka, ami általában a profit maximalizálás, de ettől eltérő is lehet. Ilyen pl. új termék esetén a bevezető áron való értékesítés, amivel a cél a termék fogyasztókkal történő megismertetése.

5.4.1. A kínálati tényezők alapösszefüggései

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kínálatát alapvetően ugyan elsősorban rugalmassági mutatókkal vizsgálják, de az agrárközgazdasági kutatások és a vállalati elemzések a termelési színvonal⁶ és a piaci verseny szélesebb összefüggéseit elemzik. Természetesen a kínálat piaci versenyének vizsgálatában az egyes termékek saját és egymással versenyző kínálatának alaptényezőiből indulnak ki. A mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek kínálatát befolyásoló input és output árak eltéréseinek és változásának rugalmasságához kapcsolódnak.

Nem véletlen tehát, hogy mind a szakirodalomban, mind a bulvársajtóban a mezőgazdasági termelők értékesítési (kínálati) problémáit zömmel a termelői árak „kritikájával” közelítik meg.

⁶Termelési színvonal itt az ágazatok és egyes termékek termelésének mennyiségét, minőségét jelenti.

A kínálatot befolyásoló számszerűsíthető három fő tényező:

- az adott termék ára,
- a versenyző termékek ára
- és a termeléshez felhasznált inputok (ráfordítások) árai.

Adott termék kínálatának árrugalmasság számítása analóg a kereslet árrugalmasságáéval. Mutatja, hogy az adott termék 1%-os árváltozása hány százalékos kínálatváltozást eredményez.

A kínálat árrugalmasságának értéke pozitív. A **kínálat árrugalmasságának** E_p képlete:

$$E_p = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta P}{P}} = \left[\frac{\Delta Q}{\Delta P} \right] \times \left[\frac{P}{Q} \right]$$

Q = az adott termék kínálatának mennyisége

P = az adott termék ára

A kínálat árrugalmassága – hasonlóan a keresletéhez – alapvetően három csoportba sorolható. Rugalmas kereslet (+1-nél nagyobb) egységnyi rugalmasságú kereslet (+1-gyel egyenlő) és a rugalmatlan kereslet (+1 és 0 között).

A termék kínálatának saját árrugalmassága több általános és sajátos tényezőtől függ. Függ a termelési szakasztól (pl. a broiler-hústermelés kínálati árrugalmassága nagyobb mint a tenyésztó-jás-termelés, a szülő és a nagyszülő pár tartás árrugalmassága). A kínálat árrugalmassága szoros kapcsolatot mutat a termelés specializáltságával.

A speciális eszközöket használó termékek árrugalmassága kisebb, mint az alternatív felhasználásúaké. Az árrugalmasság függ a vállalkozás méretétől, a nagyméretű vállalkozások (üzemek, ágazatok) árrugalmassága kisebb, mint a kis ágazati méretek esetében. Gyakorlati tapasztalat, hogy a mezőgazdasági termékek kínálatának rövid távú árrugalmassága kisebb, a hosszú távú árrugalmassága nagyobb mértékű. A kínálat árrugalmassága függ a kínálattól és a termék biológiai ciklusától. A rövid biológiai ciklusú termékek árrugalmassága nagyobb, mint a hosszú termelési ciklusúaké (pl. a rövid ciklusú broiler nagyobb, mint a vágómarháké, szarvasmarha, vágójuh), illetve a szántóföldi termékek árrugalmassága nagyobb mint az ültetvényeké.

A mezőgazdasági kínálat árrugalmassága függ a kínálat aggregáltsági szintjétől is. A mezőgazdasági termelés aggregált kínálati árrugalmassága alacsonyabb, mint az egyes ágazatok árrugalmassága. A termelés technológiájának és szerkezetének változásával párhuzamosan változik a kínálat árrugalmassága is.

Az USA-ban 1950-1970 közötti időszakra végzett számítások szerint a fontosabb mezőgazdasági termékek kínálati árrugalmassága a következő volt:

burgonya	+0,8,
takarmánygabona	+0,4,
búza	+0,4,
gyümölcsfélék	+0,2,

tojástermelés	+1,2,
baromfihús	+0,9,
sertéshús	+0,6,
marhahús	+0,5,
tej	+0,3.

A mezőgazdasági aggregált kínálatra vonatkozó számítások szerint annak árugalmassága +0,15 volt átlagosan, az árcsökkenési időszakokban +0,07, az árnövekedési időszakokban +0,17.

Ezek a tapasztalatok és elemzések Magyarországra is kiterjeszthetők, s így megállapítható, hogy **a mezőgazdasági termelés általában alacsony árugalmasságú tevékenység**, amely döntően az alternatív tevékenységek korlátozott volta miatt érvényesül.

A kereslet flexibilitásához hasonlóan létezik az ún. **kínálat flexibilitásának** fogalma is. A kínálat saját árugalmassága esetén az ár a független változó és a kínálat a függő, a kínálat árflexibilitása esetén fordított a helyzet, a kínálat a független változó és az ár a függő változó.

Így a **kínálat árflexibilitása** megmutatja, hogy 1%-os kínálatváltozás hány százalékos árváltozást eredményez. A kínálat árflexibilitásának reciproka a kínálat árugalmasságának felel meg.

Utóbbira jellemző példa, hogy ha Magyarországon a búza árugalmassága +0,5, akkor a búza kínálatának árflexibilitása $1:0,5=2$, ami azt jelenti, hogy a kínálat 1%-os változása (növekedése), a piacon 2%-os árcsökkenést fog eredményezni. Ez az összefüggés igen fontos jellemzője a mezőgazdasági termelésnek. A termelők által elért árbevétel ugyanis főleg két tényező függvénye: egyrészt a kínálat mennyiségéé, másrészt az áré. A kínálat növelése gyakran az árak 1%-nál nagyobb esésében jelennek meg, így a termelők árbevétele növekvő értékesítés ellenére is csökken. Ez a felismerés nem mai keletű, Henry A. Wallace már 1915-ben a következőket írta: „A kereslet törvénye... a mezőgazdaság egészében bünteti a túltermelést és jutalmazza a hiányt”. A vázolt összefüggések alapján állítható, hogy a magyar mezőgazdaságban is nagyon fontos a kínálat szabályozása.

Elméletileg lehetőség lenne ugyanazon erőforrásokért versenyző termékek árainak hatásvizsgálatára is – hasonlóan a kínálat keresztárugalmassági mutatójához –, viszont az agrárközgazdasági szakirodalom ilyen típusú képleteket, illetve számításokat nem alkalmaz. Elterjedt viszont a versenyző termékek árárányainak vizsgálata, mint pl. a búza-kukorica vagy kukorica-napraforgó árárány, mivel ezek a termékek ugyanazon minőségi kategóriába eső földterületekért versenyeznek.

A ráfordítások árainak hatása analóg a kiegészítő termékek keresleti árugalmasságával, amelyre szintén a kínálat keresztárugalmassági mutatója lenne alkalmazható, de itt is az a helyzet, mint a versenyző termékek esetében, nevezetesen, hogy ilyen típusú számításokat általában nem végeznek. A fenti tényezőkre vonatkozó árosszehasonlításokat árárány-számításokkal helyettesítik. Ilyen típusú árárány-számítások lehetségesek, mint búza-műtrágya, kukorica-műtrágya vagy vágósertés-kukorica, vagy vágósertés-szőja árának arányai és azok változásai az árviszonyokkal.

Ellenőrző kérdések:

1. A piac fogalma, elemei.
2. A mezőgazdaág, mint piac jellemzése.
3. A kereslet jellemzése.
4. A kínálat jellemzése.
5. Egyensúlyi helyzet a piacon.
6. Milyen típusai vannak a termelői árvárázásoknak és mi a hátterük?
7. Saját-, keresztár- és jövedelemrugalmasság lényege, mutatói.
8. A kínálat árflexibilitása.
9. Mit ír le Engel törvénye és mi ennek a jelentősége az agrárpiacokra vonatkozóan?

6. AGRÁRPIACI SZABÁLYOZÁSI MECHANIZMUSOK

Visszatekintve az elmúlt két évszázad agrárpiaci fejleményeire, két markáns tendenciát figyelhetünk meg.

Először a nemzetközi agrárpiacok előtt álló akadályok lebontásának a napóleoni háborúkat követő mintegy fél évszázados folyamatát figyelhetjük meg a **Pax Britannica** jegyében. Ezt a folyamatot nem törték meg a XIX. század közepének európai forradalmai sem, és az utolsó európai országok az 1870-es évek legelején szüntették meg a vámterhelést az agrártermékekre.

Alighogy Belgiummal teljesen akadálymentessé váltak az európai agrárpiacok, máris megkezdődött az ellenkező irányzat az agrártermékek szabad áramlásának akadályozásával. Az agrárprotekciónizmus mintegy száz éve után ismét az **agrárkereskedelem liberalizációs** irányzata kezdődött a XX. század végén. De mielőtt ezt a folyamatot áttekintenénk, vizsgáljuk meg az **agrárfejlődés** egynémely aspektusát, amelyek az agrárkereskedelmet, illetve a kormányok beavatkozását ösztönözték.

A mezőgazdaság fejlődése azokban az országokban gyorsult fel, ahol az ipar elszívta a munkaerőt, s ezáltal rákényszerült az agrártechnológia fejlesztésére. A munkaerőt kiváltó gépesítéssel párosult a modern vetésforgók, majd a műtrágyázás, kemizálás terjedése. Ugyanakkor a szállítási technológia fejlődésével (vasúthálózat gyorsütemű kibővülése, hűtőhajók megjelenése stb.) a szállítás viszonylag olcsón lehetővé vált jelentős távolságokon az addig nehezen vagy nem szállítható termékek számára is, így a differenciált fejlődés létrehozta az éles verseny feltételeit az európai agrárpiacokon.

Ha a gazdasági fejlettség kritériumaként a mezőgazdasági munkaerő csökkenését, illetve alacsony szintjét tekintjük, akkor egyértelműen Angliát találjuk a nemzetközi mezőny élén. Érdekes megfigyelni, hogy az Egyesült Államok előnye e téren inkább a második világháborút követően bontakozott ki, azt megelőzően a XX. század első felében előtte járt Németország, amely Franciaországot is megelőzte, s ezt az előnyét mindmáig megtartotta.

Az **agrárfejlődés** a fejlett országokban gyors ütemben **felszabadította** az ipar számára szükséges **munkaerőt** a mezőgazdaságból, amely egyben folyamatosan fedezni tudta a városok növekvő lakosságának élelmiszerkeresletét, sőt, tartósan exportálható feleslegek is kialakultak a világ gazdaságban. Ebben az időben – amikor még költségvetési támogatásokat nem alkalmaztak a kormányok – a versenyelőnnyel rendelkező országok komparatív előnyökkel rendelkeztek az exportált termékek előállításában. Amint a szállítási feltételek ezt lehetővé tették, az olcsón termelő mezőgazdasággal rendelkező országok megjelentek a világpiacon, majd pozíciójuk meg is erősödött.

Az agrártermékek addig alacsony nemzetközi forgalma a múlt század hetvenes éveiben nőtt meg az Egyesült Államok gabonaexportjának erőteljes növekedésével. A verseny még az addig töretlenül expanzív orosz búzakivitelt is lefékezte, amely csak a nyolcvanas évek közepétől lendült ismét növekedésnek, de az USA szintjét már nem tudta elérni. A Szezei Csatorna megnyitása kedvezett az indiai gabonakivitelnak is. Később, a századforduló felé indult meg a kanadai és az ausztráliai búzakivitel jelentős kibontakozása.

A világpiacon kibontakozását a **komparatív előnyökkel** rendelkező, viszonylag olcsón termelő országok által serkentett éles verseny tette lehetővé, mihelyst a szállítási technológiák ehhez szükséges feltételei kialakultak.

Az olcsón termelő mezőgazdasággal rendelkező országok között találunk elmaradott, vagy kevésbé fejlett országokat, ahol az alacsony munkabérek következtében jött létre a versenyelőny. **A viszonylag fejlett technológiával rendelkező országok közül pedig azokban az országokban alakult ki versenyképes mezőgazdaság, ahol a népességhez**

képest az agrárpotenciál magas volt, így a piacon nem alakultak ki magas árak, melyek a termőföldek intenzívebb kihasználására és intenzívebb termékszerkezet kialakítására ösztönöztek volna. A hazai kereslet fedezése után a belső, termékeny területek bekapcsolódása a szállítási hálózatba, majd a szállítási technológiák fejlődése a külföldi piacokra irányította az olcsó termékek kínálatát. A hozamnövelő ráfordítások szintje, s ezen keresztül a mezőgazdasági termelés intenzitása teljes egészében a belföldi és a külföldi piacon elérhető viszonylag alacsony árak meghatározta megtérülési feltételek szerint alakult.

Az olcsón termelő országok növekvő mezőgazdasági exportja látványosan leszorította az érintett termékek árait az európai piacokon. A búza ára például Franciaországban és Németországban kétharmadára, Angliában pedig ennél is nagyobb mértékben esett vissza 1870 és 1885 között.) Az Egyesült Államok eleve jóval alacsonyabb búzaárainak az európai áresésekhez hasonló mértékű lemorzsolódása kifejezi, hogy itt a mezőgazdasági technológia fejlődésének költségcsökkentő hatása jól tudott érvényesülni a külpiaci orientáció mellett.

A **szállítási technológiák fejlődése** – a hűtőhajók, hűtőszállítás rendszerbe állításával – rövidesen fellendítette az állati termékek, húsok világpiacának kibontakozását, és e területen is éles versennyel kellett szembenéznük a termelőknek az európai piacokon. Az Egyesült Államok már 1875-ben, Ausztrália 1878-ban kezdett fagyasztott húst szállítani Európába, s rövidesen bekapcsolódtak más tengerentúli országok is. A világkereskedelem kibontakozása e termékek esetében azonban kevésbé törte le a világpiaci árakat, mint a gabonaféléknél. Ennek okai között említeni érdemes azt a körülményt, hogy ebben az időszakban javult az európai életszínvonal, nőtt a fizetőképes kereslet az állati termékek iránt, miközben ezekben az évtizedekben még a népesség növekedése is számottevő volt. Ez a körülmény fékezte az árak lemorzsolódását. Ezt alátámasztotta a takarmányköltségeknek a gabonaárak süllyedésével összefüggő csökkenése. Ugyanakkor az állati termékek világkereskedelmének bővülése messze elmaradt a gabonafélék világpiaci kínálatának fellendülésétől. Az olcsóbbá váló gabona csökkentette a takarmányozási költséget, ami komolyan hozzájárulhatott a versenyképesség javításához. Nyugat-Európa számos térségében magas színvonalú, jól jövedelmező állattenyésztés bontakozott ki a gabonaválság közepette.

A gabonaárak csökkenése válságba sodorta az agrártermelők jelentős részét. A növénytermesztő gazdaságok nagy része nem tudott alkalmazkodni az alacsony árakhoz. Az ipari forradalom gyorsabb vagy lassúbb előrehaladása ellenére, az európai mezőgazdaságokban, különösen a kontinentális országokban még mindig túl sokan dolgoztak. Az aktív népesség Nagy-Britanniában 40%-a, Németországban 65%-a, Franciaországban 70%-a, Magyarországon 76%-a mezőgazdaságból élt, így a korabeli liberális, demokratikus kormányok úgy érezték, kötelességük megvédeni polgáraik eme jelentős részét a nagyarányú áresésből származó veszteségektől⁷. Ennek nyomán az országok kétféleképpen reagáltak a bekövetkezett helyzetre.

A legtöbb ország újra bevezette a **protekcionizmust**, ami a mezőgazdasági termékekre kivetett növekvő vámterhek formájában jelent meg (Olaszország, az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország már a hetvenes évek végén, Franciaország, Belgium és Svájc valamivel később), néhány ország azonban kitartott a szabad kereskedelem mellett (Nagy Britannia, Dánia és Hollandia).

A protekcionizmust választó országok eleinte alacsony vámtételeket alkalmaztak, a nyolcvanas évek második felében érték el a világháborúig fenntartott szintet (6.1 táblázat).

⁷ Az amerikai gabona az addig domináns Oroszország helyzetét rendítette meg az európai importpiacokon. Az autokratikus orosz kormányra úgy hatott ez a verseny, hogy még a rossz időjárású években is igyekezett növelni szállításait a hazai gabonaellátás rovására.

6.1. táblázat: Átlagosan alkalmazható agrárvámok 1913-ban

Ország	Százalék
Svájc	15
Németország	22
Olaszország	22
Svédország	24
Belgium	26
Ausztria-Magyarország	29
Franciaország	29
Finnország	49

Forrás: Tracy 1989,

Az **európai agrárintegráció** szempontjából – a fenti országokkal szemben – példaértékű volt Dánia magatartása. Az addig gabonatermelő ország gyökeres váltást hajtott végre termékszerkezetében. Kihasznlva a lényegesen alacsonyabb takarmányárak adta lehetőségeket, protekcionizmus helyett az állati termékek, különösen a tejtermékek és a sertéskészítmények fejlesztését valósította meg. Ekkor alapozta meg hagyományos piacait Angliában és Németországban. Hollandia hasonló stratégiát folytatott. Ugyancsak a szabad kereskedelem fenntartása mellett erősítette termékszerkezetében az állati termékek, főként tejtermékek mellett a zöldség- és gyümölcsfélét. Ezeken a területeken nagy volumenű versenyképes kivitel ért el.

E két sikeres stratégiában döntő szerepet játszott a szakoktatás és a tanácsadás hatékony megszervezése, a mezőgazdasági termékfeldolgozás, a magas minőségi követelmények szigorú érvényesítése, a piaci szemlélet térnyerése. Mindebben kulcsfontosságú volt a szövetkezetek növekvő súlya.

Nagy Britannia ugyancsak fenntartotta a **szabad kereskedelmet**, azonban ez nem párosult semmiféle aktív agrárpolitikai stratégiával. A **laissez faire** klasszikus alkalmazása következtében – amely elősegítette a domíniumokkal a hatékony gazdasági munkamegosztást – külterjes irányba váltott a mezőgazdaság. A szántók jelentős részéből ismét gyepterületek lettek, újabb lökést kapott a mezőgazdasági munkaerő elvándorlása, s már 1910-re mindössze 6 százalékot tett ki az aktív népesség a mezőgazdaságban. Ez a fajta magatartás általában olcsóbbá tette az élelmiszereket, összehasonlítva a protekcionista Franciaországgal vagy Németországgal.

Az amerikai kihívás az európai agrárpiacokon megakasztotta az agrárintegráció kibontakozását. A verseny gyors kiéleződéséhez a mezőgazdasági termelők többsége nem tudott alkalmazkodni. Védelmükben a kontinens túlnyomó részén a protekcionizmus született újjá, s így az agrárpiacok eltorzultak. Az agrárpiacok tulajdonképpen három országban működhetek zavartalanul. Ebben Nagy Britannia az importőr szerepét töltötte be, míg Dánia és Hollandia hatékony piaci alkalmazkodással megtalálta a kiviteli lehetőségeket, ahol jelentős részesedést értek el, melyet hosszú távon is meg tudtak szilárdítani szabad piaci körülmények között is. Ez a korlátozott agrárpiaci integráció természetesen nem fordította meg az uralkodó protekcionista irányzatot, amely Európát ebben a korszakban jellemezte.

Az **első világháború**, majd az ezt követő évek élelmiszerhiánya **magas mezőgazdasági árszintet** tartott fenn Európában, amely egészen az 1929-31-es világválságig fennmaradt. A New Yorki tőzsdekrach után a gabonaárak rohamosan zuhanni kezdtek, miközben az állati termékek árai bizonyos késéssel és lassabban kezdtek visszaesni. Az

európai országok protekcionista többsége ennek hatására jelentősen megnövelte az agrártermékek vámtarifáit. 1931-re például a francia és a német vámok a gabona és a cukor világpiaci árának két-háromszorosát is elérték. Új fejlemény volt, hogy 1931-től Nagy Britannia is vámokkal sújtotta az agrártermékek behozatalát. Ez az intézkedés azonban nem a hazai mezőgazdaság védelmét szolgálta, mert a Brit Birodalomból származó termékek továbbra is vámmentesek maradtak.

A **agrárprotekciónizmus** megerősödése összefügg a mezőgazdaság lassúbb alkalmazkodóképességével. Ugyanis a parasztgazdaságok, a vásárlóerő visszaeséséből eredő kereslet csökkenésre a termékeiket hajlandók minden áron értékesíteni, s az árak zuhanására gyakran nem a kínálat visszafogásával, hanem – a bevétel lehető fokozása érdekében – inkább a kínálat növelésével reagáltak, ami tovább csökkentette az árakat. A vidéki életszínvonal zuhanása és a parasztgazdaságok tömeges tönkremenetele készítette a kormányokat az agrárprotekciónizmus erősítésére.

A protekcionista agrárpolitika azonban nem elégedett meg a vámtarifák emelésével. Már a világválságot megelőzően elkezdődött a nem vámjellegű eszközök alkalmazása a behozatal korlátozása érdekében. Az első fontosabb ilyen eszköz az őrlési hányad (milling rate) bevezetése volt, amely törvénnyel kötelezte a malmokat arra, hogy az általuk őrölt búza meghatározott részét hazai termésből vásárolják. Norvégia már 1927-ben bevezette ezt a korlátozást, melyet Franciaország és Németország 1929-ben, más európai országok pedig 1930-tól kezdtek alkalmazni.

A másik fontos nem vámjellegű korlátozás az **importkvóta** alkalmazása volt. Ez azt jelentette – és ez a szóhasználat egészen 1995-ig tartotta magát –, hogy egy ország meghatározott mennyiségen vagy értéken, vagyis a meghatározott *kvótán* felül az adott évben nem engedett meg több behozatalt. Elsőként Franciaország vezette be 1931-ben néhány, majd fokozatosan kiterjesztette – a búza és néhány feldolgozott termék kivételével – az összes agrártermékre.

Ezt a gyakorlatot számos más ország is átvette: Németország, Olaszország és Belgium mellett még Hollandia és Nagy Britannia is.

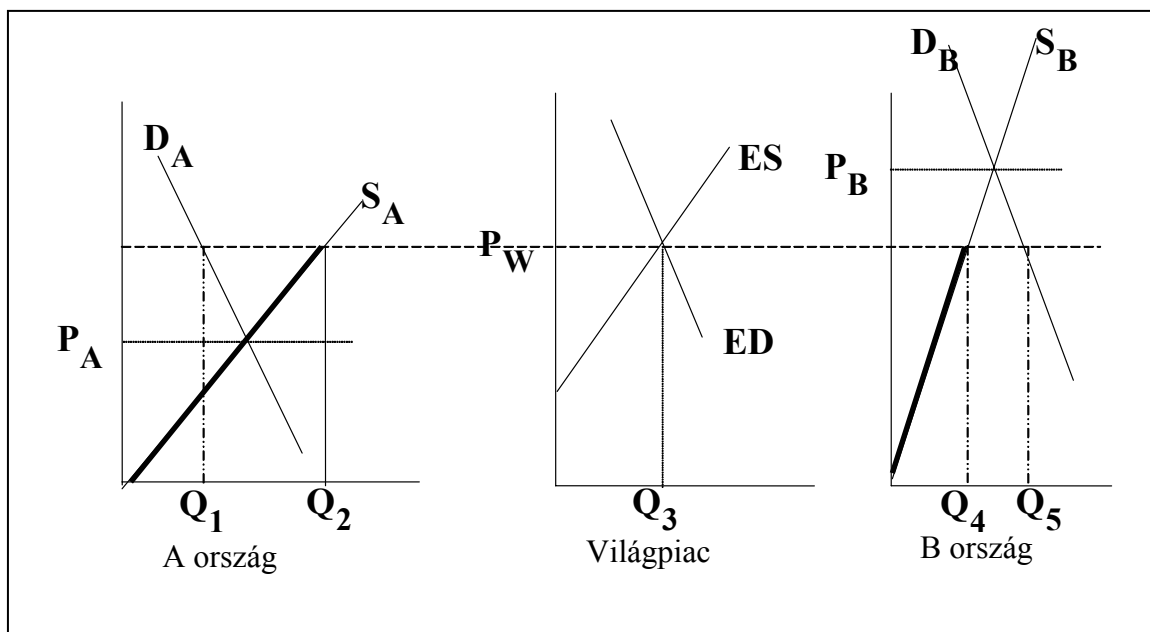
6.1. A termelés agrárpolitikai szabályozása

A hazai termelők **passzív** – az importverseny korlátozását jelentő – **támogatását** már ebben az időszakban kiegészítették, és megjelentek az első piacsabályozásra irányuló **aktív támogatások** is. Az importellenőrzés – szigorúságának mértékében – elszakította az egyes európai piacokat a világpiactól, s egyes piacokon ezen a módon már nem lehetett tovább javítani a gazdaságok leromlott helyzetén. Ez a politikai törekvés hozott létre valamiféle árgaranciát, az **agrárpiaci intervenciók** gyakorlatát, a mezőgazdasági piacsabályozás különféle eszközeit. **Ezek az intézkedések további piactorzításokat jelentettek.**

6.2. Az árszabályozás közgazdasági alapjai

Az árszabályozás közgazdasági alapjainak áttekintését kezdjük a szabadpiaci árak alakulásának vizsgálatával.

Tekintsük először azt az esetet, amikor az országokban beavatkozások nélkül a **piacon alakulnak ki szabadon az árak**. A 6.1 ábrán az exportáló országokat képviseli az A ország, az importáló országokat a B ország, és az A és B ország külkereskedelméből származtatott világpiac.

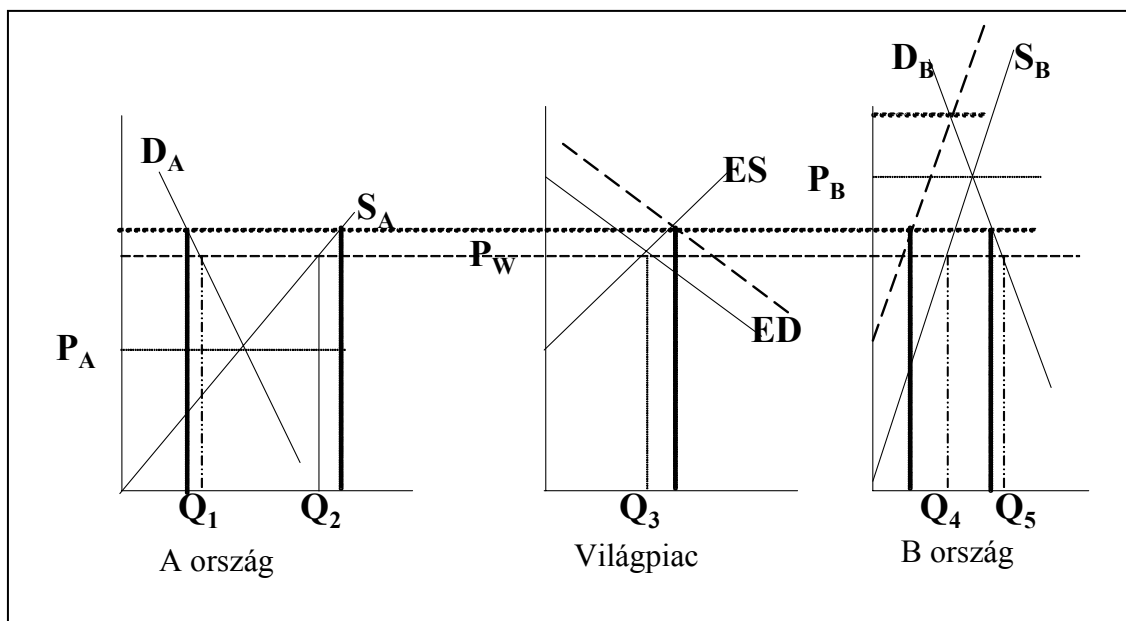
6.1. ábra: Világpiac két országgal, egy termékkel

Látjuk, hogy az exportőr A országban a világpiacinál sokkal alacsonyabb P_A egyensúlyi ár lenne, ha megakadályoznák a kivitelt. Az importőr B országban viszont világpiac nélkül sokkal magasabb, P_B ár érvényesülne. A világpiac viszont, amely az import kínálatot és az exportkeresletet foglalja magában, kiegyenlíti az árakat, és az alacsony, P_A és a magas P_B ár helyett P_W szinten alakul ki a világpiaci ár, ami mind az A, mind a B országban érvényesül.

Mi a **világpiac létrejöttének következménye**? Az A országban áremelkedés történik, ami a fogyasztókat sújtja, a termelőknek viszont kedvez. Mint látjuk, a belföldi fogyasztók magasabb áron kevesebbet fogyasztanak, mint világpiac nélkül tennék; viszont a kínálat nagyobb lehet, hiszen a magasabb, világpiaci áraknak a drágábban termelők is meg tudnak felelni.

B országban viszont csökken az ár. A fogyasztók ott többletkeresletet támasztanak. Viszont a belföldi kínálatból kiesnek a P_W áron már nem életképes termelők, és kieső kínálatukat az import fedezi.

Összegezve tehát a **világpiac létrejötte** azt eredményezi az A országban, hogy az addigi alacsonyabb egyensúlyi ár ösztönző erejéhez képest a magasabb, világpiaci áron Q_1 -re csökken a hazai fogyasztás, viszont a termelők az addiginál nagyobb, Q_2 terméket tudnak realizálni a (hazai és világ-) piacon. A B országban viszont a fogyasztók az alacsonyabb, világpiaci áron az addiginál többet, Q_5 mennyiséget fogyasztanak, miközben a hazai termelők csak kevesebbet, Q_4 mennyiséget tudnak előállítani. A különbséget import fedezi.

6.2 ábra: A termelés visszaesésének hatása

A világpiacot érő természetes hatások érzékeltetése szempontjából vegyük azt az esetet, amikor az importőr országban a rossz időjárás vagy természeti csapások miatt **lecsökken a hazai kínálat** a 6.2 ábra alapján. Emiatt B ország élelmiszerkínálata lecsökken (a kínálati görbe párhuzamosan balra tolódik), és emiatt a világpiac élelmiszerkereslete megnő (a keresleti görbe jobbra tolódik). Ez világpiaci áremelkedést indukál (P_W szint fölött).

A magasabb árszint az A országban lecsökkenti a belföldi kereslet addigi Q_1 szintjét. A termelők kínálata viszont az addigi Q_2 mennyiséget haladja meg. Eközben a B ország kereslete az addigi Q_5 -ről esik vissza, de a termelők kínálata még nagyobb mértékben marad el az addigi Q_4 -től. B ország termelésének visszaesése tehát a világpiacon forgalmazott mennyiség növekedését eredményezi.

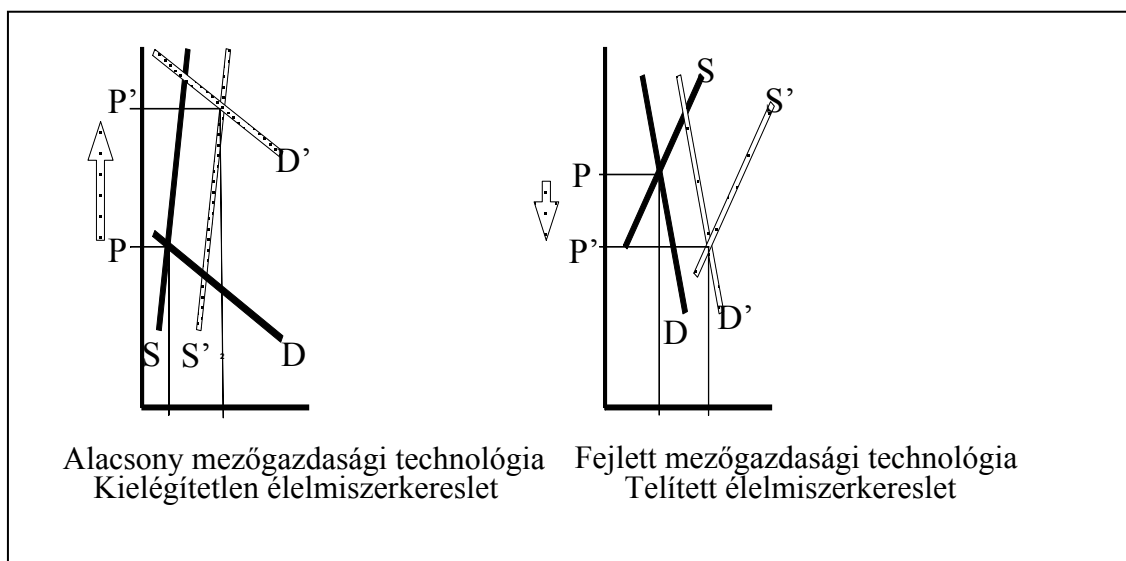
Mint láttuk, az agrárkereskedelem korlátozásának első lépései a vámokra irányult az 1920-as évekig. Ábrázoljuk a **vámok bevezetésével járó hatásokat**!

A 6.3 ábra szerint B ország „t” nagyságú **vámtarifát vet ki** a határain megfigyelt **világpiaci import kínálati árra**. Ez a vámtarifának megfelelő mértékben csökkenti (tolja balra) a világpiaci keresletet, és ugyanennyivel növeli meg a B ország árszintjét. A ország számára pedig a világpiaci kínálati görbe és az új keresleti görbe metszéspontjában alakul ki az új, eddiginél alacsonyabb árszint. Így tehát a vámtarifák bevezetésével megszűnik a világpiaci ár mindenütt érvényesülő jellege. A **vámok kivetése az importőr országokban magasabb, az exportőr országokban pedig alacsonyabb árszintet hoz létre**.

területre. A mezőgazdaság termelékenységére viszont – Angliában már a XVIII. század végétől, másutt később – növekedésnek indult. Igaz, mint S. Kuznets ugyancsak Nobel-díjas közgazdász elsőként megállapítja, az egy munkásra jutó termelési érték a mezőgazdaságban alacsonyabb, és növekedése is – Smith megállapításával teljesen összhangban – lassúbb⁸. Mindenestre a piac a fejlődés egy bizonyos fokán lecsökkenti a mezőgazdasági árakat.

A 6.4. ábra bemutatja az **árirányzatok közép- és hosszú távú változásának irányzatait**. Az ábra baloldali sémája alacsony mezőgazdasági technológia esetén és kielégítetlen élelmiszerkereslet mellett ábrázolja a piaci helyzetet. Ez a mezőgazdaság modernizálódása előtti helyzet. Az alacsony mezőgazdasági technológia azt eredményezi, hogy az árak változásához a kínálat kis mértékben tud alkalmazkodni. A mezőgazdasági kínálat árrugalmassága alacsony. Ez a helyzet hosszú ideig fennmarad, és a keresleti görbe középtávon is – pl. 20 év alatt – csak kis mértékben tud eltolódni ($S \rightarrow S'$).

Kielégítetlen kereslet mellett a kereslet jövedelem- és árrugalmassága magas, és emellett az előbbihez hasonló 20 éves időszak alatt nagymértékben tud eltolódni ($D \rightarrow D'$). A kereslet és a kínálat eltolódásai áremelkedést idéznek elő a piacon ($P \rightarrow P'$), ami a mezőgazdasági termékek felértékelődését jelenti. Mint az ábra mutatja, ebben a helyzetben a nagyarányú áremelkedéshez az egyensúlyi mennyiség viszonylag kismértékű növekedése tartozik.

Th. Schulz (1953): The Economic Organization of Agriculture és
P. Samuelson (1973) Economics alapján

6.4 ábra: Mezőgazdasági árirányzat változás és a fejlődés

Az élenjáró országokban egyszer csak megváltozik a mezőgazdaság piaci helyzete. Ez a változás a XX. század 20-as, 30-as éveiben bontakozott ki, és a mezőgazdasági árak lemorzsolódásához vezetett. Ezt a folyamatot az 4. ábra jobboldali részén látjuk. A fejlett mezőgazdasági technológia már lehetővé teszi a kínálat viszonylag gyorsütemű növelését ($S \rightarrow S'$), és a kínálat a – például – 20 éves időszakban már jelentősen el tud tolni. Ekkor viszont már – a kielégített élelmiszerkereslet folytán – az élelmiszerek jövedelem- és

⁸ Emiatt részesedése a nemzeti jövedelemben általában alacsonyabb, mint a foglalkoztatottságban.

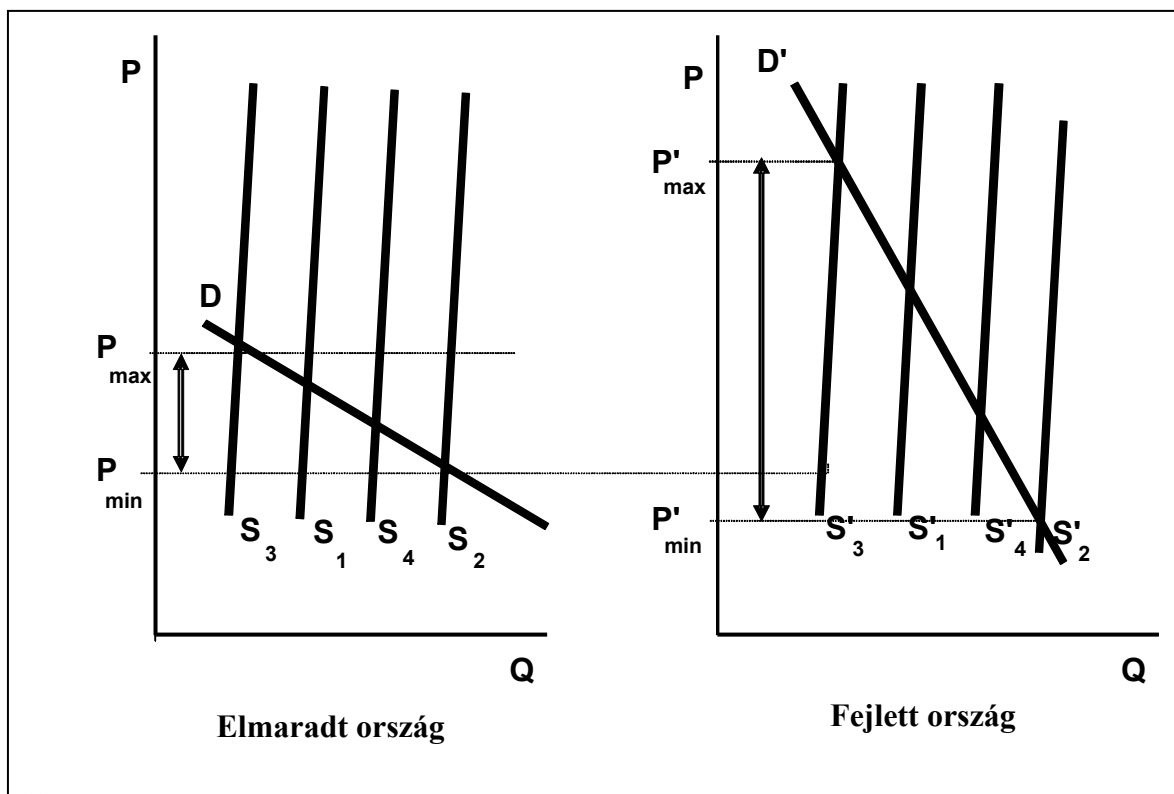
árrugalmassága alaposan lecsökken, és ugyanebben az időszakban a keresleti görbe csak kismértékben tud eltolódni ($D \rightarrow D'$), ha egyáltalán eltolódik.

Ha összehasonlítjuk az ábra két részét, akkor a mezőgazdasági termelők viselkedésében alapvető különbséget figyelhetünk meg. A baloldali ábrán a kereslet növeléséhez igyekszik a mezőgazdaság alkalmazkodni a kínálat bővítésével, ami a technológiai és természeti korlátok (művelhető földterület szűkössege, a termelési intenzitás növelésének még korlátozott lehetőségei) miatt csak mérsékeltén lehetséges, és emiatt növekednek a reálárak. Viszont a jobboldali ábrán azt látjuk, hogy a mezőgazdaság nemhogy alkalmazkodna a kereslet mérsékelt növekedéséhez, hanem – mintegy a kereslet alakulásától nem zavartatva – egyszerűen alaposan megnöveli a kínálatát. Mivel a kínálatot sokkal jobban megnöveli, mint ahogya a kereslet emelkedne, szükségszerűen következik be az árcsökkenés.

Mielőtt ennek a közgazdasági szempontból irracionális magatartásnak a mozgatórugóit elemeznénk, összegezzük, hogy ezek a piaci változások a mezőgazdasági árak lemorzsolódását idézik elő, és újabb agrárpolitikai beavatkozásra késztetik a kormányokat. A beavatkozás kétirányú. Egyrészt **az agrárpolitika a mezőgazdasági árak csökkenését igyekszik ellensúlyozni az agrárprotekciónizmus erősítésével**, ami támogatásokat és az import további korlátozását foglalja magában, másrészt igyekszik megfékezni a kínálat bővítését, ami kínálatkorlátozó intézkedésekkel lehetséges.

A mezőgazdaságot érő másik jelentős hátrány az áringadozások növekedése. Vegyük a következő esetet egy fejlett és egy fejletlen piacon, és ábrázoljuk a rövid távú (például éves) kínálat alakulását. Tudjuk, a rövid távú kínálat meglehetősen rugalmatlan, tehát az árak akármilyen mértékben is növekednek, a kínált mennyiség alig emelkedik. Ezt meredeken emelkedő egyenesekkel ábrázolhatjuk a 6.5 ábra mindkét oldalán.

Négyéves időszakot ábrázolva, a rövid távú kínálati függvényeket jelzik az S_1 , S_2 , S_3 , S_4 egyenesek. Ebből látható, hogy az első év gyenge közepes volt, a második kitűnő, a harmadik nagyon rossz, a negyedik pedig jó közepes mindkét országban. Már Adam Smith felhívta a figyelmet arra, hogy a mezőgazdaság piaca eltér a gyáripari cikkek piacától annyiban, hogy a gyáripari árucikkek árai csak a kereslet változása szerint ingadoznak, ugyanakkor a mezőgazdasági cikkek árainak ingadozásában a piacra vitt áru mennyiségének (vagyis a kínálatnak) a változása is kifejeződik.

6.5. ábra: Fejlettség és mezőgazdasági áringadozás

A rövid távú kínálat változékonyságával szemben a kereslet nem, vagy alig változik egy-egy évben, tehát feltételezhetjük, hogy a D_1 , D_2 , D_3 , D_4 éves keresleti függvények egybeesnek, és azokat D -vel jelöljük.

A négyéves periódus áringadozásait a keresleti és kínálati görbék metszéspontjai jelölik ki. Tudjuk, hogy kielégítetlen élelmiszerkereslet esetén a kereslet jövedelem- és ár rugalmassága magas, amit enyhén süllyedő egyenessel írhatunk le. Elmaradott országban a metszéspontok tehát viszonylag mérsékelt nagyságú intervallumot jelölnek ki.

Fejlett országban viszont a kereslet ár- és jövedelemrugalmassága alacsony, ami meredeken süllyedő egyenessel ábrázolható: nagy áresés is csak kis mértékű többletkeresletet eredményez a piacon. A négyéves periódus idején tehát az áringadozás nagy. A mezőgazdasági termelők számára a gazdasági fejlődésben előrehaladott országokban az áringadozás igen nagy kihívást jelent, hiszen az ipari ráfordítások árai és felhasznált mennyiségeik meghatározott mértékűek, ugyanakkor a mezőgazdasági termékárak nagyon változékonyan alakulnak a piacon. Emiatt a termelés eredményessége is bármely irányban változhat, amit a mezőgazdasági termelők piaci instabilitásként érzékelnek. A kormányok beavatkozása tehát a stabilitás érdekében történik; az intézkedésekkel elsősorban árstabilitást igyekeznek elérni.

A **mezőgazdasági termelők magatartása** azonban **több tekintetben éppen a piaci stabilitás ellenében hat**. Egyfelől a **mezőgazdasági termelők ún. árelfogadók**, ami azt jelenti, hogy egy-egy termelő úgy érzékeli, saját kibocsátását nem tudja olyan mértékben megnövelni, ami módosítaná az árakat a piacon⁹.

Ugyanakkor a kínálat alakításában **véletlenszerű tényezők** is megjelennek (pl. az időjárási hatások), s **ennek következtében azonos ráfordításokkal nagyon eltérő kibocsátásokat tehet elérni**. Ezek a körülmények természetesen az árakat is befolyásolják. Az árak alakulásában azonban a termelők magatartásában is vannak olyan motívumok, amelyek szintén hatnak az árakra. Ilyen motívumot ír le a **visszahajló kínálati görbe esete**, amelyet a **6.6 ábra** érzékeltet.

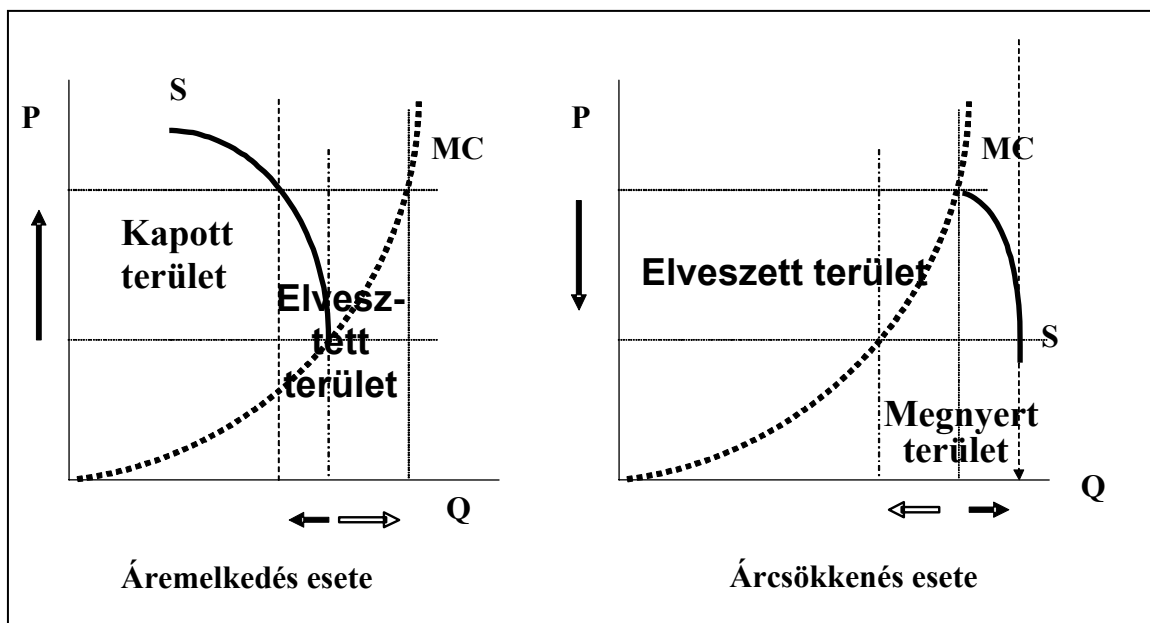
Az ábrán két esetet, a termelői árak növekedését, és azok csökkenését érzékelhetjük, illetve ezek hatásait figyelhetjük meg egy tipikus mezőgazdasági termelő példáján. Csajanov orosz közgazdász és statisztikus figyelte meg ezeket a jelenségeket. Áremelkedés esetén a falusi háztartások (vagyis a XX. sz. első évtizedeinek orosz mezőgazdasági termelői) másként viselkednek, mint a gazdaságilag racionális magatartás: áremelkedés esetén csökkentik, árcsökkenés esetén pedig növelik kínálatukat.

A termelő racionális magatartásának megfelelő termékkibocsátást mindkét esetben a határbevétel (árát jelző vízszintes) és a határköltség (MC) metszéspontjában határozhatjuk meg, ahol az elérhető nyereség maximális. A határbevételt a termelő számára az aktuális árszint határozza meg. Kiinduláskor a baloldali ábrán ez az alsó, az áremelkedés megvalósulása után a felső vízszintes egyenes; a jobboldali ábrán pedig fordítva. Vagyis áremelkedés esetén a termelőnek a racionális magatartás azt diktálná, hogy a középső függőleges által megjelölt termékmennyiséget megnövelje a következő függőleges által jelzett mennyiségre. Árcsökkenés esetén (jobboldali ábra) viszont a magas árak megfelelő középső függőleges által jelzett mennyiségről kellene visszafognia kínálatát az alacsony árhoz tartozó metszéspont meghatározta mennyiségig.

Csajanov szerint a termelők kínálati függvénye (S) eltér, elhajlik a határköltség görbétől (MC). Áremelkedés esetén felfelé balra, árcsökkenés esetén pedig lefelé jobbra hajlik el. Vagyis az így eltért kínálati görbe kevesebb termékmennyiségnél éri el a határbevétel metszéspontját, és nemhogy többet termelne, hanem egyenesen csökkenti a kibocsátás mennyiségét a kiinduló helyzethez képest. Árcsökkenés esetén pedig fordítva, nem csökkenti a termelését, hanem éppenséggel növeli azt.

⁹ Ez az ún. tökéletes verseny egyik feltétele. További feltételek:

- A termelők a nyereség, a fogyasztók a haszon maximalizálására törekszenek, s e törekvéseik hatósági vagy más korlátozás nélkül érvényesül, ami az árkülönbségeket gyorsan kiküszöböli a piacon.
- Gyors és hatékony a piaci információk áramlása, ami lehetővé teszi az előző feltétel érvényesítését.
- A termelők kínálatában a határbevétel (az összbevétel egységnyi többletermékből származó megváltozása) megegyezik a határköltséggel (egységnyi többletermék előállításának többletköltsége).
- A határköltség görbéje általában emelkedő.
- A termelési tényezők tökéletes mobilitása valósul meg a piacon.

Csajanov (1924): Peasant Economy

6.6 ábra: A visszahajló kínálati görbe

Ennek a furcsa jelenségnek az a magyarázata, hogy a háztartás megelégszik az elért jövedelmével, és áremelés estén sem törekszik annak növelésére, hiszen azt alacsonyabb kibocsátással is elérheti. Ugyanakkor a tökehiány is korlátozna olyan törekvést, hogy kibontakoztassa a termelését. Tapasztalatai a mezőgazdasági árak kétirányú mozgásáról ugyancsak korlátozzák a termelésnövelés kockázatának vállalását.

Az ábra baloldali részén megjelöltük a kibocsátás csökkentése miatt elvesztett területet, és az áremelkedés folytán nyert területet.

Ezek a körülmények megalapozzák, hogy a visszahajló kínálati görbe esetének mezőgazdaságát az elmaradottság, lustaság, perspektívatlanság jelzőivel illessék, és megállapítsák, hogy fejlettebb viszonyok között nem érvényesül ez a jelenség. Az árcsökkenés esete talán más elbírálás alá kerülhet, de nézzük a jobboldali ábrát. A középső függőlegestől balra elhelyezkedő függőleges jelzi a gazdaságilag racionális döntésnek megfelelő kínált mennyiséget. A kínálati görbe (S) azonban elhajlik a határköltségtől (MC), tehát a kínált mennyiség ahelyett, hogy csökkenne, nő. De miért?

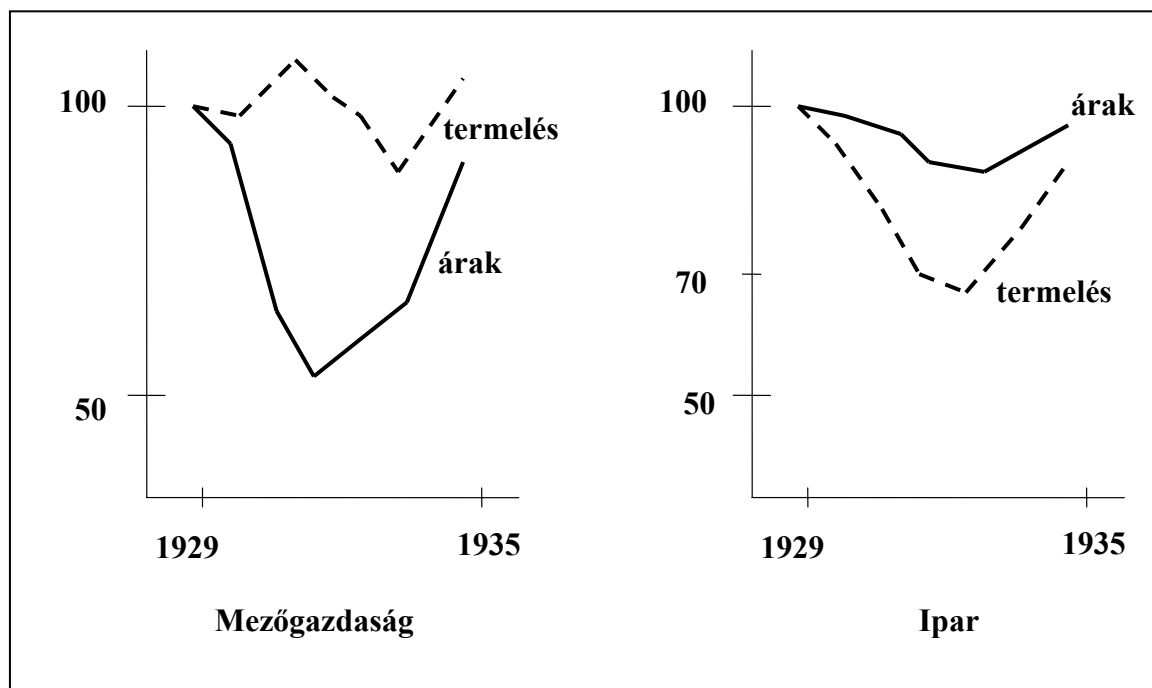
A háztartás nem tudja a megélhetési költségeit és a gazdaság fenntartásának költségeit egy bizonyos szint alá szorítani, tehát ennek bevételi oldalát minden áron biztosítani kell. Az ár visszaeséséből származó, amúgy is jelentős bevételcsökkenést tehát úgy ellensúlyozza a háztartás, hogy még növeli a kibocsátását. Mi ennek a következménye?

A kínálati görbe ugyan elhajolt a határköltségtől, de a határköltség görbéje változatlan maradt, és így a megnövelt kínálati mennyiséghez magas határköltség tartozik, amely veszteségessé teheti a termelést. Mindenestre, ha a többlettermeléshez nem használ külső forrásokat, hanem a háztartás többet dolgozik a földjén, addig nem művelt területeit is bevonja a termelésbe, akkor esetleg hosszabb-rövidebb ideig fenntartható a termelés. Mindenesetre az irracionális többlettermelés további árcsökkenést generál.

Nincs bizonyítva, hogy a visszahajló kínálati görbe árcsökkenést leíró változata az elmaradott mezőgazdaságon kívül másutt is érvényesülne, de érdemes megvizsgálni az USA nagy gazdasági válsága idején bekövetkezett változásokat (6.7 ábra).

A jobboldali ábra mutatja az ipar – gazdasági racionalitásnak megfelelő – magatartását. A válság idején az ipari termékek iránti kereslet visszaesett, s ezáltal az ipari

termelés is 15-20%-kal mérséklődött (termelés csökkentése, leállítás, csőd). A kereslet és a kínálat egyensúlya mintegy 30%-kal alacsonyabb árszinten állt helyre.

6.7 ábra: USA ár- és volumenindexek

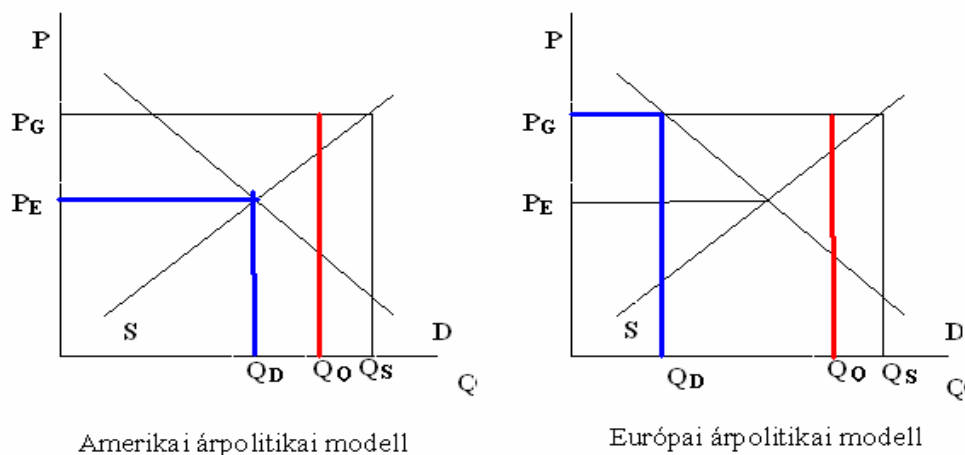
Ehhez képest a mezőgazdaság sokkal rosszabb helyzetbe került, mert a visszaeső kereslethez képest a mezőgazdaság egyes években még bővítette is kibocsátását, de a válságévek alatt semmikor se került a kiinduláskori szintnél 15%-kal alacsonyabb helyzetbe. Ezzel összefügg, hogy az árszint a mélypontra alig több, mint 50%-ra esett vissza! A közgazdaságilag irracionális többlettermelés és kínálat nem elégséges visszafogása tehát hatalmas árzuhanást hozott a mezőgazdaságban. Majd látni fogjuk, hogy talán ebből az esetből is okulva, az amerikai agrárpolitika már az 1930-as évektől kezdve a kínálatkorlátozásra nagy hangsúlyt fektetett.

Az előbbieken áttekintettünk néhány fontosabb piaci fejlemény árakra gyakorolt hatását. Az alábbiakban összefoglaljuk a két fő árpolitika működését.

Az amerikai árpolitika, mint láttuk, nem avatkozik közvetlenül az árakba, hanem közvetlenül fizeti ki a mezőgazdasági termelőknek a garantált árszint és a tényleges árak különbözetét, amennyiben ez utóbbiak a garantált szint alá kerülnének.

Ugyanakkor az európai agrárpolitika intervenciós felvásárlást indít akkor, amikor a piaci árak a garantált árszint alá esnek.

Természetesen egyik modell sem ad teljes garanciát az összes termékre, és az esztendő egészére, de mindkettő hozzájárul a mezőgazdasági árak bizonyos mértékű stabilitásához. Ma már egyik modell sincs a 6.8 ábra szerinti formában működésben, bár az EU közös agrárpolitikája még működteti az ábra jobboldali részének egyszerűsített mechanizmusát a gabona ágazatban.

6.8 ábra: Garantált árak mechanizmusa

Vegyük először az **amerikai modellt**. A meghirdetett garantált árszint nem jelent közvetlen beavatkozást a hazai piaci árakra. Abban az esetben, amikor a megfigyelt piaci árak a garantált szint alá esnek, akkor azok a mezőgazdasági termelők, akik a programhoz csatlakoztak, az árkülönbözet alapján közvetlen támogatásban részesülnek. Így a fogyasztók továbbra is a piaci árakon jutnak az élelmiszerekhez, viszont a termelők közvetlen támogatása azokat a termelőket is termelésben tartja, akik a hazai árszinthez képest túlságosan drágán termelnek. Ez persze a fogyasztóknak kedvez, hiszen a többletkínálat folytán az árak a beavatkozás nélküli szintnél alacsonyabban alakulnak (ezt a kapcsolatot nem mutatja az ábra). A túlzottan nagy kínálat megfékezése érdekében az amerikai agrárpolitika viszonylag korán bevezette a kínálatkorlátozást. Az ábrán a kínálatkorlátozó intézkedések közül a termelési kvótát ábrázoljuk.

Beavatkozás nélkül a keresleti függvény (D) és a kínálati függvény (S) metszéspontjában alakul ki az egyensúlyi ár (P_E) és az egyensúlyi kínálat (Q_D). Mint láttuk, beavatkozás nélkül nagyfokú áringadozás lenne a piacon, ezért az árpolitika az előző évek tapasztalatai alapján garantált árszintet hirdet (P_G). Ez a garantált árszint általában alacsony, és ez képezi a közvetlen támogatások alapját, tehát a P_G és a P_E különbségét, ha $P_E < P_G$. Ez utóbbi feltétel ritkán teljesült, tehát a garanciában részesülő termékek esetén a piaci ár (P_E) csak ritkán kerül a P_G szint alá. A fenti ábra egy ilyen évet ábrázol. A P_G szintre történő kiegészítése az áraknak az jelenti, hogy a keresett mennyiségnél (Q_D) magasabb lesz a kínált mennyiség (Q_S). A költségvetési kiadások csökkentése érdekében alkalmazzák a kínálatkorlátozást, amit a farmoknak egyedileg kell vállalniuk (Q_Q). Így az árkülönbözetet csak eddig a mennyiségig kell vállalnia az agrárpolitikának.

Az **európai modell** másképpen működik. A garantált árszinten (P_G) hirdetik meg az intervenciós felvásárlást. Ez azt jelenti, hogy a hazai piaci árak is e szint körül alakulnak. Ennek következtében a keresett mennyiség (Q_D) nem éri el a beavatkozás nélküli egyensúlyi mennyiséget, viszont a kínált mennyiség (Q_S) meghaladja azt. A felvásárlás eredményeként létrejött készlet köztulajdonba kerül, és tárolják, majd értékesítik a külpiacon vagy a belső piaci helyzet változásáig. A kiadásokat mérsékelő kínálatkorlátozást viszonylag későn, 1993-tól alkalmazták kötelezően. Késői bevezetésének indokaihoz tartozik az európai modell azon sajátossága, hogy működtetése „személytelen” volt, vagyis az árura irányult. Magát az

intervenciós felvásárlást pályázatokon kiválasztott magánvállalatok végzik meghatározott feltételek szerint, ellenőrizve. Így a modell adminisztrációs igénye nem volt túl nagy, összehasonlítva az amerikai modell alkalmazásával, ahol minden egyes farmot el kellett érnie az agrárkormányzatnak a kínálatkorlátozás érvényesítéséhez¹⁰. Európában végül csak 1993-tól alkalmazta a közös agrárpolitika a kötelező kínálatkorlátozást „területpihentetés” formájában, amikor már a technikai fejlődés (űrfelvételek, számítógépes hálózatok) megkönnyítette, illetve olcsóbbá tette az egyes termelők gazdálkodásának nyomon követését, ellenőrzését.

A 6.8 ábrával kapcsolatban még meg kell jegyezni, hogy az összehasonlíthatóság érdekében hasonló paraméterekkel ábrázoltuk az amerikai és az európai modellt. Különbség azonban nemcsak az árpolitikában van, hanem a feltételekben is: az amerikai modell exportóri pozíció talaján alakult ki, amikor a fő célkitűzés a farmerek nemzetközi versenyképességének fenntartása volt, amit veszélyeztetett volna, ha a belföldi árakat felemelik a garanciális szintre, még akkor is, ha erre csak kedvezőtlen években és kedvezőtlen helyzetbe került régiókban kerül sor. Ugyanakkor az európai modell importóri pozícióból indult ki, ahol történelmileg is az élelmiszerhiány biztonságos elkerülése volt a fő stratégiai cél. Tehát a keresleti és a kínálati függvények elhelyezkedése egészen különböző, és az egyensúlyi mennyiség is egészen más árszinteken jön létre (lásd 6.1-6.3 ábrák).

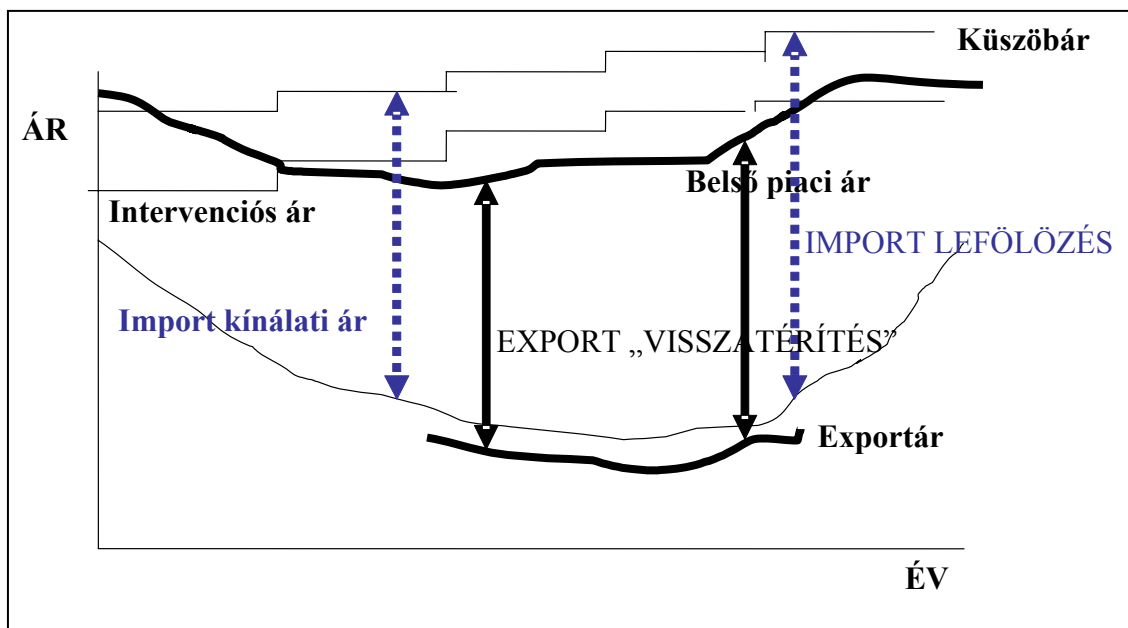
Az amerikai agrármodell már kialakulásakor, az 1930-as években „zárt” agrárpolitikai modellnek volt tekinthető, amikor az egyes intézkedéseket nem külön-külön, egyes nem kívánatos fejlemény felmerülésekor hozták, hanem tervszerűen, a kölcsönhatásokat is mérlegelve rendszerszerűen léptették életbe. Az amerikai agrárpolitika legfontosabb elemeit a közvetlen támogatás és a kínálatkorlátozás képezte. A zárt jelleg biztosította, hogy az agrárpolitika megfelelő költségvetési keretek között maradjon.

Az Európai Közösség közös agrárpolitikájának zárt jellegét az 1960-as évek elején tervezték meg, és léptették életbe az évtized végén, az 1970-es évek elején. Ez biztosította, hogy a közös mezőgazdasági árak világpiaciakhoz képest magas szintjét ne csak a közös költségvetés biztosítsa az intervenciós felvásárlásokon keresztül, hanem ahhoz a fogyasztók is járuljanak hozzá. Az egyes elemek összehangolt működését mutatja a 6.9. ábra.

Az ábra a piacsabályozás klasszikus közösségi modelljét mutatja, amely ebben a formában már nem működik, mert több elemét kiiktatták a GATT Uruguay fordulóján folytatott nemzetközi tárgyalásokon elért Mezőgazdasági Megállapodás eredményeképpen.

A világpiaci árakat a közösség határain megjelenő import kínálati ár jelenti (vékony vonal). Mint látjuk, ennél jóval magasabb a belső piaci ár (piros vastag vonal). Hogy alakulhat ez ki?

¹⁰ A gyakorlatban ezeket a feladatokat a szaktanácsadással összekötve agráregyetemi oktatók végzik bizonyos rotációval.

6.9 ábra: Az európai piacsabályozás klasszikus modellje

Az intervenciós árszintet, mint látjuk, jóval magasabbra állították a világpiaci áraknál. (A lépcsőzetesség a tárolási költségek figyelembe vételével történt annak elkerülésére, nehogy a mezőgazdasági termelők egyszerre jelenjenek meg kínlatukkal a piacon.) A belföldi árak is az intervenciós árszinthez közel alakulnak ki. Ha onmagában csak az intervenciós felvásárlások biztosítanák a magas árakat, az olyan mértékű költségvetési forrásokat igényelne, ami aligha volna megvalósítható. Viszont a rendszer úgy működik, hogy a magas árak kialakításának terheit nagyrészt a fogyasztók viselik. Ez azért lehetséges, mert a háztartási kiadásokban az élelmiszerek részesedése alacsony és csökkenő irányzatú.

A fogyasztók „bevonását” úgy éri el a közös agrárpolitika, hogy import kínálati árakat felemeli az intervenciós árakhoz igazított ún. „küszöbár” szintjére, az ún. import „lefölözés” segítségével. Amikor a vilápiaci árak viszonylag alacsonyak (például a növényi termékek esetében betakarításkor), a lefölözés magas, amikor pedig magasak, a lefölözés alacsony. Az ábra példájában év elején a világpiaci ár magas, majd közeledve a betakarításhoz csökken, és nyáron kerül a legalacsonyabb szintre. Ezt követően viszont – távolodva a betakarítástól – növekszik az ár. A közös agrárpolitika eredményeképpen az áringadozás jelentősen lecsökken.

A magas árak azonban fedezik a kevésbé hatékony termelők költségeit is, tehát a kínált mennyiség megemelkedik. A többlettermelés feleslegekhez vezet, amit ki kell juttatni a világpiacra. De hogyan biztosítható magánvállalkozók, magánvállalatok talaján, hogy valaki drágán megvegye a terméket a belső piacon, és azt alacsony áron értékesítse külföldön?

Ezt szolgálja az ún. „export visszatérítés”, ami exporttámogatás. A világ országainak összesített exporttámogatásából az Eu-15 több, mint 80 százalékot tesz ki.

Az exporttámogatás hatásának áttekintéséhez vegyük a kiinduló helyzetet, amikor (követve az fejezet első három ábrájának logikáját, exporttámogatást vezet be a B ország. Ez belső piacán a hazai kínálatból fedezett keresletet nem befolyásolja, hiszen a belföldi árat nem változtatja közvetlenül meg az exporttámogatás. Viszont ettől a szinttől kezdve kínálati mennyisége megnő az exporttámogatás szintjének megfelelően. Ez a mennyiség a világpiacra jelenik meg, ami kiszorítja az exportőr A ország kínálatának egy részét; azt, ami nem tud olcsóbban megjelenni a világpiacra, mint a B ország mesterségesen – az exporttámogatással – olcsóbbá tett többletkínálata. Ilyen körülmények között A ország vagy beletörődik piaci egy

részének elvesztésébe, vagy maga is exporttámogatás bevezetésére kényszerül. Miután azonban komparatív előnyökkel rendelkezik, vagyis olcsóbban termel B országnál, kisebb mértékű exporttámogatás is fenntarthatja versenyképességét. Persze **kereskedelmi háború** bontakozhat ki A ország és B ország között, ami azzal jár, hogy B tovább emeli az exporttámogatást, amire A ismét emelést hajthat végre.

6.3 Az OECD agrárpolitikai elemzésekhez használt mutatói

Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) az egyes országok agrárpolitikájának elemzéséhez négy alapvető mutatószámot dolgozott ki a támogatások aggregált összegének mérésére:

- **PSE (Producer Support Estimate – termelői támogatásbecslés),**
- **GSSE (General Services Support Estimate) – általános szolgáltatási támogatásbecslés**
- **CSE (Consumer Support Estimate – fogyasztói támogatásbecslés).**
- **TSE (Total Support Estimate) – teljes támogatásbecslés.**

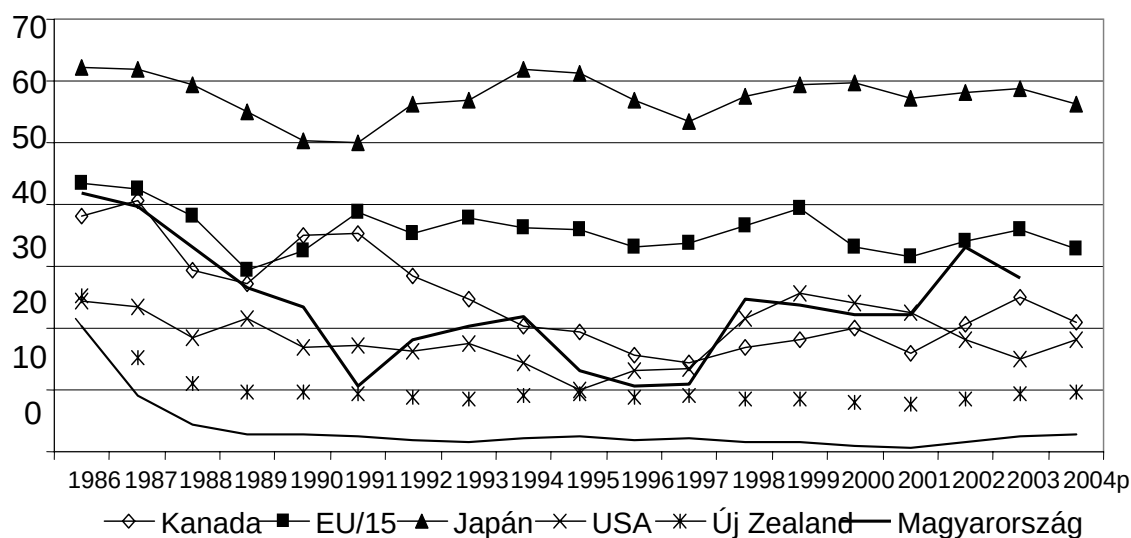
A **PSE** a termelésben mutatkozó jövedelemtranszfer nagyságát becsüli. A transzfer nemcsak a költségvetésből származó támogatásokat tartalmazza, hanem mindazok a hatások is szerepelnek benne, amelyek a termelést kedvezőbb jövedelempozícióba hozzák.

Ilyen hatás jelentkezik egy országban például akkor, ha az az import korlátozása révén magas árakat stimulál a belső piacon, és ezáltal a fogyasztók magasabb élelmiszerárakat kénytelenek fizetni, miközben a világpiaci árak akadályok nélkül érvényesülnének.

A PSE számításában az alábbiakban részletezett tételeket kell figyelembe venni. E tételek összegét fejezik ki az összes kibocsátás teljes értékének százalékában, ami a PSE mutatók globális értékét mutatja. Ezek a mutatók különböző szinten helyezkednek el az országok szerint, és hosszú távú tendenciájuk csökkenő, ahogyan az agrárkereskedelem liberalizációja előrehalad (6.11. ábra).

A PSE mutatók másik fajtájában egy-egy termék támogatottsági helyzetét hasonlítjuk össze. Tehát a szóban forgó termék kibocsátásához felhasznált tételek összegét viszonyítjuk a termék kibocsátásának értékéhez százalékban, vagy a kibocsátott mennyiséghez, ami egy kilogrammra jutó támogatások értékét adja meg. Természetesen az egyes termékeket nagyon különbözőképpen támogatják, és az országok között is nagy különbség lehet.

Országok agrártámogatási helyzetét hasonlítjuk össze a 6.10 ábrán.

Forrás: OECD, 2004

6.10 ábra: PSE mutatók alakulása

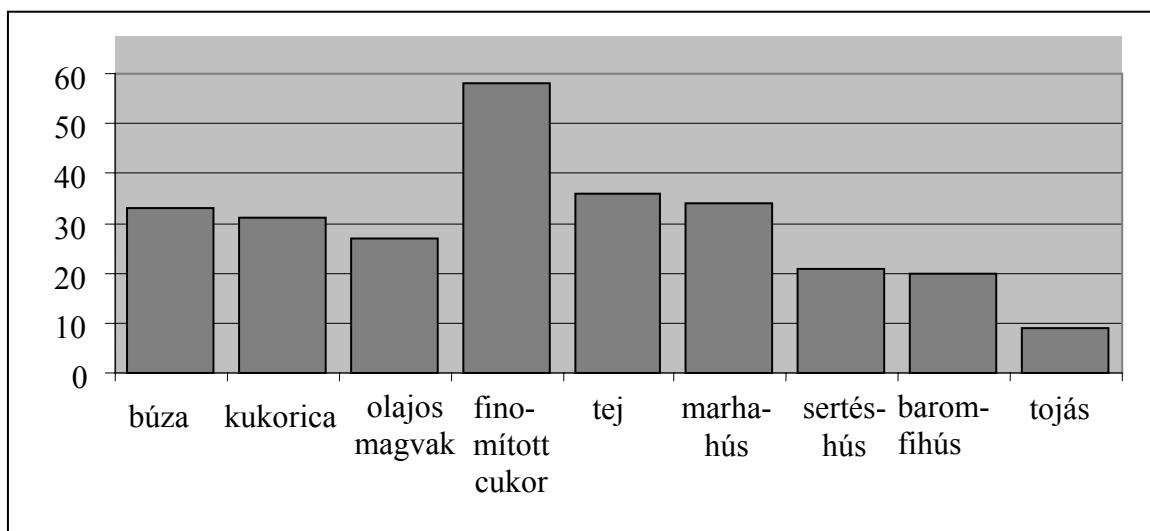
A 6.10 ábra azt mutatja, hogy határozott irányzatot nem tudunk megállapítani, annak ellenére sem, hogy a már említett GATT Uruguay forduló Mezőgazdasági Megállapodása szerint 1995-től liberalizálták az agrárkereskedelmet (lásd következő fejezet). Úgy látszik, a különböző országok megtalálták a módját annak, hogy más módokkal, miként lehet a mezőgazdaság támogatottságát fenntartani a megállapodás betartása mellett.

A PSE mutatók számításához alkalmazott támogatási tételek a következők:

1. **Piaci ártámogatás.** A költségvetésből származó ártámogatás és/vagy a fogyasztók által fizetendő árkülönbség a határparitáson mért külpiaci ár és a termelői ár között számított különbség, a szállítási költségek korrigálásával. Ez lehet pozitív, ha a politika az import korlátozásával magas belföldi árakat hoz létre, és negatív, ha a belső piaci árak piaci vagy politikai hatás eredményeképpen alacsonyabbak a külpiaci árnál.
2. **Kibocsátás nagysága utáni költségvetési támogatás.** A termelők a kibocsátás után részesülnek támogatásban. Amennyiben a termelést az agrárpolitika korlátozza, és illetéket vet ki a termelésre, akkor ez negatív negatív tétel, amivel korrigálni kell a kibocsátás utáni esetleges támogatás értékét.
3. **Területre vagy állatlétszámra jutó költségvetési támogatás.** A területre vagy az állatlétszámra jutó pozitív és negatív tételeket, amelyek abból adódhatnak, hogy az agrárpolitika bátorítja, vagy éppen korlátozni akarja e tényezőket, értéküket összesítve kell felhasználni, és egy adott ágazatra vetíteni.
4. **Korábbi jogosultságon alapuló költségvetési támogatás.** Múltbeli tényezőkhöz, például területhez vagy állatlétszámhoz (vagy éppen egy korábbi támogatáshoz) kapcsolódó, adott ágazatra számított transzfer összege.
5. **Inputfelhasználás utáni költségvetési támogatás.** Műtrágya-, gép vagy más termelési tényező után adott támogatások értéke egy adott ágazatban.

6. **Inputfelhasználás korlátozását ellensúlyozó költségvetési támogatás.** Ezek között olyan költségvetési tételek szerepelnek, amelyek a változó ráfordítások, állandó ráfordítások korlátozásából származnak, és támogatást adnak annak fejében, hogy bizonyos területeken korlátozottan lehet bizonyos inputokat felhasználni (növényvédőszer, műtrágya, nehézgép stb.). Ugyanakkor a nem-piaci javak értékével módosítani (csökkenteni) a támogatások összegét.
7. **A farmok teljes jövedelemtámogatása.** Azokat a jövedelem- vagy bevételnövelő költségvetési támogatásokat kell figyelembe venni, amelyek vagy korlátozás nélkül járnak, vagy bizonyos termékek előállítását, illetve bizonyos inputok felhasználását ösztönzik.
8. **Vegyes támogatások.** Azokat a költségvetési támogatásokat kell összesíteni, amelyek nem sorolhatók egyik csoportba sem, például megfelelő információ híján. Ide tartoznak országos és regionális, megyei vagy helyi támogatások.

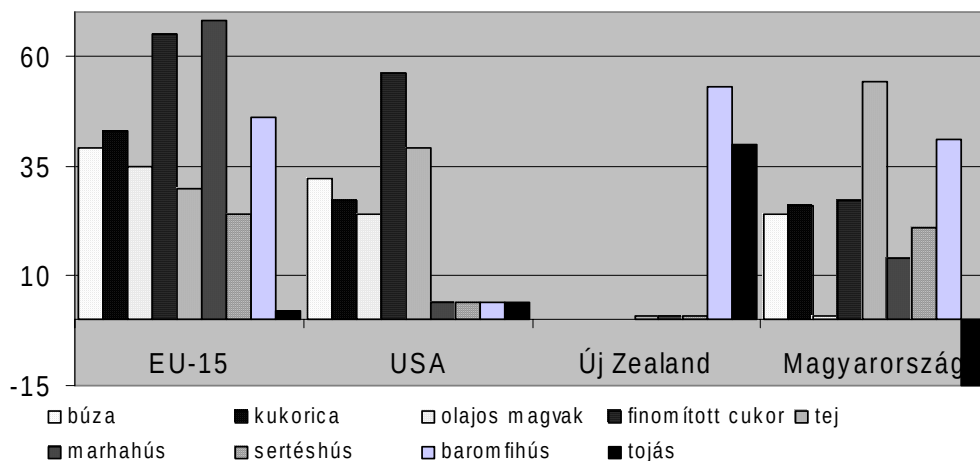
Ezek a mutatók **objektív összehasonlítást** adnak az egyes országok és egyes ágazatok között arra vonatkozóan, hogy az agrárpolitika milyen mértékben téríti el a termelők jövedelmét egy adott termék vagy az egész gazdálkodás tekintetében a világpiac által meghatározott szinttől. Természetesen az agrárpiacon beavatkozások maguk is módosítják a világpiacot, tehát valószínű, hogy ha a torzítások mindenütt egyszerre megszűnnének, akkor nem pontosan a fentiek szerint számítható képet kapnánk. Azonban a relatív helyzetet az országok között és a termékek között mindenképpen jól mutatja ez az elemzési módszer.

Forrás: OECD 2006

6.11 ábra: Termékszintű PSE mutatók (OECD átlag, 2004)

Megállapíthatjuk, hogy a leginkább támogatott termék a cukor. Jóval elmaradnak ettől a támogatási szinttől a tej, a marhahús és gabonák. Kissé alacsonyabb az olajosmagvak támogatottsága, és ettől is elmarad a sertés- és baromfihús. Messze a legalacsonyabb szinten van a tojás. Persze az egyes országokban is nagyon eltérő az egyes termékek támogatottsága. A vizsgált országok közül az EU-15 rendelkezik a legmagasabb relatív támogatottsággal, kivéve a tojást. Számos termék esetében alig marad el az Egyesült Államok, de ez a húsokat nagyon kis mértékben támogatja. A legalacsonyabb a – egyébként az egész világon – Új Zéland támogatottsága (6.12 ábra).

Forrás: OECD 2006

6.12 ábra: Termékszintű PSE mutatók, 2004 (%)

A következő mutatószám, az **általános szolgáltatások támogatásbecslése (GSSE)**; kevésbé terjedt el a PSE-hez képest, de jelentősége fokozódik.

A **GSSE mutatóban** azokat az általános szolgáltatásokat kell figyelembe venni, amelyet a mezőgazdaság egésze vesz igénybe, nem pedig egyénileg a termelők. Ezek a szolgáltatások éppúgy jöhetnek az állami, mint a magánszférából. Azok a szolgáltatások tartoznak ide, amelyeket a mezőgazdasági termelők kollektívan használnak fel, de a termelés javítását vagy agrárkörnyezeti akciókat szolgálnak.

Számításában a következő tételeket kell figyelembe venni:

1. **Kutatás és fejlesztés (K+F).** Mezőgazdasági szakképzés és oktatás költségvetési kiadásait kell összesíteni.
2. **Mezőgazdasági iskolák.**
3. **Felügyeleti szolgáltatások.** A minőségellenőrzés és élelmiszerbiztonsági felügyelet, takarmányminősítés és inputok ellenőrzése, valamint környezetvédelmi szolgáltatások költségvetési kiadásai tartoznak ebbe a körbe.
4. **Infrastrukturális szolgáltatások.** Ebben a tételbe tartoznak például a mezőgazdasági termékek közraktározásának költségei és a létesítmények amortizációs költségei, illetve az ezzel összefüggő költségvetési kiadások.
5. **Marketing és piaci promóciók** költségvetési kiadásai.
6. **Egyéb tételek.** Olyan tételek, amelyek nem sorolhatók a fenti tételek közé. Itt kell figyelembe venni például az információhiányból származó veszteségeket.
7. **Vegyes tételek.** Ezek – ellentétben a PSE-vel és a CSE-vel – olyan transzferek, amelyek nem érintik közvetlenül és egyénileg a termelőket vagy a fogyasztókat, de érinthetik a mezőgazdasági termékek termelését vagy fogyasztását.

A harmadik mutatószám a **fogyasztói támogatásbecslés (CSE)**.

A **CSE** is az éves bruttó transzfert fejezi ki pénzben, gazdasági szinten, amit a farmok kapnak, függetlenül a támogatás természetétől, céljától és a termékek fogyasztásának

hatásától. A CSE explicit és implicit transzfereket egyaránt tartalmaz, az első fogyasztónál, vagyis a gazdaságban mérve. Tartalmazza a saját termésű fogyasztásra jutó ártámogatást is (lásd PSE piaci ártámogatása).

A következő elemeket tartalmazza:

1. **Transzferek a fogyasztóktól a termelőknek.**
2. **Egyéb fogyasztói transzfer,** ami kompenzálja a fogyasztókat a magas árakért.
3. **Költségvetési transzferek a fogyasztóknak** és a termelők hozzájárulása, mint a házilag termelt termékek fogyasztása.
4. **Többlet takarmányköltség.** Piaci ártámogatás a takarmányozásban felhasznált termékekre.

A negyedik mutatószám a **teljes támogatásbecslés (TSE)**.

A TSE az adott évben az összes termelői transzfert tartalmazza, ami a fogyasztóktól, a költségvetésből és a költségvetési hiányból származik.

Ennek megfelelően az alábbi három elemét alakították ki:

1. **Fogyasztóktól származó transzferek.**
2. **Költségvetésből származó transzferek.**
3. **Költségvetési hiányból származó transzferek.**

Ezeket a mutatókat az OECD minden évben kiszámítja, és idősorokban közli honlapján (www.oecd.org).

Ellenőrző kérdések:

1. Jellemezze a nemzetközi agrárpiacok torzításának hosszútávú tendenciáit!
2. A XIX. század második felében az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európában dolgoztak többen a mezőgazdaságban?
3. Adjon áttekintést az agrárprotekciónizmus kiteljesedéséről!
4. Ha az agrárimportőr országokban rossz a termés, ez milyen hatást vált ki a világpiacon?
5. Ha az agrárimportőr országok vámokat vezetnek be, vagy emeli azokat, ez milyen hatást vált ki a világpiacon?
6. A mezőgazdasági piacokra milyen hatást gyakorol az exporttámogatás?
7. Milyen ártendenciákat lehet megfigyelni, és ezek hogyan magyarázhatók?
8. Milyen tényezők okozzák az áringadozásokat?
9. Magyarázza meg a visszahajló kínálati görbe esetét!
10. Mi a különbség az amerikai és az európai ármodell között?
11. Hogyan működött a közös agrárpolitika klasszikus modellje?
12. Mit fejeznek ki az OECD agrárpolitika-elemzésre javasolt mutatói?
13. Melyiket tartja a legfontosabb mutatónak, és miért?
14. Milyen kérdés(ek)re ad választ a teljes támogatásbecslés mutatója?
15. Jellemezzen néhány sajátosságot a nemzetközi agrárpiacok torzítottságáról a PSE mutatók alapján!

7. AZ EU AGRÁRPOLITIKÁJA

7.1. A kereskedelempolitikai konfliktusok agrárpolitikai aspektusai

Az Európai Gazdasági Közösség 1958. január 1.-én jött létre. A tagállamok **agrárpolitikáinak összehangolását**, közös agrárpolitika kialakítását és annak főbb elemeit már a **Közösség alapító okirata, a Római Szerződés is tartalmazta**. Ezt a dokumentumot azután az **Amsterdami Szerződés** megújította, kibővítette és „Szerződés az Európai Közösség létrehozásáról”¹¹ elnevezéssel látta el. A közös agrárpolitika rendelkezéseiben nem tett érdemi változtatást.

A közös agrárpolitika fokozatosan alakult ki, és lett zárt jellegű, vagyis egységes rendszer szerint működő intézkedések összessége. Miután a nettó élelmiszerimport talaján alakult ki, **stratégiai célja az élelmiszerhiány kialakulásának elkerülése volt** a hazai élelmiszertermelésre építve, rendszere hatékonyan szűrte ki a külföldi versenytársakat a belső piacról. Az Európai Gazdasági Közösségből kimaradt nyugat-európai országok az Európai Szabadkereskedelmi Társulásban nem hangolták ugyan össze agrárpolitikájukat, hanem külön-külön alakították azt ki, és erősítették agrárprotekciónizmusukat, legtöbbjük még a közösségi árszintnél is magasabb belföldi árakat ért el¹².

A legnagyobb kihívást az addig komparatív előnyökkel rendelkező agrárexportőr országok, köztük az Egyesült Államok számára jelentett a közös agrárpolitika azzal, hogy eleinte csökkent a Közösség agrárimportja, majd egyre nagyobb mértékű exporttal jelent meg a világpiacon. Ez az export nem lett volna versenyképes exporttámogatások nélkül. A túltermelést a magas árak tették lehetővé; ugyanakkor a magas árak biztosították, hogy a terhek nagyobb részét, 1995 előtt mintegy kétharmadát a fogyasztók viseljék (OECD 1996). Persze ennek a jövedelemtranszfernek az egyharmados súlya is nehezen viselhető teher volt, és a Közösség különféle módokon igyekezett visszafogni a kínálatot, és megfékezni a költségvetési kiadásokat.

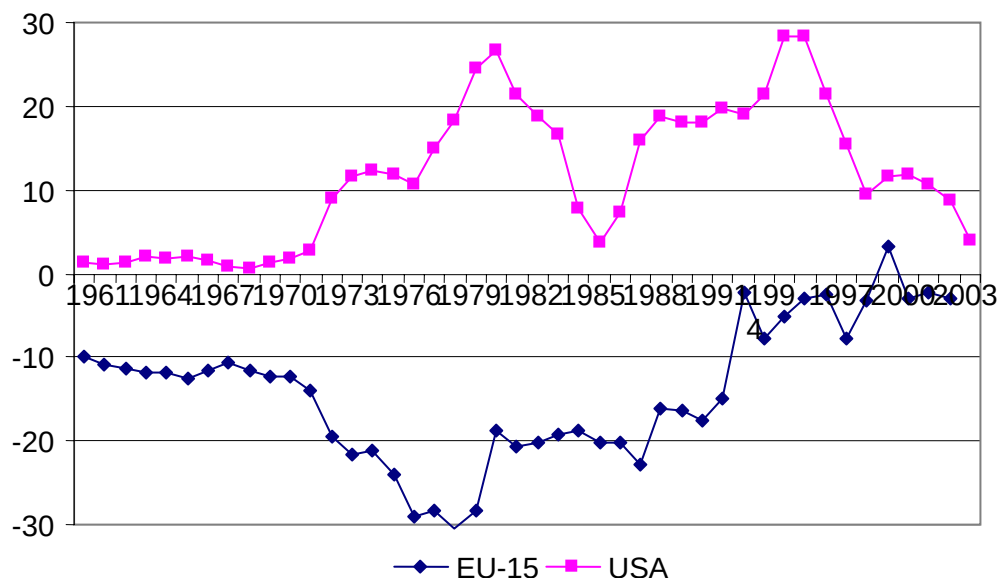
Az amerikai agrárpolitika már kialakulásakor zárt jellegű volt; egyes intézkedései harmonikusan kapcsolódtak egymásba, ami hatékony működést biztosított. Viszont a közös agrárpolitika már megjelenésekor az amerikai kormányzati kritika kereszttüzébe került, és az ezerkilencszázhetvenes évek elején már azt a **véleményt** fogalmazta meg, hogy **a közös agrárpolitika fő elemei (küszöbár, import lefölözés) nem felelnek meg a GATT nemzetközi kereskedelmi egyezménynek.**

Az amerikai agrártermékek európai piacai (lásd 7.1 ábra) először a nyolcvanas évek első felében kerültek veszélybe, majd a nettó agrárexport korábbi csúcsát is némileg meghaladva a kilencvenes évek második felében hatalmas visszaesés kezdődött, az új évezred első éveiben már-már a hatvanas évek – infláció előtti – szintjét közelíti.

¹¹ Az Európai Unió elődje az Európai Gazdasági Közösségek volt, ami a Maastrichti Szerződésben az Európai Közösség elnevezést kapta. Az 1965-ös egyesülési szerződés az Európai Közösségekbe vonta az egyazon intézményi háttérrel, de jogilag elkülönült Európai Szén- és Acélközösséggel (1951) és az Európai Atomenergia-közösséggel (1958). Az Európai Uniót a Maastrichti Szerződés hozta létre 1993. november 1-i hatállyal a három Közösségből (1. pillér), és a kormányközi konferenciák által irányított közös kül- és biztonságpolitikából (2. pillér), valamint a közös igazság- és belügyi együttműködésből (3. pillér).

¹² Ez majd a Közösséghez való csatlakozás alkalmával jelentett nehézséget, különösen Ausztriában és Finnországban 1995-ben. Svédországban viszont már a csatlakozás előtt fokozatosan leépítették az Uniónál magasabb árakat.

Az Egyesült Államok példája érzékelteti más agrárexportőr ország (pl. Kanada, Ausztrália, Új-Zealand) helyzetét is, amelyek sok területen veszítették el versenyképességüket komparatív előnyeik ellenére az Európai Unió drágán megtermelt, de az exporttámogatások segítségével a nemzetközi piacokon olcsón eladott termékeik segítségével. Így nem volt nehéz sorompóba állítani számos országot az exporttámogatások és más piacszavaró támogatások megfélékezése és csökkentése érdekében. Ilyen nemzetközi mozgástéren alakul az EU közös agrárpolitikája. Mielőtt áttekintjük a közös agrárpolitikát, vessünk egy pillantást az amerikai agrárpolitikára és az agrárkereskedelem nemzetközi szabályaira.

Forrás: <http://faostat.fao.org/>

7.1 ábra: Mezőgazdasági termékek nettó exportja, milliárd US

7.1.1. Az USA agrárpolitikája

Az amerikai agrárpolitika az utóbbi évtizedekben gyakran konfrontálódott az európai közös agrárpolitikával. Ugyanakkor **az EU számos elemét vette át az amerikai agrárpolitikának**. Ennek ellenére a két térség mezőgazdasága és agrárpolitikája mégsem mutat közös irányba, bár mindkét agrárpolitika az agrárkereskedelem liberalizálásának olykor formai, olykor tartalmi elemeit igyekszik követni.

Az agrárpolitika összehangolt gyakorlatának biztosítéka a döntés-előkészítés és végrehajtás egységes szervezeti rendszere, amelyet az Egyesült Államokban az **1862-ben alapított szövetségi Mezőgazdasági Minisztérium (USDA/US Department of Agriculture)** fog össze. **1914-ben** jött létre a **mezőgazdasági szaktanácsadási hálózat** szövetségi, állami és egyetemi munkamegosztásban. **1917-ben** hozták létre szövetségi támogatással az **agrárhitelezési rendszert** (Farm Credit System).

Az amerikai agrárpolitika stratégiai célja a versenyképes mezőgazdaság működési feltételeinek biztosítása. Történetileg áttekintve a hasonló célkitűzéseket és módszereket követő eseményeket, **öt hosszabb-rövidebb szakaszra tagolódik az amerikai agrárpolitika.** Az egyes szakaszokban más-más feladatok jelentkeztek, és rugalmasan ezekhez igazították a tennivalókat, az agrárpolitikai eszközöket.

Az amerikai **agrárpolitika történetét** az alábbi **szakaszokra** oszthatjuk, egyben megjelölve az időszak legfontosabb stratégiai célját.

- **1785-1890 letelepedés, föld-regisztráció**
- **1890-1914 mezőgazdasági kutatás, oktatás**
- **1914-1933 agrárfinanszírozás, szövetkezetek, információ, infrastruktúra**
- **1933-1996 garantált árak**
- **1996 után kísérlet a garantált árak kiküszöbölésére**

Az **1785-1890** közötti időszakot a keletről nyugatra történő népvándorlás, letelepedés jellemezte, és a fő kormányzati törekvés a mezőgazdasággal foglalkozni kívánó polgárok tulajdonhoz juttatása, és a **föld-regisztráció** volt.

Ebben az időszakban a kormányzat a farmok stabilizálását szolgálta. Szabályozta a földigénylést, megvalósította a földnyilvántartást, és eszközeivel védte a magántulajdont. A kongresszus 1862-ben fogadta el a családi gazdaságok jogállását szabályozó Homestead Act-ot, és megalapította a szövetségi Mezőgazdasági Minisztériumot (US Department of Agriculture).

Az **1890-1914** között a kormányzat a **mezőgazdasági kutatás, oktatás** fejlesztését tekintette, amely a hatékony gazdálkodás elterjedését szolgálta.

Ez az időszak a mezőgazdaság szellemi és anyagi háttérének megerősítése miatt kiemelkedő. A Land Grant University Act lehetővé tette az agráregyetemek elterjedését, a Hatch Experiment Station Act (1887) pedig a kísérleti gazdaságok hálózatát kezdte felépíteni.

Az **1914-1933** közötti időszak kormányzati törekvése sokrétű volt; megszervezte az **agrárfinanszírozást, megerősítette a szövetkezeteket, és az információáramlást** igyekezett meggyorsítani, miközben támogatta a **mezőgazdasági infrastruktúra kiépítését**.

A farmok megerősödése szempontjából rendkívül lényeges intézkedés volt a szoros kormányzati felügyelet alatt működő szövetségi támogatással létrehozott agrárhitelezési rendszer (Farm Credit System) kialakítása. Első elemét, a Szövetségi Földbankot 1916-ban alapították, amit 1923-ban a Középlejáratú Hitelbank követett, végül a Szövetkezetek Bankját 1933-ban hozták létre. Az agrárhitelezési rendszer a szövetségi kormány hozta létre, de később a rendszer önfinanszírozóvá vált. Komoly segítséget jelentett a farmoknak a szövetkezetek jogállásának törvényi rendezése (1922). A szövetkezetek olyan jogosítványokhoz jutottak, amelyeket egyébként a monopol-ellenes joggyakorlat kizárt volna. Emellett a törvény lehetőséget adott egyes esetekben arra is, hogy a farmerek többsége által alapított szövetkezetekből ne maradhasson ki a kisebbség. Így a beszerzési és értékesítési szövetkezetek az egész szövetségi államban elterjedtek, és megerősítették a farmok fejlődését. A mezőgazdasági minisztérium piaci információs rendszert dolgozott ki, és az információkat mindenki számára elérhetővé tette.

Az **1933-1996** időszak a **garantált árak** alkalmazásának kora volt.

A nagy gazdasági válság elősegítette az agrárpiacok szabályozását. 1933-ban a New Deal keretében fogadta el a kongresszus a *(First) Agricultural Adjustment Act* törvényt, amelyben garantálta az 1909 augusztus-1914 július közötti időszak paritásos árait, amelyben a farmok akkori input- és output árindexeinek hányadosa határozza meg az előző fejezetben bemutatott, a farmoknak biztosított közvetlen kifizetéseket. Vagyis a termelői áraknak a közvetlen kifizetésekkel megnövelt értéke ugyanazt a vásárlóerőt adja a gazdaságoknak, mint a referencia időszakban.

Az agrárpolitikában jelentős lépés volt az 1937-ben elfogadott Mezőgazdasági Marketing Törvény, amely elsősorban a gyorsan romló termékek (zöldség, gyümölcs, tej) számára a szabályozott értékesítés két formáját honosította meg. A piaci egyezmények (marketing agreements) és a piacsabályozó rendeletek (marketing orders) egyaránt egy-egy termékre és egy-egy körzetre érvényesek. Különbség közöttük elsősorban az önkéntességben van. A piaci egyezmények a termelés és értékesítés feltételeit, a beszerzési források és a piacok felosztását és bővítését, a termékfejlesztést és a pénzügyi feltételeket rögzítve létesít kapcsolatot az önként csatlakozó termelők és kereskedők között. Néhány, központilag meghatározott kapcsolat tekintetében azonban az érintettek kétharmada kikényszerítheti a kisebbség csatlakozását a piacsabályozó rendelethez. Mintául a szövetségi szabályzatokat alkalmazzák a helyi adottságokhoz. Előfordult, hogy a farmerek egy-egy körzetben bírósági végzéssel kényszerítették ki a piacsabályozó rendelet kialakítását.

A következő mezőgazdasági törvényt (*Agricultural Adjustmen Act*) 1938-ban hozták. Már nem biztosította automatikusan a referencia időszak vásárlóerejét, mert figyelembe vette a túltermelést, és ez alapján határozta meg a garantált termékek minimálárát. Ettől kezdve a garantált ár a paritásos ár százalékában kerül meghatározásra¹³. A kínálatkorlátozásban is hozott újat: egyes termékekre a farmokig lebontott termelési, esetenként értékesítési kvótákat határozott meg.

Az intézményrendszer szempontjából lényeges előrelépés volt 1948-ban a termék hitelügynökség (Commodity Credit Corporation) felállítása. A garantált árak másik fajtája az ún. hitelarány (loan rate). Ez tulajdonképpen védőár, amit a termék hitelügynökség fizetett az azt igénylő farmereknek a programba vont termékek lábán álló termésére, a farmra előírányzott vetésterület és termésátlag alapján. E kölcsönt a farmer vagy visszafizette a kedvezményes kamattal együtt, vagy átmegy a termék a termék hitelügynökség tulajdonába. A hitelarányt a miniszter határozta meg, bár az aktuális törvény minimumot írhatott elő.

A következő mezőgazdasági törvényt 1949-ben fogadták el (*Agricultural Act*). Megjegyzendő, hogy az 1938-as és az 1949-es törvények jelentik azokat a permanens törvényeket, melyeket a későbbi évek mezőgazdasági törvényei ideiglenesen módosítottak. Ez a törvény a farmok jövedelemgaranciáját biztosította a paritásos árak arányában.

A következő mezőgazdasági törvény a *Food and Agricultural Act* volt 1965-ben. A garantált árakat lecsökkentették a világpiaci szinthez képest, és kieső jövedelmet ún. veszteségtérítéssel (deficiency payments) pótolták.

Az első olajárrobbanás idejére esik a következő törvény, az *Agricultural and Consumer Protection Act*, 1973-ban. Nagy mozgásteret adott a minisztériumnak a piaci fejlemények rugalmasan követésére. Ekkor vezették be a garantált árak harmadik fajtáját, a hitelaránynál magasabb védőárat, az célárat (target price). Ha a piaci ár a célár alá esett, akkor veszteségtérítéssel megtérítették a különbözetet. Ha az ár viszont a hitelarány alá süllyedt, akkor csak a hitelarány és a célár közti különbséget fizették ki, hiszen a hitelarány alatti részt a termék hitelügynökség fedezte kölcsönével. A közvetlen támogatás ebben az esetben is az adott termékek farmra előírányzott vetésterülete és termésátlaga.

Két mezőgazdasági törvényt kihagyva (1977 és 1981), az 1985-as törvény (*Food Security Act*) a farmok versenyképességét volt hivatott erősíteni. A törvény olyan körülmények között született, amikor hatalmas állami készletek halmozódtak fel, és eközben a mezőgazdasági hitelrendszer is megrendült. Fokozatosan csökkentették a célárat, és a hitelarány számításához az előző öt év piaci árainak csúszó átlagolásának 85 százalékát vették (kihagyva a legjobb és a legrosszabb évet), és ezt a módszert követték egészen 1996-ig. Az állami készletek visszafogására értékesítési hitelprogramot indítottak. Az értékesítési

¹³ A későbbiekben még kétféle garantált árral találkozunk.

támogatás lényege az volt, hogy a hitelarány alá süllyedő piaci ár esetén nem kellett teljes egészében visszafizetni a termék hitelügynökség kölcsönét.

Közben előtérbe állították a környezetvédelmet és a vizes élőhelyek megőrzését, regenerálását. Az intézkedések eredményeként a rendkívül alacsony szintre visszaesett agrárexport az 1985/86-os 26 md \$-ról 1989/90-re 40 md \$-ra emelkedett.

Az 1990-es *Food, agricultural, Conservation and Trade Act* tovább erősítette a piaci orientációt. Befagyasztották a célárat, és felére csökkentették a közvetlen támogatások maximumát. A készletekhez kapcsolták a területpihentetést és ösztönözték hosszútávú területpihentetésre és a termésbiztosítás kiterjesztésére. A környezetvédelem és a természeti erőforrások megőrzése az eddigieknél nagyobb szerepet kapott.

A törvényt elfogadásának és alkalmazásának idejére esik a GATT Uruguay fordulójának intenzív, szakasza, amikor a tárgyaló felek körében már körvonalazódtak azok a megoldások, amelyek irányába kívántak haladni. Az Egyesült Államokban e törvény alkalmazása során már elkezdtek a kapcsolatot lazítani a termelés és a támogatások között. Egyben korlátozták az egy farm által felvehető támogatást 250 ezer dollárban.

Az **1996-tól** számítható időszakot úgy jellemezhetjük, hogy **kísérlet a garantált árak kiküszöbölésére**, összhangban azokkal a nemzetközi törekvésekkel, amelyek az agrárkereskedelem liberalizálására irányulnak. Ebben az időszakban komoly elhatározások és bátoratlan lépések egyaránt előfordulnak, ami a liberalizációs hullám megtorpanását jelentheti.

Az 1996-os **Federal Agricultural Improvement and Reform Act** fő célkitűzése a támogatások elválasztása a termeléstől. Megszűnt a jövedelem-garancia (célár, vesztésgtérítés), és helyette 1996-2002 közötti évekre bevezették a rugalmas termelési szerződést (*Production Flexibility Contract, PFC*). Ennek keretében előállított termékekre fennmaradt az értékesítési támogatás. 1998-2001 között piaci vesztésgtérítést (Market Loss Assistance) fizettek több termékre. Értékesítési hitelvesztésgtét (*Marketing Loan Agreement*) is fizettek a farmoknak néhány termékre. Ezeket a támogatásokat az alábbiak szerint korlátozták egy-egy gazdaság számára:

rugalmas termelési szerződés után	max. 40,000 \$/farm
piaci vesztésgtérítés	max. 75.000 \$/farm
összesen	max. 115,000 \$/farm

Egy farmer három vállalkozás után vehet fel támogatást, és ez 230,000 lehetett egy évben. Az előző törvényben rögzített farmerenkénti felső határhoz képest 20 ezer dollárral csökkentették a maximálisan felvehető összeget. Egy farm támogatása az előző törvény alapján 1996-ra számított bázisterület 85%-ára vonatkozott, vagyis nem függött az aktuális időszak vetésterületétől, termelésétől. Tehát a támogatás elvált a termeléstől, és múltbeli állapot alapján járt.

Annyiban ugyan változhatott, hogy a hosszú távú területpihentetési programból ki lehetett lépni, és csatlakozni a területtel a rugalmas termelési szerződéshez. Említést érdemel, hogy ez a törvény szüntette meg a kötelező területpihentetést.

A 2002-es *Farm Security and Rural Investment Act* 2007-ig lesz érvényben. Egyben – átmenetileg – felfüggesztette az 1938 és 1949. évi törvények rendelkezéseit.

Új elemként vezette be az **anticiklikus támogatásokat**, amelyek váratlan piaci árváltozásokat hivatottak kiegyenlíteni. A támogatás nem függ a termeléstől, hanem alacsony piaci árak kialakulása esetén jár a farmoknak. A piaci árakat a célárakhoz mérik, és ez indíthatja el az anticiklikus támogatások kifizetését. A rugalmas termelői szerződés utáni támogatás megszűnt, és 26 termékre, az árbevétel mintegy 40%-ára kiterjedő közvetlen támogatás érvényesül.

Nőtt az egy farm által felvehető támogatások száma és összege. Az előző törvényben is meglévő támogatások felső határai nem változtak. Így az alábbi korlátozások érvényesülnek:

anticiklikus támogatások	max. 65,000 \$/farm
közvetlen támogatás	max. 40,000 \$/farm
értékesítési támogatás	max. 75,000 \$/farm
<i>a három támogatás együtt</i>	<i>max. 180,000 \$/farm</i>

Egy farmer a három vállalkozás után felvehető kerete legfeljebb 360 ezer dollár, vagyis jóval nagyobb az előző törvénynél.

A törvény tovább növeli a környezetvédelem, természeti értékek szerepét, és az agrárkörnyezet feltételeit javítja. Ugyanakkor a vidékfejlesztés is nagyobb jelentőséget kapott. A vidékfejlesztésben elsősorban a vidéki térségek versenyképességének hátrányait igyekeznek ellensúlyozni.

7.1.2. Az agrárkereskedelem nemzetközi szabályai, a WTO

A II. világháború utáni **világgazdasági rendszer** tervezett **oszlopait** az ENSZ 44 alapító tagországnak **bretton woodsi** értekezletének záróokmányában (1944) a következőképpen határozták meg:

1. **Világbank (IBRD)**
2. **Valutaalap (IMF) 1948. (ENSZ keretében)**
3. Nemzetközi kereskedelmi szervezet (ITO)

Elsőként a Világbank alakult meg az ENSZ keretében, 1946. júniusában. A Valutaalap 1948-ban alakult meg, ugyancsak az ENSZ keretében. A Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet azonban hosszas előkészületek – ezek között a kubai konferencia eredményeként elfogadott alapszabály, a Havannai Charta 1948. március 24-én történt aláírása – ellenére mégsem jött létre, mert az Egyesült Államok végül is elvetette az ITO megalakítását.

A Havannai Charta garanciát adott volna a munkavállalók számára, és szabályozta volna a nyersanyagtermelő országok egymás közti kapcsolatát.

A kubai konferenciával párhuzamosan nemzetközi kereskedelmi tárgyalások is folytak az országok között, és 23 ország végül szerződést írt alá Genfben 1947. október 30-én, amely **Általános Kereskedelmi és Vámtarifa Egyezmény („GATT”)** néven 1948. január 1.-én lépett hatályba. Az ITO megalakulásának kudarca után a Havannai Charta IV. fejezetét beépítették az egyezménybe.

A GATT intézményesítette a szerződő felek éves értekezletét, és az éves értekezletek között felmerülő ügyek gondozására interim titkárságot, majd 1960-tól tanácsot hozott létre genfi székhellyel. Az Egyezmény alapelve, hogy a kereskedelmet vámokkal lehet szabályozni. Elismerte az ún. „legnagyobb kedvezmény” elvét, vagyis azt, hogy azok a kereskedelmi kedvezmények, amiket egy partner országnak adnak, az összes „legnagyobb kedvezményben” részesített országnak jár, valamint tartalmazta a diszkrimináció kizárásának alapelvét¹⁴.

¹⁴ A hátrányosan érintett országok ezen a ponton vélték a GATT-al ellentétesnek a közös agrárpolitikát, hiszen az minden harmadik országot „diszkriminál” a tagországokkal szemben.

A GATT konferenciák célja a kereskedelem liberalizálásának előre vitele. Közvetlenül az agrárkereskedelemre kevés megállapodást kötöttek, bár az ágazat számára is nagyon fontos sok érintett terület. A konferenciákat 1961-től nevezték „fordulóknak”, amelyek egy-egy megállapodás-csomag elfogadására irányultak. Így az „áruért áruért” bilaterális megállapodások kiterjesztése a hatodik, ún. Kennedy forduló idején történt. Ugyanezen a fordulón fogadták el a vámok lineáris csökkentését 50%-kal, majd a következő, Tokiói fordulón további 38%-os csökkentést fogadtak el. Ugyanezen a két fordulón állapodtak meg fontos kereskedelmi kódexekről, ami felölelte az importengedélyezést, a szabványügyet, a dömpinget, továbbá a vám- és szubvenciópolitikát. A segélyek szempontjából volt fontos a fejlődő országoknak adott preferenciák kivétele a „legnagyobb kedvezmény” elvéből; amit az ENSZ kereskedelempolitikai konferenciája az UNCTAD már 1965-ben kezdeményezett, de csak 1971-ben került az Egyezménybe.

Az Egyezmény kevés eredményt hozott az agrárkereskedelem liberalizálásában. Kezdetben, a genfi konferencia (későbbi szóhasználatul „forduló”) idején az Egyesült Államok példát statuálva szállította le agrárimportjának szükségtelenül magas 48%-os vámterhelését 14%-os szintre, de végül ez is csak 1950-ben lépett hatályba. Eközben a nyugat-európai országok csendben felemelték 15-20%-ról 25%-ra átlagos agrárvámjaikat.

Lényeges fejlemény lehetett volna a Kennedy forduló idején Sicco Mansholt mezőgazdasági biztos kezdeményezése, aki a hat alapító tagország nevében tett komoly liberalizációs javaslatot az agrártámogatások kölcsönös leépítésével, de az Egyesült Államok visszautasította, hogy más országok vizsgálják szuverén költségvetésének tételeit. Viszont sikerült aprópénzre váltania az Európai Közösség nyitottságát: 1972-ben szóban elfogadta az import lefőlözés gyakorlatát – vámmentes szójababhozatal fejében.

A **Tokiói fordulón** (1973-79) megszűntek a liberalizációs törekvések. Viszont ekkor történt az Egyesült Államok 1974-es kereskedelmi törvényének elfogadása, amely megtorlást helyezett kilátásba a „tisztességtelen kereskedelmet” folytató országok ellen. Ugyanebben az időszakban jelent meg – az első olajárrobbanás kora volt – a „zöld olaj” értékének elismertetésére irányuló francia terv, amely nemzetközi agárkartellt szeretett volna létrehozni. Az agrárkereskedelem szempontjából az Uruguay forduló (1986-1993) jelentette a csúcst. Amikor már körvonalazódtak a lehetséges megegyezés körvonalai, Dunkel főtitkár összefoglalta a javaslatok közös pontjait az agrárkereskedelem liberalizálására (1991. december). Ugyanebben az időben folytatott intenzív tárgyalásokat az Egyesült Államok és az Európai Közösség, és ezek kétoldalú agrárkereskedelmi megállapodáshoz vezettek (*Blair House*, 1992. december). Néhány pontjában ez szigorúbb feltételeket rögzített a két fél között, mint az egy évvel későbbi multilaterális mezőgazdasági megállapodás (1993. december).

A GATT megállapodás miniszteri szintű aláírására 1994. áprilisában került sor Makareshben. Az **Uruguay forduló** zárónyilatkozata 600 oldalas és több ezer oldalnyi mellékletet tartalmaz. **A mezőgazdasági megállapodást eleinte GATT-, majd GATT/WTO, később csak WTO megállapodásnak hívják.** A szakirodalomban az URAA elnevezés, ami magyarul Uruguay forduló **Mezőgazdasági Megállapodásként** terjedt el.

Az Egyezményt aláíró 112 országnak az elfogadott szabályok szerint saját vállalásokat kellett kidolgozniuk, és 1995-től bevezetniük. Egyúttal az új szervezet, a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) tagjai lettek 1995. januártól.

A WTO legfőbb döntéshozó testülete a miniszteri konferencia, és döntéseit konszenzussal hozza. Addig tárgyalnak egy ügyet, amíg teljes egyetértésre jutnak. A titkárság Genfben székel, és élén hat évre választott főigazgató áll. A szervezet nem az ENSZ keretében működik. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy egyes nemzetközi normák (pl. kényszermunka, gyermekmunka tilalma) ellenőrzése nem tartozik a WTO feladatai közé.

A tagországok (2006 júniusában 149 ország) – közel 40 kivétellel – Genfben titkárságot tartanak fenn a folyó ügyek folyamatos nyomon kísérésére. Döntés-előkészítés a miniszteri konferencia számára egyidejűleg számos bizottságban történik, és nem mindig könnyű nyomon kísérni a fejleményeket. A konszenzusos döntéseket a legvitatottabb kérdésekben az Egyesült Államok, Európai Unió, Japán és Kanada ún. „négyesfogata” (The Quad) igyekszik előzetes egyeztetésekkel elérni, mint a „négy legnagyobb tagország” (<http://www.wto.org>)¹⁶.

Az Európai Unió (hivatalosan az Európai Közösség) a 25 tagállam mellett önállóan is tagja a szervezetnek. A véleményeket Brüsszelben vagy Genfben egyeztetik, és az Unió képviselője túlnyomórészt a tagállamaival egyeztetett álláspontot feje ki. Alkalmanként szükség lehet egyes EU-tagállamok önálló véleményének megjelenítésére olyan esetekben, amikor a különféle jogi háttér sajátos érdekeket tükröz.

Jelenleg nyolc szerződést gondoz a Világkereskedelmi Szervezet:

1. **GATT '94: Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (Az eredeti megállapodást a makareshi zárónyilatkozat némileg módosította)**
2. **GATS: Általános Szolgáltatáskereskedelmi Egyezmény**
3. **AoA: Mezőgazdasági Egyezmény**
4. **SPS: Egyezmény az Egészségügyi és Növényegészségügyi Szabályokról**
5. **TRIPS: Egyezmény a Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól**
6. **TRIMS: Egyezmény a Külkereskedelemmel Kapcsolatos Beruházási Szabályokról**
7. **TBT: Egyezmény a Külkereskedelem Technikai Akadályairól**
8. **DSM: Egyezmény a Vitákat Rendező Mechanizmusról**

Az egyezmények egyúttal tartalmazzák a továbbfejlesztés menetrendjét is. Az Uruguay forduló Mezőgazdasági Megállapodásának továbbfejlesztése többszöri és többéves késésbe jutott. A továbbfejlesztés során az egyes tagországok újabb – liberalizációs – vállalásokat tesznek. Ha egyszer előterjesztették – akár amiatt, hogy egy ország képviselője túllépett felhatalmazásán – akkor csak más, hasonló értékű vállalással lehet kiváltani a kötelezettséget, amennyiben konszenzussal azonos értékűnek fogadják el azt.

Az egyezmények végrehajtása számos vita forrása lehet. Az egységes értelmezés érdekében jár el a Vitákat Rendező Testület (DSB), a fentiekben említett nyolcadik egyezmény keretében. A vitarendezés az alábbi lépések szerint történhet:

1. lépés: tagország(ok) konzultációt kezdeményez(nek) egy másik tagország számára hátrányos magatartása miatt.
2. lépés: tagország(ok) panel összehívását kezdeményezheti(k), ha 60 napon belül nincs megegyezés.

Panel: háromtagú döntőbíróóság, amelyet a felek választanak ki a titkárságon nyilvántartott szakértőkből (rosters). A szakértőket a tagországok kormányai jelölik ki. A panel zárt üléseket tart, a feleket nemzetközi jogászok képviselik, akik független szakértői munkacsoport véleményét is kikérhetik szakmai részletekben (ez kivételes); a jelentést a panelnek 9 hónapon belül kell elkészíteni.

¹⁶ Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy a Kínai Népköztársaság 2001 óta tag, India pedig az alapító tagok közé tartozik.

3. lépés: DSB 60 napon belül szentesít, fellebbezés híján.
4. lépés (fellebbezés): DSB döntőbírárságát hét, 4 évre kinevezett szakértőből hárman alkotják – 90 napon belül megvizsgálja, elfogadja, módosítja vagy elutasítja a panel határozatát.

A DSB határozatának végrehajtása ugyancsak nagyon szigorú. A hatályba lépett határozat kötelező és végrehajtandó a megadott határidőn belül. Ha ez nem történik meg, a DSB eldönti, hogy a sértett fél milyen szankciókat alkalmazhat. Ez az ún. keresztbüntetés (cross retaliation), amikor a sértett fél választhat, hogy az elmarasztalt fél mely exporttermékeire vet ki pótvámost addig, amíg az szabályait nem hozza összhangba a WTO kötelezettségeivel. A termékek köre a későbbiekben változtatható.

Példa: A WTO elítélte az Európai Uniót az amerikai és kanadai hormonkezelt marha beviteli tilalma miatt. Az éves kár alapján az USA 116, Kanada 13 millió USD pótvámost vehetett ki EU tagországaiként más-más termékekre (pl. Franciaországot a rokfort sajt, mustár, libamáj, Dániát a sonka pótvámmal sújtotta, míg az Egyesült Királyság termékeire nem alkalmazott semmiféle szankciót).

A WTO mint szervezet sokkal hatékonyabban tud megbirkózni az egyezmények megsértésével, mint a GATT. A GATT-szankciókat csak egyhangúan lehetett meghozni, míg a WTO csak egyhangú döntéssel függeszthetné fel a fenti lépésekben elrendelt szankciót. Ez kifejeződik a számokban is: a WTO 1995 és 2005 között 332 ügyet kezelt (ennek egy része kölcsönös megállapodással, panelon kívül rendeződött), míg a GATT 47 éve alatt csak 300 ügye volt.

A vitarendezési ügyekből, a többször előforduló problémákból számos tapasztalatot lehet leszármazni. Mindenekelőtt egy tagország élelmiszer-törvényei nem lehetnek szigorúbbak a Codex Alimentariusnál (WHO, 1962). Tehát egy országcsoporthoz vagy mozgalom bizonyos célokat kizárólag a Codex Alimentarius megváltoztatásának kezdeményezésével érhet el.

Miután a WTO nem az ENSZ keretében működik, nem lehet szempont az exporttermékekhez esetleg kapcsolódó megsértése az emberi jogoknak, gyermek- és kényszer-munka tilalmának.

Más – esetleg indokolt – ügyekben az importőrnek van bizonyítási kötelezettsége, ha korlátozni akarja a behozatalt. Például Ausztráliának bizonyítania kellett a kanadai lazac-import Ausztráliában ismeretlen baktériumokkal való fertőzöttségét. A génkezelt termékek esetleges ártalmait is az importőrnek kellene bizonyítania, és vitatható a címkéken történő részletek feltüntethetősége is, ami esetleg „piaczavarásnak” minősíthető.

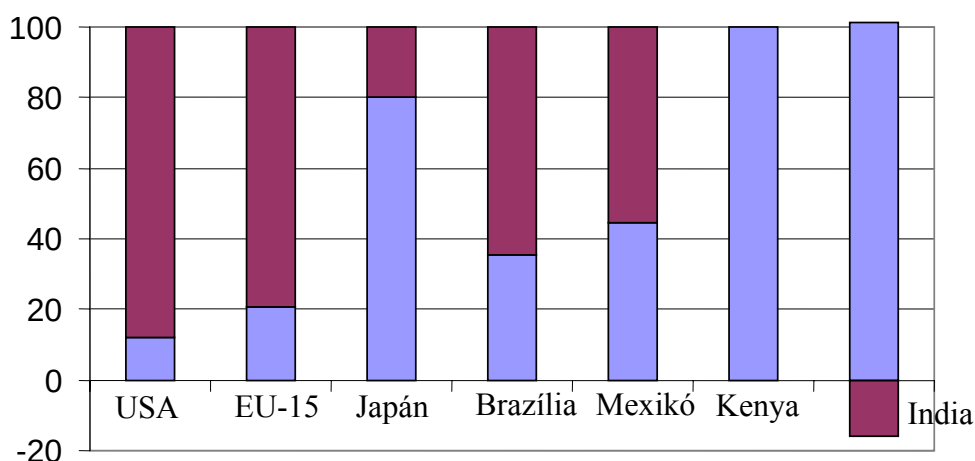
Környezeti károkozás sem indok az import-tilalomra. Például az Egyesült Államok kerítőhálókkal fogott tonhalakra behozatali tilalmat rendelt a delfinek védelmében; korlátozta az aprórakok importálását a teknősök védelmében; és megtiltotta a venezuelai üzemanyag behozatalát a légszennyezőnek tartott adalékanyag miatt. Ezeket az ügyeket mind elvesztette az Egyesült Államok.

Fejlődő országoknak nyújtott preferenciákban is tilos különbséget tenni a célországok között. Például a közép-amerikai banánháborúban az Egyesült Államok egy hosszúra nyúlt ügyben követelte ki az Európai Uniótól a Loméi Egyezmény (1975) alapján egyes karibi szigetországok banánkivitelének kedvezményeit más közép-amerikai országoknak (főként a Chiquita Brands – volt United Fruits – nagyüzemi ültetvényeire) is.

A **WTO Mezőgazdasági Megállapodás három pilléren** nyugszik. Mindhárom tekintetében az egyes tagországoknak egyéni vállalásokat kellett kidolgozniuk, és azt 1995-től lépcsőzetesen bevezetniük.

Az **első pillér** a tagországok piacra jutását segíti elő. A liberalizációt bázisidőszakhoz mérten kellett alkalmazni. Az 1986-88 években alkalmazott vámokból és az egyezményben betiltott nem vámjellegű importkorlátozásokból és partnerországok által vállalt önkéntes exportkorlátozásokból származó importvédelem alapján az agrártermékek mindegyikére vámegyenértéket kellett számítani, és ezt a vámegyenértéket egyenletesen csökkenteni az 1995 és 2000 közötti 6 évben, átlagosan 36%-kal úgy, hogy nem lehet egy terméknel sem 15%-nál kisebb csökkentés. A „fejlődő” országoknak csak 24%-os csökkentést kellett végrehajtaniuk 10 év alatt.

Az országok többségében – a tárgyalások tolvajnyelve szerint – „víz van a tarifákban”, ami azt jelenti, hogy a vállalatok szerint engedélyezett vámtarifák sokkal magasabbak, mint amit ténylegesen alkalmaznak (7.2 ábra). Ez azt a lehetőséget adja a WTO érintett tagországainak, hogy a sokat vitatott, egyesek szerint még a GATT szellemének sem megfelelő import lefölözési rendszerhez hasonlóan tudja kiszűrni az importversenyt belső piacáról. Tehát amikor magasak a világpiaci árak, akkor alacsony, amikor alacsonyak, akkor magas vámtarifát tud kivetni versenytársaira. 2004-ben az Egyesült Államok átlagosan csak alig 12%-át használta a vállalásaiban rögzített vámoknak, az EU-15 csak 20%-ot, de még fejlődő országoknál is előfordul ez a helyzet.

7.2. ábra: Vállalásokban rögzített és tényleges vámok, 2004 (%)

Azokban az országokban és azoknál a termékeknél, ahol az 1995 előtti vámterhelésnél magasabb vámokat rögzíthettek vállalásaikban, kedvezményes vámkontingenseket kellett megjelölniük. A kedvezményes kvótáknak (3%-ról indulva) 2000-tól kezdve a hazai fogyasztás öt százalékát kellett kitenniük az érintett termékekből. Meg kellett tartani az addig nyújtott kedvezményeket is; ezt folyó piacra jutásnak nevezték, és mennyiségét öt százalékra kellett kiegészíteni, amelyet minimális piacra jutásnak neveztek. Ha folyó piacra jutás meghaladta az öt százalékot, akkor ezt a mennyiséget kellett fenntartani. A kedvezményes vámokat nem kellett a továbbiakban csökkenteni, bár Kanada ezt megtette.

A kedvezményes importkvóták számát a 7.1 táblázat mutatja országonként. Az 1371 kedvezményes importkvóta termékcsoportonkénti alakulását a 7.2 táblázat mutatja.

7.1 táblázat: **Kedvezményes importkvóták száma országonként**

Ország	Szám, db	Ország	Szám, db	Ország	Szám, db
Ausztrália	2	Marokkó	16	Dél-Afrika	53
Brazília	2	Malájzia	19	USA	54
Indonézia	2	Panama	19	Venezuela	61
Új-Zéland	3	Szlovénia	20	Kolumbia	67
Lettország	4	Japán	20	Dél-Korea	67
Nicaragua	9	Kanada	21	Magyarország	70
Mexikó	11	Guatemala	22	Bulgária	73
Salvador	11	Thaiföld	23	EU-15	87
Izrael	12	Szlovákia	24	Törökország	90
Románia	12	Csehország	24	Lengyelország	109
Tunézia	13	Costa Rica	27	Norvégia	232
Fülöp-szigetek	14	Svájc	28		
Ecuador	14	Barbados	36	Összesen	1371

Forrás: WTO 2002

7.2 táblázat: **Kedvezményes importkvóták száma termékenként**

Termék	Szám, db	Termék	Szám, db
Dohány	13	Tejtermék	181
Rost	18	Gabona	217
Tojás	21	Húsok	247
Italok	35	Zöldség-gyümölcs	355
Cukor	51	Egyéb	53
Kávész, tea, fűszerek	56		
Olajosmag	124	Összesen	1371

Forrás: WTO 2002

A vámtarifákat meg lehetett adni (1) az importár százalékában („ad valorem”), (2) súlyra, darabra kifejezett értékben, és (3) a kettő kombinációjában. Ez a rendelkezés elég nehezen áttekinthető vámrendszert hozott létre, bár a betiltott nem vámjellegű importkorlátozások idején a jelenleginél még kevésbé volt áttekinthető az agrárkereskedelem akadályrendszere.

A nemzetközi elemzésekben az értékben vagy vegyesen kivetett vámokat az aktuális világpiaci árak alapján átszámítják százalékos (ad valorem) vámtarifákra, hogy az egyes országok vámterhelését össze lehessen hasonlítani. Kevesebb elemzés alapszik fordított átszámításon (százalékról dollárban vagy euróban kifejezett értékre), pedig sokkal kevesebb ország adta meg vállalásait százalékos vámtarifákon (köztük Magyarország, Csehország, Szlovákia). Bármelyik eljárást is alkalmazzuk, eléggé pontatlan eredményeket kapunk, mivel a világpiaci árak rendkívül változékonyan alakulnak. Mindenesre, nézzük a „négyesfogat” országainak ad valorem egyenértékben, vagyis százalékos vámterhelésre átszámítva néhány kritikusként tekintett termék esetében (7.3 táblázat)!

A legnagyobb vámterhelést Japán valósítja meg a legtöbb termékre, kivéve a marhahúst. A második helyen az Európai Uniót találjuk, ahol viszont a sertéshúst kevésbé védik, bár az Egyesült Államokban és Kanadában vámmentes a behozatal. Az USA vámterhelése érthető: a növényi termékeket kevésbé védi, mint az állattenyésztést, és ezen belül is az abrakfogyasztó sertést sem védik. Viszont Kanada komparatív előnyeire képest túlságosan védi gabonáját és szarvasmarha ágazatát.

7.3 táblázat: Ad valorem egyenértékek 2000-től, %

Termék	USA	EU-12	Japán	Kanada
Búza	3	92	275	76,5
Vaj	81	148	574	298,7
Marhahús	27	125	38,5	26,5
Sertéshús	0	34	119	0

Forrás: OECD (1995)

A nemzeti vállalatokban 1995-2000 közötti évekre rögzített vámtarifák felső határt jelentenek, és ennél alacsonyabb vámokat is lehet alkalmazni annak ellenére, hogy a mezőgazdasági megállapodás tiltja a változó tarifájú vámok alkalmazását, amilyen a közös agrárpolitika import lefölözése volt.

A mezőgazdasági megállapodás védzáradékában a felek felhatalmazást kapnak meghatározott mértékű pótvámok kivetésére nagymennyiségű importkínálat vagy dömpingár esetén, amelynek ismérvei részletezésre kerültek.

A megállapodás több mint évtizedes gyakorlatában kitűnt a piacra jutás szabályozásában a nehezen áttekinthető vámrendszer problémája, amikor a vámérték százalékára, súlyra, darabra meghatározott terhek, esetleg ezek bizonyos kombinációi rakódnak az áru értékére. A bázisidőszakban magasan tartott vámok a későbbiekben is nagy akadályt jelentenek a versenyben. Problematisztikus a kedvezményes vámok alkalmazása nemcsak azért, mert az egyes országok egészen különféle szinten határozták meg szintjeiket, hanem a kvótaelosztás is sok nehézséget vet fel. Például az Európai Unió a „*first comes first served*” elvet érvényesíti, vagyis azok az importőrök részesülnek előnyben, akik versenytársaiknál előbb tudnak szállítani.

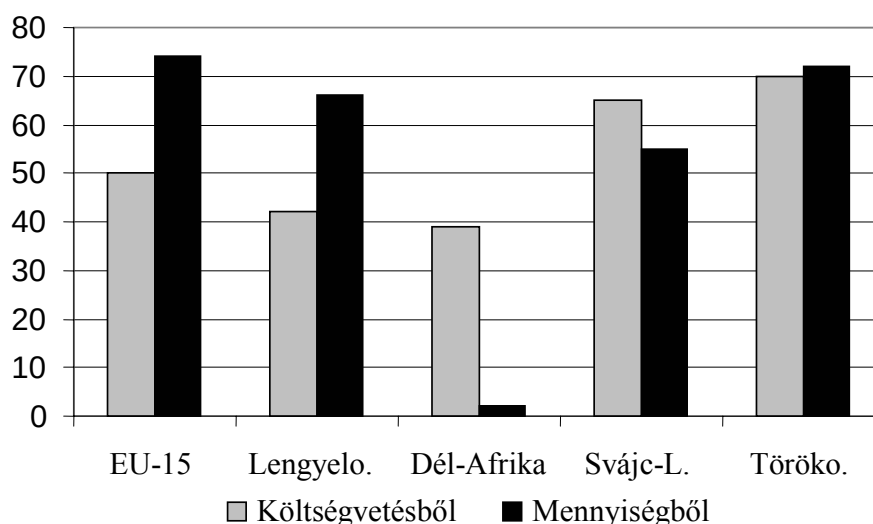
A mezőgazdasági megállapodás második pillére az exporttámogatás csökkentése volt. A tárgyaló felek között volt 25 résztvevő, akik exporttámogatást alkalmaztak. Ők vállalták, hogy a támogatások költségvetési összegét az 1986-1990-es bázis alapján az 1995-2000 közötti időszakban lépcsőzetesen csökkentik végül 36%-kal alacsonyabb szintre, és a támogatott agrártermékek mennyiségét 20%-kal, és a továbbiakban is ezen az alacsonyabb szinten maradnak. A „fejlődő” országokban 10 év alatt kell eljutni ahhoz, hogy a támogatott mennyiség 14%-kal és a támogatás 24%-kal legyen alacsonyabb. Ezeket az országokat a 7.4 táblázat mutatja. A többi tárgyaló fél, akiknek korábban sem volt exporttámogatásuk, azt vállalta, hogy nem vezeti be az exporttámogatás gyakorlatát.

7.4 táblázat: Exporttámogatást alkalmazható országok és termékek száma

Ország	termékszám	Ország	termékszám	Ország	termékszám
Ausztrália	5	Izland	2	Szlovákia	17
Brazília	16	Indonézia	1	Dél Afrika	62
Bulgária	44	Izrael	6	Svájc – L.	5
Kanada	11	Mexikó	5	Törökország	44
Kolumbia	18	Új Zéland	1	USA	13
Ciprus	9	Norvégia	11	Uruguay	3
Csehország	16	Panama	1	Venezuela	
EU-15	20	Lengyelország	17		
Magyarország	16	Románia	13		

Az exporttámogatásoknál is megfigyelhetjük, hogy a vállalatokban rögzített költségvetési támogatásokhoz és támogatható mennyiségekhez képest sokkal kevesebb volt a felhasználás. Ennek a körülménynek nyilvánvalóan nincs olyan káros hatása, mint a vámtarifák esetében, inkább kedvezőbb a hatás, ha nem torzítják exporttámogatásokkal a világpiacot.

A legtöbb exporttámogatást felhasználó Európai Unió keretének csak felét, támogatható exportmennyiségének csak alig több, mint 70%-át használja fel. Az ugyancsak sok exporttámogatást használó Dél-Afrika és Svájc kicsit más a helyzet: míg Dél-Afrika még sokkal kevesebbet használ, Svájc még mindig jócskán elmarad a lehetőségeitől, de az EU-15-nél jobban támogatja külkereskedelmét (7.3 ábra)

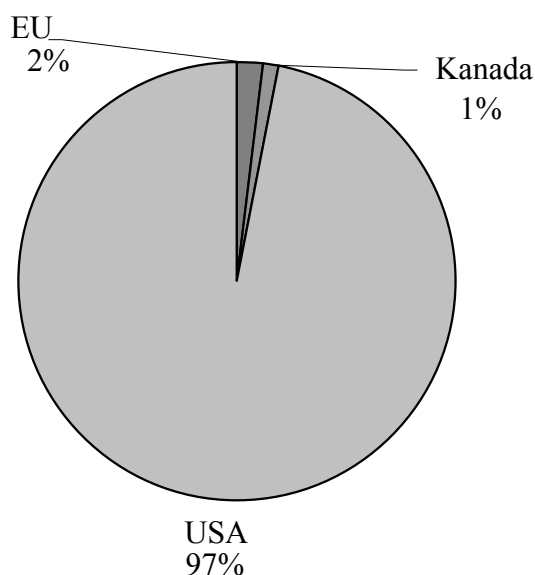
Forrás: WTO 2002

7.3 ábra: Exporttámogatás felhasználása, 2000 (%)

A **második pillér** rendelkezéseinek alkalmazásában a verseny tisztaságát rontotta, hogy vannak olyan agrárpolitikai intézkedések is, amelyek nem estek a megállapodás hatálya alá, de az exporttámogatáshoz hasonló hatást fejtenek ki a nemzetközi piacokon. Ilyen hatást gyakorol egy ország kivitelére az exportgarancia és az export hitel támogatása. Exportgarancia

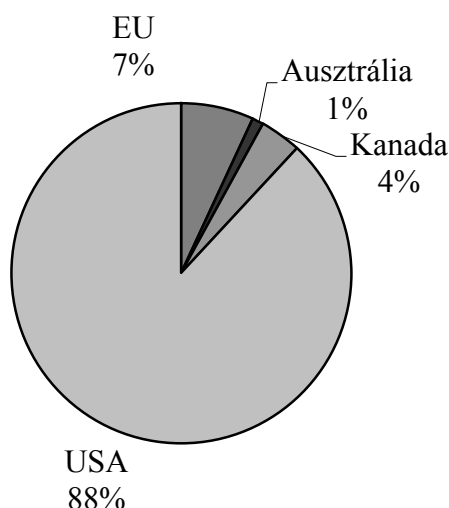
mellett kevésbé megbízható piacokra is lehet szállítani, az exporthitel pedig áthidalja a késedelmes fizetéseket. Ilyen intézkedések az Egyesült Államokban széleskörűen elterjedtek, de az Európai Unió több tagországában is élnek ilyen lehetőségekkel (7.4 táblázat)

Az exporthitelek támogatási elemének megoszlása az Európai Unió részesedését valamivel nagyobbra mutatja, de az Egyesült államok dominanciája még mindig kiemelkedő (7.5 ábra)

Forrás: OECD Credit Arrangement, 1998

7.4 ábra: Egy évnél hosszabb lejáratú exporthitelek

Forrás: OECD Credit Arrangement, 1998

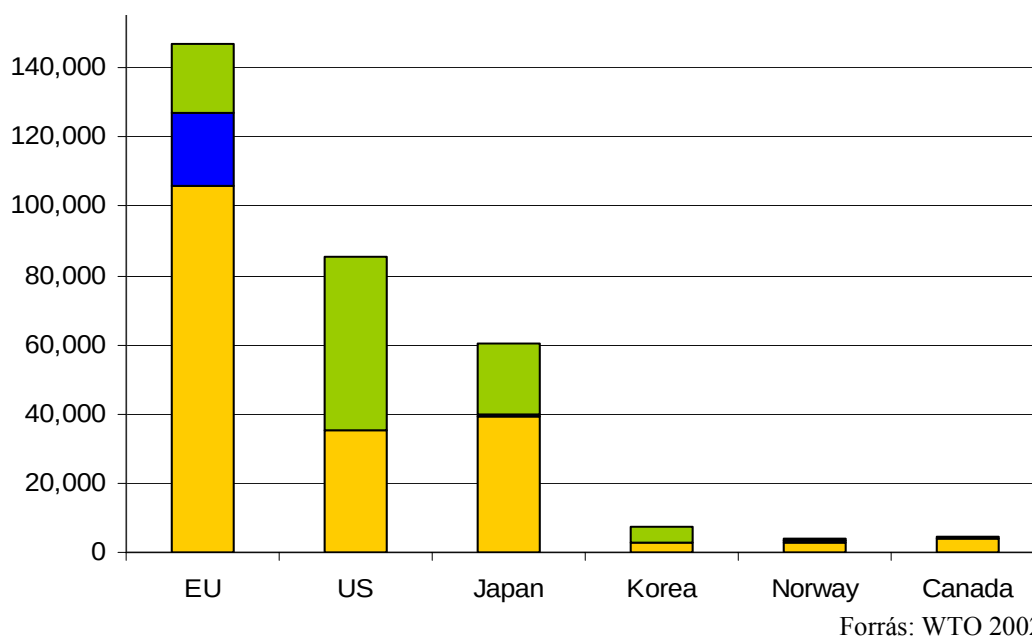
7.5 ábra: Az exporthitelek teljes támogatása elemének megoszlása

Az élelmiszersegély szabad alkalmazása mind a külpiacokat, mind a belföldi piacokat torzíthatja. Így tényleges vagy potenciális versenytársak piacait lehet tönkretenni, ugyanakkor

a segélyező ország termelői számára jelentős támogatást adhat más országok segélyezése élelmiszerekkel. Végül említendő, hogy a mezőgazdasági megállapodás nem foglalkozik a mezőgazdasági termelőknek a nemzeti devizák leértékeléséből származó esetleges hasznával.

A **harmadik pillér** a belső támogatásokat érinti. E támogatásokat három csoportra osztották. Az elsőbe, a sárga dobozba (amber box) tartoznak az ártámogatások, amelyek közvetve vagy közvetlenül a termelői árakra gyakorolnak hatást, és így mesterségesen ösztönzik a kínálatot. Az egyezményben rögzített szabályok szerint kellett figyelembe venni minden egyes termékre a közvetlen és közvetett hatásokat, és összesítve meghatározni a nemzeti valutában kifejezett támogatási értéket (aggregate measurement of support) az 1988-90 évek bázisidőszakára. Az így kiszámított támogatási érték (AMS) tartalmazta például a fogyasztók által fedezett jövedelemtranszfert is, amit a mezőgazdaság kapott a világpiacinál magasabb árakból. A támogatási értéket (AMS) kellett egy összegben csökkenteni¹⁷ lépcsőzetesen 20 százalékkal az 1995-2000 közötti években. A fejlődő országoknak 13,3%-os csökkentést kellett vállalniuk 10 év alatt.

A 7.6 ábra a belső támogatásoknak a megoszlását mutatja néhány országban. A legtöbb belső támogatást az Európai Unió használja fel. Zöld dobozos támogatásai még elmaradnak az Egyesült Államok és Japán mögött. Érdekes megfigyelni, hogy egyes országok mennyire eltérnek a három nagyhoz képest a támogatásokban.

7.6 ábra: Belföldi támogatások megoszlása

A belső támogatások másik két színes dobozát nem kell csökkenteni. A **zöld doboz**ba olyan támogatások tartoznak, mint a kutatás, oktatás, ellenőrzés, infrastrukturális szolgáltatás költségei, a belföldi élelmiszersegélyezés, a biztosítás, a nyugdíjprogram, általában a vidékfejlesztés és a környezetvédelem, a hátrányos körzetek támogatása, és specifikus ágazatpolitikai kivételek stb. A mentesített ágazatpolitikákat, amilyen például a közvetlen

¹⁷ Szemben a piacra jutás és az exporttámogatás szabályozásával, ahol minden egyes termékre külön-külön kellett végrehajtani a minimális csökkentést, a sárga dobozos támogatásokat egy összegben kellett lépcsőzetesen csökkenteni, és később sem emelni a 2000-es szint fölé.

támogatás kínálatkorlátozással, a **kék doboz**ba sorolják, és nem kell csökkenteni. Viszont az egyes termékek támogatásának összesített felső határába a sárga és a kék doboz tartalma együttesen számít.

Kiegészítő rendelkezés szerint a termelés 5%-ának értékét meg nem haladó támogatások megengedettek; a fejlődő országok számára ez a határ 10 százalék. A támogatásoknak ez a fajtája a de minimis kivétel.

Másik kiegészítő rendelkezés az ún. **békeklauzula**, ami kimondta, hogy az EU közös agrárpolitikája nem támadható az alapelvek esetleges megsértése miatt. Ez a rendelkezés – az egyezmény továbbfejlesztésének elhúzódása miatt 2003. dec. 31-án lejárt.

Sok kritika érte a zöld dobozos támogatásokat, amelyek egyike-másika a kínálatot ösztönzi. A kék doboz is széles körökben vitatott. Általános kritika tárgya, hogy a magas bázis magas támogatásokat tesz lehetővé – és ezáltal még nagyobb különbségek alakulhatnak ki az országok között, hiszen a bázis időszakában kevés támogatással rendelkező országok már nem is támogathatják mezőgazdaságukat úgy, ahogy a magas bázis-szinttel rendelkező országok. Így a különbségek megmerevednek. A fejlődő országok emellett speciális problémákkal küzdenek: egyrészt nem tudják esetleges komparatív előnyeiket kihasználni a mezőgazdaságban, másrészt a mezőgazdaság fejlesztéséhez nem tudnak olyan eszközöket felhasználni, amit más országok széleskörűen alkalmaztak.

Mint említettük, a mezőgazdasági megállapodás a liberalizáció továbbfejlesztését, az importverseny akadályainak további lebontásának határidejét is tartalmazta: 1994-ben úgy tervezték, hogy az új megállapodást még az ezredforduló előtt, 1999 végéig elfogadják. Ennek jegyében tárgyaltak tovább, de a miniszteri konferenciák nem hoztak áttörést: Szingapúr 1996. december 9-13., Genf 1998. május 18-20, majd Seattle-ben az 1999. november 30-december 3 közötti kudarcba fulladt konferencia. A következő, dohai miniszteri konferencia 2001. november 9-13 kitűzte a megállapodások további menetét, amelyre azóta komoly hivatkozási alap. Cancún 2003. szeptember 10-14. között az elfogadott tárgyalási módozatokkal adott továbblépési lehetőséget. Közben természetesen minden területen, bizottságokban folynak a tárgyalások, és Hong Kongban a miniszteri konferencia az utolsó pillanatban, kompromisszumokkal fogadta el 2005. december 13-18 között az addigi részleges megállapodásokat. Ez azonban tulajdonképpen csak összefoglalja a tárgyalások jelenlegi állását, megállapítja, hogy mely területeken körvonalazódik egyetértés, és hol, miben vannak nézeteltérések.

A mezőgazdasági megállapodás továbbfejlesztésében a kereskedelmi miniszterek dohai nyilatkozata fenntartja a három pillért, és ezekben további liberalizációt szorgalmaz. Előrevetíti a problémák differenciált kezelését a tagországok egymástól eltérő helyzete következtében. A fejlett országok agrárkereskedelme is eltérő helyzetben vannak, különösen a „fejlődő” országok igényelnek eltérő bánásmódot. A dohai nyilatkozat elismeri a mezőgazdaság multifunkcionális jellegét, piaci és nem piaci szerepét valamint általában a vidékfejlesztés létjogosultságát.

A további tárgyalásokon több ponton újabb megállapodások körvonalazódtak a három pilléren. A belső támogatásokban együtt kezelnék a **sárga dobozt**, a **de minimis** és a kék dobozos támogatásokat. A felek egyet értenek abban, hogy három országcsoportot képezzenek, és az elsőbe az Európai Unó, a másodikba az Egyesült Államok és Japán, a harmadikba pedig a többi fejlett ország kerüljön. Az első csoportban 31-70%, a másodikban 53-75, a harmadikban pedig 70-80%-os legyen az összevont támogatási érték csökkentése. A fejlődő országokat vagy a legalacsonyabb csökkentést végrehajtó csoportba sorolnák, vagy külön csoportot képeznének a számukra.

A de minimis támogatásokat 50-80% között csökkentenék a fejlett országokban, és vagy nem csökkentenék a fejlődőkéit, vagy csak a fejlett országok csökkentési mértékének kétharmadára.

Kék dobozos támogatásokat a termelés 5%-ára csökkentették, és felvetődik további csökkentés is. Kedvezmény jár azon országoknak, ahol ez a támogatások különösen nagy része.

A zölldobozos támogatások kritériumainak pontosítása is napirenden van.

Az exporttámogatás 2013 végéig megszűnik az összes WTO tagországban. Bekapcsolták az exporthitel, exportgarancia és biztosítás kérdéseit is a tárgyalásokba. Több részletben definiálták a szabályokat, megvitatták a támogatható mértékekeket és a megengedhető időtartamokat. Egyetértés alakult ki a 180 nap feletti időtartamú hitel- és garancia támogatások megszüntetését, és elfogadták, hogy alatta csökkenteni kell.

A sokat vitatott élelmiszersegély is a megállapodási tárgyalások napirenjére került. A visszaélések kizárására számos javaslatot terjesztettek elő (piaczavarás, versenytárs legyőzése, belföldi piac tönkretétele, kereskedelem eltorzítása stb.). Fontos alapelv, hogy célzottan, a rászorulókhhoz jusson a segély. Csak elismert nemzetközi szervezet felhívására induljon élelmiszersegély, és csak meghatározott formában (pl. adomány lehet, hitel nem).

Az export versenyképesség témakörében vitatták az állami kereskedelmi szervezetek kérdését és az export korlátozások és adók problematikáját.

A harmadik pillér, a piacra jutás tekintetében elhatározták, hogy az **ad valorem egyenérték** alapján szabályoznak, és négy csoportot hoznak létre, amelyekben különbözőképpen csökkentik a vámokat. Elismerték az érzékeny termékek elvét, de nem nevezték meg az ide tartozó termékeket, és nem határoztak a rájuk vonatkozó csökkentésekről. A fejlődő országokra pedig nem, vagy néhányukra csak korlátozott csökkentés vonatkozna. A részletek kidolgozása 2006. júniusában még folyamatban van.

Tervezik a vámok egyszerűsítését, a kedvezményes vámok csökkentését akár 0 százalékgig is, és szabályoznák a kedvezményes kvótagazdálkodást. Ezen kívül tervezik, hogy a fejlődő országoknak rugalmas, egyéni kedvezményeket adnak a piacra jutásban. Ennek értékelésében figyelembe kell venni, hogy a fejlett országokban nő az élelmiszerbiztonság szerepe, amit elsősorban a már említett Növény és Állategészségügyi megállapodás szabályait követve lehet alkalmazni. A szigorú **védzáradékok enyhítése** is napirenden van.

7.2. Az Európai Unió közös agrárpolitikája

Az **európai mezőgazdaság három nagy térségre osztható. Nyugat Európa** egészét az jellemzi, hogy a lakosság számához képest szűkre szabott a mezőgazdaság potenciálja. Emiatt a földet nagyobb ráfordításokkal művelik, intenzívebb a mezőgazdaság szerkezete. Így magasabb költségek adódnak, drágább a termelés, de a magas életszínvonal miatt ezt a fogyasztók is hajlandók megfizetni. Ennek ellenére a nyugat-európai országok többsége hagyományosan nettó élelmiszer-importőr.

Kelet-Európa – a volt Szovjetunió – térsége viszont a lakosság számához képest óriási mezőgazdasági potenciállal rendelkezik. A kommunista évtizedek katasztrofális agrárpolitikája miatt veszítette el mezőgazdasága komparatív előnyeit. Helyzete viszont sok tekintetben hasonló volna az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália mezőgazdaságához, ahol a demográfiai szorítás híján kevésbé intenzív a termelés, a termékek költségei viszonylag alacsonyak, s így hagyományosan nettó élelmiszer-exportőrök.

A harmadik térség, **Európa középső része** közbülső helyzetben van: a mezőgazdaságra nem nehezedik túl nagy demográfiai nyomás, így egyes területeken és termékekben kedvező eredményeket lehet elérni.

A nagy régiókon belül természetesen olykor jelentős különbségek is mutatkoznak, de e három térség eltérő potenciális agrárpiaci különbségei az európai agrárintegráció jövőjének szempontjából meghatározó jelentőségűek. Az európai agrárkereskedelem jelenlegi szerkezete jól kifejezi az integráció mai hiányosságait: drágán termelő térség – Nyugat-Európa – lát el jelentős mennyiségben élelmiszerrel potenciálisan olcsón termelő térséget, Kelet-Európát, miközben e piacról Közép Európa könnyen kiszorul.

Ennek a helyzetnek a kialakulásában elsősorban politikai fejlemények játszottak szerepet: Európa ketté osztottsága, a hidegháború, és mindenek előtt agrárpolitikai hibák, amelyek Kelet-Európában élelmiszerhiányhoz, Nyugat-Európában pedig élelmiszer-túlermeléshez vezettek.

7.2.1. Európai integrációs erőfeszítések

Az európai integráció több évszázados álmát a második világháború végén szorosabb közelségbe hozták a nyugat-európai politikusok. Az első konkrét lépés a **Benelux** országok **vámunió**jának létrehozása 1944. szeptemberében. A következő fontos lépés az Európa Tanács létrehozása 1947-ben. Ami a mezőgazdaságot illeti, ez a szervezet különbizottságot hozott létre a mezőgazdaság integrációjáról, amit több ország ellenzett, mások el sem tudták képzelni az európai integrációt nélkülül. A mezőgazdaság integrálását ellenző országok – a két világháború közötti évek bizonyos tapasztalatai alapján – attól tartottak, hogy túlságosan magas mezőgazdasági árak alakulnak ki, ami a az ötvenes évek gazdasági fellendülése előtt szociális feszültségeket kelthetett volna.

Mindenesetre a Benelux országok a külügyminiszterek messinai értekezletén 1955. januárjában a teljes integrációra tettek javaslatot, a mezőgazdaságot is beleértve.

A tárgyalásokat folytatták, de a mezőgazdaság szabad utat csak 1955. júniusában kapott, amikor Nagy-Britannia kivonult a tárgyalásokról. A továbbiakban az Európai Gazdasági Közösség hat alapító tagországa, Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Belgium és Luxemburg folytatták a tárgyalásokat a **Római Szerződés** aláírásáról, amelyre **1957.** márciusában került sor, és lépett hatályba a közösség megalakulásával, 1958. január 1-én..

7.2.2. A közös agrárpolitika körvonalai a Római Szerződésben

A **közös agrárpolitika körvonalai már a Római szerződésben jogerőre emelkedtek**, és az eredeti szerződés 2. részének II. címe tartalmazza, a 38-48. számú cikkeiben¹⁸ tartalmazza a határozott rendelkezéseket a mezőgazdaságról, a közös agrárpolitika létrehozásáról. Megfogalmazta a máig is követett célokat, jellemezte a tagországok mezőgazdaságának feltételeit, felvázolta a mezőgazdaság akkori társadalmi szerkezetét, bemutatta a regionális különbségeket, és hangsúlyozta a ma már triviálisnak tartott körülményt, hogy a mezőgazdaság a gazdaság egészének szerves része, és a fokozatosság követelményét állította az ágazat beintegrálásában.

Megfogalmazta annak szükségszerűségét, hogy a mezőgazdasági piacok közös szervezését valósítsa meg a Közösség. Ehhez a nemzeti piaci rendtartások összehangolása kötelező, és így a hat tagállam ami csak 1973-bővül 9-re megvalósítja az „Európai piaci rendtartás”-t. Az integrált piacon természetesen – a Római Szerződés más szakaszain részletezett – közös versenyszabályok érvényesülnek. Egyúttal azonban itt rendelkezik mindmáig hatályosan arról, hogy „a versenyszabályok alárendelődnek a célkitűzéseknek”.

¹⁸ Az Amszterdami Szerződés a Római Szerződést az „Európai Közösséget Létrehozó Szerződés címmel látta el, és a bővítések, aktualizálások után a mezőgazdaságról szóló rendelkezések a hatályos szövegben ma a 3. rész II. címének, 32-38. cikkeiben található (Amszterdami Szerződés, 1997. október).

Rendelkezik az orientációs és garanciaalap vagy alapok létrehozásáról is. A szerződés mellékletében sorolja fel a közös agrárpolitika hatókörébe tartozó termékek listáját.

Nézzük egy kicsit részletesebben, hogy melyek azok a **célok**, amelyekhez képest még a versenyszabályoknak is alá kell rendelődniük. Az öt rövid célkitűzés a 33. (eredetileg 39.) cikk 1. bekezdésében található.

1. Az első célkitűzés kimondja, hogy a **mezőgazdasági hatékonyságát növelni kell** a technikai fejlődés elősegítésével és a mezőgazdasági termelés racionális fejlesztésével és a termelési tényezők, különösen a munkaerő optimális felhasználásával.
2. Ezáltal **méltányos életszínvonalat** kell biztosítani a „**mezőgazdasági közösségnek**”, különösen a mezőgazdasággal foglalkozó személyek egyéni kereseteinek növelése útján.
3. A **piacokat stabilizálni kell**.
4. Biztosítani kell a „**kínálatok hozzáférhetőségét**”.
5. A „kínálatok”-nak **méltányos árakon** kell eljutniuk a fogyasztókhoz.

Érdekes áttekinteni, hogy a világgazdasági környezetben milyen adottságokkal rendelkezik Nyugat-Európa mezőgazdasága. Az általános adottságokat meghatározza, hogy a lakosság nagyságához képest alacsony a mezőgazdasági potenciál. Emiatt a termelők jelentős termelési intenzitással dolgoznak, ennek eredményeként magas a területi termékenység. Ez magas hozamokat, az állattenyésztés nagy súlyát jelenti. Természetesen magasak a termelési költségek, és mint láttuk, az importverseny hagyományos korlátozása miatt magas árak alakultak ki a piacon. Így a nyugat-európai országokra jellemző a nettó élelmiszer-behozatali pozíció.

Külön megvizsgálva a nyugat-európai adottságokat a II. világháború után, azt látjuk, hogy túl sokan dolgoztak a mezőgazdaságban. Például **az 1950-es években még minden harmadik francia és minden negyedik német a mezőgazdaságból élt**. A mezőgazdasági jövedelmek alacsonyak voltak. Ugyanakkor az **élelmiszerhiány** előfordulásának történelmi tapasztalata szerte Nyugat-Európában a második világháború végén és az azt követő időszakban még erőteljesebb megerősítést nyert a társadalmi emlékezetben. A mezőgazdaságból élőknek **a nagy áringadozások** hoztak nagy megpróbáltatásokat a XX. század első felében.

Ezek a körülmények alaposan megalapozták, hogy a majdani közös agrárpolitikának kezelni kell ezeket a problémákat, és a széles közvélemény is támogatta a problematikus helyzet megoldását ígérő politikát, és bizalommal fogadta a Római Szerződést, és a benne megfogalmazott célokat.

Ezek a célok azonban még nem rögzítették a közös agrárpolitika később kialakuló modelljét, ami szükségszerűen vezetett a pazarláshoz, a túltermeléshez, és jóval később a gazdálkodók viszonylag magas jövedelméhez.

A későbbi fejlemények ismeretében ma már könnyen gyűjthetjük össze a kritikus problémákat, kérdéseket. **Három kérdést** tehetünk ma fel, amire az akkori agrárpolitikásoknak kellett válaszolni, illetve döntéseikből világosan kitűnik a válasz. Több esetben egyik válasz erősítette a másik kérdésre adandó válasz meghozatalát.

Az **első kérdés**, aminek megoldása a mezőgazdaságból élők számára fontos volt, hogy **milyen árszinten** valósítsák meg a közös agrárpolitika harmadik célkitűzését, a piacok stabilizálását. Visszatekintve a 6. fejezet 6.4 ábrájára, ami a problémát megvilágítja, az évek közötti áringadozás megfékezésének minimális szintje átlagos árakon, és azok felett is

biztosítható. Láttuk a fejlődés előrehaladásával leértékelődő mezőgazdaságot (6.3 ábra), ami arra készítheti a politikusokat, hogy átlag feletti árakon stabilizáljanak.

A **második kérdés**, amit felvethetünk, annak eldöntése volt, hogy a biztonságos élelmiszerellátást (lásd negyedik célkitűzés: a „kínálatok hozzáférhetőségének” biztosítása) **hazai kínálatból, vagy biztonságos élelmiszer-importból** fedezzék-e. Mindkét megoldásra volt már európai tapasztalat. Az élelmiszerimport Nagy-Britanniában – ahol a Nyugat-Európai általános helyzethez hasonlóan hatalmas népesség volt a mezőgazdaság viszonylag szűk potenciáljához képest – a kontinentális élelmiszerárakhoz képest nagyon olcsó élelmiszerkínálatot biztosított. Igaz, a mezőgazdaság külterjessé vált már a XIX. század első felében, amikor a gyarmatokról, domíniumokból nagy mennyiségű mezőgazdasági termékeket vittek be.

A kérdés eldöntésében szerepet játszhatott az import-útvonalak biztonságának kérdése is, ami a második világháborúban megrendült. A válaszkeresésben viszont döntő lehetett az első két kérdésre adandó válasz – mára már helytelennek ítéltető – egymást erősítő megválasztásának indoklása. Ha ugyanis a második kérdésben a hazai termelés felfuttatását választjuk az olcsó importtal szemben – amit magas árszint kialakításával érhetünk el a vám- és nem-vámjellegű importkorlátozás útján – akkor ezzel az első kérdésre is választ adtunk, hiszen a magas árszint egyben átlag felett nyújtja a piaci biztonságot.

A **harmadik kérdés** úgy fogalmazható meg, hogy a farmerek méltányosnak tekinthető jövedelmét **árakon keresztül, vagy közvetlen támogatásokkal** biztosítsuk-e. A mezőgazdaság egyéni jellege ugyanis a magasabb árakból származó többletet a farmerek jövedelmévé teszi. Ha gazdasági társaságok dominálnák a mezőgazdaságot, akkor ez az összefüggés nem állhatna fenn, hiszen a versenyképes vállalatoknak a piaci árakat kellene biztosítaniuk a munkabérekben, és a többlet a vállalat tulajdonosait illetné meg. Közgazdasági szempontból irreális lenne magasabb béreket fizetni, és egy ilyen magatartás a vállalat versenyképességét rontaná.

A harmadik kérdés a második célkitűzés alapján tehető fel, ami úgy kezdődik, hogy „ezáltal” vagyis az első célkitűzéshez, a mezőgazdasági hatékonyság növeléséhez köti a méltányos életszínvonal biztosítását. Megfigyelhető, hogy az „ezáltal” kötőszó hiányzik a közös agrárpolitika célkitűzéseit idéző korai és mai dokumentumokból is, pedig a hivatalos dokumentumok minden lehetséges területen idézték a célkitűzéseket¹⁹, például az egyes ágazatok, gabona, cukor, tej stb. részletes leírását tartalmazó, Európai Bizottság által kiadott tájékoztatókban.

Ráadásul a második célkitűzés azt is tartalmazza, hogy a mezőgazdasági közösségnek, különösen a mezőgazdasággal foglalkozó személyek **„egyéni kereseteinek növelése” útján** kell ezt a célt követni. Ebből viszont inkább az amerikai modell közvetlen támogatásaira asszociálhatunk a szövegből.

Az ötödik célkitűzés megerősíthette volna ezt a célválasztást, hiszen az kimondja, hogy a „kínálatok” méltányos árakon jussanak a fogyasztókhoz. Ez pedig, mint láttuk az amerikai modellben, a közvetlen támogatások esetén elérhető. Miután az árakon keresztüli megoldást választották – és így a fogyasztókat is be tudták vonni az európai modell finanszírozásába – a fogyasztói árak a hivatalos kiadványokban azért méltányosak, mert a háztartási kiadásokban az élelmiszerek csekély – ma az EU-15 országaiban 15% alatti – hányadot képviselnek. Bizonyos időszakokban, amikor a növekedés dinamikája megengedte

¹⁹ A magyar hivatalos fordítás megkerüli a problémát azzal, hogy „egy főre eső jövedelem” növeléséről „ily módon” beszél, ahol nyoma sincs a szövegkörnyezetben annak, hogy milyen módon kellene ezt biztosítani.

az érvelést, hozzátették, hogy az élelmiszerek áremelkedése nem haladta meg, vagy nem érte el más fogyasztási cikkek drágulását.

7.2.3. A közös agrárpolitika kibontakozása az Európai Gazdasági Közösségben

Mint, látjuk, a Római Szerződés még nem állította a Közösséget a túltermelés pályájára; még nyitott maradt a közös agrárpolitika kialakításának néhány döntő részlete. Alapvetően két nézet alakult ki, amelyek inkább egymást kiegészítve, mint sem konfrontálódva fogalmazódtak meg. Franciaország egyértelműen a piactámogatás primátusa mellett foglalt állást, és Olaszország is csatlakozott ehhez a nézethez. Az első mezőgazdaság biztos (1958-1972), a holland Sicco Mansholt viszont – Hollandiát és részben Németországot tudva maga mögött – a struktúrapolitikát tartotta volna alapvetőnek a közös agrárpolitika kialakításában.

A közös agrárpolitika tartalmának konkrétabb megjelenítésében a **Stresai konferencia** (1958. júl. 3 – 12) játszott fontos szerepet, ahol a hat tagállam mezőgazdasági miniszterei mellett számos szakértő, tudományos és szakmai szervezet és intézmény képviselői vitatták meg a megoldandó feladatokat. A felszólalók körében teljes egyetértés mutatkozott abban, hogy a központi cél a termelékenység növelése. Ehhez racionális erőforrás-elosztásra van szükség, és csökkenteni kell a költségeket. Sokan hangsúlyozták reményüket, hogy a nagyobb hatékonyság lehetővé tesz olyan árpolitikát, ami nem ösztönöz túltermelésre. Számos felszólaló a piac-politika mellett érvelt úgy, hogy azt struktúrafejlesztő intézkedések kísérjék. Sokan szorgalmazták a családi gazdaságok versenyképességének javítását. Ma már talán furcsának hat, hogy sokan foglalkoztak azzal a követelménnyel, hogy a mezőgazdaság a makro-gazdaság integráns része legyen – ennek bizonyítását elméleti és gyakorlati oldalról egyaránt sokan bizonyították, és érveltek amellett, hogy a mezőgazdaságot sújtó diszparitások szűnjenek meg. A résztvevők teljes egyetértése kísérte Mansholt szavait arról, hogy a piacpolitika és a struktúrafejlesztés egyaránt alapvetően fontos a célok eléréséhez.

Valójában a struktúrafejlesztés majd csak 1972-ben, a „**Mansholt-terv**” romjain épül majd be a közös agrárpolitika gyakorlatába, jöllehet az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap már az Európai Bizottság első átfogó javaslatában is (végleges változatát a Bizottság 1960. június 30-án alakította ki), az orientációs rész rendeltetése a mezőgazdasági modernizáció, a termelés diverzifikálása, a mezőgazdasági termékek feldolgozásának elősegítése és a kereskedelmi csatornák újjászervezése volt. Ez a dokumentum már egyértelműen tartalmazza a piacpolitika később a közvélemény által is megismert elemeit, köztük az import lefölözést és az exporttámogatást. Ugyanakkor elismeri, hogy a közösségi preferencia elve, vagyis a közösség tagországaiban előállított termékek előnyben részesítése harmadik országok olcsóbb termékeivel szemben, ellentétes a GATT szellemével.

Még hosszú idő telt el addig, amíg a döntéshozó szerv, az agrárminiszterek tanácsa elfogadta a bizottság javaslatát az első maratoni, 140 óráig tartó ülésén. Létrehozta a javasolt hat közös agrárpiaci szervezetet: gabona, sertés, tojás, baromfi, zöldség-gyümölcs, bor; ezek eltérő védelmet biztosítottak a termelőknek. További termékek (tej, vágómarha és cukor) közös piaci szervezeteinek elindítására ütemtervet állított fel. Rendelkezett a mezőgazdasági termékek versenyszabályainak bevezetéséről, és a Közösségen belüli agrárkereskedelem támogatásáról határozott. A Tanács a Bizottság javaslata alapján egy Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapot hozott létre.

Sok idő telt azonban még el az első közös piacsabályozási modell tényleges bevezetéséhez. A legnagyobb viták a közös árszínvonal nagyságának megállapítása körül folytak. Franciaország érdekei azt diktálták, hogy az egységes gabonapiac alacsony árakon valósuljon meg, mert komparatív előnyökkel rendelkezett más országok, mindenekelőtt Németország farmereivel szemben; ezért az alacsony árak a francia gazdáknak kedveztek. Végül a Tanács a közös gabonapiaci szervezetet 1967. július 1-én indította útjára. kissé magasabb árakon, de még mindig a francia érdekeknek megfelelő alacsony szinten. A többi ágazatban még később indult el a közös termékpiac integrált rendszere.

A **közös agrárpolitika alapelvei** formálisan is visszaköszönnek az Európai Bizottság javaslataiból. Az alapelvek nem voltak jogi dokumentumban rögzítve, de a francia tárgyalási delegáció előterjesztésére a közös agrárpolitikáról folytatott tárgyalásokon az 1950-es évektől kezdve mindvégig alapul vették. **Három alapelv** szerint tárgyaltak.

- Az **első alapelv** az **egységes piac**. Ne legyenek akadályok a tagállamok közötti forgalomban, és az áruk, a tőke és a személyek szabad áramlása valósuljon meg. Összehangolt legyenek a növény- és állategészségügyek. Legyenek közös versenyszabályok, legyen egységes az árképzés és közös agrárpolitika valósuljon meg.
- A **második alapelv** a közösségi preferencia. Ez a belső piac védelmét jelenti „harmadik országok alacsony áron forgalmazott nagymennyiségű termékeitől”. Mint láttuk, a Bizottság is elismerte ennek az elvnek a GATT szellemével való konfliktusát.
- A **harmadik alapelv** a pénzügyi szolidaritás. Ez azt jelenti, hogy a közös költségvetésből származó támogatások nem függhetnek az adott tagország közös költségvetéséhez való hozzájárulásától.

Amint kiépültek a közös termékpiacok a Közösségben, a körülmények változása folytán számos változtatást kellett bevezetni, amit minden esetben reformnak neveztek. A változtatásokra elkészített bizottsági javaslatok általában sok időt vettek igénybe, és a Tanács legtöbbször enyhítette a bevezetés – már a végleges javaslatban sem túl szigorú – feltételeit.

7.2.4. A közös agrárpolitika szakaszai

A közös agrárpolitika négy nagyobb szakaszra osztható. Ezek a következők:

- **1958-1962 a közös agrárpolitika kialakulása**
- **1962-1982 önellátás, túltermelés megjelenése**
- **1982-1992 kínálatkorlátozás**
- **1992- reformok korszaka**

Az első szakasz a közös agrárpolitika kialakulása, ami az **1958-1962** közötti évekre tehető. A közös termékpiacok ugyan később jelentek meg, de 1962-re már kialakult a közös agrárpolitika mai képe, amelynek a különféle változtatások, egyszerűsítések és reformok ellenére jól felismerhető.

A következő szakasz, amelyben létrejön a közös piac és közös agrárpolitika a már kialakult rendszer szerint, az önellátás kialakulásával. a túltermelés megjelenésével jellemezhetjük, és az **1962-1982** közötti évekre volt jellemző. Ezekben az években a világpiaci árakhoz képest igen magas árszint alakult ki, és az ekkor csatlakozó új tagországok, Nagy-Britannia, Dánia és mindenekelőtt Írország farmerei (1972-től) nagy haszonélvezői lettek a közös agrárpolitikának.

A közös agrárpolitika következő szakaszára a kínálatkorlátozás megjelenése volt jellemző **1982-1992** közötti években. Ezek az intézkedések már jelentősen korlátozták a korábbi kedvezményeket, és az új tagországok, Görögország (már 1980-tól), majd Portugália és Spanyolország (1986-tól) már jóval kevesebb támogatást kapott, sőt az utóbbi csak tízéves átmeneti időszak után érthette el a többi tagország kedvezményeit.

A következő szakaszt **1992-től** nevezhetjük a közös agrárpolitika reform időszakának. Az ekkori reformokat a mai szakirodalom is reformintézkedésként kezeli. Így a **MacSherry reformot**, amit 1992-ben határoztak el, és 1993-1996 között három lépésben vezettek be, és a termelésen keresztül adott támogatások egy részét közvetlen támogatásokra cserélték. A túlermelést kívánták korlátozni a magas árak csökkentésével, ugyanakkor kompenzálták a farmereket a kieső árbevételekért a közvetlen kifizetésekkel, amit ekkor kompenzációs támogatásként kommunikáltak.

A kínálatkorlátozás azonban nem merült ki az intézményes árak csökkentésével, hanem még kötelező területpihentetést is előírtak a kompenzációs támogatások feltételeként. Ennek mértékét azóta is minden évben rögzítik a piaci helyzet mérlegelése alapján.

Az **AGENDA 2000 reformcsomagot** 1999-ben fogadták el, és bevezetésére a 2000-2006 közötti években került sor, és megnövelte a közvetlen támogatások súlyát a terméktámogatásokkal szemben. Egyúttal a strukturális és vidékfejlesztési, agrárkörnyezeti támogatások szerepe is megnőtt, amit az ekkor csatlakozó országok, Ausztria, Svédország és Finnország (1995) jól ki is használtak. Még véget sem ért az AGENDA 2000 időszaka, amikor a WTO Mezőgazdasági Megállapodás békeklauszúljára lejárt (2003 vége), ami arra készítette az Európai Bizottságot, hogy újabb reformintézkedéseket javasoljon, hogy 2005-től lépjenek életbe. Lényegük a támogatások elválasztása volt a termeléstől, hogy a sárga- és kék dobozbeli támogatások lecsökkenjenek. Ebben az időszakban csatlakozott nyolc közép- és kelet-európai, valamint két mediterrán szigetország (2004), amelyeknek már 10 évet kell várniuk ahhoz, hogy a támogatásokban elérjék az EU-15 szintjét, miközben ez utóbbi csökken. Eközben az egységes piac teljes jogú szereplői lettek, amely minden kötelezettség (korlátok lebontása a többi tagország termékeivel szemben) és kedvezmény (intervenciós felvásárlás és terméktámogatások még megmaradt feltételeit) élvezték.

A továbbiakban a közös agrárpolitikát ért nagyobb kihívásokkal foglalkozunk. Továbbfejlődését nagy mértékben meghatározta, hogy milyen válaszok születtek ezekre a kihívásokra. A következő **kihívásokkal** – időrendi sorrendben – foglalkozunk:

- **A valutastabilitás összeomlása**
- **A területi különbségek növekedése**
- **A belső piac akadályai**
- **A magas árak további növekedése**
- **Az agárkereskedelem liberalizálása**
- **A közép- és kelet-európai országok csatlakozása**

7.2.4.1 A közös agrárpolitika kihívása a valutastabilitás összeomlásával

Ebben az időszakban két nagyobb kihívásra kellett reagálnia a közös agrárpolitikának. 1969-ig az árfolyamok stabilak voltak, és a közös intézményes árakat elszámolási egységen (ECU) hirdették meg, majd az egyes tagországok nemzeti valutájukra átszámítva alkalmazták ezeket. Különösen az első olajárrobbanás vezetett problémákhoz a közös agrárpolitika alkalmazásában. A tagországok közül Franciaország, Olaszország és Belgium folyamatosan leértékelték valutájukat, míg Németország és Hollandia felértékeléseket

hajtottak végre. Ezáltal az ECU-ban meghatározott intézményes árak a francia, olasz és belga farmereknek egyre nagyobb árbevételeket hozott, még a német és holland gazdáknak egyre kevesebbel kellett volna beérniük. Ezért gyors döntést kellett hozni, hogy fenntartható legyen a nagy erőfeszítésekkel kialakított közös agrárpolitika. A leértékelő országok kénytelenek voltak elfogadni az ún. „Agromonetáris” rendszert, amelynek két fő eleme volt. Egyrészt zöld árfolyamokat rendszeresítettek a tagországok elszámolásában, amely +15-20%-ig emelte fel a kereskedelmi árfolyaokat a mezőgazdasági termékekre. Másrészt bevezette az ún. pénzügyi kompenzációs összegek alkalmazását, amit a felértékelő és leértékelő államok közötti forgalom kompenzálására alkalmaztak 1993-ig. Közben bevezették 1979-ben az Európai Monetáris Rendszert (EMS), melynek keretében az ehhez csatlakozó tagállamoknak meghatározott szűk intervallumon belül kellett tartaniuk valutáik árfolyammozgását.

A közös valuta előkészületei 1992-ben kezdődtek a Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) megalapításával. A csatlakozó tagországok 1993-ig teljesítették az Egységes Európai Törvény végrehajtását a monetáris területeken, és a közös valuta bevezetésének ún. konvergencia kritériumait 1994-96 között kellett volna teljesíteni, de a határidőt több tagország csatlakozása érdekében 1998-ig. Végül az euro bevezetésének utolsó lépéseire fokozatosan 1999-2002²⁰ között került sor.

7.2.4.2. A közös agrárpolitika kihívása a területi különbségek növekedése

A másik nagy kihívás a közös agrárpolitikát amiatt érte, hogy a kibővülő közösség egyre nagyobb strukturális különbséget mutatott. A különbségek nemcsak a földrajzi kiterjedéssel bővültek, hanem amiatt is, hogy az energia ártértékelődése számos iparág helyzetét megrendítette, és korábban élenjáró körzetekben visszaesett a jövedelem.

A struktúrafejlesztés ez idáig – a Római Szerződéshez képest – elhanyagolt területét a mezőgazdasági biztos, Sicco Masholt fejlesztési tervének vitára bocsátása még ezt megelőzően, 1968 decemberében napirendre tűzte Mezőgazdasági Program 1980 címen, ami **Mansholt-terv** címen vált közismertté. A hatékonynak tekintett amerikai mezőgazdaságot tartotta Mansholt példaképnek, és a nyugat-európai mezőgazdaság hátrányait irányozta elő csökkenteni az 1980-ig terjedő időszakban. Így 5 millió hektár rosszminőségű terület művelését akarta megszüntetni, és a tehénlétszámot is vissza akarta szorítani a tejhozam megnövelése érdekében. Ötmillió alacsony hatékonyságú farmert kívánt ösztönözni arra, hogy hagyják abba a gazdálkodást, adják át gazdaságukat más, hatékonyabban gazdálkodóknak, és vegyenek részt átképző tanfolyamokon, képezzék át magukat más munkaterületre, vagy menjenek nyugdíjba. A megmaradó gazdaságokban pedig a modernizáció felgyorsítását irányozta elő. Ily módon tervezte megnövelni a mezőgazdasági üzemek méretgazdaságát, és üzletmenetének megjavítását. Utalt arra, hogy a közös agrárpolitika nagy kiadásai ellenére nem igazán nőtt a mezőgazdaságból élők jövedelme, és felhívta a tagországokat, hogy szüntessék be a nem nyereséges farmok támogatását.

A Mansholt-terv nem került elutasításra, de a Tanács nem hozta meg a végrehajtáshoz szükséges intézkedéseket. De 1972-ben három irányelvet fogadott el, melyeket a tagországok, ha kívánták, bevezethettek. Önfinszírozás mellett támogatást vehettek igénybe a közös költségvetésből úgy, hogy pályázatokat hirdettek a farmok modernizációjára (159/72), korai nyugdíj igénybevitelére és fiatal farmerok kiegészítő támogatására (160/72), valamint átképzési és továbbképzési tanfolyamok megszervezésére (161/72). A farmok modernizációjára olyan gazdasággal lehetett jelentkezni, amely vagy már elérte, vagy üzleti

²⁰ Az euro-övezetből kimaradt az Egyesült Királyság, Svédország és Dánia.

tervében bizonyíthatóan előirányozta a kétkeresős, nem mezőgazdaságban működő családi vállalkozás jövedelemszintjét.

Ez a követelmény abban az időben azért volt szigorú korlát, mert általános volt, hogy a mezőgazdasági jövedelmek szignifikánsan alacsonyabbak voltak más ágazatokénál, vagyis a mezőgazdaság jövedelem diszparitással működött. Később, 1982-ben ezt az irányelvet rendelet váltja fel, ami megszünteti a szigorú jövedelemkorlátot, és kizárja a nagyobb méretű gazdaságokat.

A másik két irányelv a tulajdonosváltást segíti elő, amikor az 55 éves kort betöltött farmereknek legfeljebb 10 évig folyósítható járadékot biztosít, amennyiben eladják gazdaságukat (akár családon belül is), és maguk nem vesznek részt a munkában. A fiatal gazdálkodók támogatása lehetőséget biztosít arra, hogy képzettebb, újdonságokra nyitottabb farmerek lépjenek be a felelős gazdálkodásba. A harmadik irányelv pedig olyan tanfolyamok indítását támogatta, amelyek az új ismereteket terjesztik el, és ugyanakkor a mezőgazdaságból kilépő farmereket részesíti az új munkaterület szakmai ismereteiben.

A strukturális kihívást növelték az akkor régi és új tagországok erőteljes jövedelemkülönbségei, és a jövedelmező farmok eltérő elterjedtsége. Így a Benelux államokban elterjedtek voltak a jövedelmező gazdaságok (30% felett), míg Németországban, Olaszországban, Írországban és Görögországban 10% alatt volt az arányuk. Franciaországban, az Egyesült Királyságban, Dániában, Spanyolországban és Portugáliában közepes helyzet mutatkozott.

1975-től a tagállamok – előzetesen kijelölt – kedvezőtlen adottságú gazdaságaikat kiegészítő támogatásban részesíthették. Ugyanebben az évben hozták létre az Európai Regionális Fejlesztési Alapot, amiből a kedvezőtlen adottságú térségek különböző tevékenységeit, köztük mezőgazdaságát lehet támogatni. 1977-ben vezették be a mezőgazdasági termékek értékesítésének és feldolgozásának támogatását, az üzemek piaci helyzetének megerősítésére. 1993-ban a MacSherry reform intézkedései keretében egységes struktúrapolitikát vezettek be öt célterületre. 2000-ben pedig az AGENDA 2000 átfogó vidékfejlesztési programot hirdetett 3 célterületen.

7.2.4.3. A közös agrárpolitika kihívása a belső piac akadályai

Ebben az időszakban kihívást jelentett a közös agrárpolitikára a belső piac akadályainak megnyilvánulása és a túltermelés krónikus problémái és a költségvetés túlságosan megnövekvő terhei.

Ekkor vetődtek fel olyan fejlemények, amelyek a belső piac akadályait mutatták. Ha időrendi sorrendben haladunk, akkor azt látjuk, hogy ezekre az akadályokra először nem az Európai Bizottság, hanem az Európai Bíróság (European Court of Justice) mutatott rá ítéleteiben. 1979-ben a dijoni fekete-ribizli likőr ügyben hoztak határozatot. Ennek az volt a lényege, hogy a 12%-os alkoholtartamú dijoni fekete-ribizli likőr rendkívüli népszerűsége miatt Németországban, koktélok alkotórészeként, ahol viszont törvény határozta meg a rövid italok minimális alkoholtartalmát. Ennek alkalmazásával kívánták a terméket kiszorítani a német piacokról, ami ellen a franciák az Európai Bírósághoz fordultak. A bíróságon a németek nem tudták bizonyítani, hogy az alacsony alkoholtartalom káros lenne az egészségre, így a törvényt vissza kellett vonni.

Hasonlóképpen zárult 1987-ben a német sörtörvény ügy. Több évszázados német törvény határozta meg, hogy a sörnek nevezett ital csak négy alkotóelemet tartalmazhat. Ez ellen sörgyártók tiltakoztak, akik előszeretettel kevernek különféle aromákat és ízfokozó adalékanyagokat annak érdekében, hogy minél több fogyasztót tudjanak termékeiknek

megnyerni. Miután most sem sikerült bizonyítani, hogy ezek a termékek károsak lennének az emberek egészségére, hatálytalanítani kellett a törvényi korlátozást.

Még egy ügy érdemel említést, ami végül bíróságon kívüli megegyezéssel zárult 1989-ben. Dániában az egészségvédők nyomására megtiltották a szénsavas üdítőitalok műanyagtartályokban való tárolását és szállítását, abból a megfontolásból, hogy a szénsav kioldhat bizonyos káros anyagokat a műanyagból. Ez hátrányosan érintette a dán piacra szállító üdítő italgyártókat, mert az üvegpalackban való szállítás költségigénye sokkal nagyobb.

Az Európai Bizottság és az Európai Tanács az 1980-as évek közepén kezdett nagyobb lendülettel foglalkozni az egységes piac korlátaival. 1985-ben fehér könyvet adtak ki az egységes piacról, amelyet 1992-re irányoztak elő. Az Egységes Európai Törvény 1986-es elfogadásával ennek kereteit is megalkották, és az élelmiszerekkel kapcsolatos szabályokat is megalkották. A törvény 2. melléklete foglalkozik az élelmiszerekkel.

A következő lépés 1988-ra tehető. A Cecchini-jelentés („Cost of non Europe”) az élelmiszerek 10 vizsgált ágazatában 200 nem vámjellegű korlátozást talált, kimutatva ezek hatását, a fogyasztók kárát.

Az egységes piac érdekében a nemzeti törvények harmonizációjára volt szükség. Az élelmiszer-törvény foglalkozott a címkézés szabályaival, adalékok, érintkező anyagok feltüntetésével, a hivatalos ellenőrzések, vizsgálatok gyakoriságával és végrehajtásuk módjával.

7.2.4.4. A közös agrárpolitika kihívása a magas árak további növekedése

Ebben az időszakban szembesültek azzal a problémával, hogy az amúgy is magas árszint még tovább emelkedik, ha nem lépnek közbe, és a krónikusnak mutakozó túltermelést valahogy meg kell fékezni. Ezért – különböző formában – kínálatkorlátozó intézkedéseket léptettek életbe. 1982-ben vezették be a felelősségi illetéket és a garanciaküszöböt (a tej, cukor, gabona, repce, paradicsom esetében). A garanciaküszöb túllépése a felelősségi illeték összegével csökkentette az árakat.

Drasztikus beavatkozás volt 1984-ben a **tejkvóta** bevezetése. Ideiglenes intézkedésnek szánták, de ezt azóta már többször hosszabbították meg. Alapvetően az 1984-es gazdaságonkénti megoszlást merevítették meg, bár azóta többször került sor kisebb-nagyobb átalakításra, újraelosztásra. Mindenesetre azóta, ha valaki be akar lépni a tejpiacon, nem elegendő legelőterületet, istállókat, berendezést és teheneket vásárolni, hanem kvótát is kell vennie. Egyes országokban (pl. Hollandia) a kereslet-kínálat szerint alakulnak a kvótaárak a szabadpiacon, míg másutt (pl. Dánia) a nemzeti kormányzat behatárolja az árakat.

1988-ban vezették be az ún. stabilizátor intézkedéseket, melyek keretében újrarendezték a maximált garantált mennyiségek rendszerét, amely automatikus árcsökkentést rendelt a mennyiségek túllépéséhez. Fontos intézkedés volt a területpihentetés bevezetése, amely a terület legalább 20%-ának pihentetése után részesítette a gazdálkodókat prémiumban.

A magas árszint további emelkedésének veszélyét szüntette meg a MacSherry reform 1992-es elfogadása, amely lecsökkentette az intézményes árakat, és az így kieső jövedelmet területi támogatással ellensúlyozta. Bevezetésére a következő időszakban került sor (1993-96 között 3 lépésben).

A közös költségvetés, az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap folyamatos növekedésének a költségvetési irányelv 1988-as bevezetése vetett véget. Befagyasztották az 1988-as szintet, és a változást hozzákapcsolták a közösségi GNP

változásához. Az új szabálynak megfelelően a tagállamok aggregált GNP-jének minden 1%-os növekedése esetén kerülhet sor az EMOGA 0,74%-os növelésére. Ha visszaesik a GNP, akkor az EMOGA ilyen mértékű csökkentését kell végrehajtani.

Ezek az intézkedések rövid távon elérték céljukat, bár nem feltétlenül eredményezték a hatékonyság javítását. Akárhogyan is, de bevezetésüket – hasonlóan az előző időszakhoz – a korabeli kommunikáció „reform”-ként mutatta be. Mára már egyedül a „MacSherry-reform” számít reform-intézkedésnek ebből a korból.

7.2.4.5. A közös agrárpolitika kihívása az agárkereskedelem liberalizálása

Az Uruguay forduló Mezőgazdasági Megállapodása 1995-től két komoly kihívást jelentett a közös agrárpolitikának: meg kellett szüntetni a nem vámjellegű importkorlátozásokat, és a „változó tarifájú vámokat” vagyis az import lefölözést el kellett törölni. Az első kihívás tulajdonképpen az importkvótákat szüntette meg, és kiiktatta azokat az „önkéntes” importkorlátozásokat is, melyeket partnerországok vállaltak kétoldalú kereskedelmi szerződésben az Európai Unióval.

A második kihívás azért nem jelentett túlságosan komoly veszélyt, mert az Európai Unió nagyon magas bázisértékekkel rendelkezett, amelyek igen magas vámvédelmet tettek lehetővé. Ugyanakkor az engedélyezett vámoknál tetszés szerinti mértékben és alkalommal lehetett alacsonyabb vámokat alkalmazni, tehát a piaci fejlemények során akár a korábbi import lefölözésekhez hasonló mértékű változtatásokat lehet érvényesíteni a vámtarifák megállapításában.

Az Uruguay forduló tárgyalásainak befejezése előtt egy évvel írták alá az USA-EU kétoldalú Blair House egyezményt, amely több pontjában szigorúbb feltételeket határozott meg az EU számára, elsősorban az olajosnövények vámmentes behozatala és a gabonák intézményes árai tekintetében.

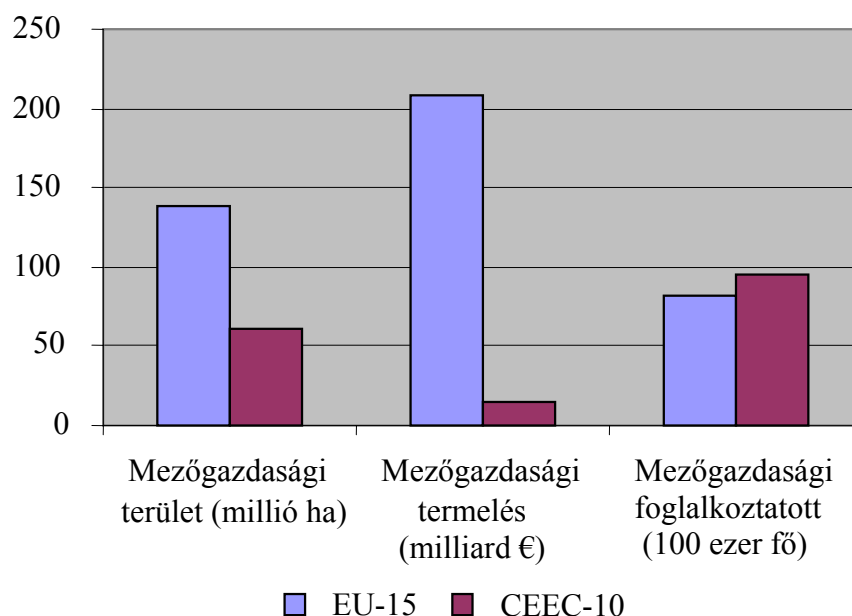
Az Uruguay forduló Mezőgazdasági Megállapodása az ún. békeklauszula lejártá is nagy kihívást jelentett. A 2003 végi határnap valószínűsítette a WTO tárgyalások gyors előrehaladását és az EU piacsabályozási rendszerének megreformálását. Mivel a tárgyalások a sorozatos késések után tovább húzódtak, a Bizottság javaslatára a Tanács 2003. júniusában fogadta el az új reformcsomagot, melynek lényege a támogatások jelentős részének elváltatása a termeléstől.

7.2.4.6. A közös agrárpolitika kihívása a közép- és kelet-európai országok csatlakozásával

A kilencvenes évek közepén az Európai Bizottság elemezni kezdte a csatlakozási előkészületek keretében a közép- és kelet-európai országok mezőgazdaságát. Olyan csatlakozási feltételeket akartak kidolgozni, amelyek a tíz ország integrálásának kívívásait mérsékelik. A 7.7 ábra mutatja a mezőgazdaság helyzetének problematikáját. A közösség mezőgazdasági területe mintegy negyven százalékkal, a mezőgazdaságban dolgozók száma pedig még a 15 tagország mezőgazdasági foglalkoztatottjait is meghaladta, főként Lengyelország és Románia jelentős számú parasztja miatt.

A kihívás két oldalról jelentkezett. Épp néhány éve vezették be a Közösségben a területalapú támogatásokat, ami hatalmas kiadást jelentett volna az új csatlakozásokkal. Ezért először az az ellenérv terjedt el, hogy a potenciális új tagországok árszínvonala emelkedni fog a csatlakozással, tehát „nincs mit kompenzálni”. Ennek az érvelésnek a fenntartása nem volt

lehetséges az egységes piac elve alapján, de a kellő fenyegetést biztosította, és a későbbi tárgyalásokon a területi támogatásoknak a lassú fokozatos közelítését 25%-ról indulva, már könnyebben elfogadták az új tagországok.

forrás: European Commission, 1994

7.7 ábra: EU-15 és KK-10 néhány mutatója

A termelés alacsony szintje az intenzitás alacsony szintjéből is fakad, és nem jelentett kihívást. A potenciális új tagországok agrárkereskedelme sem volt fenyegető a régi tagországokra nézve, mivel a csatlakozás előtt csak Magyarország rendelkezett pozitív agrárkereskedelmi egyenleggel, de az egész agrárkivitel eltörpül(t) a régi tagországokhoz képest.

7.2.4.7. Eltérő támogatási rendszerek az egységes piacon

A nyolc Közép- és kelet-európai és két mediterrán szigetország csatlakozásának kihívása két támogatási rendszert hívott életre az egységes piacon. A régi tagországok fokozatosan átveszik az egységes (összevont) támogatási rendszert (2005-2007 között). Az új tagországok még a számukra kidolgozott egységes (gyakran egyszerűsítettnek nevezett) területi támogatási rendszerben működtetik mezőgazdaságukat legkésőbb 2009-ig, a támogatások 2013-ig történő növekedése mellett. Legkésőbb 2008-tól nekik is át kell majd térniük az egységes támogatási rendszerre. A kihívást ekkor az fogja jelenteni a tagországok számára, hogy a nemzeti kormányok meghatározott határértékeken belül és bizonyos indok alapján a támogatások egy részét a termeléshez köthetik, így majd eltérések lesznek az egyes termékek támogatásában az egyes tagországok között.

7.2.5. A közös agrárpolitika piacszabályozási gyakorlata

A közös agrárpolitika **eredeti modellje 1992-ig működött**. Lényege a küszöbár és a lefölözések segítségével magas belföldi árak biztosítása, amit még intervenciós rendszer egészít ki, hogy a nagyobb áringadozásokat meggátolja. Amikor az árak csökkennek, intervenciós felvásárlás kezdődik, ami a piaci szereplőket az intervenciós árszint körüli árak elfogadására szorítja, így természetesen nincs szükség az egész termés intervenciós felvásárlására. Az így felvásárolt készletek közösségi tulajdonba kerülnek, és a közösség dönt felhasználásukról. Amennyiben az árak túlzottan megemelkednek, akkor intervenciós értékesítés mellett dönthetnek, ami letöri az árakat.

A raktárkészletek felhasználásra kerülhetnek más tagországokban a hiány kiegyenlítésére, vagy exportra kerülhetnek. Mindkét esetben a közösségi intézmények döntenek a felhasználásról. Az exporttámogatásokról pályázatot hirdetnek, és a legkevesebbet igénylő vagy a kiemeltnek tekintett piacokra szállító pályázókat részesítik előnyben. A külkereskedelmi vállalkozóknak export- illetve import-engedélyt kell kérniük. Az engedélyt bárki megkapja, csak letétet kell fizetni az engedélyezett mennyiség után, amit a pályázó visszkap, amint a mennyiséget a vállalt határidőig teljesítette. Tehát ez a megoldás bizonyos tervszerűséget visz a kereskedelembe, és annak információs háttérét biztosítja az agrárpolitika számára.

A **MacSherry reform** ezt a rendszert alapvetően nem módosította, csak csökkentette az intézményes árakat, és ezt területi támogatással kompenzálta. A területi támogatás az ún. „bázisterület”-re járt, ami a farmok gabona-, olaj-, fehérje és rostonvények 1989/91 közti átlagterületének felel meg. Ezt még növelték az akkori területpihentetésbe vont területtel.

Az új tagországoknak a csatlakozási tárgyalásokon későbbi referenciaidőszakot állapítottak meg, Magyarországnak az 1999-2001 közötti időszak alapján határozták meg a bázisterületet. Ennek azért volt jelentősége, mert ezzel párhuzamosan döntöttek az ún. referenciahozamról, ami az adott tagállam vagy körzet közhiteles statisztikái alapján volt megállapítható. Így Magyarország egész területére 4,73 t/ha referenciahozam érvényes. Vannak régi tagországok, ahol számos körzetre más-más referenciahozam nagysága.

A harmadik elem, ami még szükséges a közvetlen támogatás meghatározásához, a tonnánkénti támogatás, ami kisebb összegről indult 1993-ban, majd az AGENDA2000-ben két lépésben megemelték.

A területi támogatás számításához a bázisterületet kell szorozni a referenciahozammal és a fajlagos támogatás összegével. Eleinte különbséget tettek a bevetett és a pihentetett bázisterület között minden évben, de az AGENDA2000 időszakában (2000-2007) már egységes támogatást alkalmaztak (63 €/t). Mint említettük, az AGENDA2000 növelte a mindenkor termeléstől közvetlenül nem függő területi támogatásokat az intézményes árak további csökkentésével, és bevonta a kérődző állatokat is az intézményes árak csökkentésébe és a közvetlen kifizetések növelésének rendszerébe (tej, vágómarha, juh).

Az Uruguay forduló Mezőgazdasági Megállapodása nem változtatta meg a fenti modellt. Olyan magas bázisa volt az EU-15-nek, ami érdemi csökkentésre készítette volna az erős importvédelmet. Az exporttámogatások kereteit csak részben használták fel, és a belső támogatások sem okoztak hiányt, sem a sárga, sem a kék dobozban.

Az Uruguay forduló békeklauszúljának lejártá (2003 december) azonban arra szorította a Közösséget, hogy elválassza a támogatásokat a termeléstől. Az eredeti javaslat sokkal szigorúbban leválasztotta volna a támogatásokat a termeléstől, de az elfogadott döntés végül is nagyobb lehetőségeket adott a tagországoknak arra, hogy a támogatások

meghatározott részét – megfelelő indokok mellett – a termeléshez kapcsolják. Az új rendszert 2005-ben kellett elkezdni, és az új tagországoknak 2009-ig kell csatlakozni hozzá.

Az **új tagországoknak** a csatlakozáskor új, ún. **egységes területi támogatási** rendszert ajánlottak fel, ami a régi tagországok területi támogatási rendszerének egyszerűsítésével jött létre. A teljes bejelentett (és ellenőrzött) területre jár a támogatás, nemcsak a bázisterületre, hanem a többi művelésben tartott és pihentetett szántóra, gyümölcs- és szőlőterületre, valamint legelőre. Az eredetileg bejelentett területre állapították meg az egy hektárra jutó közvetlen támogatást, ami minden évben módosul a szerint, hogy mennyien jelentkeznek be a közvetlen támogatásra. Ha egy évben többen jelentkeznek, akkor mindenki kevesebb támogatást kap hektáronként, ha netán kevesebben, akkor többet.

A rendszer bevezetésének feltétele volt az új tagországokban a mezőgazdasági parcellaazonosító rendszer kiépítése. Egyedi blokkterképek kellett készíteni és frissíteni, ahol az üzemek területét feltüntetik. A rendszerhez ügyfél-blokk nyilvántartás is tartozik, és ki kellett építeni az Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszert. Az új tagországok az alacsony és lassan emelkedő közvetlen kifizetések kiegészítésére kiegészítő nemzeti támogatás alkalmaznak, amelyet a támogatás régi tagországok maximális szintjéhez, de legfeljebb 30 százalékos mértékű lehetett. Magyarországon ez a kiegészítés csak a bázisterülethez kapcsolódik. Ez az egyszerűsített rendszer léghéköbb 2007/2008-ig maradhat fenn, utána át kell „egységes” gazdaságtámogatási rendszerre, amit jelenleg a régi tagországok alkalmaznak.

7.2.5.1. Az egységes gazdaság-támogatási rendszer

A régi tagországoknak 2005-től kell követniük az új, ún. egységes gazdaság-támogatási rendszert. Ennek lényegi intézkedéseit az EC 1782/2003 sz. tanácsi rendelet tartalmazza. A támogatást elválasztották a termeléstől, tehát a farmerek függetlenül igényelhetik termelésüktől az egységes támogatást, jövedelmük kiegészítésére.

Ez úgy működik, hogy a támogatás alapját a 2000-2002 támogatási szint bázisa képezi, amit a tagország lecsökkent a termeléshez kötött támogatások összegével. A bázist csökkentik még az ún moduláció is, ami a közvetlen támogatások egy részének vidékfejlesztésre történő átcsoportosítását jelenti. A moduláció az 5ezer € feletti támogatással rendelkező üzemeket érinti. A támogatásokat 2005-ben 3%-kal, 2006-ban 4%-kal, majd 2007-2012 között évente 5%-kal csökkentik, és vidékfejlesztésre fordítják. Az elvont összeg 80%-a a tagországban marad, 20%-a pedig átcsoportosításra kerül a tagországok között a terület, mezőgazdasági foglalkoztatottak és a fejlettségbeli különbségek (GDP/fő) alapján. Az új tagországok a csatlakozási szerződés alapján nem vesznek részt a modulációban.

Az egységes gazdaság-támogatás feltétele az ún. **cross-compliance** teljesítése, ami közegészségügyi és környezetvédelmi előírások betartását, a földek termőképességének fenntartását, növény- és állategészségügyi követelmények valamint állatjóléti előírások teljesítését jelenti. A feltételek közé tartozik a területpihentetés meghatározott mértékben, kivéve a bio-gazdálkodókat és a nem emberi vagy állati fogyasztásra szánt növények előállítását.

Néhány ágazatban termelés-specifikus támogatások is vannak: durum búza, fehérje növények, vetőmagok, tejtermékek, marha, juh, kecske. Ezek maximálisan engedélyezett mértékén belül a tagországok döntenek.

A feltételek hiányos teljesítése szankciókat von maga után. Ha elhanyagolják a feltételek teljesítését, akkor 5-15%-kal csökkentik a támogatás kifizetését. Szándékosság esetén viszont 20%-os csökkentéstől a teljes kizárásig határozhatnak.

A fel nem használt támogatás visszafizetendő az EMOGA-ba, de a maradék 25% a tagállamnál marad.

A tagállamnak is szigorú feltételeket kell teljesítenie az egységes gazdaság-támogatási rendszer kifizetéséhez. A mezőgazdasági üzemek számára tanácsadási rendszert kell felállítani, ami 2007-ig önkéntes, 2011 után lesz kötelező, bár még addig teljes körűen felülvizsgálják a rendszert. A támogatási feltételek megvalósításában is teljesíteni kell a tagállamoknak az őket érintő feladatokat, így mindenekelőtt a **„Jó Mezőgazdasági Gyakorlat” (Good Agricultural Practice/GAP)** fejlesztését kell elvégezniük. Ugyancsak fejleszteniük kell az integrált irányítási és ellenőrzési rendszert, ezen belül fejleszteni a számítógépesített információs rendszert, a mezőgazdasági parcellák azonosításának módszerét, és biztosítaniuk kell az igénylések nyilvántartását és a kifizetések jogosultságának azonosítását és nyilvántartását. Az igénylők adatainak egyéni nyilvántartását is jól követhetően meg kell valósítani.

A kifizetések az igénylés évének december 1. és a következő év június 30-ig történnek. A kiegészítő kifizetésre a következő év szeptember 30-ig kerül sor.

7.2.5.2. A közös piacszerzés néhány ágazata

Az alábbiakban áttekintünk néhány fontosabb termékpiac közös szervezésének rendszerét a hatályos rendeletek alapján. Néhol jelezzük, hogy milyen nagymértű csökkentéseket hajtottak végre az intézményes árakban. Ez is alátámasztja, hogy a költségvetés átcsoportosítása elkezdődött a piaci támogatásoktól a vidékfejlesztési célokra.

A közös piacszerzés ágazatonként tartalmazza a rá vonatkozó tanácsi rendeleteket, közösségi határozatokat és szabályokat, melyeket a tagállamokban kell alkalmazni az egységes piac kiegyensúlyozott működése érdekében. Az intézkedések a termékek termelésére és kereskedelmére vonatkoznak, és főként a piacstabilitást szolgálják.

A közös piacszerzés legfontosabb elemei a tanácsi rendelet, az intézményes árak, a piaci szereplők magatartására vonatkozó szabályok, a végrehajtást koordináló, az Európai Bizottság küldöttjének elnökletével működő intézőbizottság, és a különféle szolgáltató, ellenőrző intézmények. A közös piacszerzés részét képezi a statisztikai és információs rendszer.

A **közös piacszerzés ágazatait (Common Market Organization/CMO)** az Európai Bizottság javaslatára a Tanács által elfogadott rendeletek hozzák létre a Parlament véleményének kikérése után.

A jelenleg működő közösen szervezett piacok a mezőgazdaság kibocsátásának 90%-át ölelik fel: **gabona, rizs, cukor, friss zöldség-gyümölcs, feldolgozott zöldség-gyümölcs, virág, banán, bor, olajok és zsírok, tej- és tejtermékek, marhahús, sertéshús, juh- és kecskehús, tojás, baromfihús, száraz takarmányok, dohány, komló, len és kender, vetőmag.**

Az intézményes árak a közös piacszerzés alapvető elemei. Háromféle intézményes árat különböztethetünk meg:

- a **jelzőár** ágazatonként különböző elnevezésekkel (pl. indicative, guide, target, basic price) a beavatkozást kiváltó esemény jelzésére szolgál. Közülük többet megszüntettek már, és több ágazatban már csak az intervenciós ár százalékban kifejezett valamilyen mértékhez kötik az intézkedés elindítását.
- A **küszöbár** (threshold, sluice-gate, entrance) különböző elnevezései az import kínálati árat voltak hivatva felemelni az intervenciós árak szintje fölé. Az Uruguay forduló Mezőgazdasági Megállapodása folytán megszűnt.
- Az **intervenciós ár** (intervention, basic price). Eredetileg az intervenciós felvásárlásokat végezték ezen a szinten; ma már több esetben az intervenciós ár 100% alatti hányadán történik a felvásárlás.

A közös piacszerzés elemét képezik a különféle elnevezésű **támogatások** (grants, payments, premia). Ezek között lehetnek területi kifizetések, termelés utáni támogatások, termelést csökkentő támogatások, állatlétszám utáni támogatások és kompenzációs támogatások. Ezek mindegyike beleszámít az egységes gazdaság-támogatás bázisának meghatározásába a 2000-2002 évekre.

Végül lehetőség van **állami támogatások** (state aids) is, amelyet **nemzeti kormányok** szigorú feltételek mellett adhatnak, ha az Európai Bizottság elismeri, hogy nem zavarják az egységes piac működését.

A közös piacszerzés fontos elemeit képezik a **kínálatkorlátozás** intézkedései. Ezek között lehetnek és lehetnek az alábbiak:

- **termelési kvóta,**
- **maximált garantált mennyiség,**
- **társfelelősségi illeték,**
- **területpihentetés,**

A **kereskedelem harmadik országokkal** szintén a közös piacszerzés elemeihez tartoznak. Részei:

- **exporttámogatás (export refund),**
- **export- és importengedély**
- **biztonsági letét,**
- **az import-lefölözés, vámok,**
- **kedvezményes kvóták és vámok,**
- **biztonsági intézkedések (pótvámok).**

A közös piacszerzés fontos elemeit jelentik a **termelők szervezetei** (TÉSZ – PO) ezek a termelők önkéntes társulásai különböző termékpiacokon, amelyek létrehozása, működése közösségi szabályokon alapul. Funkcióik: a szakismeretek, információk terjesztése, ami a termelők hatékonyságát javítja; a piaci erő fokozása (termék árverések szervezése, feldolgozó-kapacitás létesítése). Létrehozásukhoz közösségi támogatást lehet felhasználni. Egyes tagországokban csak farmok hozhatnak létre TÉSZ-t, másutt feldolgozók és kereskedők is, mint pl. Magyarországon.

A külső határokon átnyúló feldolgozás szabályai szintén a közös piacszerzés részét képezi. Harmadik országokból származó mezőgazdasági nyersanyag vámmentes behozatala exportálási célból is megtiltható meghatározott esetekben. Ugyanígy harmadik országban történő saját nyersanyag feldolgoztatása importálási célból is megtiltható.

A közös piacszerzés ágazataiban eltérő szabályok érvényesülnek. Tartalmuk szerint négy csoportra osztják a Közösség termékpiacait. A leginkább szabályozott piacokon intervenciót folytatnak, és emellett támogatások is vannak. Gabona, tej, marha és juh a legfontosabbak ebben a körben. A következő típus csak intervenciót működtet, támogatások nincsenek. Ide tartozik a cukor, bor, zöldség, gyümölcs és a sertés. A harmadik típusban csak támogatások vannak, intervenciót nem működtetnek. A legfontosabb termékcsoportjuk a feldolgozott zöldség és gyümölcs. A negyedik típusban kizárólag vámokkal védik a termelőket a harmadik országok importversenyével szemben. Ide tartozik a baromfi és a tojás. A csoportosítás részleteiben is tartalmazza az összes termékkört ezekben a típusokban.

7.5 tábla: A közös piacszervezés típusai

Típus	Termékpia
Intervenció és támogatások	Gabona, rizs, olaj, tej és tejtermék, marha, juh
Intervenció	Cukor, bor, gyümölcs és zöldség, sertés
Támogatás	Feldolgozott zöldség és gyümölcs, banán, dohány, len és kender, vetőmag, száraz takarmány, kecske
Vámvédelem	Baromfihús, tojás, virág és dísznövény

Forrás: European Commission, 2006.

Az alábbiakban áttekintjük néhány ágazat közös piacát.

A **gabonapiac szabályozását** az EC 1253/1999 sz. tanácsi rendelet határozza meg, és a gabonafélék minőségi előírásai az EC 2731/1975 sz. rendelet hatályos szövegében olvashatók. A minőségi előírások meghatározzák, hogy idegen anyagok, szennyeződések, tört, hibás, károsodott szemek milyen mértékben fordulhatnak elő, meghatározzák a beltartalom, fehérjetartalom, fajsúly, minimális értékeit és a nedvességtartalmat.

A gabonapiac szabályozásának legfontosabb eleme az intervenció felvásárlás. Ehhez előírják a nemzeti intervenció/kifizető ügynökség feladatait, ami Magyarországon a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatalra vonatkozik. Megadják a felvásárló (és raktározó) vállalatok feladatait, kiválasztásuk szempontjait. A továbbiakban az intervenció felvásárlás lebonyolításáról van szó. Bármely piaci szereplő felajánlhat gabonát (búza, durum, kukorica, árpa, rozs, cirok). Az intervenció felvásárlás november 1 – május 31 között történik; a déli tagállamokban pedig augusztus 1 – június 30 között. A rendelet megadja a minőségi követelményt. A felajánlható minimális mennyiség 80 t, durum esetén 10t. Rendelkezik a beszállítás ütemezéséről, ami legkésőbb a 4. hónap vége, de július 31 előtt kell szállítani. A beszállítást a legközelebbi intervenció raktárig kell előirányozni. Ha távolabbi raktárba lehet szállítani, akkor költségkorrekciót kell alkalmazni. A kifizetés: átvételtől számított 30-35. nap között történik. Az intervenció ár csökkent az AGENDA2000 időszakában: 119 €/t (1999/0) 110 €/t (2000/1) 101.50 €/t (2001/2-től a jegyzet lezárásáig). Ezzel párhuzamosan a közvetlen támogatás 54 €/t-ról → 63 €/t-ra emelkedett, ami 2004/5-ig került kifizetésre; azóta az egységes gazdaság-támogatási rendszert alkalmazzák.

A gabona importvámja búza esetén 95 €/t (a vámegyenérték 149 €/t volt, erről a szintről csökkentették), egyéb gabonák esetén 89-94 €/t. Ezek a vámtételek az Uruguay forduló Mezőgazdasági megállapodása szerinti vállalásokban szerepelnek. Az USA-EU Blair House megállapodás azt mondja ki, hogy a gabona váma az intervenció ár legfeljebb 155%-a lehet, tehát jelenleg a vállalat adja az alacsonyabb értéket.

A gabonákra kedvezményes vámkontingenseket is meg kellett állapítani, ami búza esetében 3 millió tonna, és a kedvezményes vám 12 €/t. A többi gabonára egyenként 50-től 300 ezer tonnáig terjed a kedvezményes kontingens, és 8 €/t vámot alkalmaznak.

A Gabona Intézőbizottság a piaci helyzet diktálta gyakorisággal ülésezik, és dönt a vámok átmeneti csökkentéséről vagy változtatásáról és az exporttámogatásról.

A **friss zöldség és gyümölcspiac** szabályai az EC 2206/1996 sz. rendeletben találhatók, amely a piacsabályozás menetét, a termelői szervezetek szerepét, a minőségi besorolást, és az intézményes árakat határozza meg. A minőségi előírások a méret és a küllem alapján extrém, I. és II. osztályt különböztetnek meg. A termelői szervezetekkel (TÉSZ) kapcsolatban megadja az elismerés feltételeit a tagállam által. Gazdálkodásuk támogatásáról rögzíti, hogy a működési költséget a tagok befizetéseivel és ugyanakkora támogatásból

fedezik, ami a közös költségvetésből az árbevétel max. 4,5%-a lehet, és a tagállam hozzájárulhat még 2,25%-kal.

Az intervenció rendszer kizárólag a TЭСZ-en keresztül működik, jelenleg 16 termékre. A TЭСZ árveréseinek nem kelt tételeket az ún. kivonási áron kell kivonni a piacról, ha a minőségi feltételeknek megfelelnek. A kivonás a TЭСZ működési alapjának max. 30%-a lehet, és a forgalom max. 10%-át teheti ki. A kivont tételek csak a következő módon számítanak a piacról való kivonásnak: alkoholgyártás, megsemmisítés környezetkímélő módon, feltakarmányozás, és átadás akkreditált karitatív szervezeteknek.

A külkereskedelemben vámvédelem érvényesül. Létezik a belépési ár is egyes időszakokban, ami kissé hasonló a már megszűnt küszöbárhoz. Az exporttámogatás pályázatokon kerül szétosztásra, ahol a legalacsonyabb támogatást kérő pályázatokat fogadják el.

A közös **tejpiac szabályozását** az EC 1255/1999 sz. tanácsi rendelet szabályozza, rendelkezéseit már hat módosító rendelettel egészítették ki 2000-2004 között. A rendelet hatályos szövege felállítja a minőségi előírásokat, és a feldolgozott termékek (vaj, főlözött tejpör és sajt) intervenció rendszeréről rendelkezik.

A vaj intervenció elindításának feltétele, hogy a piaci ár 2 hétig az intervenció ár 92%-a alatt maradjon, a március 1 – július 31 közötti időszakban pedig az intervenció ár 90%-a alatt. Az intervenció árak csökkennek, 328 €/t -ról (2004) 246 €/t-ig (2007). Ezzel párhuzamosan a felvásárolható mennyiség zuhan, 70.000 t-ról (2004) 30.000 t-ig (2007)

A főlözött tejpör intervenció március 1 – augusztus 31 között indulhat az intervenció áron. Az intervenció árak a tejpörnél is csökkennek, 206 €/t-ról (2004) 175 €/t-ig (2006). Felfüggeszthető a felvásárlás, ha az EU készletek elérik a 109.000 tonnát.

A magántárolás is része a rendszernek. Magántárolás esetén a készletek nem kerülnek a Közösség tulajdonába, de a támogatás feltétele, hogy a készletezés időtartamát a raktártulajdonos biztosítsa. A vaj magántárolására március 1 – augusztus 15 között kerül sor, 90-210 napra; értékesíthető augusztus 16-február 28. között. A főlözött tejpör magántárolását akkor lehetne meghirdetni, amikor az intervenciót felfüggesztik. Egyes sajtok és tejszín esetén is van magántárolás eltérő feltételekkel.

A tejpiacon kiegészítő támogatások is vannak. Az értékesítési támogatások a tejpörmóciók után, továbbá a tejpör és a vajfelesleg alternatív felhasználása is támogatásban részesíthető (pl. iskolatej, hadsereg, karitatív szervezetek). A támogatások összege csökken: 232 €/t-ról (2004) 182 €/t-ra (2007).

A közvetlen támogatás a tejágazatban a tejkvóta utáni támogatás: 5,75 € (2005) → 17,24 € (2007). Ezen felül kiegészítő nemzeti támogatás is adható a tejkvóta után, max.: 8,15 (2005) → 24,46 (2007). Közvetlen támogatás az állandó legelőkre adott területi támogatás is (ami a támogatott területen felül jár): 350 €/ha.

A külkereskedelem szabályozásában az exporttámogatás kiterjedt: tejpör: 290-350 €/t, vaj: 1085-1463 €/t, sajt: 52-220 €/t. A magas vámtarifák a következők: tejpör: 1200 €/t, vaj: 1900 €/t, sajt: 175-1700 €/t.

A közös **marhahúspiacot** az EC 1254/1999 számú rendelete szabályozza, melynek hatályos szövegét 2001-2003 között 7 módosító rendelet adja meg. Tartalmazza a minősítési rendszert, ami a vágás utáni testre vonatkozik. Az izmoltság alapján a legjobbtól a leggyengébbig hat osztályt: SEUROP, a faggyúsodottság szerint pedig öt osztályt különböztet meg: 1, 2, 3, 4, 5. A két tényezővel a minőség leírása pl. R3.

Az intervenció rendszer leírását is tartalmazza a rendelet. Feltétele, hogy 2 hétig az intervenció árszint, 2002 óta az „alapár” alatt legyen, ami 2002/3 óta 2224 €/t, de az intervenció felvásárlás aktiváló ára mindössze 1560 €/t.

Az intervenció marhahúsra vonatkozik, és az intézőbizottság dönt a minőségi kategóriáról és az árról, és bírálja el az intervencióra felajánlott pályázatokat. Nagyon szűkre szabott keretek vannak: a felvásárolható mennyiség mindössze 500 ezer tonna volt 2001-ben, ami 350 ezer tonnára csökkent 2002-től.

Az intervenciós ár fokozatosan csökkent: 3475 (1999/0), 3242 (2000/1) 3013 (2001/2), majd a sokkal alacsonyabb „biztonsági hálós” intervenciónak megfelelő alapár meghirdetése következett az intervenciós ár helyett: 2224 €/t (2002/3-tól). Amikor az alapár 103%-a alá süllyed az R3 marhahús piaci ára egy tagállamban vagy régióban, akkor magántárolást hirdethetnek. A tárolási idő általában 6 hónap.

A külkereskedelem szabályozásában a marhahús vámtarifája 12,8% + 1768 €/t. A kedvezményes vámkontingens: 157 ezer tonna. Az exporttámogatás 1180 ezer tonna támogatható 1412 ezer €-val.

Közvetlen támogatások a marhahús-szektorban a húshasznú borjas tehén prémium, ami 200 €/db, amihez nemzeti kiegészítés is jár 50 €/db értékben. A speciális vágómarha támogatás (Bika – 210€/db 9 hónapos korban, ökör 150 €/db 9. és 21. hónapos kor után). A vágási támogatás fiatalabb korban történő vágás után jár: 1-7 hónapos korban 50€/db. A külterjes tartás kiegészítő ösztönzése 100€/db, ha a nagyállategységben (NE) számított állatsűrűség nem nagyobb 1,4/ha-nál.

A közös **sertéshúspiac szabályozását** az EC 2759/1975 sz. rendelet határozza meg, amelyet 1978-2000 között további 7 rendelet módosított. A vágás utáni minősítési rendszer a színhústartalom alapján hat minőségi osztályt állít fel: SEUROP (60% → 40%). Az „E” minőség alapára: 1509 €/t (élősúlyban: kb. 970 €/t). Az intervenciós felvásárlást a bizottság döntésével lehetne indítani, de régóta nem került erre sor. A Bizottság döntésével indulhat magántárolás is, ha az alapár 103% alá süllyed a piaci ár.

A külkereskedelem szabályozásában a vámtarifa 536 €/t. Ezen kívül exporttámogatás is van, ami 402 ezer tonna sertéshús kivitelét teszi lehetővé támogatni 117 millió € értékben.

A sertéspiacon szigorú állatjóléti intézkedéseket kell érvényesíteni.

A termékpiacok szabályainak áttekintéséhez tartozik, hogy megvizsgáljuk azokat a **közvetlen támogatásokat**, amelyeket a tagállamok a Tanács rendelete alapján 2007 után is a **termeléshez kapcsolva** tarthatnak a mezőgazdálkodás abbahagyásának veszélye miatt. Ilyen esetekben és ilyen területeken a tagállam vagy régió meghatározott mértékben az egységes támogatás egy részét a termeléshez kötheti. A gazdálkodás abbahagyása ugyanis károsabb lenne a környezetre és a biodiverzitásra, mintha a termelés ösztönzését részlegesen fenntartanák. A gabona esetén 25%-ban tartható fenn a közvetlen támogatás. Durumbúza, rizs és más szántóföldi növények, pl. Fehérjenövények, bio-üzemanyagok esetén bizonyos termelés-specifikus támogatásokat is fenn lehet tartani.

Állattenyésztésben a húsmarha prémiumok 40-100%-ban fenntarthatók. A juh- és kecske prémiumok 50%-ban tarthatók meg. A tejtermelők 2007-től kiegészítő támogatást kapnak. Bizonyos körzetekben néhány prémium kivehető az egységes támogatásból. Végül a tagállamok az egységes támogatás 10%-ának megfelelő összeget adhatnak környezeti szempontból fontos gazdálkodási típusoknak.

7.2.5.3. Költségvetési átrendezés az 1. pillérről a 2. pillérre

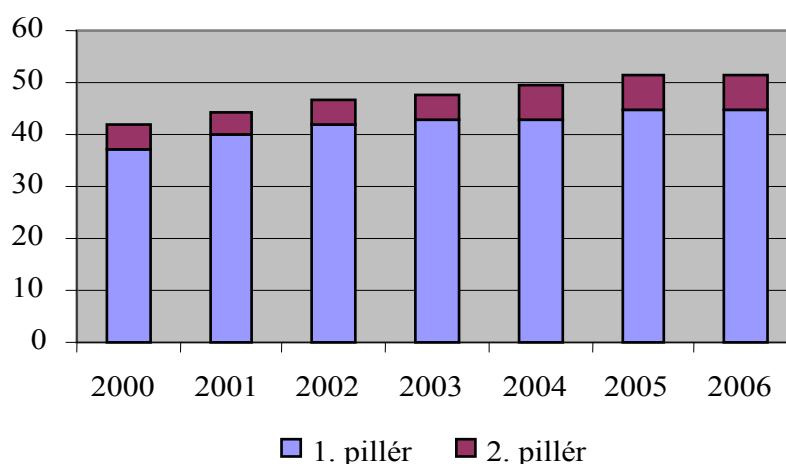
A közös agrárpolitika továbbfejlődésében egyre inkább teret nyer a piactámogatás helyett a struktúrafejlesztés, illetve a vidékfejlesztés szerepe, amelyben a mezőgazdaság nem piaci funkciói is megerősítést kapnak.. Számos publikáció készül arról, hogy a költségvetés mezőgazdasági alapjaiban az ún. 1. pillérről, vagyis a piacsabályozást szolgáló forrásokról áttérünk a az ún. 2. pillérre, ami a vidékfejlesztést szolgálja. Ennek a koncepciónak az erősödését figyelhetjük meg a 2004-es csatlakozás óta.

Ez azt jelenti, hogy az 1. pillérhez tartozó források, amelyek a piactámogatást szolgálják, tehát az intervenció kiadásait, az exporttámogatásokat és legnagyobb tételként a közvetlen kifizetéseket is magukban foglalják, részarányuk, majd a jövőben esetleg volumenük is visszaesik, és ezzel párhuzamosan a vidékfejlesztés forrásai emelkednek.

A költségvetésben a területi támogatások, majd a régi tagállamokban bevezetésre kerülő egységes támogatások is az 1. pillérbe tartoznak. Itt az átalakuló tendencia már egyértelműen jelentkezik, hiszen az egységes támogatások kötelező modulációja az 1. pillérről csoportosít át a vidékfejlesztésre. Mint láttuk, ez az átcsoportosítás 2012-ig be is fejeződik. Az első pillérben maradnak a termeléshez kötött támogatások és a piacszerzésre jutó ma még nem ismert nagyságú források.

Az új tagállamokban viszont ezzel ellentétes folyamat látszik kibontakozni, ami abból adódik, hogy a közvetlen, egyelőre területi támogatások 2013-ig növekednek, hogy akkorra elérjék a régi tagországok – addigra már nagyrészt vidékfejlesztésre átcsoportosított – támogatási szintjét. Láttuk azt is, hogy az új tagországoknak egyelőre nem kell részt venniük a modulációban.

A két irányzat eredményeként a 2. pillér súlya és aránya növekszik majd a régi tagországok nagyobb súlya következtében. A 7.8 ábra mutatja a két pillér változásait. A vidékfejlesztés egyelőre lassan nyer teret. 2000-ben még csak 12%-ot tett ki a mezőgazdaság költségvetéséből, de 2006-ra is csak 15%-ot tett ki. A vidékfejlesztési támogatásokat általában pályázat útján lehet elnyerni, és a tagország nemzeti költségvetéséből is ki kell egészíteni, amit társfinanszírozásnak neveznek. A 20-80%-os társfinanszírozás előfeltétele a vidékfejlesztési támogatások igénybe vételének. De ezzel együtt számolva is még csak kis részét fordítják a forrásoknak vidékfejlesztésre. Aránya majd a következő költségvetési periódusban, 2007-2013 között fog túlsúlyba jutni.

Forrás: European Commission, 2006

7.8 ábra: Az EU mezőgazdasági költségvetésének megoszlása (milliárd €)

Nagy kérdése a jövőnek, hogy a piactámogatás szűkös forrásai elegendőnek bizonyulnak-e majd a kiegyensúlyozott piacok fenntartásához, amit az elmúlt évtizedek közös agrárpolitikája eddig biztosítani tudott.

Ellenőrző kérdések

1. Vázolja fel a kereskedelempolitikai konfliktusok gyökereit!
2. Foglalja össze az amerikai agrárpolitika történetét!
3. Hogyan alkalmazták a garantált árakat az amerikai agrárpolitikában?
4. Mennyi ideig tartott a garantált árak alkalmazása?
5. A garantált árak kiküszöbölésével párhuzamosan milyen fontosabb agrárpolitikai intézkedéseket alkalmaztak?
6. Magyarázza meg az értékesítési támogatás lényegét!
7. A 2002-es amerikai farmtörvény növelte vagy csökkentette a támogatások termeléshez való kapcsolódását?
8. Mi a ma működő nemzetközi világkereskedelmi intézmény neve?
9. Mit értek el az Uruguay forduló előtti GATT tárgyalásokon a agrárkereskedelem könnyítésében?
10. Mi az Uruguay forduló Mezőgazdasági Megállapodásának három pillére?
11. Hogyan kellett csökkenteni az agrárvámokat?
12. Mi az exporttámogatás és a legtöbb ország alkalmazza-e ezeket?
13. A belső támogatások tekintetében hogyan állapodtak meg a felek az Uruguay fordulón?
14. Visszaigazolják-e a PSE mutatók az Uruguay forduló eredményeit?
15. Mikor jött létre az Európai Gazdasági Közösség és mi volt az alapító dokumentuma?
16. Melyek a közös agrárpolitika célkitűzései?
17. Volt-e alternatíva a közös célok elérésében?
18. Milyen szakaszokra osztaná a közös agrárpolitika történetét?
19. Mit jelent a közös piacszerzés?
20. Milyen elemek jelentek meg az amerikai agrárpolitikából a közös agrárpolitikában?
21. A kínálatkorlátozásnak milyen módszerei vannak a közös agrárpolitikában?
22. Milyen főbb kihívásokkal szembesült a közös agrárpolitika?
23. Milyen főbb változásokon ment keresztül a közös agrárpolitika eredeti modellje a mai helyzethez képest?
24. Mutassa be a főbb termékpiacok működését!
25. Hogyan változtak a közvetlen kifizetések?
26. A 2003-as reformja a közös agrárpolitikának milyen változásokhoz vezet?
27. Mit jelent az 1. pillér támogatásainak átcsoportosítása a 2. pillérre?
28. Mi a lényege az egységes gazdaság-támogatásnak?
29. A támogatások elválasztása a termeléstől hogyan valósulhat meg, és mi lesz a nemzeti kormányok szerepe?
30. Miben látja a közös agrárpolitika előnyös és hátrányos vonásait?

További olvasmány:

Popp J. (2004): Az EU közös agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgástere. Európai Agrárpolitikai Kft.

8. EGYÜTTMŰKÖDÉSI FORMÁK AZ ÉLELMISZER-TERMÉKPÁLYÁN

A kilencvenes években, az ágazat új gazdasági-társadalmi rendszer miatti átalakulása miatt, az agrárökonómia szakmai köreiből egyre népszerűbbé vált a tranzakciós költségek elméletének alkalmazása, egyfajta válaszként az élelmiszer-gazdaság korábbi integrációs formáinak felbomlása okán felmerülő problémákra. Az élelmiszer-gazdaságon belül az ellátási lánc (az inputanyag-beszerzéstől az értékesítésig) hagyományosan árjelzéseken alapult. A termelési szerződések részben, a vertikális integráció pedig teljesen az utóbbi évek egyik legjellemzőbb koordinációs eszközévé vált. Az élelmiszerek iránti kereslet változása, a magasabb fogyasztói elvárások, valamint az új technológiai eljárások alkalmazása, amelyek lehetővé teszik a termelés során a termékek differenciálását, szorosan integrált piaci struktúra kialakulásához vezetett.

Az élelmiszer-gazdaság vertikálisan egymásba kapcsolódó termelési és feldolgozási szintek sorozataként fogható fel.

Az egyes szintek közötti kapcsolatok elsősorban kvantitatív, másodsorban kvalitatív koordinációt igényelnek. A **kvantitatív koordináció** az inputok és outputok mennyiségének szinkronizálását vagy kiegyensúlyozását jelenti, míg a **kvalitatív koordináció** a termelési és feldolgozási folyamatok fejlesztésére vonatkozik. A termékek differenciálódása és az erőteljes piaci szegmentáció természetesen kihat magára az élelmiszeripari termékek előállítására is.

8.1. A tranzakciós költségek elmélete

A tranzakciós költségek elmélete hasznos betekintést nyújt az agráriumon belüli vertikális kapcsolatok alakulásába. A tranzakciós költségek elméletén alapuló megközelítés értelmében a tranzakciók nem súrlódásmentes környezetben zajlanak: mind az eladó, mind a vevő tranzakciós költségekkel szembesül, amelyek a tranzakció előtt, alatt és után merülhetnek fel.

A mezőgazdasági vállalkozások döntését a megfelelő koordinációs mechanizmusok kiválasztásában alapvetően meghatározza, hogy mekkorák a **piaci cserefolyamat tranzakciós költségei**. Ugyanis minél nagyobbak a piaci csere tranzakciós költségei, annál nagyobb az ösztönzés arra, hogy a külső koordináció helyett a vertikális koordináció valamely szorosabb formáját vagy a belső koordinációt válasszák a gazdaság szereplői. Megvizsgáljuk tehát azokat a legfontosabb tényezőket, amelyek befolyásolják a mezőgazdaságban tevékenykedő vállalatok tranzakciós költségeit.

Tranzakciós költségnek tekintünk minden olyan költséget, amely a piaci cserével, ill. a tranzakció kivitelezésével kapcsolatosak. A tranzakciós költségek különböznek a termelés fizikai folyamatával összefüggő költségektől. Szűkebb értelemben a piaci tranzakciók végrehajtásához szükséges idő és energia költségeit jelentik. Tágabb értelemben azonban minden olyan költség tranzakciós költségnek tekintendő, amely az erőforrások hatékony allokációját megakadályozza.

A tranzakciós költségek **három fő csoportba** sorolhatók:

- információgyűjtés és -feldolgozás költségei
- szerződés megkötésével kapcsolatos költségek
- szerződés betartásával kapcsolatos költségek (ellenőrzési költségek)

Tranzakciós költség tehát minden olyan költség, amely a piaci cserével kapcsolatban felmerül.

A fenti kategorizálást folytatva, más szemszögből megkülönböztetünk **ex ante** és **ex post** költségeket, attól függően, hogy azok a szerződéskötés előtt vagy után merülnek fel.

Az **ex ante** költségek mindazon erőfeszítések, melyek szükségesek a szerződés létrejöttéhez:

- az információszerzés költsége,
- az információ feldolgozásának költsége,
- a tárgyalások költségei,
- a döntéshozatal költségei (szervezeten belül, tranzakciós partnerek közt)
- a szerződéskötés költsége

Az **ex post** költségek a szerződéses megállapodás biztosítása, érvényesítése, esetleges módosítása során keletkeznek:

- a szerződés teljesítésének ellenőrzésével,
- a felmerülő problémák megoldásával kapcsolatos költségek.

A tranzakciós költségek annál nagyobb mértékben jelentkeznek, minél kisebb az adott szervezeti egység, mivel az információk begyűjtése, a szerződés betartása nehezebb. A mezőgazdasági termelőknek tehát versenyelőnyt jelent (ill. versenyhátrányt küszöböl ki), ha nagyobb szervezeti egységben vertikálisan integrálódnak, így csökkentve a tranzakciós költségeket.

A tranzakciós költségek elméletének legfőbb magyarázata az agrárgazdaságban kialakuló koordinációra az **eszközspecifikusság** és a **kapcsolattartási probléma** (hold-up probléma). A „hold-up”, a kapcsolat fenntartásának problémája akkor merül fel, ha egy szerződéses kapcsolatban az egyik fél visszaél a másik kiszolgáltatottságával, melyet a tranzakció-specifikus beruházások megléte okoz.

A tranzakciókkal együtt járó költségek nagyságát három szerződéses jellemző befolyásolhatja:

- tranzakció-specifikus beruházások
- a tranzakcióval együtt járó bizonytalanság
- a tranzakciók gyakorisága

A tranzakciós költségek elmélete három magatartási formán alapul:

- racionalizmus
- oportunizmus
- kockázatsemlegesség

Az agrárszektorra általánosan jellemző szerződések sajátosságait pontosabban tükrözi a **kvázi vertikális integráció** fogalma. Ez a szerződéses forma hosszú távú kötelezettségvállalást jelent, és mind az eladó, mind pedig a vevő befektet az adott kapcsolatba. A teljes vertikális integrációtól annyiban különbözik, hogy a szerződéses

kapcsolat megszűnik a szerződés tárgyát képező időszak végén, és a szereplők önálló egységek maradnak.

A tranzakciós költségek csökkentése a szövetkezeti tagok számára valószínűleg az egyik legnagyobb ösztönző arra, hogy vertikális integrációt hozzanak létre. **A tranzakciók szempontjából vizsgálándó főbb dimenziók:**

- a befektetett eszközök specifikussága,
- a mezőgazdasági termelés komplexitása,
- a csere gyakorisága a piac és a termelő között,
- az externáliák jelenléte vagy hiánya.

A tranzakciós költségek csökkentése a vertikális koordinációban részt vevők számára elemi érdek. Nagyban meghatározza ugyanis a piacra jutás lehetőségei és annak költségeit, valamint a termelés jövedelmezőségét.

A tranzakciós költségek csökkentésének lehetőségei:

- **Az információs rendszerek fejlesztése**, az egy szereplőre jutó információszerzési- és allokálási költségcsökkentésével. A szövetkezetek lényegéből adódik, hogy az információ áramoltatása a tagság érdekeit szolgálja, feltételezve a kölcsönösséget.
- **Piaci intézmények létrehozása.** Nagybani piac, árutőzsde vagy aukciós hely létrehozása, mely jelentős kiadásokkal jár, de ez szereplőre porlasztva sokkal kisebb, és előnyei számottevőek az adott intézmény hiányához képest.
- **Az ügyletek szereplőinek megszervezése.** Minél kevésbé atomizáltak a termelők, annál inkább csökkennek a kis méretekből adódó költségek (hátrányok).
- **A tranzakciós költségek internalizálása** egy szervezeti egységbe történő integrálással. Ebben az esetben a tranzakciós költségek belső, szervezési költséggé alakulnak át. Ennek két módozata lehetséges:
 - A piaci koordináció és a magántulajdon megmarad, és az atomizált szereplők egyesítésével oligopol vagy monopol szervezetbe való integrálásával következik be a kívánt hatás.
 - A bürokratikus koordináció lesz a jellemző, a gazdasági szereplők önállósága gyengül, vagy teljesen eltűnik, és az adminisztratív irányítás lesz a meghatározó.

8.2. A vertikális koordináció

A fejlett országokban a **mezőgazdasági marketingrendszer**t, vagy ahogy másképpen nevezik, az **élelmiszerláncot (food chain) egymáshoz vertikálisan kapcsolódó input- és output piacok sorozataként** írják le, amely magában foglalja

- a mezőgazdasági inputokat gyártó iparágakat,
- a mezőgazdasági alapanyagok termelését,
- az élelmiszer-feldolgozást
- és az élelmiszerek kereskedelmét.

A **vertikális koordináció** fogalmát R. J. Mighell és L. A. Jones klasszikussá vált munkájukban úgy definiálták, hogy az **magában foglalja általában azokat az eszközöket és módszereket, amelyek a termelés és a marketing különböző vertikális lépcsőfokai közötti összhangot megteremtik**. Másképpen fogalmazva, olyan rendszerként írták le, amelyben ezek az egymás követő lépcsőfokok egymáshoz kapcsolódnak és együttműködnek. A vertikális koordináció fenti definíciója lehetővé tette, hogy azt számos dimenzióban értelmezzék.

Az első, a mezőgazdasági marketing irodalmában gyakran használt interpretáció szerint, a vertikális koordinációt a marketingcsatorna vertikális struktúrájának leírására használják. Olyan koordinációs mechanizmusként képzelik el, amely egy meghatározott ágazatot jellemez. A koordinációs mechanizmust olyan intézmények és piaci szerződések különböző sorozataként definiálják, amelyek egy vertikális marketingrendszer egyes lépcsőfokai között léteznek.

A koordinációs mechanizmusok a nyílt piaci tranzakcióktól a vertikális integrációig terjedhetnek, mint például a határidős piacok, a közvetlen marketing, az elektronikus piacok, a termelési és marketingszerződések, a szövetkezetek. Ebben az értelmezésben a vertikális integráció a vertikális koordináció egyik szélső típusa, amelyben a különböző vertikális lépcsőfokok egy vállalatban összpontosulnak, a másik végletet pedig a nyílt piaci tranzakciók jelentik. A vertikális integráció ebben az értelmezésben eltér a **hazai szóhasználatától**, amely tulajdonképpen a nyílt piaci tranzakciókat kivéve, **a vertikális koordináció bármely formáját vertikális integrációnak tekinti**.

A vertikális koordináció mechanizmusait **két fő csoportba** sorolhatjuk: a külső koordináció és a belső koordináció.

A **külső koordináció** azt jelenti, hogy az információ és a jóságok cseréje az élelmiszerpiacok egyes lépcsőjei között külön vállalatokban vagy gazdasági entitásokban történik. A külső koordináció árjelzéseken alapul, továbbá jól definiált minőségi rendszert és standardokat igényel. A minőségi rendszernek és standardoknak egyrészt elég rugalmasnak kell lenniük, másrészt tartalmazniuk kell az adott, kereskedelembe kerülő termék legfontosabb jellemzőit. Az árjelzéseknek viszont kapcsolódniuk kell a minőségi rendszerhez. Az egymás után következő lépcsőfokok közötti kommunikációs kapcsolatot az áraknak kell biztosítaniuk.

A **belső vagy adminisztratív koordináció** az élelmiszermarketing-rendszer egymást követő lépcsőjei közötti információ- és jóságcseréket egy vállalaton belül valósítja meg. A koordinációnak ezt a fajtáját, mint már az előbb említettük, vertikális integrációnak nevezzük. Az árjelzéseknek a külső koordinációban meglévő funkcióját a vállalaton belüli adminisztratív döntések veszik át.

Fertő (1999) szerint a külső koordinációtól a belsőig haladva megkülönböztetünk:

- **nyílt piaci koordinációt**, melynél a pillanatnyi piaci árak koordinálják a tranzakciót az eladó és a vevő között,
- **szerződéses kapcsolatot** (rövid, közép és hosszú távú), ahol a vevő kötelezi magát a termék megvételére és a termelőt az eladásra, előre meghatározott ár alapján,
- **vertikális integrációt**, ahol az élelmiszerlánc egyik domináns tagja integrálja a vertikális láncban felette, illetve alatta álló szereplőket.

A nyílt piaci szerződés esetén a szerződések szerepét az ár és az ehhez kapcsolódó információk veszik át, míg a vertikális integráció létrejöttékor a belső adminisztrációs döntések. A szerződés termelői, kereskedelmi, feldolgozó kapcsolatokban használt eszköz. A szerződésekben foglalt feltételek szerint megkülönböztethető:

- **Szállítási, étékesítési szerződés**
„Hagyományos” szerződés, melyben rögzítik az árat, mennyiséget, minőséget és a szállítás időpontját.
- **Termeltetési szerződés**
Termelési körülményeket foglalja magába, ebben előírások találhatók a termelési folyamatra vonatkozóan.
- **Előfinanszírozási vagy inputellátási szerződés**
Az inputok és az erőforrások biztosításának kikötésével; itt a vásárló saját maga biztosítja az inputanyagokat (pl. vetőmag, műtrágya)
- **Keretszerződés**
Sok esetben nem tartalmazza az árat, a minőséget és a mennyiségi adatokat. Gyakorlatilag szándéknyilatkozat.

Amennyiben a vertikális koordináció élelmiszer-gazdasági rendszerének leírásakor a vertikális szerződéses kapcsolatok természetét állítjuk az elemzés középpontjába, akkor azt a tranzakciók irányítási struktúrájaként is jellemezhetjük.

A vertikális integráció létrehozásának indokai:

- **új piacok szerzése és megtartása hosszú távon,**
- **piaci kockázat csökkentése,**
- **tranzakciós költségek csökkentése,**
- **nagyobb hozzáadott értékű tevékenység végzése,**
- **nagyobb hatás elérése a piacra és az árakra vonatkozóan.**

Ebben az esetben az **irányítási struktúrát** olyan intézményi mátrixként definiálhatjuk, amelynek keretén belül az egyes tranzakciókat megtárgyalják és végrehajtják. Két szélső esetet különböztethetünk meg ebben a fogalmi keretben is: az egyes lépcsőfokok közötti ismétlődő, azonnali tranzakciókat **piaci irányításnak** nevezzük, a vertikális integrációt pedig **egyesített irányításnak**.

A vertikális koordinációt, illetve annak különböző formáit általában csak a belföldi piacok kontextusában szokták vizsgálni, noha annak nemzetközi dimenziói is léteznek.

A fejlett országok élelmiszer-gazdasági rendszerében a hatvanas évek óta alapvető változások mentek végbe, amelyek jelentős változásokat hoztak a vertikális koordináció különböző formáiban.

A legutolsó empirikus vizsgálatok tanúsága szerint, az Egyesült Államokban a mezőgazdasági termelés szintjén a vertikális koordináció nyílt piaci formái kezdenek visszaszorulni, és helyüket a termelési és marketingszerződések veszik át. A vertikális integráció aránya azonban a növekedés ellenére továbbra is alacsony maradt. Az egyes termékek vertikális koordinációs kapcsolatai jelentősen különböznek egymástól. A szerződéses kapcsolatok a brojlércsirke termelésében kiemelkedő jelentőségűek, míg a többi termék esetében lényegesen kisebb a szerződések aránya.

Nyugat-Európában a vertikális koordináció egyik legfontosabb formája a **marketingszövetkezet**, amely felvásárlással és feldolgozással is foglalkozik. A **termelői érdekeltségű szövetkezetek**nek különösen Dánia, Hollandia és Franciaország esetében van kiemelkedő jelentősége. A fontosabb részpiacokon a szövetkezeteken keresztül értékesített mezőgazdasági termékek aránya az összes értékesített mezőgazdasági termékhez viszonyítva 30-90% között terjed..

Ha a vertikális integráció terjedelmét vizsgáljuk, akkor fontos kérdés, hogy az élelmiszer-gazdaság melyik szereplője integrálja a többieket. Az Egyesült Államokban a vertikális integráció motorjai elsősorban az élelmiszer-feldolgozó vállalatok. Ugyanakkor nem jellemzők a mezőgazdasági termelők vertikális integrációs törekvései sem a beszerzési, sem az értékesítési oldalon. A vertikális integráció a mezőgazdasági termelők és a feldolgozók között a növényi termékek esetében jelentősebb, mint az állattenyésztésben.

	Nyílt piaci termelés	Szerződés- kapcsolatok	Stratégiai szövetsé- ek	Szervezeti együtt- működés	Vertikális integráció	
A külső, piaci koor- dináció jellemzői						A belső, szervezeti koordináció jellemzői
Önérdék						Közös érdekek
Rövid távú kapcsolat						Hosszú távú kapcsolat
Opportu- nizmus						Közös előnyök
Korlátozott információ- csere						Szabad információ- csere
Rugalmassá g						Állandóság
Függetlensé g						Egymásra utaltság
	Külső ellenőrzés, az árakon és a kapcsolódó minőségi szabványo- kon keresztül	Külső ellenőrzés a jogi szabályozó rendszeren keresztül	Együttes ellenőrzés	Belső ellenőrzés a decentrali- zált döntéshozó szervezeten keresztül	Belső ellenőrzés a központosít ott döntéshozó szervezeten keresztül	

Forrás: SZABÓ, 2000

8.1. ábra: A koordinációs skála

A feldolgozóknak a mezőgazdasági termelőkkel való integrációja viszonylag kis súlyú maradt. Ugyanakkor a feldolgozók elsősorban a szállítással, a nagy- és kiskereskedelemmel való vertikális integrációra törekcszenek. A kereskedelem integrációs törekvései is elsősorban a feldolgozás és a nagykereskedelem, nem pedig a mezőgazdasági termelés irányába mutatnak.

A 8.1. ábra foglalja össze a nyílt piacoktól a teljes integrációig terjedő **koordinációs skálát**, melynek *egyik végpontja, különleges koordinációt megtestesítő esete, a vertikális integráció*. A következő ábra tehát a már említett főbb vertikális koordinációs és integrációs formák egymáshoz való viszonyát szemlélteti.

Klasszikusan a szövetkezetek a vertikális koordinációs legszorosabb formáját, a vertikális integrációt valósították meg. A tulajdoni összefonódás ezekben az esetekben azonban csak részleges, így a szövetkezetek gyakorlatilag nem különböznek a más, nem termelői integrációtól. A modern, jól működő, ún. vállalkozói vagy új generációs szövetkezetek esetében *az integráció másik fő vonala a különböző típusú szerződések*, melyek kiegészítik és átalakítják a hagyományos tag-szövetkezeti viszonyt.

Három fontosabb tényezőcsoport befolyásolja a vállalatok döntéseit az egyes koordinációs formák kiválasztásában: **a tranzakciók gyakorisága, a termelési tényezők sajátosságai és a bizonytalanság**.

A **tranzakciók gyakorisága** a megfelelő szervezeti formák kialakítása szempontjából egymással ellentétes hatású folyamatok létrejöttét indíthatja be. A tranzakciók magas gyakorisága elősegíti, hogy a vállalaton belüli megfelelő irányítási struktúra kialakításával a tranzakciókat az egyes vállalatok belső koordinációval oldják meg. Iparági szinten azonban a tranzakciók gyakorisága a skáláhozadék kihasználása és az egyes vállalatok közötti mélyebb specializáció kialakulása miatt ahhoz vezet, hogy a gazdálkodók inkább a külső koordináció valamelyik formáját részesítik előnyben. A tranzakciók növekedésével együtt valószínűleg a tranzakciók standardizáltsága is emelkedik, azok egyre inkább rutinszerűvé válnak. Ezért egyre kisebb szükség lesz arra, hogy a vállalatvezetés szorosán ellenőrizze a folyamatokat. A tranzakciók standardizáltságának növekedése ezáltal könnyíthet a vállalat adminisztrációs terhein. Másrészt a menedzsment egyre bővülő, nagyszámú, különböző funkciói könnyen a vállalat adminisztrációs erőforrásainak kiterjedéséhez vezethetnek.

Az információs technológia fejlődése jelentősen javította a vállalatok belső irányítási rendszerét, csökkentette a belső adminisztrációs terheket, ezáltal ösztönözte a belső koordináció létrejöttét. A fejlődés különösen a pénzügyi szolgáltatások területén volt átfogó, hiszen lehetővé tette, hogy a korábbinál kisebb létszámú társaságok a szolgáltatásoknak lényegesen nagyobb skáláját tudják nyújtani ügyfelek számára. Ugyanakkor az információs technológia fejlődése nagymértékben hozzájárult a piaci információs rendszerek tökéletesebb működéséhez. A régebbi bonyolult tranzakciók mára egyszerű rutinfeladatokká váltak, s ez viszont a külső koordináció előnyben részesítéséhez vezetett. Például az Egyesült Államokban az elektromos vizsgálati módszerek képessé tették a vidéki elevátorokat a gabonák megfelelő kritériumok szerinti vizsgálatára, az őrlési jellemzőktől a különböző olaj- és aminosav-tartalomig. A gabona árképzése ugyanis egy rendkívül kiterjedt és komplex minősítési rendszer segítségével történik. Az infravörös eszközök fejlődésével sok vizsgálat egyszerűbbé vált.

A **speciális termelési tényezőket** a vertikális koordinációval összefüggésben olyan eszközökként írhatjuk le, amelyek két vállalat közötti, magasan specializált, meghatározott tranzakcióhoz kapcsolódnak. Ezért az ilyen speciális termelési tényezők a vállalatok közötti

belső koordináció kialakítására ösztönöznek. Gyakran előfordul, hogy a speciális eszközök a belső koordináció révén képesek csak a skáláhozadéék érvényesítésére. A mezőgazdaságban alkalmazott fizikai és szellemi termelési tényezők sajátosságainak nagy jelentősége van a tranzakciós költségek kialakulásában. Az élelmiszerek előállításához szükséges felszerelések és technológiai eljárások, amelyek például a talajmegműveléshez, a feldolgozáshoz és a szállításhoz kellenek, magasan specializáltak lehetnek. Ezért alkalmazásuk korlátozott lehet, csak meghatározott körben van rájuk kereslet és kínálat, azaz speciális piacuk van. Hasonlóképpen előfordulhat, hogy a mezőgazdasági termékek előállításához és feldolgozásához szükséges szellemi képességek és szakértelem szintén. A vertikális koordináció a mezőgazdaságban nagyon speciálisak, amelyek csak meghatározott tevékenységi körben alkalmazhatók.

A bizonytalanság és a komplexitás más ágazatokhoz hasonlóan a mezőgazdasági tranzakciókban is jelentős szerepet játszik. Az egyik legfontosabb bizonytalansági tényező az időjárás változékonyságából fakad, amely alapvetően meghatározhatja a termelés eredményességét. Ugyanis mind az adott termék mennyiségét, mind a minőségét jelentősen befolyásolhatja, ezáltal a termelés költségei változékonnyakká válhatnak. A speciális termelési eszközökhöz kapcsolódó bizonytalanság a belső koordináció létrehozására ösztönöz. A specializált eszközök értéke ugyanis jelentősen csökkenhet, ha eltérően az eredeti rendeltetéstől, azokat csak a következő legjobb alternatívaként tudják hasznosítani. A váratlan piaci változások nagy veszteségeket okozhatnak a nagy értékű specializált eszközökbe történő beruházásokban. A belső koordináció segítségével, a vállalaton belüli adminisztratív struktúrák kiépítésével a vállalatok csökkenthetik az ilyen típusú veszteségek kockázatát.

A tranzakciós költségek elméletének szempontjából a mezőgazdasági termelésnek vannak még olyan sajátosságai, amelyek befolyásolhatják a vállalatok koordinációs formákkal kapcsolatos döntéseit. A mezőgazdasági termékek egyik legjellemzőbb tulajdonsága, amely megkülönbözteti őket a gazdaság más ágazataiban előállított jószágoktól, a **romlandóság**. Nemcsak a feldolgozatlan, nyers élelmiszereknek korlátozott az élettartama és a felhasználhatósága, hanem a feldolgozott termékeké. Ezért a mezőgazdasági marketingrendszer legfontosabb koordinációs feladata, hogy megfelelő időben, közvetlenül vagy közvetve biztosítsa meghatározott mennyiségű és minőségű mezőgazdasági nyersanyag eljutását az egymáshoz vertikálisan kapcsolódó tevékenységek egyes lépcsőfokain működő vállalatokhoz. Az élelmiszerek termelésében a hatékony teljesítmény szempontjából tehát különös jelentősége van annak, hogy a különböző nyersanyagok és félig feldolgozott áruk az egyes fázisokhoz megfelelő időben eljussanak. A belső termékminőség stabilitásának változása, illetve annak megőrzésének költségei az egyik legfontosabb meghatározó tényezője annak, hogy a különböző mezőgazdasági tranzakciók lebonyolításához a gazdasági szereplők milyen szervezeti formát választanak.

Sok mezőgazdasági termék esetében szoros kapcsolat van a jószág súlya és annak értéke között. Ezért a **termelés helyének vagy a telephelynek a jellemzői**, illetve specifikumai szintén fontosak a mezőgazdasági tranzakciók megfelelő koordinációs mechanizmusainak kiválasztásakor. Emiatt az olyan vállalkozásoknak, amelyek a mezőgazdasági nyersanyagok feldolgozásával csökkentik az áru súlya és értéke közötti arányt, az inputforrásokhoz viszonylag közel kell lenniük. Amennyiben a nyersanyag valamilyen előkezelést, például fagyasztást, szortírozást vagy speciális előkészítést igényel, az jelentősen megnövelheti a szállítási költségeket. Ebben az esetben a romlandóság újabb költségnövelő tényező lehet.

Összefoglalóan tehát:

Vertikális integrációról akkor beszélünk, ha az integráció a különböző, egymáshoz kapcsolódó termék előállítási és/vagy értékesítési tevékenységet megvalósító gazdasági egységek között jön létre. Az élelmiszerlánc különböző szintjei közötti integrációt jelenti. Elsődleges célja a technológiai és piaci hatékonyság növelése, ennek révén a termelők jövedelmi pozíciójának erősítése, a viszonylag nagyfokú függetlenség megőrzésével együtt.

8.3. Szövetkezési formák, termelői szerveződések a mezőgazdaságban

A magyar mezőgazdaság az elmúlt évszázadban sok változáson ment át, amelyeket általában politikai beavatkozások váltottak ki. Ezek többségének jellemzője volt a tulajdon- és birtokszerkezet változás is, amely jelentős mértékben érintette a termelői kapcsolatokat, a szövetkezés lehetőségét, formáját és tartalmát.

Hazánkban az egyéni gazdálkodók szövetkezése, közel száz évre tekint vissza, amelynek megtestesítője a Hangya volt.

A **második világháborút követő** politika ezeket a szövetkezéseket felszámolta és kialakította, először a különböző termelőszövetkezeti csoport típusokat, később a hatvanas években a több évtizeden keresztül működő szövetkezeti nagyüzemeket; a termelő szövetkezeteket. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban, hogy ezek a háztáji gazdálkodást, a termelést és értékesítést segítő integrációja révén, abban az időben nemzetközileg is elismert mezőgazdaságot hoztak létre.

A **rendszerátalakítás után** a szövetkezetek átalakulását törvények írták elő, amelyek megvalósításában a kárpótlások (privatizáció) káros hatásaiban jelentkezett. E problémákat a jelentős arányú piacvesztés tovább növelte. Ezek hatására – történelmünk során már nem először – a mezőgazdasági tulajdon- és birtok szerkezet gyökeresen megváltozott. A termelőszövetkezetek többsége feloszlott, vagy teljesen megszűnt és olyan méretű egyéni gazdaságok jöttek létre, amelyek a nagy kapacitású, kialakult szervezetű feldolgozókkal, forgalmazókkal kényszerültek kapcsolatra. Tehát a piaci szereplők erőviszonyai lényegesen megváltoztak. A kistermelő alkupozíció a javításának meghatározó lehetősége a gazdálkodók összefogását erősítő szövetkezés lehet.

Az utóbbi évtizedben ennek fontosságát a gazdaságpolitika is felismerte. Életre ívásukat és működésüket a rendeletekben megfogalmazott módon inspirálja és támogatja.

8.3.1. Termelői szerveződések Magyarországon

Magyarországon a mezőgazdasági termelők szövetkezéseinek hasonló hagyománya volt, mint az Európai Unió tagországaiban. Példa erre – a már említett – az alapításának száz éves évfordulóját a közelmúltban ünneplő *Hangya szövetkezet*, a mezőgazdaságban is működő hitelszövetkezetek, vagy az 1800-as évek végén szerveződött tejszövetkezetek. Míg a nyugat-európai országokban a szövetkezések fejlődése töretlenül, lényeges társadalmi-gazdasági (politikai) változások nélkül folytatódhatott, addig Magyarországon és a többi volt szocialista országban – az eltérő berendezkedés miatt – a mezőgazdaság és benne a szövetkezetek az előbbiektől gyökeresen eltérő, ellentmondásos változásokkal tarkított fejlődési pályát írtak le.

A több szervezési időszakban létrehozott termelőszövetkezetek az **1960-as évek** második felében, az évtized végén alakultak olyan szervezetekké, amelyek megszilárdulásuk után a vidék korszerűsödésére is pozitív hatással voltak. A klasszikus szövetkezetektől azonban számos vonatkozásban eltértek, így többek között szervezésük módjában és

szövetkezeti-tagi kapcsolatban. A termelés közös formában, nem pedig a tagok önálló (elkülönült) gazdaságaiban folyt, a szövetkezet tagjai egyben a szövetkezet munkavállalói is voltak. Ezért aztán a magyar és általában a közép-európai, a szocializmus időszakában működő szövetkezeteket többen munka-szövetkezetként emlegették.

A **hetvenes évtized** a magyar mezőgazdaság modernizálásának időszaka volt. A szövetkezetek döntési szabadságot jelentő gazdálkodó szervezetként a fejlődés, a belülről induló és piacgazdasági elemeket is hordozó megújulás szinterei voltak.

A nemzetközileg is elismert gazdálkodási eredmények mellett számtalan, más nemzetgazdasági ág számára is mintát jelentő szervezeti korszerűsítést (például érdekeltségi alapon működő termelési-szolgáltatási egységek), tevékenységszerkezet bővítést hajtottak végre. A **szövetkezetek a háztáji, és a kistermelés integrálásával** kölcsönös előnyöket jelentő együttműködést alakítottak ki, amelyek főként a munka-intenzív ágazatokban (kertészeti, szőlő, gyümölcsös, állattartás) terjedtek el és **működött** a kölcsönös érdekeltség alapján. Ezek a változtatások és szervezeti megoldások a vidék foglalkoztatási és megélhetési gondjainak enyhítésében is segítettek.

Említést kell tennünk sajátos magyar szövetkezeti képződményekről, a klasszikus szövetkezetekre jobban hasonlító **szakszövetkezetekről** is. Ezek elsősorban a szőlő- és gyümölcstermelést folytató termelők egyéni gazdaságait fogták össze, szervezték a közös beszerzést és az értékesítést, tevékenységüket azonban a torz ideológia inkább háttérbe szorította, mint támogatta.

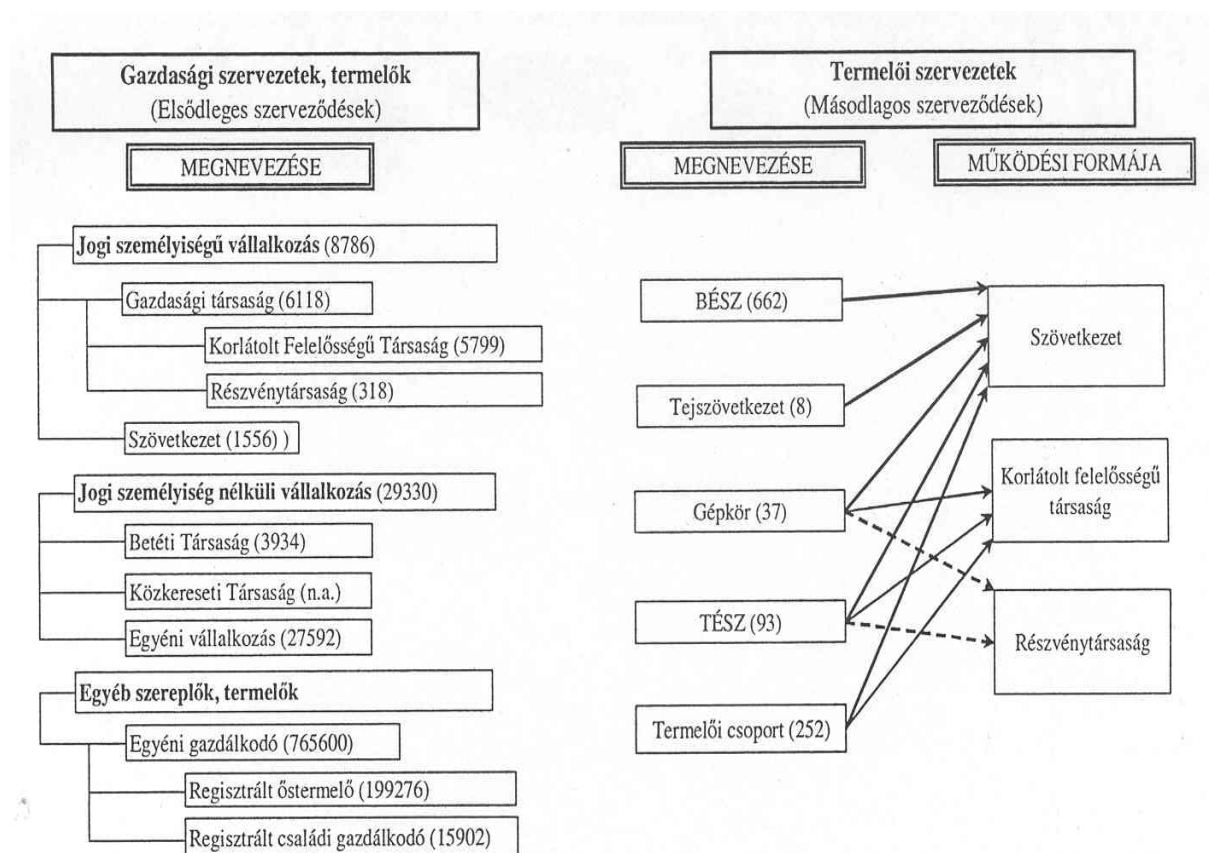
A gazdasági-társadalmi **rendszerátalakítás** a mezőgazdaság tulajdonviszonyait és szervezeti-üzemi rendszerét (így a szövetkezeteket is) *gyökeresen* átalakította. Ez hátrányosan érintette a korábban viszonylag jól működő integrációkat, a nagyüzemek-kisgazdaságok közötti együttműködéseket, miközben nagy számban lettek piaci szereplők olyan egyéni gazdaságok, amelyek számára – már csak kisméretük miatt is – **létfenntartásuk lett volna az együttműködés**. A politika által is ösztönözött (elkülönült és **szétaprózott**) **egyéni gazdálkodás** az idő előrehaladtával nagyobb teret nyert, ezért is egyre sürgetőbbé vált a beszerzés, az értékesítés megszervezése, a termelők egységes piaci fellépése, a termelői kiszolgáltatottság mérséklése.

A rendszerátalakítás utáni kormányok mindezzel tisztában voltak, kezdeményezéseik (például **új típusú szövetkezetek, termékpályás szövetkezetek szervezése**) azonban csak mérsékelt sikerrel jártak. Mezőgazdaságunk így érkezett az uniós csatlakozás küszöbére, amikor a szaktárca az EU által is támogatott termelői csoportokkal kapcsolatos jogi szabályozást (így a termelői csoportok elismerését) elkészítette, és ezt a támogatott intézkedést már a csatlakozás előtt alkalmazta.

Az elmúlt évtizedben Magyarországon a mezőgazdaságban működő **termelői szerveződéseknek** formájukat, elnevezésüket tekintve is igen **sokszínű rendszere** alakult ki. Erre az a jellemző, hogy a jogi- és nem jogi személyiségű gazdasági szervezetek, valamint az egyéb mezőgazdasági szereplők és termelők különböző érdekek mentén másodlagos szerveződéseket hoztak létre (8.2. ábra).

Az egyik **fő érdek** természetesen a piacon való megfelelés, a közös beszerzésből és értékesítésből fakadó jobb **alkupozíció elérése**, a másik pedig a szerveződések alakulásához és működéséhez igénybe vehető **támogatások megszerzése**. Ezek a másodlagos termelői szerveződések meghatározott gazdálkodási formában működhetnek, így a BÉSZ-ek és tejszövetkezetek kizárólag szövetkezeti formában, a TÉSZ-ek, gépkörök bármilyen jogi

személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervezetként, a termelői csoportok pedig szövetkezetként vagy korlátolt felelősségű társaságként gazdálkodhatnak.

Forrás: Dorgai L. (2004)

8.2. ábra: Szervezeti formák és termelői szerveződések a mezőgazdaságban

A fenti 8.1. ábrában szereplő másodlagos szerveződések jogszabályban megjelenő definíciója a következőkben foglalható össze:

- Egyes termékek beszerzését, értékesítését, szolgáltatást végző gazdálkodó szervezetek (**BÉSZ**) alakult vagy átalakult, mezőgazdasági termékek felvásárlását, raktározását, értékesítését, a mezőgazdasági termeléshez szükséges anyagok beszerzését, valamint a mezőgazdasági termeléshez szükséges anyagok beszerzését, valamint a mezőgazdasági termeléshez szükséges szolgáltatások nyújtását végző szervezetek. Céljuk a tagok számára a mezőgazdasági termelés folytatásához szükséges alapanyagok beszerzését nagybani bevásárlás útján minél jobb minőségben biztosítani, a tagok által megtermelt termékek értékesítését elősegíteni, és a tagok számára a termeléshez kapcsolódóan szolgáltatásokat nyújtani.
- **A tejszövetkezetek:** a 69/2004. (IV. 29.) FVM rendelet szerint a 2004. évi nemzeti hatáskörben nyújtott agrár- és vidékfejlesztési támogatások igénybevételeinek feltételeiről szóló 25/2004. (III.3.) FVM rendelet 1. § i) pontja és 274 § b) pontja szerint minősülő szövetkezet és a termelői csoportokról szóló 85/2002. (IX. 18.)

FVM rendelet szerint létrehozott tejtermelő tagokat tömörítő gazdasági társaság, szövetkezet;

- **Gépkörök:** A 25/2004. FVM rendelet értelmében a mezőgazdasági termelők többségi részvételével működő, legalább tíz mezőgazdasági termelő által alapított, a Ptk. 685 §-ának c) pontja szerinti gazdálkodó szervezeteknek minősülő mezőgazdasági gépkörök.
- **Zöldség-, gyümölcstermelői, -értékesítő szervezetek (TÉSZ):** A 2200/1996./EK tanácsi rendelet értelmében „termelői szervezet” bármely olyan jogi személy, amely zöldség, gyümölcs, vagy ezek feldolgozására szánt termékek, citrusfélék, héjas gyümölcsök, gomba termelőinek saját kezdeményezésére alakult azzal a céllal, hogy
 - o biztosítsa a termelés tervezését, és kereslethez való igazítását különösen a minőség és mennyiség vonatkozásában,
 - o
 - o elősegítse a kínálat koncentrálását és a tagok által termelt áruk piacra juttatását,
 - o csökkentse a termelési költségeket és stabilizálja a termelői árakat,
 - o elősegítse a megfelelő művelésmód, termesztéstechnológia és környezetbarát hulladékkezelési módszerek használatát.
- **Termelői csoport:** A 6/2005. (I. 24.) FVM rendelet értelmében „termelői csoportok az azonos termék, illetve termékcsoport szerint szerveződő termelők olyan együttműködései, amelyekben piaci pozícióik megerősítése érdekében, az általuk önállóan végzett mezőgazdasági, erdészeti vagy halászati alaptevékenységükhöz illeszkedő tevékenységre, különösen az általuk előállított növényi és állati termékek termelési folyamatának elősegítésére, az azzal kapcsolatos beszerzésre, termékeik feldolgozásra való átvételére, tárolására, piacképes áruvá történő előkészítésére, valamint közös értékesítésére, az e rendeletben meghatározott szabályok betartásának vállalásával önkéntesen társulnak”.

A „termelői szerveződés” **gyűjtőfogalom**, magába foglalja az előzetesen elismert vagy elismert zöldség-, gyümölcstermelői, -értékesítő szervezetek (TÉSZ), az új szövetkezetekről szóló 2000. évi CXLI. törvény előírásainak megfelelően alakult, vagy átalakult szövetkezeteket, az egyes termékek beszerzését, értékesítését, szolgáltatást végző gazdálkodó szervezeteket (BÉSZ), valamint a termelői csoportokat (TCS).

2003. évégén 662 BÉSZ működött, összesen 20126 taggal. A gépkörök száma 37, taglétszámuk 1230, a 8 tejszövetkezet pedig 274 tagot tömörít. A BÉSZ-ek közül 2003-ban 96, 2004-ben pedig 44, összesen több mint, 1,1 milliárd forint támogatást kapott.

Hazánkban a **TÉSZ-ek zöme (88,2%-a) szövetkezeti formában működik**, összesen tizenkettő kft-ként és mindössze egy részvénytársasági formában.

A TÉSZ-ek a zöldség- és gyümölcsstermelésben egyre nagyobb szerepet töltenek be. Jelenleg az összes gyümölcssterületnek közel 26%-át, a zöldségsterületnek pedig 24%-át, összesen mintegy 44 ezer hektárt a tagok tulajdonában lévő területtel. A 2004-es zöldség és gyümölcs árumennyiségnek pedig közel 21%-át állították elő.

A 85/2002 és az azt követő támogatási rendelet alapján megindult hazánkban is a **termelői csoportok** szerződése. Ennek köszönhetően számos termelői csoport adta be kérelmét elismerésre (előzetes elismerésre).

Mint már szó volt róla, a termelői csoportok működésükhöz leggyakrabban a szövetkezeti formát választják. A szövetkezet az 1992. évi 1. törvény, valamint az új szövetkezetekről szóló 2000. évi CXLI. törvény definíciója szerint „az alapszabályban meghatározott összegű részjegy-tőkével alapított, a nyitott tagság és a változó tőke elvei szerint működő, a tagok saját gazdálkodása eredményességének előmozdítását – ideértve a természetes személy tagok fogasztását is –, illet e esetenként tagjai, munkavállalói és azok hozzátartozói kulturális, oktatási, szociális szükségletei kielégítését szolgáló, jogi személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervezet”.

A mezőgazdasági szövetkezetek talán legsikeresebb, é napjainkban sokat emlegetett formája a **termékpályás szövetkezet**. Ez a szövetkezési forma Nyugat-Európában igen elterjedt, és a ilyen szövetkezet az adott mezőgazdasági termék vagy termékcsoporthoz teljes vertikumát átfogja, jellemzően feldolgozó és kereskedelmi tevékenységet is folytat. A szövetkezeti tagok az értékesítésben, a beszerzésben és a feldolgozásban is erősítik piaci helyzetüket. A termékpályán keletkező profit túlnyomó részét a termelők befektetik a szövetkezet működtetésébe, a saját-, vagy közös tárgyi eszközök korszerűsítésébe. A termékpályás szövetkezet tehát a közös alapanyag-beszerzés és az előállított termékek értékesítése tekintetében megegyezik a TÉSZ-ekkel és BÉSZ-ekkel, de általában több annál. Hiszen a feldolgozóipari üzem is a szövetkezet tulajdonában működik, a késztermék forgalmazásából származó profitot pedig a szövetkezeti tagok (akik egyben az alapanyag-termelők) között osztják szét.

Az előzőekben ismertetett termelői szerveződések (TÉSZ, BÉSZ, Termelői csoport) az EU csatlakozás előtt nemzeti forrású támogatásban részesülhettek. A zöldség-, gyümölcs-termelői, értékesítő szervezetek (TÉSZ), és az egyes termékek beszerzését, értékesítését, szolgáltatást végző gazdálkodó szervezetek (BÉSZ) 1999 óta, a termelői csoportok pedig 2003 óta kaphattak állami támogatást.

Az említett termelői szerveződések 2004-ben a csatlakozás után nemzeti hatáskörben nyújtott agrár-, és vidékfejlesztési támogatások igénybevételeinek feltételeiről szóló FVM rendelet alapján is kaphattak támogatást. A rendelet külön kitér a felsorolt termelői szerveződési formákra.

Ezekről a támogatásokról a különböző kormány-, és miniszteri rendeletekből mód van tájékozódni. Ez utóbbiak alapján szerzett ismeretek minden gazdálkodó szervezet, szakember számára az eredményes gazdálkodás érdekében nélkülözhetetlenek. A Nemzeti Fejlesztési Tervben 2004-2006. között a termelői csoportok támogatására *8,7 Mrd Ft áll rendelkezésre*.

A sikeres pályázatok támogatása is szerepet játszottak abban, hogy 2004. december 31-én 252 szövetkezeti formában működő *termelői csoport tevékenykedett*. Ezek 60%-a növénytermesztési profilú volt.

Termékcsoporthoz nézve *legtöbb* a gabonafélék (27%), olaj növények (15,5%), a baromfi (11,9%~ és sertés (10,3%) ágazatban működik. A csoportok 74%-ának jogi személy tagja is van (a baromfi, méz-méhészet és vágónyúl profilú csoportok között viszonylag magas az olyan csoportok aránya –60% fölött – amelyekben csak természetes személy tagok tevékenykednek). A 15764 összes tagnak több mint 10%-a (1778) jogi személy. A tagok számának megoszlása nem követi a csoportokénak profil szerinti megoszlását, mert nagyobb

hányaduk, a tagok 73,9%-a növénytermelési profilú csoport tagja. Ebből az is következik, hogy az átlagos taglétszám is eltérő, a növény termesztő csoportokban 80, az állattenyésztő csoportokban 40. A természetes személy tagok *átlagos száma* 56 fő, lényegesen különböző profil szerint, a jellemzően kisebb termelőket tömörítő szőlő-bor (168 fő) és méhészt (71 fő) csoportoknál viszonylag magas, az állattenyésztésben viszont általában alacsony, különösképp a baromfi ágazatban (23 fő).

Egy termelői csoport átlagosan 468 millió nettó árbevételt ért el 2004-ben, a bevétel 91%-a a tagoktól átvett termény-termék értékesítéséből származott. A növénytermelési profilú csoportokban alacsonyabb volt a bevétel átlaga (330 millió Ft), különösen alacsony összegű a szőlő-bor ágazatban (188 millió Ft). A forgalmazás méretét tekintve a tej (1592 millió Ft) és sertés- (1030 millió Ft) ágazat csoportjai nyújtottak kiemelkedő teljesítményt. Az árbevétel és a taglétszám átlagai, és méretkategóriák szerinti megoszlás is azt jelzi, hogy a magyar mezőgazdaságban jellemzően kisméretű termelői csoportok tevékenykednek.

Ezt a megállapítást egy egyszerű, gyakorlatias kalkuláció talán még jobban érzékelteti. A gabona ágazat termelői csoportjai (68) közül 38 csoport (több, mint a felének) éves nettó árbevétele 200 millió Ft alatt volt. Ha 6 t/ha átlaghozammal, és 25 ezer Ft átlagárral számolunk, akkor azt kapjuk, hogy egy ilyen csoport csupán 1500 hektár körüli gabonatermelést fog át. Ha tejtermelő csoportoknál 6000 l/tehén átlagtermeléssel, és 50 Ft/liter átlagárral számolunk, akkor azt kapjuk, hogy 200 millió Ft árbevétel eléréséhez (ezt teljesítette a tej termelő csoportok fele) legfeljebb 650-700 tehén tejének értékesítése elégséges volt.

Mint már jeleztük, a magyar szabályozás – a termelői csoportokról szóló 85/2002. (IX.18.) FVM rendelet (a továbbiakban rendelet) – már az EU csatlakozás előtt lehetővé tette termelői csoportok létrehozását.

A rendelet értelmében termelői csoportot legalább tizenöt termelő alapíthatott, azzal a feltétellel, hogy a tagok által előállított termék értékesítéséből származó tárgyévi várható árbevétel legalább 150 millió forint, méhészt, juh-, kecske-, nyúl- és prémiaszlat-tartás, valamint dohány- és gyógynövény termesztés esetében pedig 75 millió forint legyen. **Előzetes elismerést** kaphatott az elismerést kérő azon termelői csoport, amelynek tárgyévi várható árbevétele legalább hatvanmillió forint, méhészt, juh-, kecske-, nyúl- és prémiaszlat-tartás, valamint dohány- és gyógynövény termesztés esetében pedig harmincmillió forint.

A termelői csoport összes árbevételenek 70%-a a tagok által termelt termék értékesítéséből kellett, hogy származzon. A tagok az értékesítésre a termelői csoporttal szerződést kötnek és vállalják, hogy termékük 100%-át a csoporton keresztül értékesítik. (A tagok közvetlenül a fogyasztók számára azonban értékesíthetik teljes termelésük legfeljebb 25%-át). A tagok a termelői csoport finanszírozásához a létesítő okiratban meghatározott módon hozzájárulást fizetnek a működési költségekhez. Vállalniuk kell, hogy termelésükről (termőterület, betakarított-, előállított termék mennyisége, hozama, valamint az értékesítés vonatkozásában) adatokat szolgáltatnak. A tagok egy adott termék értékesítésére csak egy termelő csoportnak lehetnek tagjai és három éven belül nem léphetnek ki a csoportból.

A termelői csoport szervezését a termelők kezdeményezték. Ezen belül két jellemző szervezési módot lehet megkülönböztetni.

A csoport megalakulását *egy-két nagy mezőgazdasági termelő* (társas vállalkozás vagy magántermelő) *kezdeményezte*, elsősorban a környezetében lévő termelőkre alapozva, összefogva ezáltal az adott területen azonos terméket előállító termelőket. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy a működéshez szükséges irodát, egyéb infrastruktúrát és a szervező szakembert valamelyik nagy termelő biztosítja. Ezzel a gazdálkodók részéről jelentős költségmegtakarítás érhető el, ami különösen fontos a működés kezdeti időszakában. (Léteznek olyan termelői csoportok is, amelyeket három-négy család, és a családtagok tulajdonát képező gazdasági társaságok – Kft., Bt. hoztak létre).

A termelői csoportok megalakulását a *leendő tagok együttesen kezdeményezték*. Előfordult, hogy a tagok már korábban is együttműködtek, lazább, eseti formában (egyesület), vagy informálisan. Ez a szervezési forma inkább a kis volumenű termékeket előállító termelőkre jellemző (tipikusan ilyenek például a méztermelők).

A *rendszer váltást megelőző* és a közvetlenül azt követő időszakban az *integrátorok* túlnyomó része olyan szervezet (szövetkezet) volt, amely saját termelő tevékenysége mellett szervezte a vele szerződéses kapcsolatban állók termelését és különböző szolgáltatásokat is nyújtott számukra.

A privatizációt követően az integrátorok egy része – különböző okok (például: földterület hiánya) miatt felszámolta saját termelő tevékenységét és kapcsolatait, a rendelkezésre álló infrastruktúrát, a szaktudást felhasználva „főfoglalkozású” termeltetővé, integrátorrá vált. Arról, hogy az integrátorok két típusa milyen arányt képvisel a mezőgazdaságban nincsenek hitelt érdemlő információk. Az viszont feltételezhető, hogy a termelő tevékenységet is végző integrátor és a termelők között erőteljesebb és hosszabb távú érdekelttség (közös beruházás) alakul(hat) ki, amely kedvezően hat a termelői csoportok szervezésére és működésére is.

Az **integrátorok** (termeltetők) és a termelők között egyébként is viszonylag szoros kapcsolat létezett, így nem meglepő, hogy az integrátorok egy része a támogatási lehetőségek ismeretében megkereste a vele kapcsolatban álló termelőket termelői csoport létrehozásának szándékával. Épp ezért érthető, hogy – a rövid pályázati határidőre is tekintettel – ezeknek a csoportoknak a tagjai elsősorban az integrátorokkal kapcsolatban álló termelők lettek. Ezenél a csoportoknál az integrátor jellemzően a termelés finanszírozását is vállalja. Például 5-10% ponttal alacsonyabb kamattal ahhoz képest, mintha a termelők (főként a kisebbek) a pénzügyintézetekhez egyenként fordulnának. Az is általános, hogy az integrátor viszonylag hosszú fizetési határidőt kap termelési eszközök beszerzésénél, ezt a kedvezményt közvetve a termelői csoport tagjai is élvezik. Az integrátor természetesen nem tagja a csoportnak, de a kapcsolat annyira szoros, hogy gyakran az integrátor szakembere látja el a termelői csoport ügyvezetőjének szerepét. Számos alkalommal az ügyvezető az integrátor valamelyik alkalmazottja. Az integrátor biztosítja az adminisztrációhoz, a napi működéshez szükséges infrastruktúrát és eszközöket is. Így a csoport szinte kiszolgáltatottja az integrátornak. Nem rossz-szándékú feltételezés, hogy az integrátor csak addig működteti a termelői csoportot, amíg gazdasági érdekei úgy kívánják. Érdekellentét pedig az integrátor és a tagok között, például a felvásárlási- értékesítési árak tekintetében nyilván előfordulhat.

Természetesen a vázolt előnyöket, kedvezményeket egy jól működő, nagy volumenben be szerző-értékesítő termelői csoport is megszerezhetné, de ilyen csoport ma még elvétve fordul elő, többségük az integrátor védőernyője, gyámkodása nélkül még erőtlen. A termelői csoportok működése még eléggé kiforratlan, frissen alakult termelői szerveződésekről van szó, amelyek most szembesülnek az új szervezeteknél általánosan fellépő nehézségekkel.

A *tagok belépéskor* törzsbetét formájában *összeadják a törzstőkét*, ami későbbi üzletrészjegyüket képezi. Ennek nagysága a tevékenység méretétől, így például az állatállomány, vagy a tag által értékesítendő termékmennyiségtől függ. A tagok évente tagi hozzájárulást (tagdíjat) is fizetnek. A tagdíj mértékét megalakuláskor maga a csoport határozza meg.

A fontosabb és általánosítható tapasztalatok a termelői összefogás tekintetében a következőkben összegezhetők:

- a szerveződések profilja a leegyszerűsödött termelési szerkezethez igazodik, irányultságukban mindkét főágazat (a növénytermesztés, állattenyésztés) esetében a nagyüzeminek tartott kultúrák és állatfajok dominálnak,
- a csoportok nagyobb hányadát a korábbi nagyüzemek jogutód szervezetei, vagy termeltetők (integrátorok) szervezték, viszonylag kevés a leginkább rászorultak (a kisebb termelők) által szervezett csoport,
- vannak csoportok, amelyek elsődleges célja nem a tartalmas együttműködés, hanem kizárólag az állami támogatás megszerzése volt,
- a kistermékekre irányuló szerveződések ugyan elindultak, de lassú ütemben és kis volumenben jelentkeznek,
- az eredményesen gazdálkodó, tagjaik számát növelő termelői csoportok tervei között közös, a hozzáadott értéket növelő, a tárolást, az elő-feldolgozást, a termék-márkázást célzó fejlesztések is szerepelnek,
- számos csoport céljai között határozottan felvetődik a meglévő profilhoz szervezhető, társítható tevékenységek bővítése, a diverzifikáció is (gabonatermelő szerveződésnél a szalma szervezetten történő hasznosítása),
- a tagok számára vonzó, ha az együttműködés során a pénzügyi elszámolás átlátható, könnyen követhető és ha a csoport tevékenysége a beszerzésre és a termelés utáni fázisokra is kiterjed,
- a termelői csoportok, tagjaik sorából kizárják (illetve be sem fogadják) az egyeztetett követelményeknek, kötelezettségeknek meg nem felelő gazdálkodókat,
- a gazdák számára a legjobb propaganda, leginkább meggyőző erő, ha találkoznak a környezetükben jól működő csoporttal.

8.3.2. A termelési szerveződések főbb jellemzői az Európai Unió országaiban

Tanulásként és követendő példaként hasznos megismerni az EU tagországai szerveződéseinek legfontosabb jellemzőit.

Az Unió agrárgazdaságában először a tej-, és a hústermelésben szerződtek szövetkezetek, amelyek ma már a termelés, a feldolgozás és forgalmazás döntő hányadát *átfogják*. A szövetkezetek hagyományos termékköre fokozatosan bővült, amelyet az Unió különféle támogatásokkal, piacsabályozási eszközökkel ösztönzött. Ezáltal több

mezőgazdasági termékekre szövetkezetek, szerveződések alakultak, amelyek egyértelműen javították a termelők piaci pozícióit. Előnyt jelent a közös beszerzés, a nagy volumenben történő, kiegyenlített minőségű termékértékesítés is, vagyis az input-output árelőny a termelés jövedelmezőségét is fokozza. A szövetkezetek másik előnye a termelőket szolgáló infrastruktúra (tárolók, feldolgozó üzemek, hűtőházak) közös beruházásként történő megvalósítása is.

Az Unió különböző termelői együttműködéseket, szerveződéseket ösztönző politikájának eredményeként a tagországok termelőinek piaci szervezettsége az elmúlt két évtizedben *jelentősen javult*. Az Unió olyan rendeleteket alkotott, melyek elősegítették a termelők összefogását különösen olyan termékek, termékcsoporthoz közös piaci szervezésére, amelyek a piaci viszonyoknak jobban kiszolgáltatottak, és céllal tették lehetővé a **termelői csoportok (Producer Group)** illetve a zöldség-gyümölcs ágazatban a **termelői szervezetek (Producer Organisation)** szervezését, jogi szabályozását.

A tagállamok szövetkezetet saját nemzeti szabályozásuk szerint, az **Európai Unió irányelveit figyelembe véve alapíthatnak**.

A 75/682 EK rendelet értelmében **az Unió szövetkezetnek tekint minden olyan termelői szerveződést, ami a tagállamban szövetkezetnek minősül**. A Római Szerződés 58. cikkelye kimondja, hogy a szövetkezetek azonos jogi megítélés alá esnek a gazdasági társaságokkal, vagyis a társasági jog szabályai a szövetkezetekben is alkalmazhatók.

Az irányelv szerint a szövetkezeteknek nagy szerepük van a munkahelyteremtésben és az erőforrások, valamint a jövő generációjának mobilizálásában. A szövetkezet lehetőséget teremt a munka és az abból származó jövedelem egyenlőbb, igazságosabb felosztására. Jelentős szerepet játszik a humán erőforrás fejlődésében és a társadalmi kirekesztés visszaszorításában.

A szövetkezet a nemzeti és a nemzetközi gazdasági-társadalmi fejlődés egyik pillére. Hangsúlyozza a szövetkezetek szerepét a „*túlélési technikák*” elterjesztésében legalizálásában. Fontosnak tartja a szövetkezeti tagok elméleti és gyakorlati képzésének támogatását, a modern üzleti ismeretek, információk megszerzése érdekében. Fontos a szövetkezetek horizontális és vertikális kapcsolatainak fejlesztése, a termelékenység, a versenyképesség növelése, a hitelhez jutás feltételeinek elősegítése.

A **szövetkezeti értékeknek** az önszegélyezés, az egyéni felelősség, a demokrácia érvényesülése, az egyenlőség, az igazságosság, a szövetkezeti elvek érvényesítése alapján.

Fontosabb jellemzői a következőkben foglalható össze:

- A szövetkezet **önkéntes** szervezet, mely mindenki számára nyitva áll, aki elfogadja a tagsággal együtt járó kötelezettségeket, felelősséget.
- **Demokratizmus tagi ellenőrzés:** a tagok tevékeny részvételét jelenti a vezetés és döntéshozatal folyamatában, valamint az **egy tag – egy szavazat elv** érvényesülését írja elő. Egyes tagországban megengedett a magasabb szavazati arány elérése, de a kisebbség sehol nem juthat döntő szavazati arányhoz.
- Tagok gazdasági részvételeként **hozzájárulás a szövetkezet vagyonához**, annak demokratikus ellenőrzése, a vagyon egy részének közös tulajdonba kerülése.

- Harmadik féllel való megállapodás, vagy szerződéskötés esetében nem sérülhet a demokratizmus, valamint a **szövetkezeti autonómia**.
- A szövetkezet tagjainak, a szövetkezet fejlődéséhez hatékonyan hozzájáruló **képzésben és oktatásban** részesítése, valamint a közvélemény tájékoztatása a szövetkezeti összefogás jellegéről és előnyeiről.
- A szövetkezetek **helyi, nemzeti területi és nemzetközi együttműködés** révén szolgálják a leghatásosabban tagságukat és erősítik a szövetkezeti mozgalmat.
- A **tagok** folyamatos és tartós fejlődésének fenntartása.

A Genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 2002. júniusában ajánlást fogadott a szövetkezetek támogatásáról, amelyben ajánlásban először a szövetkezet fogalmát – kiemelve az önkéntességet – írja le, majd a szövetkezeti elveket fogalmazza meg. A második részben a kormányok szerepvállalására tér ki és kimondja, hogy az állam feladata a szövetkezeti értékek és elvek által irányított, támogatást jelentő politikai és jogi keretről való gondoskodás. A harmadik rész az állami politikák alkalmazását fejti ki a szövetkezetek előmozdítása érdekében, vagyis a jogszabályok és rendeletek alkotása során figyelemmel kell lenni a szövetkezeti alapelvek és értékek érvényesülésére, valamint a kormányoknak együtt kell működniük a különböző szövetkezeti és munkaadói, munkavállalói szervezetekkel.

A klasszikus termelői együttműködésektől, a szövetkezetektől *részben eltérnek a termelői szervezetek (Producer Organisation: PO) és a termelői csoportok (Producer Group)*, amelyek ugyan szövetkezeti formában is tevékenykedhetnek, de más **jogi személyiségű gazdasági társaságként is működhetnek**.

A termelői szervezet kifejezést, ami a magyar jogalkotás Termelői Értékesítő Szervezetként (TÉSZ) használ, *első ízben* a friss gyümölcs- és zöldségpiac közös szervezéséről szóló 2200/96-os EK rendelet vezette be. Ezek a termelői szervezetek az Unió zöldség-gyümölcs piacsabályozásának alapegységei, amelyek a termelők által, elsősorban termékeik termelésében megszervezése, áruvá történő kiszerelése, tárolása és értékesítése céljából létrehozott zöldég- és a gyümölcságazatban, hanem más termékek, termékcsoporthoz esetében is lehetővé tette a termelői társulások alapítását a szervezettség és a piaci pozíció javítása érdekében.

Így az említett 2200/1996-os EK rendelet mellett megjelent a közös *borpiaci szervezetekről* szóló (1493/1999 EK) vagy a *halászati és akvakultúra-termékek* piacának közös szervezéséről szóló (104/2000 EK), illetve már 1992-ben megjelent a *dohánypiac szervezéséről*, támogatási rendszeréről szóló (2075/1992 EK) rendelet.

Az **Európai Unió** tagállamaiban működő **termékorientált szerveződések tevékenysége** alapján a következő **általános tapasztalatok** tehetők.

A **szövetkezetek, termelői szerveződések** alakulásakor az **elsődleges cél** az **elszigetelten termelő gazdálkodók összefogásának segítése a beszerzésben, és a piacon való közös értékesítésben**, más szóval az úgynevezett **horizontális integrációk** létrehozása. Egy újabb **fejlődési fázis** nyomán az **integráció vertikálisan is kiterjedt**, egy-egy ágazat teljes termékpályát átfogva. Ez utóbbi esetben például vágóhíd, sőt végterméket előállító feldolgozó üzem is a szövetkezeti – vagyis a tagok, a termelők – tulajdonában lehet. Az említett változási folyamatok alább vázolt tapasztalatai is hasznosíthatók.

Az Unió régi tagállamaiban az jellemző, hogy erősödik a **termelői szerveződések piaci részesedése**. Általános tendencia a piaci koncentráció, ami egyúttal a termelői szerveződések számának csökkenésével, a szervezetek egyesülésével, egybeolvadásával jár. A termelői szerveződések piaci részesedése, azonban országok és szektorok (tevékenységek) szerint is változó. Például a tej és tejtermékek piacának igen jelentős részét, több mint kétharmadát tartják kézben a termelői szerveződések (szövetkezetek) Ausztriában, Dániában, Németországban, Luxemburgban. Dániában a vágóhidak 89%-a, Írországon 70%-a szintén szövetkezeti kézben van.

Jelentős a termelői szerveződések piaci részesedése még:

- Ausztriában a cukoriparban,
- Belgiumban a zöldség-gyümölcs ágazatban,
- Dániában a (tej- és húsiparon kívül) a prémtermelésben,
- Görögországban az olívaolaj és bortermelésben,
- Franciaországban a bor és dohányágazatban,
- Olaszországban a bor- és gyümölcstermelésben,
- Hollandiában a virág- és kukorik szektorban,
- Spanyolországban az Olíva, bor és zöldség ágazatokban,
- Svédországban az erdőművelésben.

Mint ismeretes, az egyes tagállamokban a szövetkezetek és egyéb szerveződések működésére különböző szabályok vonatkoznak. Ezek tapasztalatai számos vonatkozásban Magyarországon is hasznosíthatók. Közülük fontosnak ítélték az alábbiakat:

Általánosan jellemző, hogy *magas a kölcsöntőke aránya*, tehát nem teljesen önfinanszírozásúak, de fejlett bankrendszerre, és jól működő szövetkezeti hitelintézetekre támaszkodhatnak,

Az *egy tag-egy szavazat elvét általában követik*, például Görögországban, néhány ország viszont a tagok vagyoni részesedését, vagy (például Ausztriában) a szövetkezet gazdasági tevékenységében való részvételét tekinti mérvadónak.

Vannak országok (Ausztria, Dánia, Belgium, Finnország), ahol *kétszintes a szavazati rendszer*, és ez részközgyűlések összehívását is lehetővé teszi.

Minimális taglétszámot jellemzően – Ausztria kivételével – előírnak (általában 3-7 fő) amely ágazatonként is változhat (Görögországban a kisebb méretű birtokok viszonylag magas aránya miatt az előírt minimális taglétszám 20 fő).

A kötelező jellegű, minimális összegű *részjegy-jegyzési kötelezettséget* a tagállamok többsége érvényesíti, de Dánia, Finnország, Norvégia, Hollandia nem, ezekben az országokban épp ezért egy tag esetleges kilépésekor nincs elszámolási kötelezettség.

Gyakran engedélyezik *pénzügyi befektetők tagsági viszonyát*, de szavazati joguk korlátozása (maximalizálása) mellett, vagy befektetett vagyoni hányaduk mértékéig (Finnországban a befektető tagoknak egyáltalán nincs szavazati joguk, a befektetők tagsági viszonyát Görögországban, Hollandiában és az Egyesült Királyságban nem engedélyezik).

Elterjedt a *kötelező tartalékképzés* a szövetkezet eszközértékének, vagy realizált eredményének meghatározott százalékában, a képzett tartalék felosztása egyes országokban tilos (Franciaország, Olaszország, Portugália, Spanyolország), de vannak olyan országok is, ahol nincs is tartalékképzési kötelezettség (Hollandia, Egyesült Királyság).

Előfordul, hogy a szövetkezésre vonatkozó nemzeti szabályozás egy országon belül a regionális sajátosságok szerint változik.

A menedzsment általában tagokból áll, de gyakran megengedett a nem tagokból álló vezetés is.

Összefoglalva, az Európai Unióban az elmúlt évtizedre a termelői szerveződések fejlődésére jellemző tendencia a következő volt:

- a tagországi szintű együttműködések erősödése,
- a vertikális integráció növekedése, termelési és marketing funkciókkal,
- a mezőgazdasági termelői és értékesítő szerveződések felértékelődése,
- piaci erejük növekedése,
- strukturális koncentráció, egyre kevesebb számú termelői csoport dominanciája,
- az export irányultság növekedése, magas minőségű termékekkel való piacszerzés,
- a termelést végző és a befektetőtagokat egyaránt összefogó szervezetek számának növekedése,
- kezdetét vette a „határokon átnyúló”, nemzetközi szerveződések létrehozása,
- a környezetvédelmi és minőségi szempontok erőteljesebb érvényesülése.

Reprezentációként az egyik termékspecifikus szerveződés (TÉSZ) szerepével az 8.1. táblázat adatai alapján tájékozódhatunk.

Az Unióban és a hazánkban működő termelői szerveződések *általános jellemzőit és tapasztalatait* a következőkben lehet összegezni.

A rendszerváltást követően átalakult a magyar mezőgazdaság üzemi rendszere, ezzel együtt jellemzően *erősödött a termelők, főként az egyéni gazdálkodók kiszolgáltatottsága* a különböző termékpályák más szereplőivel szemben. Az egymástól elszigetelődött, egyenként kis volumenben termelők fejlesztései összehangoltan sikeresebbek, gazdaságilag hatékonyabbak lehetnének. A termelés integrálását ellátó korábbi szervezetek, termelési rendszerek jelentős része azonban a rendszerváltás után megszűnt. A meglévő, de átalakult nagyüzemek integráló tevékenysége elsorvadt, a termelők érdekét valóban szem előtt tartó *új szerveződések* napjainkig viszont máig sem igazán elterjedtek. EU tagságunkkal a hazai termelők az egységes piacon olyan régi tagországok termelőivel kényszerülnek versenyezni, amelyek több évtizedes fejlődési folyamat eredményeként általában jobban szervezettek. További jelentősebb szerveződések a borászatokra és a dohánytermesztésre jellemzők.

Az EU *régebbi tagországaiban* tagországonként vonatkoznak – a közösségi jogszabályok keretei között – a termelői szerveződések (szövetkezetek; termelői csoportok, melyek működési formája gazdasági társaság is lehet) működésére eltérő szabályok. Közös vonásuk azonban, az hogy jellemzően érvényesül az egy tag-egy szavazat elv, a minimális taglétszám előírása, a kötelező jellegű és minimálisan meghatározott részjegy-jegyzés, a kötelező tartalékképzés, a támogatás elismeréshez kötése. A közösségi szabályozás az elismerést nemzeti hatáskörbe utalja.

Az EU tagországokban a termelői együttműködéseknek több formája létezik, közöttük megtalálható a termelői csoportok is, amelyek zömében szövetkezeti formában működnek, a gazdasági társasági forma aránya elenyésző.

8.2. táblázat: Zöldség-, gyümölcstermelői, -értékesítő szervezetek (TÉSZ-ek) szerepe az EU-15 tagországaiban

Megnevezés	Zöldség- gyümölcs termékforgalo m értéke	TÉSZ-ek termék- forgalma	Termékforgal mi arányuk az összesből	Termelői szervezete k száma
	millió euró		%	
Belgium	1 038,4	738,1	71	6
Dánia	167,5	48,5	29	6
Németország	1 735,8	594,0	34	59
Görögország	2 159,4	325,0	15	106
Spanyolország	6 768,6	3 391,5	50	536
Franciaország	4 839,2	2 709,9	55	340
Írország	186,5	17,6	9	6
Olaszország	8 700,0	2 347,8	27	120
Luxemburg	5,0	0	0	0
Hollandia	2 279,0	1 618,6	71	14
Ausztria	344,1	59,9	17	4
Portugália	782,5	61,1	8	39
Finnország	174,6	22,5	13	9
Svédország	166,2	67,0	40	7
Egyesült Királyság	1 741,0	457,9	26	75
Összes	31 137,8	12 459,6	40	1327

Forrás: Dorgai L.(2004)

Az Európai Unió régi tagországaiban a termelői szerveződések – ágazatonként és országonként ugyan változó mértékben –, de akár **70-90%-ban is lefedik a mezőgazdasági termelés egy-egy ágazatát**, illetve tevékenységét. Megfigyelhető **koncentrációs** (egyesülési) **folyamat**, az is, hogy érdekeltségük nem csak a termelésre, hanem a feldolgozási fázisra is kiterjed. Ezeket a folyamatokat – a gazdák felismerésén és történelmi tapasztalatain túl – a elmúlt évtizedek támogatási rendszere is segítette és jellemző, hogy a szövetkezeti rendszer fejlett pénzügyi-finanszírozási háttérrel működik.

Az EU napjainkban- és a jövőben is – különösen figyelmet szentel a szövetkezeteknek, kiemelten a közép-európai országokban. A termői csoportok létrehozása és működtetése is *támogatható* vidékfejlesztési intézkedésként szerepel.

A hazai termelői szerveződések viszonylag nagy száma (662 BÉSZ, 37 gépkör, 93 TÉSZ, 257 termelői csoport, 8 tagszövetkezet) azt jelzi, hogy elsősorban nem több, hanem nagyobb méretű, egyenként *sokkal több gazdálkodót befogadó szerveződésre lenne szükség.*

A működő magyar termelő csoportok profilja jellemzően a leegyszerűsödött termelési szerkezethez igazodik, mindkét főágazat esetében a nagyüzeminek tartott kultúrák, állatfajok dominálnak, bár a (méz, nyúl, csemege kukorica) termékeket előállító termelők szövetkezése is elindult. Gyakorlati példák utalnak a gazdák között kialakuló kölcsönös segítségre, a spontán jelleg tudatossá válására is. Jelentős számban vannak azonban olyan szerveződések is (jellemzően kevés taggal és integrátorok által szervezettek), amelyeknél a termelési együttműködés valóságos célja nagy valószínűséggel az alakuláshoz és működéshez nyújtott támogatás megszerzése. Ezért a jövőre nézve elsősorban a már működő csoportokhoz történő *csatlakozását* (az újabb – kevés termelőt összefogó – csoportok létrejötte helyett), illetve az

azonos termékkörre létrejött szervezetek *szorosabb együttműködését* és egyesülését – ezáltal hatékonyabb fellépésüket – kellene ösztönözni.

Az *agrártámogatási rendszerünk* EU gyakorlathoz való közelítése lehetővé tette, hogy már 2003-ban, a csatlakozást megelőzően olyan termelői csoportok alakuljanak, melyek megfelelnek a hatályos EU jogszabálynak, illetve a később elfogadott Nemzeti Vidékfejlesztési Terv ilyen irányú intézkedésének.

A termelői csoportok szervezése, a meglévők megtartása, méretük növelése akkor lehet sikeres, ha tárgyilagos elemzések alapján az érdekeltek a gazdasági előnyöket (különösen az árak és értékesítési biztonságra) megismerhetik.

Nagyobb méretű termelői csoportok létrejöttét, a termelői csoportok koncentrációját a nagyobb támogatási összefogás elősegíthetné.

Ellenőrző kérdések:

1. Mi a kvantitatív és kvalitatív koordináció közötti különbség?
2. Mi tranzakciós költség?
3. A tranzakciós költségek csökkentésének lehetőségei
4. Jellemezze az ex ante és ex post tranzakciós költségeket!
5. Mely három szerződéses jellemző befolyásolhatja a tranzakciókkal együtt járó költségeket nagyságát?
6. Mit nevezünk kvázi vertikális integrációnak?
7. A tranzakciós költségek csökkentésének lehetőségei?
8. Az élelmiszerlánc elemei, fogalma.
9. Milyen szerződéstípusokat különböztethetünk meg a szerződésekben foglalt feltételek alapján?
10. Mit jelöl a koordinációs skála a vertikális integráció elemzése során?
11. Mik a vertikális integráció létrehozásának indokai?
12. Jellemezze a szövetkezeti mozgalom fejlődését a századfordulótól apjainkig!
13. Mi a legfőbb indoka a szövetkezetek létrehozásának?
14. Milyen másodlagos termelői szerveződési formákat ismer és mi ezeknek a lényege?
15. Milyen általánosítható tapasztalatok ismerhetők fel a termelői összefogás tekintetében?

II. KÖRNYEZETPOLITIKA

1. AZ EURÓPAI UNIÓ KÖRNYEZETPOLITIKÁJA

Bevezetés

Ebben a fejezetben az általános társadalom- és gazdaságpolitika egy viszonylag új, alig több mint három évtizedes területével ismerkedhet meg az Olvasó, a környezetpolitikával és ennek kiterjesztésével a fenntartható fejlődési politikával.

Mi a különbség a fenntartható fejlődést megcélzó politika és a környezetpolitika között? Milyen messzire jutott az Európai Unió környezetvédelmi jogszabályozásának kialakításában? Milyen célokat tűzünk ki és hogyan? Milyen eszközök állnak rendelkezésre a környezet védelmében? Mit tesz Európa növény- és állatvilágának és vízminőségének megővéseért, illetve hogyan kezeli hulladékait? Mit jelent az integrált termékpolitika és hogyan lehet kiérdemelni az „öko-termék címet”? Ehhez hasonló kérdésekre kap választ ebben a fejezetben.

Az 1960-as évek óta egyre jobban megértettük, hogy az emberiségnek egy új kihívással kell szembenéznie: a világméretű ökológiai válsággal. Az 1970-es években, az első olajválságok, majd az azokat követő „nyersanyag-ár robbanások” nyomán a természeti erőforrások szűkössége és a növekedés korlátai adtak okot az aggodalomra. Az emberiség egyre jobban ráébredt a természeti erőforrások takarékos használatának szükségességére. A folyók, a levegő szennyezettsége és az ezekből adódó egészségkárosodás és a gazdasági károk miatt mind jobban aggódtak az emberek.

Ennek a nagy veszélyt rejtő fenyegetésnek a valóságos súlyát az emberek, a politikusok és az országok egy része még ma sem ismerte fel. Szerencsére azonban, sokan évtizedek óta egyre nagyobb erőfeszítéseket tesznek azoknak a folyamatoknak a megváltoztatásáért, amelyek akár a földi élet minden formájának elpusztítását is eredményezhetik. A politikusok – részben a fenyegető tények, a tudományos felismerések hatására, részben a közvélemény és média nyomására – jogszabályokat hoztak, új intézményeket, pl. környezetvédelmi minisztériumokat létesítettek és a gazdasági szabályozást is mind jobban igyekeztek úgy alakítani, hogy az elősegítse a kedvezőtlen folyamatok megállítását, sőt visszafordítását. Az Európai Unió a kezdetektől fogva élen jár a környezetpolitikák és a fenntartható fejlődést célzó politikák kidolgozásában, alkalmazásában és mind hatékonyabbá tételében.

Mielőtt a szorosan vett tárgyra térnénk, tekintsük át, mit értünk környezetpolitikán, hogyan kapcsolódik ez az általános társadalom- és gazdaságpolitika többi eleméhez, és mi a viszonya napjaink legfontosabb koncepciójához, a fenntartható fejlődéshez. Úgy véljük, hogy ennek megértése hasznos lesz az Európai Unió környezeti politikájának megfelelő értékeléséhez.

1.1. A környezetpolitika fogalma

Az európai országok gazdaságai – mint minden gazdaság – többféle természeti erőforrásra épülnek. A termékek előállításához nyersanyagokra (mint az ásványok, a biomassza és a biológiai erőforrások), környezeti elemekre (mint a levegő, a víz, a talaj), megújuló erőforrásokra (mint a szél, a geotermikus energia, az árapály vagy a napenergia), valamint térre (földterületre) van szükségük. Akár termékek előállításához, akár a szennyező kibocsátások elnyelésére használjuk is az erőforrásokat, ezek alapvetőek, elengedhetetlenül szükségesek a gazdaság működéséhez és életminőségünk fenntartásához.

A környezeti elemeket az emberi tevékenység (a termelés és a fogyasztás egyaránt) sokféle módon károsítja. Az elfogyasztott termékek jó része hulladékká válik, és mindenképpen szennyezi a talajt, a vizeket, vagy ha elégetjük őket, a levegőt. A fűtéssel, a közlekedéssel, az elektromos eszközök használatával szükségképpen együtt jár valamiféle szennyező anyag, hulladék termelése.

Távolról sem mindegy azonban, hogy ez a környezetünket romboló tevékenység, az erőforrások felhasználása milyen mértékű. A természet egy bizonyos szintig képes a szennyezőanyagok semlegesítésére, feldolgozására, s vannak olyan erőforrások, amelyek – megfelelő használat esetén – képesek a megújulásra. Ha megismerjük a természet működését, azokat a korlátokat, amelyek mellett nem károsodik visszafordíthatatlan módon, és tevékenységeinket ehhez igazítjuk, ha tudatosan, előre átgondolt szabályok szerint alakítjuk életmódunkat, korlátozzuk szükségleteinket, akkor megóvhatjuk környezetünket magunk, unokáink és ükunokáink számára. Ezt a tudatos, átgondolt, megtervezett, rendszerbe foglalt tevékenységet nevezzük környezetpolitikának.

A **környezetpolitika** a természetes és mesterséges környezet védelmére, alakítására irányuló elképzelések, tervek, programok, döntések és az ezek eléréséhez alkalmas eszközök, módszerek összességét felölelő **gyakorlati tevékenység** és az ezzel kapcsolatos **alkalmazott tudomány**.

Az előzőekből is látható, hogy a környezetpolitika nem csupán a környezeti elemek közvetlen védelmére irányul. Nem pusztán arról van szó, hogy a politikának – mint az iparral, a mezőgazdasággal, a közlekedéssel, az energiatermeléssel, a turizmussal – egy újabb „ágazattal”, a természeti környezettel kell foglalkoznia. Már maga a szűken értelmezett környezetpolitika is jóval több ennél: az összes gazdasági és politikai döntésnél figyelembe kell venni a környezet érdekeit, mert ha nem tesszük, saját életfeltételeinket tesszük tönkre.

1.1.1. A környezetpolitikák első időszaka

A környezetpolitikák kialakulásának idején, az 1970-es években, az ún. első generációs környezetpolitikák időszakában a munka egyrészt főként az addig felhalmozott szennyezések felszámolására irányult, másrészt csak a legégetőbb gondokkal foglalkozott. Ebben az időszakban a víz- és levegőszennyezés elleni küzdelem volt a fő cél, s a környezetvédelmi politikák kezdetben a szennyező kibocsátások és a hulladékok okozta látható problémákat igyekeztek orvosolni, például a szennyezést a „pontoszerű” forrásoknál, a gyárakban és az erőművekben próbálták csökkenteni. Főként olyan műszaki megoldásokat alkalmaztak, amelyeket ún. **csővégi technológiáknak** nevezhetünk. Ide tartoznak a kéményekbe szerelt szűrők, a víztisztító berendezések, és minden olyan módszer, amely a szennyezést nem megelőzi, hanem a természetbe való kijutását akadályozza meg. Ezek a politikák egy jelentős részben sikeresek voltak. Hatásukra javult a levegő és a víz minősége, több hulladék kerül újrafeldolgozásra, és kevesebb a szemétkukákba.

A problémákat ekkor még rendszerint elkülönítetten kezelték. Hamarosan rájöttek azonban, hogy a levegőből és a vízből kiszűrt szennyezőanyaggal kezdeni kell valamit, tehát arra kell törekedni, hogy minél nagyobb mértékben megelőzzük a szennyezőanyagok keletkezését. Felismerték, hogy ez elsősorban a technológia átalakításával és anyagtakarékos termeléssel lehetséges. Megszülettek a **környezetbarát technológia, tiszta technológia, környezetbarát termék** stb. fogalmak, s ez még akkor is jelentős előrelépésnek tekinthető, ha sokszor heves viták zajlanak tartalmukat illetően. Mindenesetre, **napjainkra a „megelőzés elve” a fejlett országokban, így az Unióban is egyre inkább kezd gyakorlattá válni.**

1.1.2. A környezetpolitika és az általános társadalom- és gazdaságpolitika

A környezeti gondok egyre szélesebb körének megjelenésével, illetve felismerésével az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a gazdaság és a társadalom minden területén léteznek. **Az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és a szállítás, az energiatermelés, a turizmus, egyszóval a gazdaság minden ágazata küzdött a maga környezeti problémáival.** Az is mind világosabb lett, hogy ezek igen gyakran kölcsönhatásban vannak, szorosan kapcsolódnak egymáshoz, és gyakran egy problémát csak a másik rovására sikerült „megoldani”.

Az is egyre egyértelműbb lett, hogy a fogyasztás és az életmód is jelentős szerepet játszik a jelenségkörben. Nem egyszerűen az a baj, hogy az autók szennyeznek, hanem az is, hogy sokan és túl sokat autózunk. Igaz, hogy a termékek hulladékait gondosabb tervezéssel csökkenthetjük, de azt is át kell gondolnunk, hogy mennyire ésszerű, s mennyire pazarló a fogyasztásunk.

A környezetpolitika az általában vett társadalom- és gazdaságpolitika szerves része. Amikor tehát környezetpolitikáról, illetve annak eszközrendszeréről beszélünk, ezen egyaránt értjük az *általában vett* gazdaságirányítási rendszer egyes elemeinek a környezeti szempontok figyelembevételével történő felépítését, működtetését és – szűkebb értelemben – az *elkülönült*, viszonylagos önállósággal rendelkező környezetpolitikát.

A környezetpolitika, noha szükségképpen elkülönült formában – *kifejezetten a környezetre vonatkozó* elképzeléseket, célkitűzéseket, preferenciákat tartalmazó koncepciókban, tervekben, az ezek megvalósítását célzó intézményekben, szervezetekben, adminisztratív-, jogi- és gazdasági eszközökben – is megjelenik, valóban eredményes csak akkor lehet, ha „átitítja” az általában vett társadalom- és gazdaságpolitika egészét.

Ennek a követelménynek a megvalósítása azonban távolról sem egyszerű. Mint majd látjuk, az **Európai Unió évtizedek óta törekszik arra, hogy a környezeti célokat legalább a legfontosabb ágazati politikáiban érvényesítse**, ebben azonban – saját megítélése szerint is – legfeljebb rész sikereket ért el.

1.1.3. A környezetpolitika és a fenntartható fejlődés

A probléma azonban még ennél is összetettebb: azon túl, hogy a környezeti folyamatok szorosan kapcsolódnak a társadalom és a gazdaság minden mozzanatához, s jószerivel összes döntésünknek vannak környezeti következményei, két további alapvető fontosságú jellemvonása is van a jelenségkörnek. Egyrészt, a környezeti problémák igen jelentős része ún. **globális probléma**, azaz hatásuk az egész bolygó (glóbusz — innen származik az elnevezés) állapotát befolyásolja, s kezelésük is csak a Föld népeinek összefogásával lehetséges. Másrészt, a környezeti folyamatok egy nagy csoportja **nagy**

időhorizontú folyamat, több évtizedre, esetenként több évszázadra terjed ki. (Sokan úgy vélik például, hogy amennyiben már ma, egy csapásra 50%-kal csökkentenénk az üvegházgázok kibocsátását az egész Földön, a hatás teljes egészében akkor is csak fél évszázad múlva lenne észlelhető.)

Ezek a felismerések már több mint 30 éve, a **Római Klub** első jelentésében, „A növekedés határai”-ban (1972) megfogalmazódtak. Számukra az alapvető kérdés leegyszerűsítve az volt, hogy meddig folytatható a gazdasági növekedés anélkül, hogy kimerítenénk a Föld erőforrásait, vagy végletesen elszennyeznénk környezetünket.

Számos más fontos figyelmeztetés közül kiemeliük James Lovelock **Gaia-elméletét** (1979), amelyet ma már középiskolákban is tanítanak, s amely a Föld bioszféráját, légkörét, talajait és vizeit egy mintegy két milliárd év alatt kialakult, összetett globális rendszernek tekinti, s azt állítja, hogy ennek működése stabilizálja – többek között – a földi légkör összetételét és a Föld hőmérsékletét.

A probléma ebben a szemléletben – igen leegyszerűsítve, de a lényegét nem torzítva – úgy fogalmazható meg, hogy **az emberiség a gazdasági növekedés és a mértéktelen fogyasztás révén oly mértékben avatkozott be a globális bio-geokémiai körfolyamatokba, hogy az veszélyezteti az évmilliárdok alatt kialakult természeti egyensúlyt, végső soron minden földi élet fennmaradását. Amennyiben nem változtatunk az emberi társadalom életmódján (az azt megalapozó értékeken, a fogyasztási mintákon) és a termelés módján (a technológián, a kereskedelmen), az élet feltételei kerülnek veszélybe a Földön.**

Erre a súlyos fenyegetésre adott választ és némi reményt az **ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottságának** (WECD) „Közös jövőnk” című jelentése, az ún. **Brundtland-jelentés** (1987), amely felkarolt és a figyelem központjába állított egy akkor még csak néhány éve formálódó új koncepciót, a fenntartható fejlődés fogalmát.

A fenntartható fejlődés „... a fejlődés olyan formája, amely a jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől” (WCED, 1988, 68. o.)

Hangsúlyoznunk kell, hogy a fenntartható fejlődés fogalma csak látszólag egyszerű. Tudósok ezrei mind a mai napig vitatkoznak a jelentésén, s számos különböző megfogalmazása létezik. Néhányan a lehetőségét is kétségbe vonják.

Annyi mindenesetre biztos, hogy a környezetpolitika fogalma a fenntartható fejlődés koncepciójának ismeretében újabb összefüggésben szemlélendő.

A környezetpolitika a fenntarthatósági politika része. A társadalmi-gazdasági rendszert, a technoszférát (az ember által alkotott világot) a bioszféra alrendszereként kezelő környezetfogalomból kiindulva a környezetpolitikának a bioszféra és a technoszféra által alkotott komplex rendszer hosszú távú fenntartására kell irányulnia.

A környezetpolitikának tehát összhangban kell lennie a gazdaság és a társadalom olyan gyökeres átalakításával, amely figyelembe veszi, tiszteletben tartja a természet korlátait, amely megakadályozza, hogy az erőforrások kimerítésének sebessége aláássa bolygónk eltartó-képességét, vagyis azt a képességét, hogy újratermelje azokat az energiaforrásokat és környezeti „szolgáltatásokat”, amelyekre saját jólétünk és fejlődésünk, továbbá az utánunk következő generációk lehetőségei épülnek.

1.1.4. A környezetpolitika szintjei

Környezetpolitikáról több szinten szokás beszélni.

Amennyiben a fenntarthatósági politika összetevőjeként értelmezzük, mindig tekintettel vagyunk a globális vonatkozásaira, még akkor is, ha egy nemzetek fölötti szervezetről, például az Európai Unióról, egy adott országról, településről, vagy akár egy ágazatról (például a mezőgazdaság fenntarthatóságáról) esik szó.

Szűkebb értelemben közelítve a környezetpolitikát, kifejezetten a környezeti problémákra összpontosíthatunk, legyen szó ismételtlen bármely földrajzi egységről vagy ágazatról. A jegyzet második részében az Európai Unió agrár-környezeti politikáját mutatjuk be kissé részletesebben.

A környezetpolitika értelmezhető vállalati szinten, sőt ennek egyes konkrétabb vonatkozásait is szokás vizsgálni. A jegyzet harmadik részében a vállalati környezetpolitika egy fontos szeletét, az ökológiai marketinget mutatjuk be.

1.2. Az EU környezetpolitikájának rövid története

A **Római Szerződés**, az Európai Unió elődszervezeteinek 1957-es alapszerződése **semmilyen rendelkezést nem tartalmazott a környezeti ügyekre vonatkozóan**. Környezeti problémák ugyan már ekkor is léteztek, de még nem tudatosodtak sem a társadalomban, sem a politikai vezetésben.

A környezetvédelem – mint társadalmi gondolkodás és tevékenység – kialakulása az európai integrációban az 1960-as évek végére tehető. Az ipari társadalom átalakulása fogyasztói társadalommá egyszerre járult hozzá a demokrácia kiszélesedéséhez, az új fogyasztói igények (jobb életminőség, egészséges környezet) állampolgári jogként való megfogalmazásához. A környezetvédelem, majd az 1980-as évek második felétől a fenntartható fejlődés általánosan elfogadott fogalmakká és társadalmi igénnyé váltak. Mindehhez jelentősen hozzájárultak a média által házhoz vitt környezeti problémák, ökológiai katasztrófák képei is. Ezen időszak volt az Európai Közösség életében a rádöbbenés korszaka.

Az erősödő társadalmi nyomás hatására a politika nem maradhatott tétlen. A környezetvédelemnek – mint a civil társadalom új és fontos törekvésének – képviselőjét felvállalta a politikai vezetés, így alakult ki, formálódott és erősödött fokozatosan a környezetpolitika.

Az 1960-ban megalakult **OECD** (Organisation for Economic Cooperation and Development, azaz Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) keretein belül 1971-ben hozták létre a Környezetpolitikai Bizottságot, és ugyanebben az évben vetették fel először az Európai Közösségben is a közös környezetpolitika szükségességét.

Az 1967-ben elfogadott, „A veszélyes anyagok osztályozására, csomagolására és jelölésére vonatkozó jogszabályok, rendelkezések és igazgatási eljárások közelítéséről” szóló 67/548/EGK irányelv volt az első olyan közösségi jogszabály, amely kifejezetten környezeti szabályozással is foglalkozott.

1969-ben U Thant, az ENSZ főtitkára az első környezetvédelmi világkonferencia összehívását szorgalmazó beszédében a következőképpen fogalmazott: *„Az emberiség történelme során most első ízben vagyunk tanúi egy olyan világviszonylatú válság kibontakozásának, amely mind a fejlett, mind a fejlődő országokat érinti; az emberi környezet válságáról van szó. Ha a jelenlegi irányzatok továbbra is érvényesülnek, biztosra vehető, hogy veszélybe kerül az élet a földgolyónkon. Ezért sürgősen fel kell hívni a világ figyelmét azokra a problémákra, amelyek megakadályozhatják az emberiséget abban, hogy legmagasabb rendű törekvéseinek megvalósulását lehetővé tevő környezetben élhessen.”*

Az ENSZ **1972. június 5-16.** között rendezte meg Stockholmban az **első Környezetvédelmi Világkonferenciát**, amelyen 113 állam küldöttsége vett részt és meghatározta azokat az elveket (26-ot), amelyek néhány éven belül a világ csaknem minden haladó országának környezetpolitikai alapjaivá váltak. Ez a konferencia mérföldkövet jelentett a környezetvédelem történetében, felgyorsította az EU tagországaiban a környezetvédelmi szabályozás fejlesztését és jelentős mértékben ösztönözte a környezetvédelmi mozgalmak fejlődését is.

A Konferencia nyitónapját, június 5.-ét később Környezetvédelmi Világnapnak nyilvánították.

1973-ban elfogadták az Európai Közösség **Első Környezeti Akcióprogramját**, amely lényegében lerakta az Unió környezetpolitikájának alapjait, s melyet további öt követett. Jelenleg a Hatodik Környezeti Akcióprogram van érvényben 2010-ig.

Az EU környezetvédelmi politikájának újabb fontos állomása volt az 1987-es év, mivel egészen eddig a Közösségi környezetpolitika alkotmányos jogi alapok nélkül működött.

Az **1987-ben** hatályba lépett **Egységes Európai Okmány** (Single European Act) a Római Szerződés módosításával **beemelte a Közösség céljai közé a környezetvédelmet**, így **közvetlen jogalapot teremtett a közös környezetpolitikai intézkedések számára.**

Az **1993-as** keltezésű **Maastrichti Szerződés** (Maastricht Treaty) az alapokmány újabb módosítását jelentette környezeti szempontból is. A legfontosabb változás, hogy **a Közösség céljai közé emelte a fenntartható fejlődést és az Európai Közösség gazdasági céljaival egyenrangú célként ismerte el**, valamint további környezetvédelmi alapelveket illesztett a dokumentumba. Ekkor mondták ki, hogy:

- a környezeti károkat elsősorban azok forrásánál kell kezelni,
- ekkor intézményesült közösségi szinten a szennyező fizet elve,
- a védelem magas fokának elve
- és az elővigyázatosság elve.

Az **1997-ben** megszületett **Amszterdami Szerződéssel** (Treaty of Amsterdam) az Unió kifejezett céljává vált a **gazdasági és társadalmi haladás előmozdítása a fenntartható fejlődés alapelveinek figyelembe vételével**. A **fenntartható fejlődés és a környezetvédelmi szempontok integrálásának alapelvei is az uniós politika alapjaivá váltak**, ami lényeges elemekkel gazdagíthatta az Európai Unió környezetpolitikáját. Kimondta, hogy úgy kell a környezet magas szintű védelmét és minőségének javítását elérni, hogy az a fenntartható fejlődést mozdítsa elő és szolgálja a környezeti hatásokat is.

Az Európai Tanács által **1998-ban** elindított ún. **cardiffi folyamat**, melynek célja a **környezetvédelmi megfontolások beillesztése más szakpolitikákba**, felszólítja a különböző összetételben ülésező Tanácsokat, hogy erre vonatkozóan stratégiákat dolgozzanak ki, intézményi lendületet adott a környezetvédelmi követelmények integrálásának.

2001-ben a Göteborgi Európai Tanács elfogadta az Unió **Fenntartható Fejlődési Stratégiáját**. A Stratégia olyan **hosszú távú jövőképet nyújt, amelyben megvalósul a társadalmi kohézió és magas környezetvédelmi normákat teljesítő dinamikus gazdaság.**

Az Európai Tanács **2003. évi tavaszi** ülése úgy döntött, hogy a Bizottság évenkénti mérleget, valamint **rendszeres környezetpolitikai áttekintést** készít a környezetvédelem integrálásának cardiffi folyamatáról, és ezt 2004-től kezdődően minden tavasszal közzéteszi.

2005-ben széles társadalmi részvétellel megkezdődött az **Unió fenntartható fejlődési stratégiájának felülvizsgálata.**

2006. május 17-én a Bizottság elfogadta az **Unió következő költségvetési időszakra vonatkozó pénzügyi tervét**, amely a fenntartható fejlődés és a környezetpolitika kereteit is meghatározza a 2007-2013 közötti évekre, miután a Parlament és a Tanács jóváhagyta.

1.3. A környezetpolitika intézményrendszere az EU-ban

Az Európai Unió legfontosabb szerveiként az Európai Bizottságot, az Európai Unió Tanácsát, az Európai Parlamentet és az Európai Bíróságot szokás említeni. Az alábbiakban röviden áttekintjük ezen szervezetek környezetpolitikai feladatait.

1.3.1. Az Európai Bizottság és annak szervezeti egységei

Az Európai Bizottság (European Commission) az Unió kormányserűen működő döntés-előkészítő, javaslattevő, ellenőrző, képvisleti és bizonyos kivételes esetekben döntéshozó, végrehajtó feladatokkal is felruházott szerve. A Bizottságot 25 főbiztos alkotja, akik egy-egy szakpolitikai terület élén állnak.

A Bizottság igen nagyszámú különböző háttérintézménye között kiemelkedő szerepet töltenek be az ún. Főigazgatóságok (Directorate-Generale, röviden DG); számuk 36. A **Környezetügyi Főigazgatóság** (Environment DG) fő feladata a környezetre vonatkozó új jogszabályok kezdeményezése és kidolgozása, illetve annak elősegítése és ellenőrzése, hogy a tagállamok végrehajtsák az érvényben lévő rendelkezéseket, és a Bizottság környezetügyre és fenntartható fejlődésre vonatkozó célkitűzései érvényesüljenek.

1.3.2. Az Európai Unió Tanácsa

Az Európai Unió Tanácsa, vagy más néven a Miniszterek Tanácsa az EU döntéshozó hierarchiában megelőzi az összes többi intézményt, még a Bizottság és az Európai Parlament is sokszor kevés ahhoz, hogy szembeszálljon a Tanács minősített többségű döntésével szemben. Sok esetben egy környezetvédelmi direktíva végleges tartalma alig emlékeztet a Környezetvédelmi Főigazgatóságra, illetve a Bizottság által javasoltakra, miután hosszas egyeztetés után a „legkisebb közös nevező” maradt csak meg belőle.

A Tanács különböző összetételben ülésezik. Az Európai Unió tagországainak szakterületi miniszterei rendszeresen találkoznak. A környezeti miniszterek számos fontos kérdésben egyeztetnek és hoznak döntést, illetve előkészítik a magasabb szinten hozott határozatokat. Egyik legutóbbi ülésükön (2005. október 17-én, Luxemburgban) például – amelyen az EU-25-ök környezetvédelmi miniszterein kívül rész vettek Románia illetve Bulgária környezeti miniszterei is – megegyeztek az ENSZ éghajlati tárgyalások legfontosabb eseményének, az ENSZ Részleges Felek Konferenciájának (COP11/MOP1) soros ülésén képviselendő hivatalos uniós álláspontról.

1.3.3. Az Európai Parlament

Az Európai Parlament annak ellenére, hogy az EU belpolitikai rendszerében nem tölt be olyan fontos szerepet, mind a Tanács vagy akár a Bizottság, az utóbbi években fokozatosan előtérbe került, s ez vonatkozik a környezetpolitikai kérdésekre is.

1.3.4. Az Európai Bíróság

Az Európai Bíróságot, mint a három fő EU politika intézménytől független, önálló jogi intézményt szokták említeni, melynek fő feladata az EU jogszabályok betartatása és viták esetén értelmezése. A Bíróság fontos szerepet játszott abban, hogyan alakult, milyen irányt vett az EU környezetpolitikája, miután olyan erős kényszerítő eszközökkel is bír, mint esetleges büntetések kiszabása. Egyes vitás esetekben hozott döntései precedens értékűek a jövőben, ezért nagyban befolyásolhatják az EU tagállamok, valamint a Bizottság és a Tanács viselkedését a környezetvédelemmel kapcsolatban.

1.3.5. Európai Környezetvédelmi Ügynökség

Az Európai Környezetvédelmi Ügynökséget (EEA) 1993-ban hozták létre abból a célból, hogy megbízható környezeti információkat biztosítson az Unió döntéshozó szervei és a lakosság számára.

Székhelye Koppenhága. Az Ügynökség részt vesz a környezetpolitika kidolgozásában, jóváhagyásában, végrehajtásában és értékelésében, és emellett a nagyközönség számára is fontos információforrás. Célja annak elősegítése, hogy az EU és a tagállamok a szükséges információk alapján hozhassák meg a környezet javításával, a környezeti megfontolások gazdaságpolitikákba illesztésével és a fenntarthatóság irányába tett lépésekkel kapcsolatos döntéseket.

Az **Európai Környezeti Információs és Megfigyelő Hálózat (EIONET)** az információk legfőbb forrása. A hálózat fejlesztése és tevékenységének összehangolása az EEA feladata. A számos intézményt (összesen mintegy 300) magában foglaló nemzeti hálózatok működésének összehangolását a nemzeti összekötők végzik. Ezek a szervezetek általában az adott ország környezetvédelmi ügynökségei vagy a tagországok környezetvédelmi minisztériumai.

Az Ügynökség különböző európai és nemzetközi szervezetekkel szorosan együttműködve végzi tevékenységét, köztük például a Statisztikai Hivatallal (Eurostat), az Európai Bizottság Közös Kutatóközpontjával (JRC), a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezettel (OECD), az ENSZ Környezetvédelmi Programjával (UNEP), az Élelmészeti és Mezőgazdasági Szervezettel (FAO) és az Egészségügyi Világszervezettel (WHO).

Az Ügynökség honlapján (www.eea.eu.int) igen nagy mennyiségű, rendkívül érdekes, hasznos információ található, az utóbbi időben egyre több magyarul is.

1.4. Az EU környezetpolitikájának célkitűzései

Az Európai Unió környezeti célkitűzései sokféle dokumentumban fogalmazódnak meg. Ezek között nem mindig könnyű megállapítani a fontossági sorrendet. A következőkben egyrészt azért mutatjuk be először az Unió fenntartható fejlődési stratégiáját, mert ez az a dokumentum, amelynek feladata a hosszú távú folyamatok kijelölése, másrészt úgy tűnik, hogy hatása a környezetpolitikára igen jelentős.

1.4.1. Az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiája

Az utóbbi 6-8 évben a közösségi szintű stratégiai szemlélet megerősödésének lehettünk tanúi az Európai Unióban. Ezt mindenek előtt a Közösség szintjén észlelhettük, de az egyes tagországokban is mindenütt tapasztalható volt, bár meglehetősen különböző mértékben.

Ennek oka a globális verseny fokozódása, a gazdasági pozíció megerősítésének, javításának kényszere. Ezek a folyamatok közép távú gazdasági célok tudatos átértékelését teszik szükségessé az EU-ban. 2000-ben született, s napjainkban átértelmezés alatt áll a **Lisszaboni Stratégia** (LiS), a tagállamokban pedig a különböző gazdaságfejlesztési stratégiák és tervek.

A vészjósló planetáris ökológiai fenyegetések nyomán elengedhetetlen volt a gazdasági és társadalmi folyamatok nagy időhorizontú, környezeti szempontokból való áttekintése. A Közösség erre – Göteborgban (2001) és Barcelonában (2002) – adott válasza az **Unió fenntartható fejlődési stratégiája** (FFS), a tagállamokban pedig a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiák. Erre a folyamatra több nemzetközi szintű kezdeményezés ösztönözte Európát.

Már a **Brundtland Jelentés** is fellépett azzal az igénnyel, hogy a „világnak gyorsan ki kell dolgozni olyan fejlesztési stratégiákat, amelyeknek segítségével az egyes országok kiszakadnak a jelenlegi, gyakran romboló fejlődési folyamatukból” (WCED, 1988:75).

1992-ben az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciája (Rio de Janeiro) a *Feladatok a XXI. századra (Agenda 21)* című dokumentumban konkrétabb formában fogalmazta meg ezt az ajánlást: „A kormányok ... alkalmazzanak ... nemzeti stratégiát a fenntartható fejlődés érdekében A stratégiának a nemzet különböző ágazati gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi irányelveire és terveire kell épülnie, és összhangba kell hoznia azokat” (UNCED, 1993:72-73).

1996-ban az OECD a *Milyen legyen a 21. század?* („*Shaping the 21st Century*”) című anyagában 2005-öt jelölte meg, amikor minden országnak ki kell dolgoznia fenntartható fejlődési stratégiáját és meg kell kezdenie annak megvalósítását.

1997-ben az ENSZ Közgyűlésének Rendkívüli Ülésszaka (UN Rio+5), már szorosabb határidőt szabott, és célként tűzte ki, hogy 2002-re valamennyi ország vezessen be nemzeti fenntartható fejlődési stratégiát, az *Agenda 21*-nek megfelelően.

2002 augusztusában, Johannesburgban az ENSZ Fenntartható Fejlődés Világkonferenciája határozatot hozott, hogy „az államoknak azonnali lépéseket kell tenniük, hogy előrehaladást érjenek el nemzeti fenntartható stratégiájuk megfogalmazása és kidolgozása terén, és 2005-ig kezdjék meg azok végrehajtását”. (WSSD, 2002:77)

Ennek megfelelően a 90-es évek közepén, végén az Unió, és néhány tagország is hozzálátott saját fenntarthatósági stratégiája elkészítéséhez, a 2002-es johannesburgi csúcsra való készülés pedig szinte valamennyi országban felgyorsította a folyamatot.

Az időpont azért is érdekes, mert a Közösség egyrészt a világban zajló gazdasági folyamatok, másrészt az aggasztó belső társadalmi jelenségek – mindenekelőtt a tartósan magas munkanélküliség – miatt új társadalmi-gazdasági stratégia létrehozását tartotta szükségesnek.

2000-ben az ún. Lisszaboni Stratégiában az Európai Unió nagyra törő gazdasági és társadalmi reformcélokat fogalmazott meg, lényegében az Egyesült Államokkal szembeni gazdasági hátrányának lefaragására. Célul tűzték ki, hogy 2010-re: „az Uniónak a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdaságává kell válnia, amely képes a fenntartható gazdasági növekedésre, miközben több és jobb munkahelyet és erősebb társadalmi összetartást teremt”. (EC, 2001:1) 2005 januárjában az új Bizottság újrafogalmazta a stratégiai célokat a 2005-2009-es időszakra, megerősítve és újrafókuszálva a Lisszaboni Stratégia elképzeléseit.

A *stratégia kulcsproblémája* a foglalkoztatás, a kutatás és innováció, a gazdasági reform, a társadalmi kohézió megteremtése és a környezeti kérdések. Meglepő és sokatmondó, hogy az eredeti Lisszaboni Stratégiában jószerivel figyelmen kívül hagyták a fenntarthatóság kérdéskörét, s a Barcelonai Európai Tanács által kibővített dokumentumban is éppen csak említésre kerül az Unió fenntartható fejlődési stratégiája az üvegház-hatású gázok

kibocsátásának csökkentése, továbbá a közlekedés és a GDP növekedésének szétválasztása kapcsán.

Az *Unió Fenntartható Fejlődési Stratégiájának* kimunkálása 1999-ben vette kezdetét, amikor a Helsinki Európai Tanács megbízta az Európai Bizottságot, hogy készítsen javaslatot egy a gazdasági, társadalmi és környezeti szempontokat harmonizáló hosszú távú stratégiára. Az Unió 2001-ben a Göteborgi Európai Tanács alkalmával fogadta el a stratégia 'belső komponensét' (sokszor ezt emlegetik FFS-ként), majd 2002-ben a Barcelonai Európai Tanács a stratégia 'külső dimenzióját' is megfogalmazta. E két dokumentum együttesen alkotja az EU átfogó fenntartható fejlődési stratégiáját.

Jelenleg (2006) folyik mindkét stratégia (LiS, FFS) felülvizsgálata, melynek során törekvések, de legalábbis szándékokat tapasztalhatunk összhangba hozásukra. Kétséges ugyan, hogy ez mennyire lehetséges, abban azonban reménykedhetünk, hogy a két célrendszer ellentmondásai ebben a folyamatban, azaz az elkövetkezendő néhány évben világosabban megmutatkoznak és legalább valamelyest oldódnak.

A tagállamok szintén jelentős lépéseket tettek, hogy választ adjanak a kihívásokra, megfeleljenek a fenntarthatóság követelményeinek, illetve helytálljanak a gazdasági versenyben. A stratégiai szemlélet megerősödését itt még inkább a fenntarthatósági stratégia készítése eredményezte, ugyanis a fentebb vázolt nemzetközi nyomás és az Unió ösztönzése eredményeként – Ciprus és Magyarország kivételével – valamennyi tagország elkészítette nffs-ét, méghozzá többé-kevésbé hasonló elvek szerint. Ez is jelzi, hogy míg 2000-ben még a fejlett országok többségéről is joggal írhatták azt, hogy *a fenntartható fejlődés még nem épült be a kormányzati gondolkodás és tevékenység központi részébe*, ma már árnyaltabban kellene fogalmazni. Az nffs valós szerepéről, hatékonyságáról ugyan megoszlanak a vélemények, és országonként valóban jelentős különbségek tapasztalhatók, az előrelépés azonban nyilvánvaló. Ezzel szemben, gazdasági stratégiát csak a tagországok egy része készített, s sokszor meglehetősen különböző szemléletben. Mindenesetre, a „lisszaboni célok” és a fenntarthatósági törekvések közötti ellentmondások felszínre kerülése az egyes országokban is megfigyelhető, és a két stratégia felülvizsgálata feltehetően nemzeti szinten is világosabbá teszi a különböző célok összefüggéseit, s újabb lendületet ad a „pillérek” összehangoltabb építésének

Az EU Fenntartható Fejlődési Stratégiája jelentős erőfeszítéseket tesz, hogy a fenntartható fejlődés három pillérét, vagy másként a három dimenzióját összehangoltan kezelje, és átfogó javaslatokat és ajánlásokat ad meg annak érdekében, hogy a **gazdasági, a társadalmi és a környezeti** folyamatok között a lehető legkevesebb ellentmondás, feszültség mellett fejlődjenek.

Az egyes területeken megfogalmazható, rendkívül sok, igen gyakran ellentmondó célok közül a stratégia kiválasztotta azokat a legfontosabb célokat, amelyek az emberiség életkörülményei, végső soron fennmaradása szempontjából a leginkább fenyegetőnek tekinthető veszélyek elhárítását, csökkentését teszik lehetővé. A dokumentum hat problémacsoportot jelöl meg:

1. a **globális éghajlatváltozás**;
2. a **közegészséget veszélyeztető betegségek**, a **vegyi anyagok** és az **élelmiszer-biztonság** problémája;
3. a **szegénység**;
4. a **népesség előregedése**;
5. a **természeti erőforrásokkal való nem megfelelő gazdálkodás**, a **biológiai sokféleség csökkenése**, a **talajpusztulás**, a **hulladékok mennyiségének növekedése**;
6. a **közúti forgalom növekedése és hatásai**, illetve regionális egyenlőtlenségek.

A célkitűzések eléréséhez a stratégia megkísérli konkrét intézkedések és cselekvési prioritások megfogalmazását is, kijelöli a megvalósításhoz és az előrehaladás értékeléséhez szükséges lépéseket és konkrét menetrendet.

Fontos megjegyeznünk, hogy a stratégia nem csupán egy dokumentum, hanem egy **folyamatos tevékenység**, a társadalmi szereplők, **valamennyi érdekelt fél** (az állampolgárok, a civil szervezetek, a tudomány képviselői, a vállalatok, az önkormányzatok, a kormányzat különböző intézményei) **bevonásával**. Ennek a folyamatnak lényeges eleme a **rendszeres értékelés, felülvizsgálat** és a változó feltételeket figyelembe vevő **átdolgozás**, megújítás.

Az Európai Bizottság vállalta, hogy minden új bizottsági ciklus kezdetén felülvizsgálja a Stratégiát, értékeli a megtett lépéseket és megfogalmazza a továbblépéshez szükséges teendőket, végül az eredményt az Európai Tanács és az Európai Parlament elé terjeszti.

A Bizottság felülvizsgálati folyamatával párhuzamosan a civil szervezetek is készítenek rendszeres helyzetértékelést. A 9 legnagyobb, brüsszeli székhelyű nemzetközi civil környezetvédő szervezet, a „G-9” 2004 őszén összefoglaló kiadványban értékelte a Stratégia végrehajtását. (Azóta a szervezet újabb taggal bővült, s jelenleg „Zöld Tizek”-nek nevezik magukat.)

1.4.2. Az Európai Unió környezetvédelmi akcióprogramjai

Mint láttuk, a fenntarthatósági stratégia lényegéhez tartozik, hogy együttesen kezeli a gazdaság, a társadalom és a környezet folyamatait. Igaz ez a környezetügy másik terv jellegű dokumentum típusára, a környezeti akcióprogramokra is, különösképp az utóbbiakra, mégis ezek a rövidebb, egy évtizednyi időszakra vonatkozó programok inkább képviselik a környezetpolitika szorosabban vett felfogását.

A **környezetvédelmi akcióprogramok** az Európai Unió környezetpolitikájának legfontosabb szabályozó eszközei közé tartoznak. Olyan politikai szándéknyilatkozatok, amelyek magukban foglalják mindazokat az intézkedéseket, melyeket az adott időszakban terveznek megvalósítani. Ezekben a dokumentumokban határozzák meg az adott időszakban megvalósítandó célokat, feladatokat és mintegy keretként fogják össze a közösségi környezetvédelmi intézkedéseket a jogalkotástól a közös projektek végrehajtásáig. E középtávú tervek fokozatosan a meghatározó jelentőségű közösségi politikák és szabályozások szintjére emelték a környezetvédelmet.

Az 1. Környezetvédelmi Akcióprogram (1973-1976)

Az Első Környezetvédelmi Akcióprogramot a Tanács és a tagállamok kormányfői nyilatkozattal, a további akcióprogramokat pedig határozattal fogadták el. Ennek az volt az oka, hogy a tagállamok nem kívánták a szuverenitásukat a környezeti politika terén egy közösségi programnak mindenben alávetni.

Az Európai Közösség Környezeti politikáját hagyományosan ezen program elfogadásától eredeztetik, habár a Közösség Tanácsa a jogharmonizációs program keretében, már korábban is fogadott el környezetvédelmet is érintő jogszabályt, pl. a veszélyes anyagok, a zajszint és a járművek kibocsátásával kapcsolatban.

Az első akcióprogram az Európai Közösség környezeti politikája általános célját az alábbiakban fogalmazta meg: *„A Közösség polgárai életkörülményeinek, életminőségének, környezetének és életfeltételeinek javítása. E politikának a legjobb életfeltételeket nyújtó környezet megteremtésével kell segítenie az embert szolgáló növekedést, és e növekedést össze kell egyeztetnie a természetes környezet megőrzésének egyre növekvő parancsoló szükségességével”*.

A 2. Környezetvédelmi Akcióprogram (1977-1981)

A továbbra is államközi szinten szentesített Második Környezetvédelmi Akcióprogram az elsőhöz hasonlóan népszerű, a média által felkapott környezeti problémákkal foglalkozott a kárelhárítás szintjén. A programot elfogadó határozat az első akcióprogram nyomán megindult projektek folyamatosságát kívánta biztosítani, továbbá új feladatokat jelölt ki az öt éves periódusára.

A program gyakorlatilag ugyanazokat a területeket fogta át, amelyekre az első akcióprogram is kiterjedt: minőségi szabványokat alakítottak ki az ivóvízre és a talajvízre, valamint kiemelt hangsúlyt fektetett a földhasznosítás terén a megelőzést szolgáló eszközökre és mechanizmusokra. Új területei voltak a természetvédelem és a zajtermelés elleni védekezés, valamint kiemelt feladatként szerepelt a szennyező anyagok környezetre gyakorolt hatásának értékelése, a kárcsökkentés módszereinek és technológiájának kialakítása, valamint az információ és térképészeti rendszerek fejlesztése. Mindezek hozzájárultak egy átfogó környezeti politika kialakításához, amely egyre szorosabban kötődik a gazdasági tervezéshez, s melynek kialakításában és végrehajtásában az egyéneknek is nagyobb szerepet kell játszaniuk.

A 3. Környezetvédelmi Akcióprogram (1982-1986)

A Harmadik Környezetvédelmi Akcióprogramban a feladatok a megelőzés irányába tolódtak el. Ezen akcióprogram ideje alatt készült el a környezeti hatásvizsgálatról szóló direktíva. E jogszabály lényege, hogy a nagyobb környezeti hatásokkal járó tervezett beruházásokat környezeti hatásvizsgálatnak kell megelőzni a beruházás megkezdése előtt, és a környezetvédelmi követelmények elsőbbséget élveznek az egyéb megfontolásoknál, mivel csak a környezetvédelmi engedély birtokában adhatók ki egyéb engedélyek.

A súlypont a vízvédelemről a levegővédelemre helyeződött. A környezeti problémákat még közvetlenül forrásuknál próbálták meg megelőzni, illetve elhárítani.

Az akcióprogram három dologban tér el az előző kettőtől:

- az első a lényegesen rövidebb terjedelem;
- második, hogy tartalmát tekintve sokkal inkább általános politikai karakterű, a
- harmadik pedig, hogy törekszik arra, hogy a korábbi programoknál erőteljesebb hangsúlyt helyezzen a megelőzés alapelveire.

A 4. Környezetvédelmi Akcióprogram (1987-1992)

Az akcióprogram hangsúlyozza a környezetpolitika központi szerepét a Közösség többi politikáinak egész rendszerében és kijelenti, hogy *a környezetvédelmet alapvető tényezőként szükséges figyelembe venni a gazdasági döntések meghozatala során.*

Ezen akcióprogram öt éves periódusa ideje alatt elsősorban

- vízvédelemmel,
- levegővédelemmel,
- zajterhelés elleni védekezéssel,
- a hulladékgazdálkodás és ártalmatlanítás kérdésével,
- ipari kockázatokkal és nukleáris biztonsággal,
- valamint a vegyi és genetikailag módosított anyagokkal kapcsolatos problémákkal foglalkoztak.

Számos vízvédelmi kibocsátási szabványt alkottak (nitrát, peszticidek, szennyvíz) fontos lépések történtek a környezeti politikával, környezeti állapottal kapcsolatos információk szabad áramlásának területén is.

Az Európai Tanács a negyedik akcióprogram időszakában ismerte fel, hogy lényeges haladást csak akkor érhet el, ha a különböző környezetvédelmi követelményeket valamennyi közösségi politikába beépítik, így például az agrár-, az ipar- és a regionális politikába.

Az 5. Környezetvédelmi Akcióprogram (1993-2000): „A fenntarthatóság felé”

Az akcióprogram készítése az 1992-es Rió-i Környezet és Fejlődés ENSZ Konferenciára való előkészületekkel párhuzamosan folyt, így hát korántsem tekinthető véletlennek, hogy a középpontba a **fenntartható fejlődés** biztosítása került, s ebből a szempontból a közösségi környezetpolitika jelentős állomásának kell tekintenünk.

A dokumentum **öt elsőbbséget élvező területet** jelölt meg:

1. A környezetvédelem szempontok hatékonyabb beépítése (integrálása) az ágazati politikákba, mindenek előtt a mezőgazdaságba, a közlekedésbe, az energiaszektorba, az iparba és a turizmusba;
2. Szélesebb – például piaci alapú, horizontális – eszközválaszték használata;
3. A végrehajtási és kényszerítő eszközök fokozott alkalmazása a jogszabályi háttér fejlesztése és egyszerűsítése segítségével;
4. További akciók az információ és a kommunikáció területén a társadalmi felelősségérzet növelése érdekében;
5. Az Európai Unió szerepének megerősítése a nemzetközi akciók területén.

Az 5. akcióprogramban hangsúlyt kapott a nemzetközi egyenlőtlenségek mérséklése, az erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás, a pazarlások csökkentése és a feladatok megoldásában minden érintett részvételének a biztosítása. Fontos szerepet jutott a környezet védelmét szolgáló eszköztár sokszínűbbé tételének, illetve a meglévő eszközök hatékonyabb hasznosításának. A legnagyobb teret a piaci alapú eszközöknek szánták.

A program két legfontosabb sajátossága az volt, hogy egyrészt szorgalmazta a **környezetvédelmi szempontok integrációját**, az olyan **gazdasági ágazatok célkitűzéseibe**, amelyek szerepe különösen meghatározó a környezet állapotának alakulásában; másrészt az a felismerés, hogy a célok eléréséhez feltétlenül szükséges az eddigi „utasítás és ellenőrzés” megközelítés felcserélése a **különböző résztvevők** (kormány, ipar és civil szféra) **megosztott felelősségével**

A 6. Környezetvédelmi Akcióprogram (2001-2010): „A fenntarthatóság felé”

Az Európai Unió **6. Környezetvédelmi Akcióprogramjának** sokat mondó címet adtak: „Környezet 2010: A jövőnket magunk választjuk”.

A dokumentum teljesen új megközelítésben és felfogásban készült. Igaz ugyan, hogy az éghajlatváltozás, biológiai változatosság vagy éppen hulladékkezelés kérdései már az előző programban is megjelentek, azonban semmiképp sem ekkora súllyal, nem a középpontba állítva. A környezet-egészségügy először került előtérbe kiemelt feladatként. Mindez az ágazati közelítéssel való szakítás következménye.

A hosszú távú célokban való gondolkodás, azaz a stratégiai megközelítés – a specifikus célkitűzések hosszas felsorolása helyett – sokkal inkább jellemző a hatodik akcióprogramra, mint a korábbiakra.

Az előző programokhoz képest sokkal nagyobb mértékben vár el aktív közreműködést és felelősségvállalást a társadalom minden szereplőjétől, főként a különböző intézményektől és szervezetektől.

Ez a program az 5. Akcióprogramhoz viszonyítva sokkal tömörebb, feszebb dokumentum, valamint a tudományosabb megközelítésű szemléletmód jellemzi.

A program **négy elsőbbséget élvező területet** jelöl meg:

- az éghajlatváltozás elleni küzdelem;
- a természet és a biológiai sokféleség védelme;
- a környezet, az egészség és az életminőség megőrzése;
- a természeti erőforrások megőrzése.

Az akcióprogram mindenekelőtt a következő eszközökre támaszkodik:

- az előírások betartatása,
- az ágazati politikákba való integráció,
- együttműködés a piaci szférával és a fogyasztókkal,
- több és jobb információ nyújtása a lakosok számára,
- a területhasználat környezetbarát módszereinek terjesztése.

1.4.3. A tematikus környezeti stratégiák

A 6. Környezeti Akcióprogram érdekes újdonsága, hogy ennek keretében hét ún. tematikus környezeti stratégiát hirdettek meg. Az Akcióprogram így konkrétabb részprogramok révén a gyakorlathoz közel állóbb.

A Bizottság által 2006 januárjáig elfogadott öt tematikus stratégia egy új korszak alapvetéseit határozta meg a környezetvédelmi politikában. E stratégiák :

- a **légszennyezéssel**,
- a **tengeri környezettel**,
- a **városi környezettel**,
- az **erőforrások felhasználásával**
- és a **hulladékkal** kapcsolatos elképzeléseket körvonalazzák a **következő húsz évre**.

Másik két tárgykörben – a **talajvédelem** és a **növényvédő szerek** terén – is jól halad a munka, és várhatóan 2006-ban sor kerül e további két tematikus stratégia elfogadásra.

Minden stratégia egy csomag formájában jelenik meg, amelynek részei:

1. a téma általános megközelítése egy közleményben, kiemelve a problémákat és a javasolt megoldásokat;
2. néhány stratégia esetében jogalkotási javaslatok;
3. hatásvizsgálat.

1.4.4. A „zöld könyvek” és a „fehér könyvek”

Az eddig ismertetett dokumentumokon túl szeretnénk megemlíteni két további kiadványtípust, melyek a környezetpolitikának is fontos előkészítő anyagai.

A Bizottság által kibocsátott **zöld könyvek** (Green Paper) olyan **vitaindító dokumentumok**, amelyek egy meghatározott politikai területet érintenek. Ezeket a dokumentumokat elsősorban az érintett feleknek (szervezeteknek és egyéneknek) szánják, akik ezáltal meghívást kapnak a konzultációs folyamatban és a vitában való részvételre. Bizonyos esetekben a zöld könyvek később jogalkotáshoz vezetnek.

Az egyik legfrissebb zöld könyv, a 2006. márciusában közreadott *„Európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért”* című kiadvány.

A **fehér könyv** (White Paper) az angol törvény-előkészítési gyakorlatból átvett sajátos „műfaj”: valamely nagy horderejű kérdés tervezett kezelési módjáról készült átfogó összeállítás, amely iránymutatásul szolgál a későbbi jogszabályalkotás számára. Olyan dokumentum, amely **közösségi cselekvésre tesz javaslatot** egy adott területen. A környezetpolitika területén is gyakran alkalmazzák. Az *„Európai közlekedéspolitika: ideje dönteni 2010-re”* című fehér könyv, amely a következő 10 évre meghatározza az Európai Bizottság céljait, rámutat az európai közlekedési politikában szükséges változásokra, és a fenntartható mobilitás megteremtését tűzi ki legfőbb feladatként.

A fehér könyvek olykor valamely zöld könyv kiadását követik, amelyek célja az európai szintű konzultációs folyamatok elindítása egy meghatározott területen. Míg a zöld könyvek nyilvános vitára bocsátandó ötleteket mutatnak be, addig a fehér könyvek az egyes politikai területekkel kapcsolatos hivatalos javaslatokat tartalmazzák és egyben a javaslatok megvalósításának eszközét is képezik.

1.5. A környezetpolitikai eszközei az EU-ban

Amióta az Európai Unió 1972-ben közösségi szintre emelte a környezetvédelmi politikát, ez a terület egyre dinamikusabban fejlődik. A környezetvédelmi jogág viszonylag fiatal az EU-n belül, a szabályozás tárgykörének bővülése az Egységes Európai Okmány (1986) óta gyorsult fel. A tagállamok környezeti jogalkotása az uniós szabályozással párhuzamosan fejlődött, és így az utóbbi időben nőtt a koherencia.

A környezeti hatásvizsgálattól kezdve a hulladékkezelés követelményein keresztül a sugárzás elleni védelem szabályrendszeréig rendkívül széles a szabályozás tárgyköre. Alapvető követelmény, hogy a környezetpolitika az egyes gazdasági ágak szabályozására (pl. közlekedés, mezőgazdaság) is kiterjedjen, és érvényesüljenek a fenntartható – a környezetvédelmi, társadalmi és gazdasági érdekeket is figyelembe vevő – fejlődés szempontjai.

Az EU környezeti állapota – a hiedelmekkel ellentétben – Magyarország belépésével a legtöbb környezeti mutatót tekintve nem romlik, sőt némely területen inkább javul. Hazánk természeti értékei, biológiai sokfélesége mindenképpen gazdagítják az Uniót. A csatlakozást megelőző években Magyarország szinte teljes egészében harmonizálta környezetvédelmi jogát az uniós szabályokhoz.

1.5.1. Jogi, törvényi eszközök

A környezetvédelmi jogág viszonylag fiatal az EU-n belül, a szabályozás tárgykörének bővülése az Egységes Európai Okmány (1986) óta gyorsult fel. Az akcióprogramok és stratégiák mellett már **több mint 300 környezetvédelmi irányelv és más jogszabály** szabályozza ezt a területet.

Az Unió jogforrásai között alapvető az **EU Alkotmánya** (amelyet már számos ország jóváhagyott, Franciaország és Hollandia lakossága azonban népszavazáson elutasította, így e dokumentum sorsa egyelőre kétséges). Mindenesetre az Alkotmány szövege több helyen is igen határozottan állást foglal a fenntartható fejlődéssel és környezet védelmével kapcsolatosan. Az Unió célkitűzései között a következőket olvashatjuk: *„Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul.”* (I-3. cikk, 3. bekezdés)

A következő bekezdésben a fenntartható fejlődés mint globális (a Föld egészére vonatkozó), védendő alapérték szerepel: *„A világ többi részéhez fűződő kapcsolataiban az Unió védelmezi és érvényre juttatja értékeit és érdekeit. Hozzájárul a békéhez, a biztonsághoz, a Föld fenntartható fejlődéséhez, a népek közötti szolidaritáshoz és kölcsönös tisztelethez, a szabad és tisztességes kereskedelemhez, a szegénység felszámolásához és az emberi jogok, különösen pedig a gyermekek jogainak védelméhez, továbbá a nemzetközi jog szigorú betartásához és fejlesztéséhez, így különösen az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt alapelvek tiszteletben tartásához.”* (I-3. cikk, 4. bekezdés)

Az Alkotmány az Unió politikáival foglalkozó részben a következőképp szól a környezetpolitikáról: *„Az Unió környezetpolitikája hozzájárul a következő célkitűzések*

eléréséhez: a) a környezet minőségének megőrzése, védelme és javítása, b) az emberi egészség védelme, c) a természeti erőforrások körültekintő és ésszerű hasznosítása, d) a regionális vagy világméretű környezeti problémák leküzdésére irányuló intézkedések ösztönzése nemzetközi szinten.” (III-233. cikk, 1. bekezdés)

Az Európai Unió alapszerződése

A közösségi jog **elsődleges forrásai** az ún. szerződések, tehát az Unió elődintézményeit, az Európai Gazdasági Közösséget (későbbi nevén: Európai Közösséget – EK) létrehozó szerződés, az Európai Szén- és Acélközösséget (ESZAK), valamint az Európai Atomközösséget (EAK) létrehozó alapszerződések, az ezeket módosító, az alapszerződésekre építő, azokat mintegy kiegészítő szerződések, valamint az új tagállamok csatlakozási okmányai.

A 1.2. pontban röviden bemutatottuk, hogyan jutottak el az alapszerződés változatai a **Római Szerződéstől**, amely semmiféle rendelkezést nem tartalmazott a környezeti ügyekre vonatkozóan az Amszterdami szerződésig, amely a fenntartható fejlődést az Unió alapvető céljai között említi.

A közösségi jog másik nagy csoportját a **másodlagos jogforrások** alkotják. Az EK-ban a másodlagos jogforrásokhoz tartozik a **rendelet**, az **irányelv** és a **határozat**, amelyek **alkalmazása kötelező**. Ezzel szemben a **véleményeknek** és **ajánlásnak** nincs kötelező ereje.

Rendeletek

Az Unió környezetvédelmi jogszabályainak mintegy 10 százaléka rendelet. Ez a jogszabály típus konkrét intézkedéseket ír elő, amelyeket változtatás nélkül alkalmazni kell a nemzeti jogban a hatálybalépés időpontjától kezdve, sőt, vissza kell vonni a nemzeti jogban vele szemben álló minden jogszabályt.

Irányelvek (direktívák)

A környezetvédelmet szabályozó jogforrások leggyakrabban irányelvek. Ezekből eddig jóval több mint 200 született. Az irányelvek átvételének, a tagállamok jogrendszerébe való beillesztésének folyamata (az implementáció) nem zökkenőmentes, amit sokszor a környezeti jog sajátosságaiból (multiszektoriális megközelítés, célcsoportok, hatóságok nagy száma, megosztott felelősség filozófiája) adódik.

Néhány fontos környezeti tárgyú irányelv:

- Madárvédelmi Irányelv (1979/43/EEC);
- Az integrált szennyezés-megelőzés és ellenőrzés irányelv (IPPC direktíva) (96/61/EEC);
- A környezeti hatásvizsgálatról szóló irányelv (97/11/EC);
- EMAS direktíva – Környezeti menedzsment és audit rendszer (761/2001/EK);
- A környezeti információhoz jutás szabadságáról szóló irányelv (90/313/EGK);
- A súlyos ipari balesetek megelőzéséről és a kockázatok minimalizálásáról (Seveso-direktíva) (96/92/EC);
- Élőhely-védelmi (habitats) direktíva (92/43/EEC);
- Megújuló Energiaforrásokra vonatkozó Irányelv (2001/77/EC).

Határozatok

A határozat **meghatározott címzettekhez szóló, konkrét ügyekre vonatkozó közösségi jogi** aktus, ami teljes egészében kötelezi címzettjeit. Környezetvédelmi területen nem túl gyakoriak.

Magyarország környezetvédelmi követelményrendszere ma már lényegében megegyezik az EU többi tagállamának követelményeivel, de a **jogszabályok végrehajtásához további erőfeszítésekre és nagy összegű ráfordításokra van még szükség**, amelyeket az EU költségvetése is jelentős mértékben finanszíroz.

Az EU jogszabályoknak való teljes megfelelés – a magyar kormány becslései szerint – 2500 milliárd forint környezetvédelmi beruházást tesz szükségessé. (Az ország egy évnyi bruttó hazai terméke 20 ezer milliárd forint körüli összeg.) A költségek legnagyobb részét (egyharmadát) a települési szennyvizek elvezetésére és kezelésére kell fordítani. A meghökkentően nagy tűnő költségek a magán- és az állami szektor beruházásainak több évre szóló, együttes összege. Ezek a ráfordítások nemcsak a környezetvédelmi célok megvalósítását szolgálják, hanem egyúttal a modernizációt, a magyar gazdaság versenyképességének növekedését és az életminőség javítását is elősegítik.

A csatlakozásnál lehetőség nyílt átmeneti mentességek kérésére. A szennyvíztisztításra vonatkozóan például Magyarország átmeneti mentességet kapott az EU-irányelv rendelkezéseinek betartása alól.

1.5.2. A környezetpolitika gazdasági eszközök

A közgazdasági eszközök körének meghatározása nehéz feladat. Egyrészt különböző követelményeket állíthatunk velük szemben, s így tágabban és szűkebben is értelmezhetők, másrészt körülírásuk az idők folyamán egyre árnyaltabbá vált, s az újabb közelítések más jellegzetességeiket emelik ki, harmadrészt a gyakorlat és az elmélet közelítéseinek különbözőségéből fakadóan is többféle meghatározás létezik. Nem törekedhetünk arra, hogy a következőkben mindezt figyelembe vegyük, mindazonáltal igyekszünk differenciált képet adni a fogalomról.

A közgazdasági eszközöktől legáltalánosabban azt szokás megkövetelni, hogy *az érintettek magatartását gazdasági érdekeik révén környezetbarát irányban befolyásolják, meghagyván az előnyök és hátrányok, költségek és hasznok mérlegelésének, majd az önálló döntésnek a lehetőségét.*

Ennél az elvi kíváncsalomnál gyakran konkrétabban fogalmaznak, és ezzel jócskán leszűkítik a közgazdasági eszközök körét. Az OECD-ben alkalmazott egyik definíció-változat szerint például **három kritérium** teljesülése szükséges a gazdasági eszközök közé soroláshoz:

1. „**árjelzés**” létezése a piacon;
2. **pénzügyi transzfer** az érintett gazdasági szereplők között;
3. a gazdasági szereplők **alkalmazkodási szabadsága**.

Ezeknek a követelményeknek az adók, a pénzügyi támogatások, a vámok, a biztosítások, és még számos más eszköz is eleget tesz.

A közgazdasági eszközök **alapvető rendeltetése a környezeti erőforrások helyes értékelése, "árazása", elősegítendő ez utóbbiak racionális elosztását és felhasználását.** Amennyiben ugyanis a környezethez valós "értékének" megfelelően közelítenénk, akkor a környezeti javakat és szolgáltatásokat úgy kezelnénk, mint a piacon megjelenő bármely más **termelési tényezőt** (pl. a munkát és a tőkét), ami ily módon biztosítaná az összes termelési tényező optimális elosztását.

A 20. században egyáltalán nem ez volt a helyzet, és – a számos változás ellenére – napjainkban sincs így. A tőke és a munka drága, míg a természeti erőforrások számos eleme még mindig olcsó, noha az utóbbi évtizedekben áruk jelentős mértékben nőtt.

A *gyakorlatban* az így értelmezett közgazdasági eszközöket a legtöbb OECD országban a környezetpolitikák kialakulásának első éveitől alkalmazzák. Már 1987-ben – egy felmérés szerint, amely az OECD 14 tagállamára terjedt ki – ezekben az országokban több mint 150 különféle közgazdasági eszközt alkalmaztak környezetpolitikai céllal.

A továbbiakban – kerülvén az akadémikusnak tűnő vitát, ahelyett, hogy elméleti szempontból, tudományos igényeket is kielégítő meghatározást adnánk – *fölsoroljuk azokat az eszközcsoportokat, amelyek elemeit – definíció szerint – közgazdasági eszköznek tekintjük.* Ezek a csoportok a következők.

- adók;
- pénzügyi támogatások;
- árpolitika;
- betétdíjak;
- piacok teremtése;
- környezeti felelősségbiztosítások;
- pénzügyi ösztönzők az előírások betartatására.

1.5.2.1. Adóztatás és környezetpolitikai célú adók

Az adókat az állam igen sok megfontolásból veti ki. A 20. század húszas éveiben elméleti írásokban, majd a hatvanas években a gazdasági gyakorlatban megjelentek a kifejezetten környezetpolitikai céllal létrehozott elvonások is. Ezek az utóbbi néhány évtizedben egyre jobban elterjedtek, s a közeljövőben további sokasodásuk várható. Hangsúlyozni kell, hogy az általános társadalompolitikai és gazdasági céllal kivetett adóknak is vannak környezeti hatásaik, ezért elemzésünket két részre bontjuk. Előbb röviden megvizsgáljuk az általános adók környezeti következményeit, majd áttekintjük a környezetpolitikai célú adók vállalati hatásait.

a) Az általános adórendszer környezeti következményei

A hagyományos adórendszer *egyrésről* sok tekintetben felerősíti a környezeti problémákat, *másrésről* azonban alkalmas azok orvoslására.

Az adók minden esetben megváltoztatják a költségviszonyokat, s így egyes tevékenységeket, erőforrásokat előnyben részesítenek másokkal szemben. Amennyiben a környezetre káros tevékenységeket, erőforrásokat jobban sújtják az elvonások, az adórendszer hatásai környezeti szempontból is kedvezőek, sajnos azonban az ellenkező esetre is van példa.

A hagyományos adórendszer legsúlyosabb gondja az volt, hogy az adóbevételek igen jelentős része a munkára kirótt elvonásokból származott. Ez mind a mai napig így van, bár a 70-es évektől megindult lassú változás az utóbbi mintegy 10 évben fokozatosan egyre nagyobb lendületet kap.

A kiinduló helyzetre jellemző példa, hogy az NSZK-ban 1960 és 1988 között, miközben az összes adóbevételek a nemzeti termékhez viszonyítva változatlan szinten maradtak, a munkabér-adó (személyenként) 2000%-kal nőtt, a dízelolaj és a benzin adója (literenként) csak 157%-kal, a gépjárművéké (személyautónként) pedig csak 57%-kal (UPI, 1988). A társadalombiztosítási járulékot is figyelembe véve, a munkaerőre kivetett elvonások adták az összes bevétel kétharmadát, s az állami bevételeknek csupán egyharmada származott az áruk, energia és egyéb javak megadóztatásából.

Az első adóreform-javaslatok a hetvenes évek végén jelentek meg, s azóta számuk egyre sokszorozódik. A változás mégis nagyon lassú, mert a gazdasági szereplők közvetlen

érdekvizonyai (pl. a vállalatok profitérdekei, a költségvetés bevételekiesése) akadályozzák, rendkívüli módon lassítják a módosításokat.

Ez a tendencia – ha lassan is – az összes fejlett országban tovább folytatódik. Évek óta napirenden van az **ökológiai adóreform**, amin az **adórendszer elveinek és elemeinek gyökeres, környezeti szempontokat is figyelembe vevő átalakítását értik. A reform egyik alap gondolata tehát az, hogy az adóteher a munkáról a természeti erőforrások felhasználására tevődjék át.** Ezt egyrészt az általános adórendszer módosításával, másrészt környezeti adók bevezetésével lehet elérni, úgy, hogy az összes adóteher közben semmiképp sem emelkedik.

b) A környezetpolitikai célú adók és hatásaik

A világon jelenleg környezeti adók százait alkalmazzák. Ezek túlnyomó többségét az elmúlt 20 évben vezették be.

Környezetvédelmi adón olyan környezetpolitikai eszközt értünk, amelynek segítségével a kormányzat – pénzügyi elvonás révén – **ösztönzési eszközt és/vagy finanszírozási alapot teremt** arra, hogy meghatározott környezetpolitikai feladatokat valósíthasson meg, illetve célokat érjen el.

A környezeti adóknak számos formája és elnevezése létezik. Itt nem térünk ki az ezek közötti – sokszor igen finom – különbségekre, s adónak nevezzük a különféle díjakat, járulékokat, illetékeket stb., amelyek között legtöbbször csak apró jogi (s nem közgazdasági) különbség van.

Az alábbiakban a kifejezetten környezeti politikai céllal kivetett adók következő fajtáival foglalkozunk: **emisszió-arányos adók, termékdíjak, erőforrás-adók.**

Történetileg elsőként az ún. **emisszió-arányos adók** jelentek meg.

Az **emisszió-arányos adók** a kibocsátott szennyezések ártalmassága és mennyisége arányában rónak terheket a szennyezőkre.

Ezeknek számos elnevezésük használatos, szokás például szennyezési díjaknak, kibocsátási díjaknak nevezni őket. Magyarországon a környezetvédelmi törvényben környezetterhelési díj megnevezéssel szerepelnek.

Az elmélet szerint alapvető céljuk a szennyezés visszaszorítása lenne (**ösztönző funkció**), ezt azonban különböző mértékben érik el. Jó eredményekről számolnak be például Svédországban a levegőt szennyező kibocsátások tekintetében, és Hollandiában a vízszennyezés csökkentésében. Néhány országban azonban a környezeti hatékonyságuk elmaradt a várakozásoktól. Az ösztönző hatás ugyanis elsősorban az adókulcs mértékétől (a szennyezés egysége után fizetendő díj nagyságától) függ. Az elmélet szerint a díjkulcs mértéke akkor megfelelő, ha megegyezik a szennyezés csökkentésének határköltségével.

A vállalat ugyanis – a közgazdasági eszközök lényeges tulajdonságának megfelelően – dönthet arról, hogy milyen mértékig csökkenti a szennyezést, s csupán a fennmaradó kibocsátás után fizeti az adót. Addig a szintig hajtja végre a csökkentést, ahol a szennyezőanyag utolsó előtti egységére jutó csökkentési költség még kisebb lesz, mint amennyi adót kellene utána fizetnie. Ahol a költségek elérik az adólab nagyságát, ott abbahagyja a szennyezés elhárítását, mert innen olcsóbb számára az adó megfizetése. Épp ebben áll – elméletileg – a szennyezési díjak további előnye. A különböző szennyezés elhárítási költségfüggvényekkel rendelkező vállalatok különböző mértékig csökkentik kibocsátásukat. Azokat mérséklük leginkább, ahol viszonylag kis költséggel tehetik ezt meg.

Ebből származik, hogy társadalmi méretekben kisebb lesz a csökkentés költsége, mint ha minden szennyezőre egyforma emissziós normát írtunk volna elő (**költségminimalizáló funkció**).

Megjegyezzük, hogy a költségminimalizáló funkció érvényesülését a gyakorlatban nem sikerült kimutatni, s számos kutató amellet érvel, hogy az nem is érvényesül. Részben ez is, és főként az ösztönző funkció alacsony hatékonysága a díjkulcs alacsony mértékével függ össze. Ennek szükséges mértékű (jelentős) emelését számos gazdasági szereplő ellenérdekeltsége, átfogó reform (pl. más adónemek csökkentése, nemzetközi egyeztetés) hiányában eddig általában érthetően nem tette lehetővé.

Az ösztönző funkcióval szemben csaknem mindenütt jelentős azonban a környezetvédelmi bevételekhez való hozzájárulásuk (**forrásteremtő funkció**). A szennyezési díjakból befolyt összegeket ugyanis csaknem mindenütt elkülönített alapokban gyűjtik össze és jól meghatározott környezetvédelmi célokra fordítják. A francia vízszennyezési díjakat például három évtizede regionális intézményrendszerben vetik ki, alapszerűen kezelik, és gondosan kidolgozott, demokratikus intézményrendszerben elfogadott középtávú (5-7 éves) tervek rendelkeznek felhasználásukról.

A környezetvédelmi **termékdíjak** olyan elvonások, amelyek valamely termék káros környezeti tulajdonságai alapján növelik meg a termék árát. Hazánkban a környezetvédelmi törvény rendelkezése szerint „A környezetet vagy annak valamely elemét a felhasználása során vagy azt követően különösen terhelő, illetőleg veszélyeztető egyes termékek előállítását, behozatalát, forgalmazását, egyszeri termékdíj fizetési kötelezettség terheli”.

Az **erőforrás-adó** szintén számos formában létezik egy sor országban.

Ide sorolható például a vízkészletek védelmét szolgáló adók (hazánkban a vízkészlet-használati járulék), a földadók egy jó része. Az Olvasó számára bizonyára furcsának tűnik, mégis megemlítjük, hogy lényegében az egyre emelkedő parkolási díjak is felfoghatók egyfajta környezeti adóként, ha a területet erőforrásként fogjuk fel.

Az ökológusok egy része azon a véleményen van, hogy **az anyagfelhasználás csökkentésével** a környezeti problémák jó része orvosolható lenne. Egyes közgazdászok az először felhasznált nyersanyagok adóztatásával látják megoldhatónak a problémát.

Az ilyen típusú adók fontosságára hívja föl a figyelmet a *Worldwatch Institute* éves jelentéseinek már 1991-es kötetében: „*A nyersanyagok árának növelése a szükséges első lépés ahhoz, hogy javuljon az anyagfelhasználás hatékonysága és csökkenjen a hulladékok mennyisége. A nyersanyagok ára mesterségesen alacsony, akár a másodlagos anyagokkal összehasonlítva, akár a termelés egyéb tényezőihez képest. Ha áruk valóban tükrözné a bekerülési költségüket, ez lenne a leghatékonyabb ösztönzés a nyersanyag-felhasználás csökkentésére, az újrafelhasználásra és újrafeldolgozásra.*...”*Ha az első ízben felhasználásra kerülő anyagokat is adó terhelné, áraik közelebb kerülnének valódi költségeikhez.*” (Young, 1991, 56. o.)

Magyarországon a környezetvédelmi törvényben megjelenő „igénybevételi járulék” is az erőforrás-adók kategóriájába tartozik. E szerint: „A környezet valamely elemének egyes igénybevételi módjai után a környezethasználó igénybevételi járulékot köteles fizetni.”

Az **energia-felhasználás megadóztatása** egy másik fontos területe az erőforrás-adóknak. Ez kettős céllal történhet: a készletekkel való takarékoság érdekében, illetve a környezetszennyezés visszaszorítása céljából.

Amint azt a fentiekben láttuk a környezetpolitikai célú adók az egyes tagállamok szintjén jelennek meg, egységes, uniós alkalmazásukra még nem került sor. Annak ellenére, hogy számos terv létezett, ezek megvalósítását a gazdasági érdekek mindig meggátolták.

Jelenleg is vannak tervek például az autóhasználat kapcsán egy olyan új adózási módosításra, amely a kocsik klímaváltozást előidéző széndioxid-kibocsátásához kötődne. A változtatás nyomán az autók regisztrációs adóval kiegészülő, integrált üzembetartási adója 2008 végétől 25 százalékban, 2010-től pedig 50 százalékban a jármű kibocsátásától függene.

1.5.2.2. Környezetpolitikai célú támogatások

A pénzügyi támogatások nagy részét nem környezetpolitikai céllal, hanem valamilyen más gazdasági vagy társadalmi megfontolásból nyújtja az állam, illetve annak valamely szerve. Itt is felhívjuk azonban az Olvasó figyelmét arra, hogy – ahogyan az adók esetében is rámutattunk – minden pénzügyi támogatásnak vannak környezeti hatásai. A támogatások környezeti hatásainak vizsgálatakor tehát célszerű szétválasztani a kifejezetten környezetpolitikai célú, illetve valamilyen más megfontolásból nyújtott pénzügyi támogatásokat.

A helytelen támogatási rendszer tehát a környezet károsítására ösztönzi a vállalatokat. Tekintve azonban, hogy az utóbbi években ezt felismerték a kormányok és a nemzetközi szervezetek, a támogatási rendszer átalakulása várható.

Az Európai Unió 6. Környezetvédelmi akcióprogramja szintén mindkét oldalt megemlíti. A káros hatások között példaként megemlíti, hogy a szén szubvencionálása lassítja a tisztább villamos energiatermelésre való átállást, mert mesterségesen olcsóbbá teszi a szénét. A mezőgazdasági árak támogatása és egyes alaptermékek termeléséhez kapcsolódó kifizetések kedvezően érinthetik a környezetre ártalmas mezőgazdasági gyakorlat folytatását. Végül azonban aláhúzza, hogy a támogatások kedvezőek is lehetnek a környezeti folyamatokra, és a Bizottság olyan új támogatáspolitikai orientációkat fogadott el, amelyek lehetővé teszik megfelelő környezeti felhasználásukat.

Számos esetben a kifejezetten környezetpolitikai céllal nyújtott támogatás is kedvezőtlen hatású lehet, amennyiben nem megfelelő tevékenységet részesít előnyben.

A környezetpolitikai célok elérésére – a fenti fenntartások ellenére – igen eredményesen is alkalmazhatók a támogatások, ezért a nemzetközi gyakorlatban széles körben elterjedtek. Támogatásokkal viszonylag hamar el lehet érni a kívánt célt, könnyű biztosítani a közreműködők érdekeltségét, együttműködését.

Gyakoriak az úgynevezett **közvetlen támogatások**, amelyeket konkrét gazdasági alanyak, egy meghatározott környezetvédelmi célra (például egy adott beruházás kivitelezésére), általában a költségek százalékában, esetleg a megszüntetett szennyezés arányában nyújtanak. Ezek általában vissza nem térítendő juttatások formáját öltik, de egyedi szempont szerint mérsékelhetik vagy el is engedhetik a vállalat adóját.

Másik csoportjuk a **közvetett támogatások**, amelyet mindenki egységes elvek, azonos módon megállapított szabályok szerint vehet igénybe, aki a környezetet kedvezően érintő valamilyen meghatározott tevékenységet folytat. Formájuk legtöbbször az adókedvezmény, gyorsított értékcsökkenési leírás (amortizáció) engedélyezése, kedvező kamatozású vagy hosszú lejáratú, kamatmentes kölcsönök, ártámogatások. Forrásuk lehet a központi vagy önkormányzati költségvetés, nemzetközi, regionális célorientált alapok stb.

A támogatás környezeti hatékonysága, egyebek mellett, a célok helyénvaló és pontos megfogalmazásától, a nyújtott összeg mértékétől függ. Ez utóbbi több szempontból is lényeges. A dotációnak megfelelő arányban kell lennie az elvégzendő feladattal, és általában növeli a hatékonyságot, ha vállaltnak megfelelő részt kell vállalnia a költségekből. Az „ingyen pénzeket” általában alacsony hatékonysággal használják fel. A kellő mértékben szigorú számonkérés, ellenőrzés szintén növeli az eredményességet. A túlzott, sokszor fölösleges adminisztrációval járó szigor azonban rendszerint ellenkező hatást vált ki.

Az Európai Unióban egy sor pénzügyi alap, program létezik a környezetvédelmi célú támogatások finanszírozására. Ezek közül a LIFE programot említjük meg.

A **LIFE program** az Európai Unió pénzügyi eszköze a környezetvédelem finanszírozására. 1992-ben indították el, **Magyarország 2001-ben** csatlakozott a programhoz. A 2000-2004 közötti időszakban 640 millió euró volt a költségvetése.

A **LIFE** általános célja a közösségi környezetvédelmi politika és jogalkotás korszerűsítésének, végrehajtásának segítése. Három területen nyújt támogatást:

1. **Természetvédelem:** a természetes élőhelyek, a vadon élő flóra és fauna megőrzését szolgáló tevékenységekkel kapcsolatos pályázatok (47%-a a rendelkezésre álló keretnek)
2. **Környezetvédelem:** a gazdasági tevékenységekhez és helyi hatóságokhoz kapcsolódó innovatív demonstrációs projekteket, valamint a közösségi törvényhozást és politikákat támogató előkészítő tevékenységeket támogat (47%)
3. **Harmadik országok támogatása:** a Földközi- és a Balti-tengerrel határos harmadik országok részére adott technikai segítségnyújtást jelenti. (6%)

A **LIFE programban** részt vehet minden természetes vagy az Európai Unióban alapított jogi személy, de a **LIFE** támogatás kizárja egyidejűleg más EU-s pályázatból történő támogatás elnyerését.

Az Európai Unió **LIFE** programja társfinanszírozás keretében támogatja a környezetvédelmi tevékenységeket.

Jelenleg folyik az EU 2007-2013 közötti időszakra vonatkozó költségvetésének elfogadási folyamata. Ennek során számos éles vita zajlik a környezeti támogatásokról. Az egyeztetések révén 300 millió eurónyi összeggel toldják meg az EU 7. Keretprogramjának (FP7) pénzügyi támogatását az Európa Tanács 2005. decemberi eredeti döntéséhez képest. Azonban az FP7 költségvetésének végleges számadatai hivatalos dokumentumban még nem érhetők el, mivel a jóváhagyás még folyamatban van. Ezen túlmenően 400 millió euróval többet kapnak a Versenyképesség és Innovációs Programok (CIP), és 100 millió euróval olyan környezetvédelmi programok, mint a Life+ and Natura 2000. Európa zöld pártja gyengének ítélte a megállapodást, kiemelve, hogy a vidékfejlesztési támogatást 20 milliárd (!) euróval csökkentették, miközben pl. a Natura 2000 program kerete még mindig nem elegendő.

A versenyképességi és innovációs keretprogram (2007–2013) javasolt költségvetésének ötödét az ökoinnováció támogatására különítették el. A 7. kutatási és technológiafejlesztési keretprogramra irányuló javaslat előtérbe helyezi az ökoinnovációt, és ugyanez vonatkozik a 2007–2013. évek kohéziós politikájával kapcsolatos iránymutatásokra is.

1.5.2.3. Piacok teremtése

A hagyományos közgazdasági szemléletmód szerint, a környezeti-természeti javakkal a gazdaság szereplői jórészt azért nem bánnak takarékosan, azért pazarolják őket a piac által vezérelt gazdaságokban, mert ezeknek nincs piaci áruk, s így felhasználásuk nem jelent költséget a gazdálkodók számára. Amennyiben ezeket a javakat a többi termelési tényezőhöz, gazdasági erőforráshoz hasonlóan meg kellene vásárolni a piacon, mindenki óvatosabban használná fel őket. Kézenfekvőnek tűnik tehát, hogy mesterséges piacokat kell létrehozni e javak számára.

A piacteremtés módja lehet például a **szennyezési jogok kereskedelmének** (röviden: emisszió-kereskedelem), azaz egy a szennyező kibocsátások jogosultságának adás-vételét létrehozó rendszernek a bevezetése. Ennek lehetőségét már 1970-ben megfogalmazták az Egyesült Államokban a levegő tisztaságára vonatkozó törvényben, s azóta gyakorlati alkalmazására is számos formában sor került.

A rendszer lényege, hogy egy célként kitűzött adott környezetminőséget (immissziós szintet) úgy kísérelnek meg elérni, hogy egy jól körülhatárolt területen adott időhatáron belül meghatározott mennyiségű szennyező kibocsátást engedélyeznek az összes figyelembe vett

szennyezőnek. A szennyezők között valamilyen módon (pl. ingyenes szétosztással vagy árveréssel) az adott mennyiségű kibocsátásra vonatkozó jogosultságot („bizonylatokat”) osztanak szét. Ezeket a jogokat a potenciális szennyezők szabadon eladhatják egymás között. Azok a szennyezők, amelyek csak viszonylag drágán, nagy költségekkel tudnák megfelelő mértékben csökkenteni szennyező kibocsátásukat, megveszik a szennyezési jogokat azoktól, amelyeknél olcsóbban megoldható a szennyezés kiküszöbölése. Épp ez a rendszer legfontosabb előnye: nem mindenki egyforma mértékben csökkenti a szennyezést (mint az egységes emissziós norma esetén), hanem ott következik be a mérséklés, ahol ez a legolcsóbb. Összességében így **minimalizálni lehet a szennyezés csökkentésének költségeit**. Ennél általánosabb előnye a módszernek, hogy belesimul a piaci játékszabályokba, s **a gazdálkodók önálló döntése alapján javítja környezeti teljesítményüket**, nem bürokratikus eszközökkel.

A rendszert több környezeti elemre és számos szennyezőanyagra bevezették, s alkalmazását még többre ajánlották (pl. egyes üvegház-gázokra, a talajvíz nitrát-szennyezésének csökkentésére).

Az Európai Unió a Kiotói Jegyzőkönyvben azt vállalta, hogy az üvegház hatású gázok 1990-es kibocsátási szintjét a 2008-2012-es évek átlagában 8%-kal csökkenti.²¹

2001 októberében az Európai Unió Bizottsága elfogadta az ÜHG kötelező kereskedelmi rendszeréről szóló direktíva tervezetét. 2003 januárjában a Miniszterek Tanácsa politikai egyezsége jutott az EU Parlament által a Bizottság eredeti tervezetéhez tett módosítási javaslatokról, és 2003 őszén az irányelv hatályba lépett (2003/87/EK).

Összesen öt ágazat meghatározott termelési kapacitást elérő vállalatai tartoznak az irányelv hatálya alá. A villamos energia szektor jelentős, a széndioxid kibocsátásoknak legalább felét kitevő hozzájárulásával és kisszámú, pontszerű kibocsátási forrásával, valamint könnyű szabályozhatóságával az irányelv középpontjában áll. A direktíva hatálya alá tartozik gyakorlatilag minden villamos erőmű.

A Bizottság becslése szerint mintegy 4-5 ezer vállalat lesz kötelezett a részvételre, és ezzel az EU összes CO₂ kibocsátásának körülbelül 46%-át érinti a szabályozás. Ezzel az irányelv mindenképpen nagyhatásúnak tekinthető, még ha következetesnek nem is. Három nagyon fontos szektor teljes egészében kimaradni látszik: a vegyipar, az alumínium ipar és a közlekedési ágazat.

Az irányelv szerint a várható költség-megtakarítás az érintett ágazatok vállalatainál mintegy 35%-os, évente körülbelül 1300 millió euró egy ugyanilyen kibocsátás-csökkenést eredményező de kereskedelem nélkül megvalósuló szabályozáshoz képest.

Az üvegház gázok közül csak a széndioxid tartozik a direktíva hatálya alá. A Bizottság először 2004. dec. 31-ig, majd legközelebb 2006. június 30-ig javaslatot tesz az irányelv hatályának a Kiotói Jegyzőkönyv által felsorolt többi üvegház hatású gázra történő kiterjesztésére.

A kvótakereskedelemben mint az EU tagja Magyarország is részt vesz. A magyar állam az éghajlatvédelmi rendszerben résztvevő 229 magyarországi létesítmény üzemeltetőinek 60,26 millió szén-dioxid kibocsátási egységet utal át egy speciális számlára. A cégek az összesen mintegy 435 milliárd forint értékű kibocsátási egységekből többlet esetén kvótafeleslegük erejéig eladhatnak, vagy hiány esetén vásárolhatnak.

²¹ Az itt következő bekezdéseket Lesi Mária és Pál Gabriella tanulmányából vettük át.

1.5.3. Önkéntes egyezmények

Az **önkéntes egyezmények** a gazdaság szereplői és az államigazgatás szervei közötti megállapodások, amelyek során a gazdasági szereplő (vállalat, önkormányzat, intézmény) bizonyos szabályok betartását önként vállalja, mert ettől valamilyen előnyt remél.

Az önkéntes egyezményekre az EU-ba jó példa a környezeti menedzsment rendszerek és a termékjelzések alkalmazása.

A környezeti menedzsment rendszereket két fontos szabvány alapján vezetik be a gazdaság szereplői: az ISO 14000-es szabványsorozat és az Európai Unió saját szabványa, az EMAS.

Az Európai Unió 1993 júliusában bocsátotta ki a röviden EMAS néven ismertté vált rendeletet (*Eco-Management and Audit Scheme, EC1836/93*). A Rendelet lehetőséget teremtett azon iparvállalatok számára, amelyek környezeti teljesítményük javítását tűzték ki célul, hogy önkéntesen közös Európai Uniós nyilvántartási rendszerben vegyenek részt, hitelesíttessék és hozzák nyilvánosságra környezetvédelmi nyilatkozatukat. Az EMAS rendelet csak tagállami szinten ír elő kötelező érvényű feladatokat (az intézményrendszer kiépítésére, az információk közlésére vonatkozóan), míg a vállalatok és egyéb szervezetek részvétele az önkéntesség elvén alapul. Az EC1836/93 számú EMAS rendelet 14. cikke lehetővé tette, hogy a tagországok más szektorokra is kiterjesszék az EMAS alkalmazását. Ez alapján néhány tagország az iparon kívül már más szektorokra is sikeresen alkalmazta az EMAS-t. 1997-től – a fenti irányzatot is figyelembe véve – folyamatosan megkezdődött az EMAS egy új változatára irányuló javaslat kidolgozása.

Az átdolgozott EMAS rendeletet 2001-ben hirdették ki EC761/2001 számmal. Az új rendelet a következőkben hozott változást:

- Az EMAS hatókörét az összes szektorra kiterjesztette, beleértve a helyi önkormányzatokat és az oktatást is.
- A rendelet átvette az ISO14001 szabvány által alkalmazott szerkezetet, ami megkönnyíti az ISO14001-es szabványnak megfelelő rendszerek EMAS szerinti hitelesítését.
- Az EMAS rendelet szerint hitelesített szervezetek hivatalos irataikon, marketing anyagaikon feltüntethetik az új EMAS védjegyet.
- Megerősítette a környezetvédelmi nyilatkozat szerepét annak érdekében, hogy javítsa a kommunikációt a nyilvántartott szervezetek és azok tevékenységében érdekelt felek között.
- Több figyelmet szentel az indirekt hatásoknak, beleértve a beruházásokat, adminisztratív és tervezési döntéseket, gyártási eljárásokat, a szolgáltatások választékát és összeállítását.

A rendszer 2001-es átdolgozása óta 500-nál több állami szervezet – ebből 110 helyi önkormányzat – szerezte meg az EMAS regisztrációt. Bár eredetileg azzal a céllal született az EMAS rendszer, hogy segítségével folyamatosan javítani lehessen a szervezetek napi tevékenységeinek környezeti teljesítményét, a helyi önkormányzatok esetében egy olyan rendszert is eredményez, amely elősegíti a törvény által előírt környezetvédelmi feladataik és a törvény által elő nem írt kezdeményezéseik összehangolt, szisztematikus és ellenőrizhető módon történő végrehajtását és fejlesztését.

Ellenőrző kérdések:

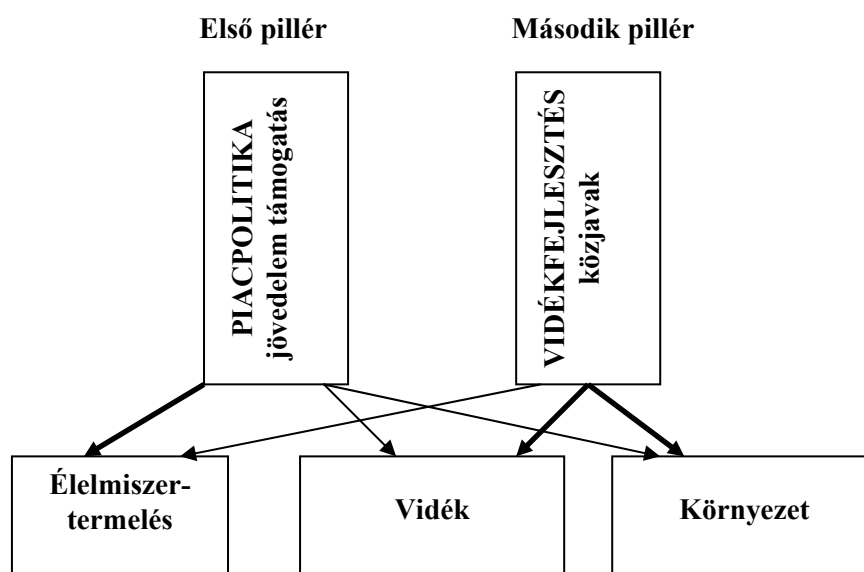
1. Ismertesse a környezetpolitika fogalmát!
2. Definiálja a fenntartható fejlődés fogalmát és nevezze meg három pillérét!
3. Milyen szintjei vannak a környezeti politikának?
4. Ismertesse az Európai Unió környezeti politikájának történetét!
5. Miért fontos állomás az Egységes Európai Okmány hatályba lépése a környezetpolitika szemszögéből?
6. Milyen intézmények vesznek részt az Unió környezeti politikájának alakításában?
7. Mi a szerepe az EU fenntartható Fejlődési Stratégiájának?
8. Mi a szerepe az EU környezetvédelmi akcióprogramjainak, mikortól és hány ilyen program került kidolgozásra napjainkig?
9. Milyen eszközökkel találkozunk a környezetpolitika szabályozásában?
10. Sorolja fel a közgazdasági eszközök fajtáit!
11. Mit takar az ökológiai adóreform? Mit értünk környezetvédelmi adó alatt?
12. Mit takar a LIFE program?
13. Milyen szerepe lehet a piacnak a környezeti politika formálásában?
14. Mik az önkéntes egyezmények?

2. A KÖRNYEZETI POLITIKA ÉS A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA ÖSSZEFÜGGÉSEI

Bevezetés

A mezőgazdaság az egyik legfontosabb és legalapvetőbb emberi tevékenység, amely a természetes környezet elemeinek igénybevételével egyben jelentős változásokat is eredményez azok állapotában. A mezőgazdasági tevékenységnek környezeti hatásai az utóbbi évtizedekben nagymértékben változtak, jelentősen nőtt az igénybevétel. Ezzel együtt egyre jobban előtérbe kerül a mezőgazdaság többfunkciós szerepe – multifunkcionális mezőgazdaság –, miszerint a mezőgazdaságnak fontos szerepe van a hozzá kapcsolódó táj, természet, környezet, valamint a vidéki társadalom tárgyi, szellemi, kulturális örökségének a megőrzésében. Ezt mutatja be az Európai Bizottság jelentésében található ábra is (2.1. ábra), ahol a két pillérre épülő közös agrárpolitikához kapcsolódó területek – közöttük a környezet – is bemutatásra kerülnek.

Az EU multifunkcionális mezőgazdálkodási koncepciója szerint az agrárágazatnak legalább három fő funkciója van: (i) termelési, (ii) természetvédelmi, tájfenntartási, valamint (iii) vidékfejlesztési feladatkör. E funkciók a mezőgazdálkodás ún. közös termékének tekinthetők. A mezőgazdálkodás tehát pozitív externáliákat és közjavakat is hoz létre, melyeket azonban a piac nem ellentételez, ezeket ezért közpénzekből kell finanszírozni. Meg kell jegyezni azt is, hogy a mezőgazdasági termelőknek a természetes környezet, illetve táj fenntartóiként való bemutatása mögött jelentős politikai megfontolások is meghúzódnak, mégpedig számottevő politikai nyomásgyakorlásra képes termelői csoportokra tekintettel.

Forrás: COMM, 2004:7

2.1. ábra: Fenntartható mezőgazdaság és vidék

A mezőgazdaság és a környezet között igen kiterjedt a kapcsolatrendszer. A mezőgazdaság közvetlen és jelentős hatást gyakorol a környezetre, ugyanakkor így van ez ellentétes irányban is. A mezőgazdasági termelésnek széleskörű lehetőségei vannak annak a környezetnek az állapotának a fenntartásában, amely a több évszázados átalakító tevékenységének alapján alakult ki.

2.1. A mezőgazdaság és a környezet kapcsolatrendszere

A mezőgazdasági modellek Téglásy munkáját követve történeti alapon kerülnek bemutatásra. A modellezés alapvetően történeti jellegű, de nem jelenti azt, hogy kizárná a párhuzamos, egymásmelletti létezést, akár az ún. fejlett-fejlődő világ kettőssége mentén, vagy akár egy adott országon belül.

2.1.1. A mezőgazdaság hagyományos modellje

A mezőgazdasági tevékenység időrendben legelső modelljeként, az ún. hagyományos modell említhető, amely lényegében nem járt jelentősebb környezetszennyező hatásokkal. A természetes ökoszisztémákhoz hasonlóan az anyag- és energiaáramlás zárt rendszerének kialakítására, és a rendelkezésre álló erőforrások maximális hasznosítására törekedett. A főtermék mellett a melléktermékek is jelentős szereppel bírtak, takarmányként, trágyaként illetve tüzelőként hasznosultak, lényegében hulladék képződése nélkül, ami ökológiai szempontból előnyös volt.

A természetesnél alacsonyabb szinten, de kialakult egy kvázi-egyensúlyi állapot. A növénytermesztés és állattenyésztés ugyanis térben egységet alkotva volt jelen, egy olyan stabil ökológiai rendszerként, amely nagyon kevés szennyeződést juttatott a környezetbe.

2.1.2. A mezőgazdaság iparszerű modellje

A 20. században a fejlett országokban megjelenő ún. iparszerű modell a II. világháborút követően relatíve olcsó ipari eszközök kínálatának növekedése, az élömunka drágábbá válása, illetve a mezőgazdasági termékek iránt fokozódó kereslet eredményeként a mezőgazdaság hagyományos, zárt rendszere véglegesen felbomlott, és az iparszerű modell vált általánossá.

Azáltal, hogy az agrárium nyitottabbá vált más ágazatok – elsősorban az ipar – irányában, az ipari eszközök és technológiák alkalmazása általánosan elfogadott lett a mezőgazdaságban. Mindez együtt járt a technokrata ipari fejlesztési logika uralomra jutásával az agrárszférában, amely a környezet állapotának nagymértékű és addig ismeretlen leromlásával járt.

Az iparszerű modellben létrejön a szinte teljesen gépiesített mezőgazdaság, amely a mezőgazdasági üzemek méretének megnövekedését igényli, illetve eredményezi. A vegyszerek használata gyors ütemben elterjed. Az állattenyésztésben is a nagyüzemi módszerek válnak követendővé, ami által az elkülönül a növénytermesztéstől. A termelés növelésével egyidejűleg növekvő mennyiségű mellékterméknek felhalmozódása jelentősen szennyezi a környezetet.

Az ipari fejlesztési logika eredményeként a növénytermesztésben a monokultúra, az állattenyésztésben a túlméretezett állattartótelepek létesítése vált követendő céllá.

A talajvédelmi (minőségi) problémák mellett hangsúlyosan jelentkeznek sok helyütt a földvédelmi (mennyiségvédelmi) problémák, ugyanis a növekvő népesség élelmiszerigénye miatt mind nagyobb területeken válik szükségessé a mezőgazdasági tevékenység, a civilizáció révén azonban mind több területet építenek be, így a mezőgazdaság olyan területeket von művelésbe, amelyek megművelése ökológiai szempontból káros.

A mezőgazdaság intenzifikálása a legfejlettebb országokban is a talajok potenciális termőképességének csökkenését, a talajvíz és a felszíni vizek mezőgazdasági eredetű elszennyeződését eredményezte. Számos fejlődő országban több évtizedes késéssel ugyan, de szintén ezek a folyamatok játszódnak le.

2.1.3. Az iparszerű modell meghaladása: az integrált termesztés és a biotermesztés

Az 1970-es évektől mind jobban nyilvánvalóvá vált, hogy az iparszerű mezőgazdaság válságba jutott. Ez mindenekelőtt **az ipari termékek – energiaválság miatti – árszínvonal emelkedésének** következményeként következett be. Hozzájárult ehhez a felismeréshez **a környezetvédelmi követelmények, a fenntartható fejlődés szempontjainak mezőgazdaságban történő figyelembevételének fokozódó igénye** is.

Az iparszerű modell meghaladására két fejlesztési irány látszik alkalmasnak, amelyeknek egyike az ún. integrált mezőgazdasági termelés. **Az integrált termelés a hagyományos termelési módszerek, agrotechnikai eljárások és elvek, valamint a természeti adottságok fokozott figyelembevételével törekszik a környezetkímélő és gazdaságos mezőgazdasági termelés megalapozására.** Mindez feltételezi a technikai-technológiai fejlesztés eredményeinek felhasználását, azonban az iparból származó anyagokat már csak kisegítő jelleggel és szigorúan ellenőrzött körülmények között kívánja alkalmazni, a lehető legkisebb környezetterhelés mellett.

A másik irány a biotermesztés, mely kizárólag a természetes folyamatokra és anyagokra való hagyatkozást jelenti.

2.2. Agrár-környezetgazdálkodás az EU-ban

A környezetvédelmi szempontok prioritásként való megjelenése a nagypolitikában a 80-as évek második felére tehető. A 90-es évek folyamán az Európai Unió különböző politikáiba beillesztésre kerültek a környezetvédelmi elvek.

A környezetvédelmi célkitűzések ágazati politikába történő sikeres integrációja három különböző szempont függvénye:

- a politikai keret körültekintő megtervezése,
- a politika megfelelő végrehajtása,
- valamint a nyomon követés és a politika értékelése.

A politikai keretet tekintve, a „szennyező fizet” elvnek a mezőgazdaságra való alkalmazása nehéznek bizonyult. Ehelyett inkább az a tendencia érvényesül, hogy inkább a termelőnek fizetnek a környezetvédelmi szempontból kedvező termelési gyakorlat folytatásáért.

A hagyományos piacgazdasági eszközökön belül – árrendszer, adórendszer, támogatási rendszer – gyakorlati tapasztalatok szerint, környezetvédelem aspektusából a mezőgazdaságban a támogatásoknak van meghatározó szerepe.

A KAP első pillérére vonatkozó politikai eszközök magukba foglalják a jövedelemtámogatások környezetvédelmi feltételekhez kötését, a parlagon hagyást és az energianövény-prémiumot. A legtöbb fontos környezetvédelmi politikai intézkedés azonban a második pillér mentén található.

A támogatásokhoz kötődően megjelenő környezetvédelmi szabályozások:

- „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot” HMKÁ,
- Keresztmegfelelés – környezetvédelmi minimumfeltételek biztosítása,
- „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” HGGY,
- Agrár-környezetvédelmi gazdálkodáshoz kötött előírások.

Az előírások két csoportba különíthetők el:

Az egyik csoportba az alapfeltételekre vonatkozó előírások (HMKÁ, HGGY) tartoznak, melyek kötelezően előírt előírásrendek. Ebbe a csoportba tartozik a Közös Agrárpolitika (KAP) 2003. évi reformjának intézkedései között szereplő keresztmegfelelés (cross-compliance) is. A kötelező előírások további két csoportra oszthatók, attól függően, hogy melyik pillérhez kötődnek. A piaci pillér agrártámogatásait igénylőknek be kell tartani a HMKÁ és a keresztmegfelelés során megfogalmazott adott gazdálkodóra vonatkozó előírásokat. Míg a vidékfejlesztési pillérhez kötődő támogatásoknál a HGGY előírásai is kötelezőek. **A 2003. évi KAP reform során a támogatások termeléstől való elválasztásával a környezetre káros, intenzív termelés egyik ösztönző eleme kerül kiiktatásra.**

A másik csoportba tartozó előírások az agrár-környezetvédelmet ösztönző, önkéntesen választott támogatásokhoz kötődnek.

Így a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó környezetvédelmi szempontok többféleképpen, részben kötelező előírások mentén, részben ösztönző támogatások feltételeként jelennek meg a szabályozó rendszerben:

- **„Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot”** betartása. Első pillér, kötelező.
- **Keresztmegfelelés** – környezetvédelmi minimumfeltételek biztosítása. Első pillér, kötelező.
- A vidékfejlesztési támogatások előfeltétele a „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot” betartásán túl, a **„Helyes Gazdálkodási Gyakorlat”**. Második pillér, kötelező.
- A legszigorúbb **agrár-környezetvédelmi előírások** azon gazdálkodókra vonatkoznak, akik önkéntesen agrár-környezetgazdálkodást és tájfenntartást szolgáló környezet- és természetkímélő mezőgazdasági módszerek és tevékenységek alkalmazását vállalják. Az előírások ezen tevékenységek folytatását ösztönző támogatásokhoz kötődnek. Második pillér, önkéntes.

2.2.1. Kötelezően előírt alapfeltételek

A 1782/2003/EK rendeletben, melyben szerepel a közös agrárpolitika keretébe tartozó közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapítása, az agrár-környezetvédelem szabályozása is helyet kap.

A rendelet általános rendelkezésekről szóló része tartalmazza a kölcsönös megfeleltetés vagy keresztmegfelelés intézkedést.

A keresztmegfelelés azt jelenti, hogy mind a termeléstől leválasztott, mind pedig a továbbra is ahhoz kötött támogatások folyósítását a korábbiaknál is nagyobb mértékben kötik a különböző környezetvédelmi, élelmiszer-biztonsági, növény- és állategészségügyi, állatjóléti intézkedések betartásához, valamint ahhoz, hogy a termelés alól kivont területet is gondozni kell.

Amennyiben a feltételeket nem teljesítik, akkor lehetőség van a közvetlen kifizetések csökkentésére. Meghatározásra kerülnek azok az alapkövetelmények, melyek között a közvetlen támogatások elnyeréséhez kötődően szerepel az *agrár-környezetvédelem szabályozása*.

- A közvetlen kifizetésben részesülő mezőgazdasági termelő köteles betartani a III. mellékletben (2.2. táblázat) említett, jogszabályban foglalt gazdálkodási követelményeket, továbbá a mezőgazdasági földterületek jó környezeti és ökológiai állapotára vonatkozóan megállapított előírásokat.

- A hatáskörrel rendelkező hatóság a mezőgazdasági termelő rendelkezésére bocsátja a jogszabályban foglalt gazdálkodási követelmények, valamint a mezőgazdasági földterületek jó környezeti és ökológiai állapotára vonatkozó előírások jegyzékét.

A rendelet tartalmazza a jó mezőgazdasági és ökológiai állapotra vonatkozó szabályozásokat:

- A tagállamok biztosítják valamennyi mezőgazdasági földterület, különösen a termelésből kivont termőterületek jó mezőgazdasági és ökológiai állapotának fenntartását. A tagállamok a IV. mellékletben (2.1. táblázat) kialakított keret alapján nemzeti vagy regionális szinten meghatározzák a jó mezőgazdasági és ökológiai állapotra vonatkozó **minimumkövetelményeket**, figyelembe véve az érintett területek olyan egyedi sajátosságait, mint a talaj- és az éghajlati viszonyok, a meglévő gazdálkodási rendszerek, a földhasználat, a vetésforgó, a gazdálkodási gyakorlat és a mezőgazdasági üzemszerkezet.

2.1. táblázat: Jó mezőgazdasági- és ökológiai állapot

TÁRGY	ELŐÍRÁSOK
<u>Talajerózió:</u> A talaj megóvása megfelelő intézkedések révén.	• minimális talajborítás • termőhely-specifikus minimális földgazdálkodás • talajmegtartó teraszos művelés
<u>A talaj szervesanyag-tartalma:</u> A talaj szervesanyag-tartalmának fenntartása megfelelő gyakorlat révén.	• adott esetben a vetésforgóra vonatkozó előírások • tarlóművelés
<u>Talajszerkezet:</u> A talajszerkezet fenntartása megfelelő intézkedések révén.	• megfelelő gépek használata
<u>A környezet megőrzésének minimális szintje:</u> A környezetmegőrzés minimális szintjének biztosítása és az élőhelyek károsításának elkerülése.	• minimális állománysűrűség és/vagy a megfelelő állattartási rendszer • az állandó legelők védelme • a tájkép jellegzetességeinek megóvása • a nem kívánt növények elszaporodásának megakadályozása a mezőgazdasági földterületen

Forrás: 1782/2003/EK rendelet, IV. melléklet

Mindez nem sérti a **helyes gazdálkodási gyakorlatra** vonatkozóan alkalmazott előírásokat, valamint a **helyes gazdálkodási gyakorlat referenciaszintje fölött alkalmazott agrár-környezetvédelmi intézkedéseket**.

- A tagállamok biztosítják, hogy a 2003. évre vonatkozó területalapú támogatás iránti kérelem benyújtására előírt időpontban állandó legelőként hasznosított földterületek továbbra is állandó legelők maradnak.

Amennyiben a mezőgazdasági termelő a neki közvetlenül felróható cselekmény vagy mulasztás következtében nem tartja be a jogszabályban foglalt gazdálkodási követelményeket vagy a jó mezőgazdasági és ökológiai állapotra vonatkozó előírásokat, az előírások

megsértésének naptári évében számára nyújtandó közvetlen kifizetések teljes összegét csökkenteni vagy törölni kell.

Az említett támogatáscsökkentés, illetve a támogatás köréből való kizárás csak abban az esetben alkalmazandó, ha az előírások megsértése a következőkkel kapcsolatos:

- mezőgazdasági tevékenység, vagy
- a mezőgazdasági üzem mezőgazdasági földterülete, ideértve a területpihentetés alá vont parcellákat.

A támogatáscsökkentésnél, illetve a támogatás köréből való kizárásnál szerepel, hogy figyelembe kell venni az előírások megsértésének súlyát, mértékét, továbbá tartós, illetve ismétlődő jellegét, valamint a következő szempontokat:

- Gondatlanság esetén a támogatáscsökkentés mértéke nem haladhatja meg az 5%-ot, ismételt megsértés esetén pedig a 15%-ot.
- Az előírások szándékos megsértése esetén a támogatáscsökkentés mértéke főszabályként nem lehet kisebb 20%-nál, és az érintett mezőgazdasági termelő egy vagy több naptári év tekintetében akár ki is zárható egy vagy több támogatási rendszer köréből.

A Bizottságnak legkésőbb 2007. december 31-ig jelentést kell benyújtania a kölcsönös megfeleltetés rendszerének alkalmazásáról, szükség esetén megfelelő javaslatokkal együtt, különösen a III. mellékletben (2.2. táblázat) megállapított, jogszabályban foglalt gazdálkodási követelmények jegyzékének módosítása tárgyában.

A kölcsönös megfeleltetés című fejezethez tartozó mellékletek környezet szabályozásra vonatkozó követelményei a következők

2.2. táblázat: Környezetvédelmi irányelvek

	Környezetvédelem 2005.1.1-től alkalmazandó	
1.	79/409/EGK irányelv a vadon élő madarak védelméről (Oj L 103, 1979. 04. 25.)	3., 4., 5., 7., és 8. cikkek
2.	80/68/EGK irányelv a talajvíz egyes veszélyes anyagok okozta szennyezés elleni védelméről (Oj L 20, 1980. 01. 26.)	4. és 5. cikk
3.	86/278/EGK irányelv a szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználása során a környezet, és különösen a talaj védelméről (Oj L 181, 1986.)	3. cikk
4.	91/676/EGK irányelv a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről (Oj L 375, 1991. 12.)	4. és 5. cikk
5.	92/43/EGK irányelv a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről (Oj L 206, 1992. 07. 22.)	6., 12., 13., 15. és 22. cikkek

Forrás: 1782/2003/EK rendelet, III. melléklet

79/409/EGK irányelv a vadon élő madarak védelméről. Ez az irányelv az érintett tagállamok európai területén természetesen előforduló összes vadon élő madárfaj védelmére vonatkozik. A 3. cikk alapján a tagállamok megteszik a megfelelő intézkedéseket, amelyek az élőhelyek megfelelő sokféleségének és nagyságának megőrzéséhez, fenntartásához vagy helyreállításához szükséges. A 4. cikk tartalmazza, hogy a madárfajok fennmaradásának és szaporodásának biztosítása érdekében elterjedési területükön az élőhelyüket érintő speciális védelmi intézkedésre van szükség. Az 5. cikk a madárfajokra vonatkozóan többek között tiltja, elpusztításukat, befogásukat, a madarak szándékos zavarását.

A 9. cikk tartalmazza azokat az okokat, amikor a tagállamok az 5. cikktől eltérhetnek:

- a közegészség és közbiztonság érdekében,
- a légi biztonság érdekében,
- a vetések / növénykultúrák, az állatállomány, az erdők, a halgazdaságok, és a víz súlyos károsodásának megelőzése érdekében,
- a növény- és állatvilág védelme érdekében.

A cikkben az is szerepel, hogy eltérések esetében, miket kell meghatározni (fajok, befogás eszköze, hatáság, ellenőrzések).

80/68/EGK irányelv a talajvíz egyes veszélyes anyagok okozta szennyezés elleni védelméről. Ennek az irányelvnek célja, hogy megelőzze a felszín alatti víz olyan anyagokkal történő szennyezését, amelyek káros hatásúak, így például szerves foszforvegyületek, cink, réz, nikkel és ezek vegyületei. Az irányelv 4. és 5. cikke a mellékletekben felsorolt anyagok bevezetéséről, elhelyezéséről, vizsgálatáról, engedélyeztetéséről rendelkezik.

86/278/EGK irányelv a szennyvíztisztító telep működtetése során a környezet, és különösen a talaj védelméről. Az irányelv célja a szennyvíztisztító telep működtetése során a talajra, növényzetre, állatokra és az emberekre gyakorolt káros hatásokat, és ezzel egyidejűleg az ilyen szennyvíztisztító helyes használatának ösztönzése. A 3. cikk a háztartási vagy települési szennyvizet kezelő szennyvíztisztító művekből és más, a háztartási vagy települési szennyvizet kezelő szennyvíztisztító művekből származó iszapok mezőgazdasági használatáról rendelkezik.

91/676/EEC irányelv a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről. Az irányelv célja a mezőgazdasági forrásokból származó nitrátok által okozott vagy indukált vízszennyezés csökkentése és további ilyen szennyezés megelőzése. A 4. cikk arról rendelkezik, hogy a tagállamoknak ki kell dolgozni egy szabályzatot a jó mezőgazdasági gyakorlatról – az irányelvben megtalálhatók azok a tételek, melyeket a szabályzatnak le kell fednie, így például a földek trágyázására alkalmatlan időszakok megjelölése –, valamint ahol szükséges létre kell hozni egy, a gazdák képzéséről és informálásáról rendelkező programot a jó mezőgazdasági gyakorlat szabályzata alkalmazásának elősegítésére. Az 5. cikk a sérülékeny területekre vonatkozó cselekvési programokról rendelkezik.

92/43/EGK irányelv a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről. Az irányelv célja, hogy a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állat- és növényvilág védelmével hozzájáruljon a biológiai sokféleség biztosításához, továbbá a közösségi szinten is jelentős természetes élőhelyek, valamint vadon élő állat- és növényvilág fenntartása illetve helyreállítása, kedvező védeltségi státusz biztosítása mellett. A 6. cikk arról rendelkezik, hogy a tagállamoknak milyen intézkedéseket szükséges hozni a különleges természetvédelmi területek védelméhez. A 12. cikk a fajok védelme kapcsán sorolja fel az intézkedéseket. A 16. cikk pedig azokat az eseteket sorolja fel, mikor a rendelkezésektől el lehet térni, így például, termést, állatállományt, erdőt, halastavat, vizeket és más típusú vagyont érintő súlyos károk megelőzése esetén.

2.2.2. Önkéntesen alkalmazható szabályozások

A KAP agrár-környezetgazdálkodási intézkedései – különösen a vidéki területeken – túlmutatnak a Helyes Gazdálkodási Gyakorlaton és a környezet szabályozásán. Ezek az intézkedések integrált részét képezik a vidékfejlesztési programoknak. Az **agrár-környezetgazdálkodás a környezetpolitika, az agrárpolitika és a vidékfejlesztési politika közös halmazának tekinthető** (lásd: 2.2. ábra) ezért erre a célra fordított támogatási pénzek multiplikatív hatása figyelemre méltó.

Forrás: Katonáné, 2006:28

2.2. ábra: Az agrár-környezetgazdálkodási intézkedések elhelyezése

Az 1980-as években néhány tagország agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseket vezetett be, majd 1985-ben az Unió ezeket az agrárstruktúráról szóló rendeletének 19. cikkelyébe önkéntes alapon választhatóként beépítette. **1992-ben** az első agrárreform a környezeti kérdések kapcsán előrelépést jelentett, amikor is ezek a rendelkezések kísérő intézkedésként²² minden tagországban bevezetésre kerültek olyan támogatások juttatásával, melyek környezetbarát gazdálkodásra ösztönzik a termelőt. Vitatott az új intézkedés kapcsán, hogy a környezeti szempontok, vagy inkább a termékfeleslegek csökkentése játszottak-e nagyobb szerepet bevezetésénél. A reformot megelőző politikai vitákban helyet kapott a környezet kérdésköre. Ray MacSharry, akkori mezőgazdasági biztos, kritikusan értékelte az agrárpolitikát és új politikai célokat jelölt meg:

- megfelelő számú gazdaság fenntartása, hogy a környezet gondozása, a tájhasznosítás és a családi gazdálkodói modell biztosítva legyen,
- a szektor kettős funkciójának – termelés és környezet fenntartás – vidékfejlesztési szempontból történő figyelembe vétele,
- a fentieket támogató vidékfejlesztési politika, mely nemcsak a mezőgazdaságot célozza meg, hanem más gazdasági tevékenységet is előmozdít.

MacSharry támogatta, hogy a piaci szervezeteket újratervezzék, és az extenzív környezetbarát termelést erősítsék.

²² 2078/92 tanácsi rendelet OJ L 215/85 30.6.1992

A vidékfejlesztési intézkedések között megjelenő **agrár-környezetgazdálkodási intézkedések** feladata a gazdálkodók ösztönzése földjeik környezeti állapotának megvédésére és javítására. A gazdálkodóknak szolgáltatásaikért jövedelmet nyújt, a gazdálkodás pozitív externáliái így internalizálásra kerülnek. A kifizetéseket az Unió a tagországokkal társfinanszírozásban végzi. Az Unió a régiókat rangsorolja, az 1. célterület alá eső régiókat 85%-ban, míg az egyéb területeket 60%-ban támogatja. A környezetgazdálkodási intézkedések nemzeti, regionális és helyi szinten tervezhetők, hogy minél jobban megfeleljenek a gazdálkodási gyakorlatnak, a helyi környezeti feltételeknek, melyek jelentősen eltérnek Európán belül

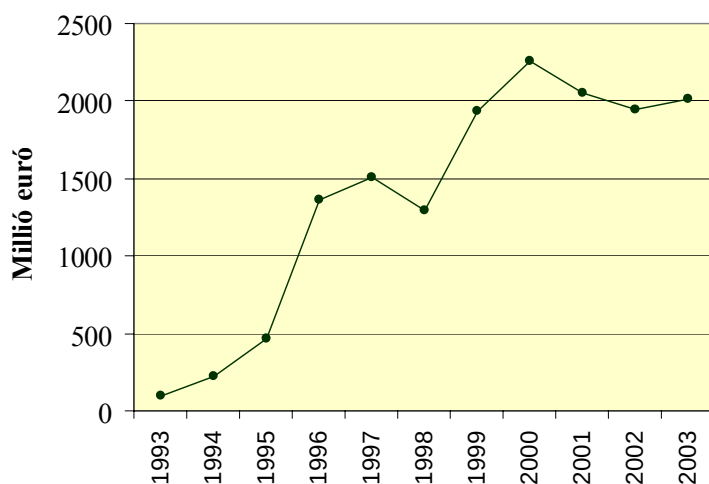
Az intézkedések sokfélék, de a két fő cél közül:

- **a modern gazdálkodás környezeti kockázatainak csökkentése, valamint**
- **a természetes és a kultúrtáj megőrzése,**

valamelyiket mindig szolgálják. Az intézkedéseket az adott terület adottságai határozzák meg.

Az **AGENDA 2000** kapcsán véghezvitt agrárreform további előrelépést jelentett. **A második pilléren belül ez az egyetlen, minden tagország által kötelezően alkalmazandó intézkedés, melyet a gazdálkodók önkéntesen választhatnak. Fontos, hogy a vidékfejlesztési pilléren belül minden tagországnak ki kell alakítania a Helyes Gazdálkodási Gyakorlat előírásait.**

Az agrár-környezeti kiadások gyors növekedését 1993-tól a 2.3. ábra szemlélteti. A teljes ráfordítás meghaladja az ábrán bemutatott összegeket, hiszen az első célkitűzés alá eső területeken 15%-kal, a többi régióban pedig 40%-kal egészítik ki ezt az összeget. Egyes tagországok pedig, nemzeti támogatásokon belül is indítottak agrár-környezeti intézkedéseket. A 2000 utáni enyhe visszaesés abból adódik, hogy az 1257/99 vidékfejlesztési rendelet új agrár-környezetre vonatkozó programjai egyes országokban lassan indultak el.

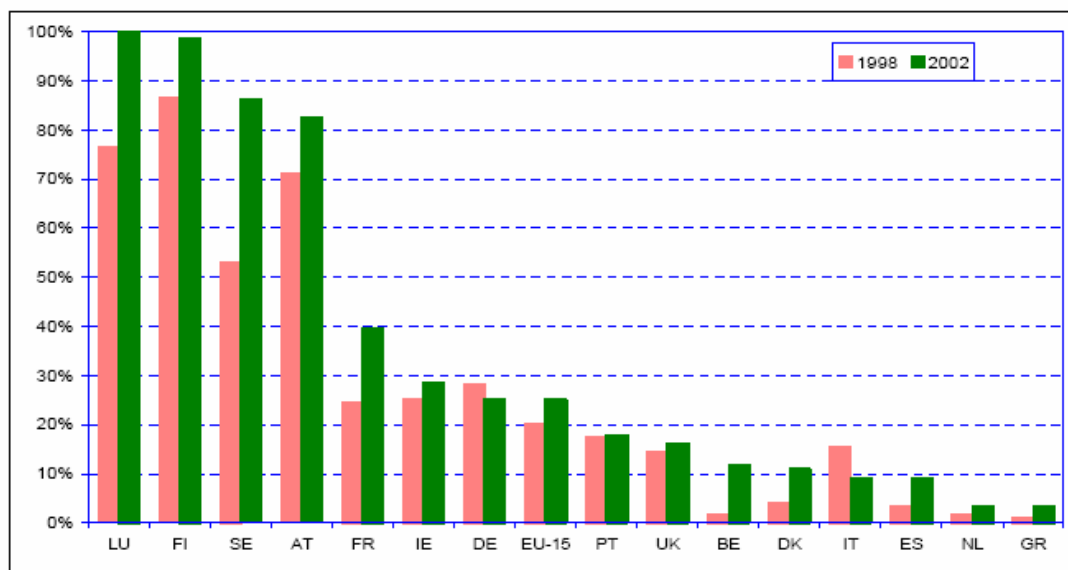

Forrás: COMM, 2005:5

2.3. ábra: EU költségvetésének agrár-környezeti kiadásai 1993-2003

1998-ban minden hetedik farmer rendelkezett agrár-környezetvédelmi gazdálkodásról szóló szerződéssel, és az EU mezőgazdasági területének több mint 20%-án alkalmaztak agrár-környezetvédelmet érintő intézkedést. Az Ötödik Környezetvédelmi Programban célul kitűzött 15%-ot már 2000-ben túllépték. Az 2.4. ábra azt mutatja be, hogy a teljes mezőgazdasági terület hány százaléka vesz részt az agrár-környezetgazdálkodási programokban az EU-15 országaiban. A területek a 2078/1992 EK rendelet, valamint 2000-

2003 között a 1257/1999 EK rendelet alapján kötött agrár-környezetgazdálkodási szerződéseket jelentik.

Forrás: COMM, 2005:7

2.4. ábra: Az agrár-környezetgazdálkodási programban résztvevő területek a teljes mezőgazdasági terület százalékában, az EU-15 esetén, 1998-ban és 2002-ben

A bizottsági tanulmány az agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseknek hét alapelvét sorolja fel, melyek a következők:

1. Önkéntesen választható.
2. Terület specifikus.
3. Hosszútávra tervezett, monitoringot és értékelést igényel.
4. Magas támogatási szintet igényel. (A helyes szint megállapítása fontos, ne legyen túlkompensált, másik oldalról megfelelő jövedelmet nyújtson, ösztönözzön.)
5. Helyes Gazdálkodási Gyakorlat mint kötelező feltételrendszer.
6. Megfelelő intézményrendszert igényel (tudományos háttér, tanácsadás stb.).
7. WTO besorolás szerint „Zöld dobozos” támogatás.

Az agrár-környezeti intézkedések között kell megemlíteni a **kedvezőtlen adottságú területeket érintő szabályozást is. A kedvezőtlen adottságú területek olyan területei az Uniónak, ahol a természet adta lehetőségek alacsonyabb mezőgazdasági termelékenységet tesznek lehetővé.** Az Unió mezőgazdasági területének körülbelül 56% esik ebbe a kategóriába. A Közösség már 1975-ben kiadott 75/268/EGK irányelve felismerte, hogy szükség van ezen területek gazdálkodóinak támogatására, hogy a környezeti és társadalmi szerepüket be tudják tölteni. A támogatásukra bevezetett intézkedések az AGENDA 2000 kapcsán beépültek a KAP második pillérébe, biztosítva a környezet és a táj fenntartását. A Tanács 1257/1999/EK rendelete, melyet később a 1783/2003/EK rendelettel módosított a kedvezőtlen adottságú területeket a következő módon sorolja be:

16. cikk: a vadon élő madarak védelméről szóló, 79/409/EGK tanácsi irányelv és a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről szóló 92/43/EGK irányelv végrehajtása következtében mezőgazdasági hasznosítás szempontjából korlátozások alá tartozó térségek.

18. cikk: a földhasznosításban jelentősen korlátozott hegyvidéki térségek.

19. cikk: a kedvezőtlen adottságú térségek, ahol fennáll a földhasznosítás abbahagyásának a veszélye, és ahol a tájjelleg megőrzése szükséges.

20. cikk: más, speciálisan hátrányos adottságú térségek, amelyekben szükség esetén, bizonyos feltételek mellett gazdálkodási tevékenységet kell folytatni a környezet védelme vagy javítása, a tájjelleg megóvása és a térség idegenforgalmi vonzerejének megőrzése, vagy a partvonal védelme céljából.

A kedvezőtlen adottságú területen gazdálkodók olyan terület alapú támogatást kapnak, mely nincs összefüggésben a termeléssel. A gazdálkodóknak be kell tartaniuk a Helyes Gazdálkodási Gyakorlat előírásait. Az AGENDA 2000 a kedvezőtlen adottságú területekhez csatolta a környezetileg érzékeny területeket, melyek fókuszában a Natura 2000 területek állnak. 2002-ben 924 millió euró került kifizetésre ezeken a területeken, ami a Garancia Részleg vidékfejlesztési kiadásainak 21%-át jelenti. A KAP „zöldítése” annak a folyamatnak a része, mely helyi, regionális, nemzeti és globális területet érintő környezeti problémák megoldására irányul. Kapcsolódik a klímaváltozáshoz, a nitrát és peszticidek okozta szennyezés csökkentéséhez, a talaj megőrzéshez, a vízgazdálkodáshoz, biodiverzitás megőrzéséhez, valamint a cardiffi folyamathoz.

2.3. Magyarország

2.3.1. Környezetvédelmi előírások az agrártámogatások igénylése esetén

A közvetlen mezőgazdasági kifizetések helyett Magyarország az egyszerűsített területalapú kifizetési rendszert választotta, mivel az Európai Unióban is ennek alkalmazása felé halad a közös agrárpolitika reformja.

Mivel az egyszerűsített területalapú támogatás csak folyamatosan éri el az EU-15 támogatási szintjét, ezért a 1782/2003/EK rendelet kölcsönös megfeleltetése kapcsán meghatározott irányelvek is fokozatosan kerülnek alkalmazásra a támogatások feltételeiként, a magyar szabályozásban.

Az Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM) rendeletben (mely többször módosításra került²³) szabályozza az egyszerűsített területalapú támogatások és a vidékfejlesztési támogatások igényléséhez teljesítendő „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot”, illetve a „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” feltételrendszerét. A feltételrendszer meghatározása kapcsán figyelembe veszi a 1782/2003/EK rendeletet és azzal összeegyeztethető szabályozást tartalmaz.

A rendelet célja az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból finanszírozott

- egyszerűsített területalapú támogatások, valamint
- az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Programban, valamint a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervben foglalt vidékfejlesztési támogatások igénybevételének előfeltételeként szükséges, egyes nemzeti és európai uniós jogszabályokban előírt minimális gazdálkodási és környezetvédelmi követelmények feltételrendszerének meghatározása.

Az egyszerűsített területalapú támogatások igénybevételéhez szükséges „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot” feltételrendszerét betartása, míg a vidékfejlesztési támogatások igénybevételéhez szükséges „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” feltételrendszerét a HMKÁ mentén meghatározott feltételekkel együtt kell alkalmazni.

²³ 4/2004. (I.13.) FVM rendelet, 156/2004. (X.27.) FVM rendelet, 16/2005. (III.8.) FVM rendelet

A 2005. évi szabályozás alapján a HMKÁ előírásai a következők:

- **Tizenkettő százaléknál nagyobb lejtésű területeken kapás kultúrák termesztése tilos.**
- **Szántóterületek művelésben tartása, gyommentes állapot biztosítása mellett.**
- **A mezőgazdasági területeken a hasznosítás szempontjából nemkívánatos lág- és fásszárú növények megtelepedését és terjedését meg kell akadályozni.**

A rendelet hatálya kiterjed a külön jogszabályban meghatározott mezőgazdasági termelőkre, akik

- meghatározott növények termesztése alapján egyszerűsített területalapú támogatást, vagy
- meghatározott vidékfejlesztési célú támogatást kívánnak igénybe venni.

2.3.1. Irányelvek a magyar szabályozásban

Az uniós szabályozásban irányelvek szerepelnek, tehát az irányelvben megfogalmazott szabályozást a tagállamoknak meg kell valósítaniuk, azonban maguk választhatják meg annak konkrét módját. A csatlakozási folyamat részeként Magyarországon is folyamatosan zajlik a jogharmonizáció, így a 1782/2003/EK rendeletben felsorolt környezetvédelemre vonatkozó irányelvek a következő módon épültek be a magyar szabályozásba.

80/68/EGK irányelv: 33/2000. (III.17.) Kormányrendelet a felszín alatti vizeknek egyes veszélyes anyagok által okozott szennyezéssel szembeni védelméről.

86/278/EGK irányelv: A Kormány 50/2001. (IV. 3.) Korm. rendelete a szennyvizek és szennyvíziszapok mezőgazdasági felhasználásának és kezelésének szabályairól. Az uniós szabályozással összhangban a rendelet célja, hogy egyes szennyvizek és szennyvíziszapok mezőgazdasági területen való szakszerű felhasználásával elkerülhetővé váljanak a talajra, a felszíni és felszín alatti vizekre, valamint az emberek egészségére, a növényekre és az állatokra gyakorolt káros hatások.

Mezőgazdasági területen csak az alábbi előírásnak megfelelő szennyvíziszap és szennyvíz használható fel.

A szennyvíz és szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználása engedélyhez kötött tevékenység, amit talajtani szakvélemény alapján a közegészségügyi, állat-egészségügyi, környezetvédelmi és vízügyi szakhatóság, valamint a települési – fővárosban a fővárosi – önkormányzat jegyzőjének hozzájárulásával az illetékes növény-egészségügyi és talajvédelmi állomás (a továbbiakban: talajvédelmi hatóság) határozatban engedélyezhet, ha a kérelem megfelel a jogszabályban előírt feltételeknek. Ha a talajvédelmi hatóság az ellenőrzései során észleli, hogy az engedélytől eltérő tevékenységet folytatnak, és ezzel a mezőgazdasági terület veszélyeztetése következhet be, előzetes felszólítást követően korlátozza vagy felfüggeszti a tevékenység folytatását. A talajvédelmi hatóság elrendelheti új vizsgálat végzését, és ettől függően dönt a korlátozás feloldásáról, illetve a tevékenység folytatásáról.

91/676/EEC irányelv: A Kormány 49/2001. (IV.3.) Korm. rendelete a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről. A rendelet célja a vizek védelme a mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szemben, továbbá a vizek meglévő nitrátszennyezettségének csökkentése. A rendelet hatálya a felszíni és felszín alatti vizekre, valamint ezzel összefüggésben a mezőgazdasági tevékenységekre és a mezőgazdasági tevékenységet folytatókra terjed ki. A nitrátérzékeny területeken a nitrátszennyezés megelőzése, illetve csökkentése érdekében országosan egységes, összehangolt intézkedéssorozatot (a továbbiakban: akcióprogramot) kell megvalósítani. Az akcióprogram

négyéves szakaszokra tagolódik; az első négyéves szakasz 2002. január 1-jén kezdődik. Az akcióprogram részei

- A jó mezőgazdasági gyakorlatra vonatkozó előírások érvényesítése. A nitrátérzékeny területen mezőgazdasági tevékenységet folytatónak a rendelet mellékletében meghatározott előírásokat (lásd: 2.3. táblázat) kell betartania mezőgazdasági tevékenysége során. Nem nitrátérzékeny területeken az előírások alkalmazása ajánlott.
- Nyilvántartási, adatszolgáltatási, adatfeldolgozási feladatok teljesítése.
- Hatósági ellenőrzés.
- Monitoring feladatok ellátása.

2.3.táblázat: „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” előírásaihoz

Kedvezőtlen Adottságú Térségekben				Nem kedvezőtlen Adottságú Térségekben			
nitrátérzékeny területen		nem nitrátérzékeny területen		nitrátérzékeny területen		nem nitrátérzékeny területen	
kiadható maximális N (kg/ha)	ebből: kiadható maximális szerves eredetű N (kg/ha)	kiadható maximális N (kg/ha)	ebből: kiadható maximális szerves eredetű N (kg/ha)	kiadható maximális N (kg/ha)	ebből: kiadható maximális szerves eredetű N (kg/ha)	kiadható maximális N (kg/ha)	ebből: kiadható maximális szerves eredetű N (kg/ha)
170	170	200	200	220	170	300	300

Forrás: Kormány 49/2001. (IV.3.) Korm. rendelete

79/409/EGK és a 92/43/EGK irányelv: A környezetvédelmi miniszter 13/2001. (V.9.) rendelete a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről.

2.3.2. Önkéntes agrár-környezetvédelmi előírások – Nemzeti Vidékfejlesztési Terv

A környezetvédelmi intézkedések több éve részét képezik a magyar jogi szabályozásnak:

- A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII.,
- A természet védelméről szóló 1996. évi LIII.,
- Az agrárgazdaság fejlesztéséről szóló 1997. évi CXIV. Törvény.

Ezekre a törvényekre épül a 2002-ben bevezetett Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP), a Nemzeti Környezetvédelmi Program alprogramjaként. Az NAKP, amelynek indításáról Kormány határozat rendelkezett a környezetvédelmi szempontok mezőgazdasági tevékenységekbe való beépítését célozta (az integrált védelem és a környezetbarát művelési módszerek támogatásával). Az NAKP céljai illeszkednek a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) céljaihoz, célprogramjai pedig beépülnek az NVT agrár-környezetgazdálkodási intézkedésébe.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv hatóköre az 1257/99 EK Tanácsi rendeletben rögzített, az EMOGA Garanciarészlegéből támogatott kísérő intézkedésekre terjed ki, melyek között jelentős szerepet játszik az agrár-környezetvédelem. Az NVT intézkedései elsősorban a környezeti kihívásokra adnak választ:

- agrár-környezetgazdálkodás,

- kedvezőtlen adottságú és környezetvédelmi korlátozások alá eső területek támogatása,
- az Európai Unió környezetvédelmi, állatjóléti és higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése,
- mezőgazdasági területek erdősítése.

Illetve közreműködnek az átalakulás okozta gazdasági és társadalmi nehézségek enyhítésében (termelői csoportok létrehozásának támogatása, szerkezetátalakítás alatt álló félig önellátó gazdaságok támogatása, korai nyugdíjazás).

Az NVT agrár-környezetgazdálkodási (AKG) intézkedése hasonlóan az NAKP-hoz, célprogramokból épül fel, azonban az új intézkedés jóval több célprogramot és más szerkezetben tartalmaz (lásd 2.4. táblázat). A célprogram mindkét esetben az agrár-környezetvédelmi célkitűzések megvalósítását elősegítő egyes gazdálkodási előírások összességét jelenti. Mindkét program esetében horizontális, azaz a teljes mezőgazdasági földhasználatra kiterjedő, valamint térségi célprogramok kerültek meghirdetésre.

2.4. táblázat: Területalapú célprogram csoportok igénylése 2005-ben

AKG célprogram csoportok	Igényelt terület (ha)	Kérelmek száma (db)	Összterülethez viszonyított aránya (%)
Szántóföldi AKG célprogram csoport	1 527 581	23 810	79,4
Gyepgazdálkodási célprogram csoport	311 979	5 731	16,1
Ültetvényekre vonatkozó AKG célprogram csoport	47 672	6 546	2,4
Vizes élőhelyekhez kapcsolódó AKG célprogram csoport	35 426	353	1,8
Kiegészítő AKG célprogram csoport	625	223	0,3
Összesen	1 923 283	36 663	100

Forrás: MVH által rendelkezésre bocsátott előzetes adatok

A horizontális célprogramok között a legegyszerűbben, legkönnyebben vállalhatók az agrár-környezetgazdálkodási alapprogramok (szántóföldi, gyepgazdálkodási, őshonos és magas genetikai értéket képviselő haszonállatok tartása) és más élőhely programok (pl: vizes élőhely célprogramok). Ennél már összetettebb, és több vállalatot tartalmaz az integrált növénytermesztési célprogram (szántóföldi növénytermesztés, zöldségtermesztés, ültetvények). Még szigorúbbak az előírások az ökológiai gazdálkodási célprogramok (szántóföldi növénytermesztés, zöldségtermesztés, gyepgazdálkodás, ültetvénykultúrák, állattartás) esetében. A zonális célprogramok, más néven az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) célprogramjai a legmagasabb szintet képviselik speciális előírásaival, természetesen a legmagasabb támogatási összegekkel párosulva. Az ÉTT célprogramjai élőhely-megőrzési céllal a speciálisan alacsony ráfordítású, a biológiai sokféleség megőrzését és javítását elősegítő gazdálkodási módszereket támogatják (szántóföldi, gyepterületi módok).

Mind az NAKP, mind az NVT program esetében alapelv, hogy a célprogramok kiválasztásánál a gazdálkodó vegye figyelembe a gazdaság lehetőségeit, adottságait, a célprogram igazodjon a gazda felkészültségéhez, szakmai ismereteihez, és lehetőleg a

fokozatosság elvét tartsa be. Az NAKP-ba bevitt földterületek célprogramok közötti váltására nem volt lehetőség, az NVT-ben lehet módosítani, de csak az adott hasznosítási irányban és fölfelé, azaz szigorúbb előírásokat alkalmazó célprogram felé. A NAKP-ban részt vett igénylők az NVT-be belépve választhattak kevésbé szigorú célprogramot is.

Az NVT is támogatásokhoz köti az agrár-környezetvédelmi előírások betartását. A támogatások elnyeréséhez egyrészt az NVT tartalmazza azokat a minimális gazdálkodási és környezetvédelmi követelményeket, melyeket „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” címen szerepeltet, másrészt a különböző intézkedések kapcsán egyéb előírásokat tesz kötelezővé. Az intézkedésekhez kötődő „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” követelményrendszerén felül megkövetelt előírásokkal a fejezet nem foglalkozik. Ezen előírások részletesen az intézkedések pályázati kiírásaihoz kapcsolódva találhatók meg.

2.5. táblázat: A KAT19 és KAT20 kijelölt és nyertes területei NUTS III szinten

	KAT20 (ha)	Nyertes KAT20 (ha)	Támogatott KAT 20 aránya	KAT19 (ha)	Nyertes KAT19 (ha)	Nyertes KAT19
Pest	6558,06	3860	59%	16939,17	15275	90%
Fejér	8695,25	1370	16%	2379,42	412	17%
Komárom	669,11	99	15%	1056,04	451	43%
Veszprém	42651,51	7367	17%	20989,84	5466	26%
Győr	7063,51	986	14%	7470,98	1853	25%
Vas	20919,38	1036	5%	15469,68	2399	16%
Zala	9561,43	259	3%	9761,648	1572	16%
Baranya	1634,08	13	1%	1031,23	492	48%
Somogy	675,68	0	0	4091,84	429	10%
Tolna	40,81	0	0	3072,96	178	6%
Borsod	19503,23	5225	27%	26842,16	7156	27%
Heves	15945,35	1479	9%	23696,95	8162	34%
Nógrád	3637,11	944	26%	1817,06	549	30%
Hajdú	95179,99	29748	31%	71188,87	26127	37%
Jász	128579	16288	13%	7407,17	3823	52%
Szabolcs	23558,24	4354	18%	5740,76	4342	76%
Bács	15226,55	3526	23%	119432	43492	36%
Békés	70010,88	5216	7%	52078,14	8549	16%
Csongrád	18043,37	3688	20%	*	604	*
Országos	488152,5	85458	18%	390465,9	131331	34%

Forrás: 137/2004. (IX. 18.) FVM rendelet 2. és 3. számú melléklete és az MVH által rendelkezésre bocsátott adatbázis a 2004/2005 nyerteseire vonatkozóan

* Csongrád megyében nincsen KAT 19-es blokk. Van mégis olyan KAT 19-es támogatás, ami Csongrád megyébe került, ez abból adódik, hogy a terület nem Csongrádban van, csak a kérelmező

Magyarországon az NVT kedvezőtlen adottságú területekre (KAT) vonatkozó intézkedései közül 2004-ben csak a 19. (KAT19) és a 20. (KAT20) cikk alá tartozó területekre írtak ki pályázatot. A 2.5. táblázat a KAT19 és a KAT20 intézkedések alá vont területek megyék szerinti lebontását, valamint a 2004/2005 év nyertes területeinek megoszlását mutatja be.

A Natura 2000 az Európai Unió hálózata, amelyet kiemelten értékes vagy veszélyeztetett fajok élőhelyei alkotnak, és hosszú távú megőrzésükhöz további intézkedések szükségesek (ilyenek például: tűzok, parlagi sas, pannon molyhos tölgyesek). A Natura 2000

területeket két meglévő európai uniós irányelv alapján jelölték ki: ezek az Élőhelyvédelmi (1992) és a Madarak védelméről szóló (1979) Irányelvek. Magyarország néhány hónappal a csatlakozást követően jelentette meg a Natura 2000 bevezetését és a területek kijelölését előíró jogszabályt. Az ország 20,6 százaléka – 1,91 millió hektár – tartozik a hálózatba, ebből 40 százalék gyeplő, 20-20-20 százalék erdő, vizes élőhely és szántó. A cél az, hogy a meglévő gazdálkodási formák mellett lehessen megőrizni a területen fennmaradt – uniós szinten kiemelkedő – társulásokat, illetve fajokat. A KAT 16. cikk alá tartozó Natura 2000 területek támogatására Magyarországon 2004-2006 között nem került sor, majd a 2007-től indul el ez a környezeti pillért támogató intézkedés.

Magyarország a KAT között nem határolt le a domborzat miatt kedvezőtlen adottságú területeket, bár a magasán fekvő (500m tengerszint felett elterülő) mezőgazdasági területeink kiterjedése elhanyagolható, de 20%-nál nagyobb hajlásszögű lejtős területek mennyisége 972,9 ezer ha. A támogatás elmaradása miatt várható, hogy jelentős kiterjedésű dombvidékeinken a földhasználók felhagynak a műveléssel.

Összegzés

A mezőgazdasági tevékenységnek környezeti hatásai az utóbbi évtizedekben nagymértékben változtak. Az EU multifunkcionális mezőgazdasági koncepciója szerint a mezőgazdaság funkciói között szerepel a természetvédelem, tájfenntartás. A környezetvédelmi szempontok a 90-es évektől nagyobb szerepet kapva, fokozatosan épülnek be az agrárpolitikába. A „szennyező fizet” elvnek a mezőgazdaságra való alkalmazása nehéznek bizonyult. A szabályozó eszközökön belül legnagyobb szerepe a támogatásoknak és az ezekhez kötött környezetvédelmi előírásoknak van.

Ellenőrző kérdések:

1. Az EU multifunkcionális koncepciója szerint milyen feladati vannak a mezőgazdaságnak?
2. Milyen történeti agrármodelleket különböztethetünk meg?
3. Milyen tendencia érvényesül a környezetpolitikai alapelvek mezőgazdasági megvalósításánál?
4. Melyek a fő agrár-környezetvédelmi előírás csoportok?
5. Mit jelent a keresztmegfelelés intézkedése a 2003. évi agrárreformnál?
6. Milyen szerepe van a vidékfejlesztési pillérhez kötődő agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseknek?
7. Milyen előírásokat kell betartani Magyarországon a HMKÁ kötődően?

3. ÖKOMARKETING VAGY ZÖLD MARKETING

Bevezetés

Az Európai Unióba való belépésünkkel a környezetvédelem, a fenntartható fejlődés minden területen nagyobb hangsúlyt kap. Különösen igaz ez az agrárszférára, az élelmiszer-gazdaságra. A döntéseket azonban a gazdasági élet szereplői hozzák, így végső soron minden attól függ, hogy ők mennyire környezettudatosak.

Az Európai Unió országaiban, a megfontolt fogyasztók vásárláskor, nemcsak a termék árát és minőségét figyelik, hanem azt is, hogy ki gyártotta, és a gyártási folyamat mennyire felelt meg a társadalmi és környezetvédelmi előírásoknak, elvárásoknak.

A vállalati oldalt tekintve ugyancsak megállapítható, hogy a vállalatok társadalmi szerepéről folyó viták során egyre gyakrabban emlegetik a vállalatok társadalmi felelősségét, ami társadalmi és környezetvédelmi feladatokat is jelent. A vállalatok sokszor komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy megfeleljenek ezeknek az elvárásoknak. Ezzel egyidejűleg abban is érdekeltek, hogy termékeik jó tulajdonságai mellett társadalmi és környezetvédelmi teljesítményükről tájékoztassák a közvéleményt.

Ezért a marketing alkalmasnak látszik a környezetvédelem meghonosítására és elterjesztésére a fogyasztói szemlélet alakításában és a vállalati gyakorlatban is. A marketingnek ezt a környezettudatos filozófiát megtestesítő, sajátos cél-, és eszközrendszerrel jellemezhető típusát zöld, környezeti, ökológiai vagy röviden ökomarketingnek nevezték el a szakirodalomban.

3.1. Az ökomarketing fogalma

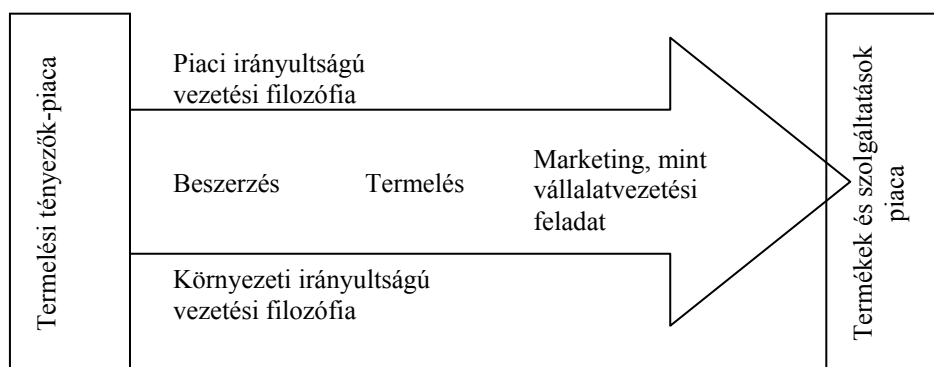
A 70-es évtizedben, amikor a sokasodó környezeti problémák hatására először megjelent a szakirodalomban az ökomarketing fogalma, így határozták meg: A környezetbarát, más néven „zöld marketing” olyan termékek és szolgáltatások bevezetésében nyilvánul meg, amelyek határozott környezeti előnyökkel rendelkeznek, és mindez a vállalat versenyképességét javítja.

Mit tekintünk környezetbarát javaknak és szolgáltatásoknak? Az olyan javakat, melyek termelése, fogyasztása és hulladékai (a bölcsőtől a sírig) a környezet számára kisebb megterhelést jelentenek, mint helyettesítő termékeik. Mivel a „környezetbarát” termék fogalma viszonylagos, ezért a zöld marketing olyan mértékben szolgálja a környezet védelmét, amilyen mértékben a környezetet jobban terhelő és energiaigényesebb termékek helyett a környezetet kímélő termékek felé képes terelni a fogyasztást.

Az ökomarketing fogalma később bővült, magára a vállalati filozófiára, irányítási stratégiára is kiterjedt. Ezek szerint *„A zöld marketing olyan felelősségteljes vállalati marketingtevékenység, amely a környezetvédelem kérdését a vállalkozás fejlesztési lehetőségének tekinti, és azt érvényre is juttatja minden tevékenységi területén.”* (KÁLMÁN, 2002, 39. o.)

A Környezet-és természetvédelmi lexikon II. kötetében az alábbi, legtagabb, legteljesebb meghatározás szerepel: *„A zöld marketing az a módszer, amikor a vállalat hagyományos marketingeszközeit (termékpolitika, árpolitika, beszerzés és elosztás, piacbefolyásolás) alkalmazza a környezetbarát termékek jobb eladására, a környezettudatos vállalatirányítás piaci előnyeinek kihasználására, a környezettudatos fogyasztók megnyerésére. Ritkábban zöld marketingen értik a környezetvédelmi szolgáltatások, technológiák, irányítási eszközök eladásának támogatását is.”* (I. m. 554. o.) Eszerint az ökomarketing a sokféle vállalati tevékenység egyike, ugyanakkor átfogó vállalatvezetési

stílus, filozófia, amely a vállalati célokat, módszereket áthatja, meghatározza. Ezt a kettősséget szemlélteti az 3.1. ábra.

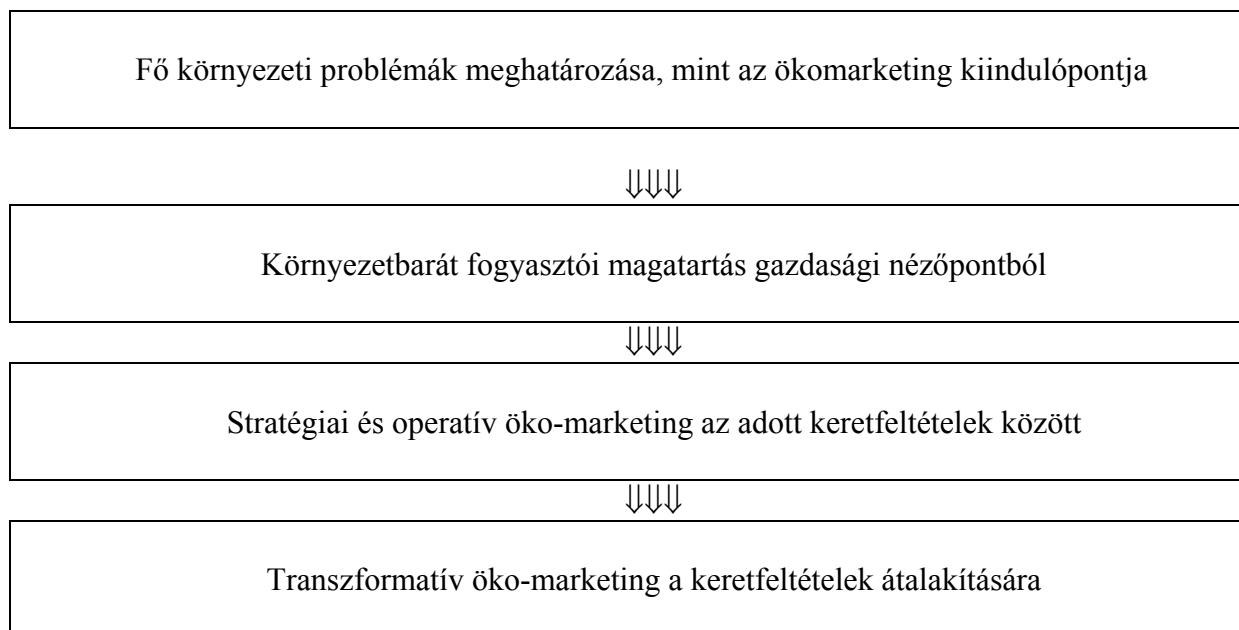

Forrás: Belz, 2001:10

3.1.ábra.: Öko-marketing mint duális vállalatvezetési koncepció

Természetesen a vállalat nem dönthet a fogyasztó helyett a termék helyes felhasználásáról, de informálhatja a helyes használat előnyeiről, megteremtheti, pl. a hulladékok összegyűjtésének, ártalmatlanításának feltételeit. A termelés területén feltétlenül igaz a „kevesebb több” elv ökológiai szempontból, a következő operatív célok fogalmazhatók meg:

- Használj kevesebb energiát!
- Használj kevesebb nyersanyagot!
- Produkálj kevesebb hulladékot és kisebb zajt!

3.2. ábra: Az integratív ökomarketing kialakításának folyamata

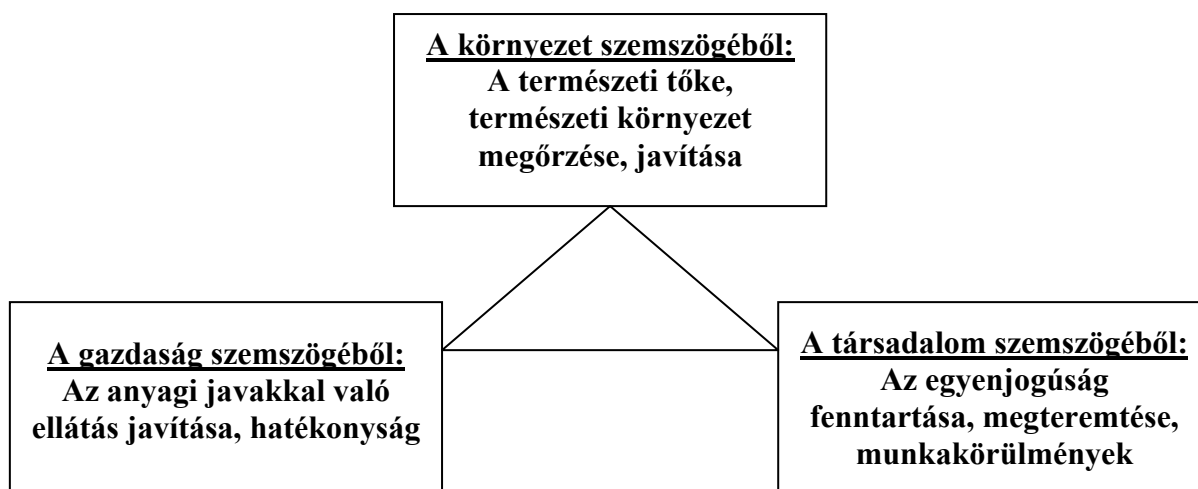
Az utóbbi években az ökomarketing tartalmának bővülése tapasztalható. Ezt a kibővített, immár két szintet magába foglaló tevékenységet integratív ökomarketingnek

nevezték el. A bővülést az ún. második szint, „az ökológia, a környezetvédelem marketingje” jelentette, amit „transzformatív marketing”-nek neveznek, mivel célja a gazdálkodás keretfeltételek környezetbarát irányban történő megváltoztatása. A 3.2. ábrán ennek a tágabban értelmezett ökomarketingnek a lépéseit mutatjuk be.

A stratégiai és operatív ökomarketing a társadalmi feltételeket (közvéleményt és a politikát) adottnak tekinti, és e keretfeltételek mellett próbálja megteremteni a környezetbarát termékek és szolgáltatások sikeres érkeztetését. **A transzformatív ökomarketing, amelyet a felelős vállalat koncepciójából vezettek le, azt jelenti, hogy a vállalat felelősnek érzi magát a vevők jólétének, egészségének biztosításáért, de ezen kívül kötelezettségei is vannak az alkalmazottaival, sőt általában a társadalommal szemben. Ezért a vállalat a piaci feltételeknek ilyen irányú megváltoztatására törekszik, s ezt nevezik transzformatív ökomarketingnek.**

Összegezve elmondhatjuk, hogy az ökomarketing kiterjesztése a piac külső feltételeire, a környezetpolitikára és a fogyasztói értékrendet alakító tényezőkre fontos előrelépést jelent a fenntartható fejlődés felé. A fenntartható marketing az eddigiekből szervesen következik

Az ún. „**fenntartható marketing**” fogalom, ami a fenntartható fejlődési stratégiák vállalati megvalósítására koncentrál, és a gazdasági – környezeti érdek megjelenítése mellett a szociális, társadalmi szempontokat is figyelembe veszi. A gondolat nem új, már az ökomarketing bölcsőjénél találkozhattunk vele. A fenntartható fejlődés gyakran és sokféleképpen idézett ún. „mágikus háromszögét” szemléltetjük a 3.3. ábrán.

Forrás: Hopfenbeck, 1994:41

3.3. ábra: A fenntartható fejlődés mágikus háromszöge

3.2. Ösztönző hatások és akadályozó tényezők

A vállalatvezetést sok irányból érik olyan hatások, amelyek a környezetvédelmi szempontok érvényesítésére ösztönzik, néha kényszerítik is. Az **ösztönző tényezők** mögött érdekek, **érdekérvényesítő csoportok** húzódnak meg, amelyek közül kiemelhetők a kormányzat, a piaci szereplők és a közvélemény, a politikai pártok, egyéb szervezetek, valamint a média.

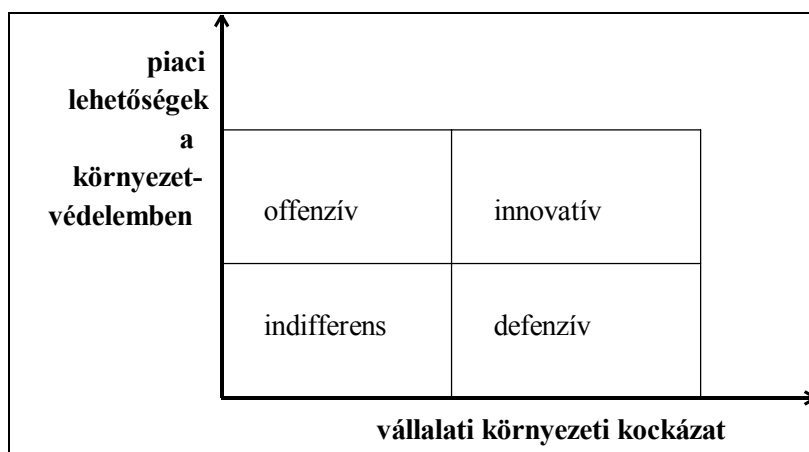
Az állam fokozódó aktivitása a természet védelme érdekében (szabványok, normák és közgazdasági eszközök, adók, illetékek formájában stb.) ún. „ökológiai nyomást” gyakorol a vállalatvezetésre. A fogyasztók és a közvélemény környezeti tudatosságának erősödése következtében egyre fontosabbá válnak a termékek, a szolgáltatások egészségügyi, környezeti hatásai, és a pozitív környezeti teljesítményt sok fogyasztó anyagilag is hajlandó honorálni. Ezt a hatást „ökológiai szívó hatás”-nak nevezik.

Ha a vállalat idejében meg tud felelni az állami korlátozásoknak és fogyasztói elvárásoknak, verseny-előnyre tehet szert. Az ilyen „offenzív vállalatvezetés” ma már megkísérli profitérdekeit összekapcsolni a környezeti érdekekkel és – ez a legutóbbi idő újdonsága – a környezetvédelmet nem csupán költségnövelő tényezőnek tekinti, hanem olyan befektetésnek, mellyel bevételei hosszú távon növelhetők. Mások a kényszerítő erők hatására mindig csupán annyit tesznek, amennyi feltétlenül szükséges.

Miközben egyre több az ösztönző hatás, számos tényező **akadályozza**, lassítja a környezetbarát magatartás meghonosodását a vállalatvezetésben. Kiemelhetők a vállalatok pénzügyi korlátai, gyakori az alternatív technikai megoldások kidolgozatlansága, a környezetbarát megoldások költségesek, a környezetszennyezés költségeit az egyének nem ismerik, gyakran társadalmi szinten is kevés az információ. A „hagyományos piac hatalma” és a megrögződött fogyasztói szokások sem kedveznek a környezetbarát termékeknek.

3.3. Vállalati marketing stratégiák

A szakirodalom megkülönbözteti a defenzív és az offenzív környezeti menedzsment fogalmát, és ebbe illeszkedő marketing stratégiákat. A piaci lehetőségek és környezeti kockázatok függvényében adódó lehetőségeket szemléltetjük a 3.4. ábrán.

Forrás: Kovács, 1999:48

3.4. ábra: Kockázatok és lehetőségek a környezetvédelemben

Defenzív környezeti menedzsmentről akkor beszélnek, amikor a vállalatok csak akkor hoznak környezetvédelmi intézkedéseket, ha ezeket előírják számukra, és csak annyit, amennyit feltétlenül megkövetelnek tőlük. Figyelmük arra irányul, hogyan lehet a legkisebb erőfeszítéssel megfelelni a minimális követelménynek.

Az offenzív környezeti menedzsment ellenben olyan környezetvédelmi magatartást jelent, amikor a vállalatok már azelőtt környezetvédelmi intézkedéseket hoznak, mielőtt köteleznék őket erre. Gyakran olyan intézkedések is születnek, amelyek meghaladják a megkövetelt minimumot. Ebben az esetben olyan felfogás tükröződik, mely

szerint a környezetvédelem stratégiai kihívás és versenylehetőség, nem hátrány vagy veszély. Ki kell emelni, hogy a vállalatok vezetése számára ez egy tanulási folyamat melynek során az egyedi környezeti intézkedésektől, integratív ökomarketing stratégiák kidolgozásához jutnak.

Az egyes ágazatok, vállalatok környezeti érintettsége, így érzékenysége is különböző. A környezeti lehetőségek/kockázatok, valamint a környezetvédelemben rejlő piaci lehetőségek alapján dönthető el az, hogy mely vállalatok számára ajánlott az ökomarketing egyes formáinak alkalmazása. Azoknak a vállalatoknak, amelyek majdani környezetbarát termékei számára kedvező piaci lehetőségek mutatkoznak, és jelenlegi tevékenységük környezeti kockázatai nagyok, offenzív vagy innovatív stratégiát célszerű folytatni.

3.4. A vállalatok versenyképessége és a környezetvédelem

Ma még kevesen vallják, de terjedőben van az alábbi vélemény: „A mai környezeti problémák holnap a gazdasági verseny fő területei lehetnek.” (Dyllick, 1996)

A környezet védelmének követelménye a vállalat vezetéséhez többféle módon juthat el:

- A klasszikus út az, mikor a politika jogi korlátok állításával (pl. a veszélyes hulladékoknál), vagy ösztönzők bevezetésével (pl. a biotermelés támogatásával) megváltoztatja a piaci feltételeket.
- A közvélemény nyomása is hozzájárulhat a környezetszennyező tevékenység visszaszorításához. Ennek hatására terjedtek el több országban az ózonpajzsot károsító gázoktól mentes hűtőszekrények, a papírgyártásban a klórmentes eljárások.
- A környezeti katasztrófák a környezeti témára és a biztonsági intézkedésekre hívják fel a figyelmet.
- A fogyasztók környezettudatos magatartásukkal, vásárlási szokásaik változtatásával közvetlenül ösztönzik a környezetkímélő technológiák elterjedését.
- Végül, remélhetőleg, egyre több vállalat már a könyveléséből láthatja, hogy a környezettudatos gazdálkodás versenyelőnyt, profitot jelent, tehát kifizetődik.

Vertikum- elemek Érintett területek	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Élelmiszer- kereskedelem	Fogyasztók
Energia				
Levegő				
Víz				
Talaj				
Hulladék				
Ökoszisztéma				
Egészség				

magas
környezetterhelés

közepes
környezetterhelés

alacsony
környezetterhelés

Forrás: Dyllick – Belz, 1996:18

3.5. ábra: Környezeti terhelések mátrixa az élelmiszer-gazdaságban

Az egyes ágazatok környezeti hatásainak, környezeti érintettségének mérése nem egyszerű feladat. Az alábbiakban bemutatunk egy módszert, mely alkalmas azoknak a környezeti problémáknak a kiválasztására egy ágazatban (vállalatnál), amelyek *ökológiai verseny-területté válhatnak*. Első lépésben az ágazat (illetve egyes tevékenységei) környezeti hatásainak mértékét kell minősíteni (számszerűsíteni), ezt követően azt kell bemutatni, hogy kik vállalják fel a környezetvédelem képviselőit, és milyen hatásos ez az érdekvédelem. A környezeti hatások, környezeti károk számszerűsítésének problémáival a környezetgazdaságtan foglalkozik.

Az 3.5. és a 3.6. ábrán, az élelmiszer-gazdaság példáján szemléltetjük a fenti módszer alkalmazását. Az élelmiszer-gazdaságba a mezőgazdaság és élelmiszeripar mellett az élelmiszer kereskedelmet és az élelmiszerfogyasztást is beleértjük. A környezeti hatások fogalmán a levegő-, a víz-, a talajszennyezést, az energiafelhasználást, az ökoszisztémára és az egészségre gyakorolt hatást, valamint a hulladék mennyiségét értjük. Az élelmiszer-gazdaság egyes vertikumainak környezeti hatásait a szakirodalom és saját felmérésünk alapján határoztuk meg. Ezt mutatjuk be az 5. ábrán.

A környezeti problémákra a közvélemény, a média, a mozgalmak, a politikusok, a kormányzat, együttesen a társadalom és a piac szereplői hívják fel a figyelmet. Érdekvérvényesítési képességük, cselekvési lehetőségeik azonban eltérőek. Azt, hogy az élelmiszer-gazdaság egyes vertikumainak környezeti problémái iránt a társadalmi szereplők milyen érdeklődést mutatnak, a 6. ábrán szemléltetjük.

Vertikum- elemek Befolyásoló tényezők	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Élelmiszer- kereskedelem	Fogyasztók
Piaci szereplők				
Politika, kormányzat				
Közvélemény, mozgalmak				

nagy hatás

közepes hatás

csekély hatás

Forrás: Dyllick – Belz, 1996:19

3.6. ábra: Ökológiai érintettség (igény) mátrixa az élelmiszer-gazdaságban

A két mátrix együttes vizsgálata alapján megfogalmazható néhány következtetés:

- A mezőgazdasági termelés a környezetben legsúlyosabban a vizet és a talajt károsítja valamint az ökoszisztémát. A politika, a kormányzat lép fel leghatásosabban a környezeti károk mérséklése érdekében e területen.
- Az élelmiszeripar a legtöbb gondot a vízgazdálkodásban okozza, emellett még a nagy energiaigény jelent veszélyt. Itt főként a piaci szereplők közvetítik a környezeti érdeket.
- Az élelmiszer-fogyasztás környezeti kártétele a levegő- és vízszennyezés területén tapasztalható, valamint a hulladék keletkezése okoz egyre nagyobb gondot. Itt a környezetvédelem érdekében való fellépés ma még gyenge.

Ez a módszer alkalmas annak eldöntésére, hogy melyik környezeti probléma megoldása jelenthet versenyelőnyt az ágazatnak és/vagy vállalatnak: ezt a környezeti problémát *ökológiai verseny-területnek* nevezték el. Attól függően, hogy a probléma megoldásától a vállalat *mikor számíthat* kedvező hatásra: azonnal, később, vagy a távoli jövőben, megkülönböztetik az aktuális, látens és potenciális verseny-területeket. Ezek szerint az élelmiszer-gazdaságban a csomagolás az egyik legsürgősebb, úgymond aktuális feladat, a termelés technológiája, a művelési mód környezeti hatásai látens problémák, a szállítás potenciális verseny-terület.

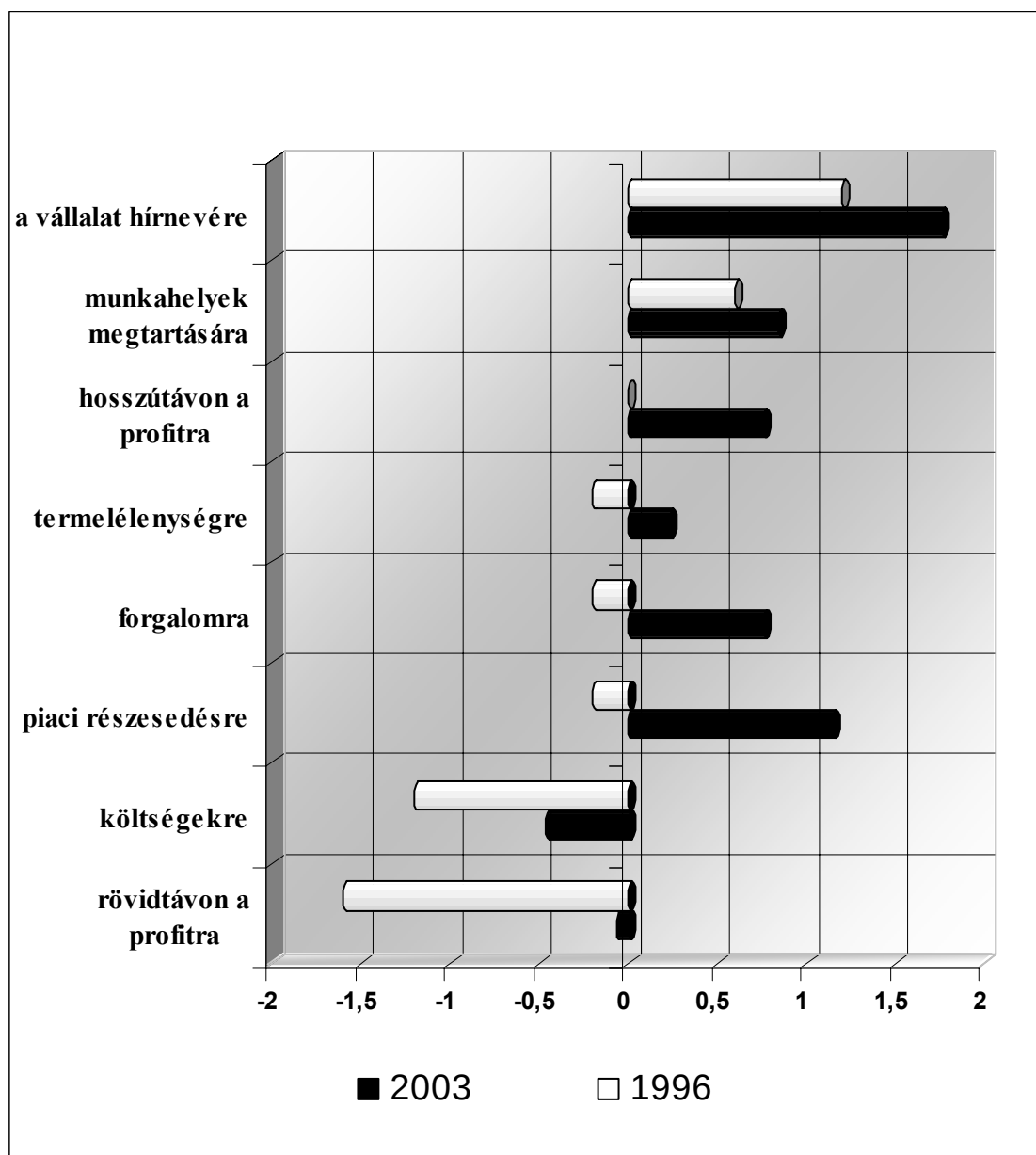
3.5. Egy empirikus felmérés főbb tapasztalatai

Megéri-e ma Magyarországon, a gazdálkodóknak környezetbarát módon gazdálkodni, mi ösztönzi, mi gátolja ilyen irányú tevékenységüket, milyenek látják a jövőt? Két felmérést végeztünk: az első vizsgálat Hajdú-Bihar megye, a második az Észak-alföldi Régió élelmiszeripari és mezőgazdasági vállalataira terjedt ki. Az első felmérést 1996-ban a másodikat 2003-ban végeztük. A helyzet konkrétabb megismerése érdekében 2003-ban, néhány mezőgazdasági vállalkozóval, érdekképviselői szervezet vezetőjével mélyinterjút is készítettünk.

Főbb tapasztalatainkat az alábbiakban összegezzük:

- 1) A környezetvédelem tevékenységi kör, méret és külkereskedelmi tevékenység függvényében okoz egyre nagyobb gondot a vállalatvezetőknek, jelentőségének növekedését határozottan érzékelik, véleményükben kifejezésre juttatták.
- 2) Míg korábban egybehangzó vélemény volt, hogy a környezet állapota nem fog javulni Magyarországon, nem bíztak sem a technika, sem a gazdaság, sem a környezetpolitikai szabályozás kedvező hatásaiban, addig a későbbi felméréskor optimistábban nyilatkoztak. Míg korábban, általában szükségesnek tartották a környezetvédelem szigorítását, bár vállalatuk szempontjából ezt nem igényelték, addig most ezt csak a válaszadók fele sürgeti. Míg korábban többségi vélemény volt, hogy az állampolgárok nem hajlandók a jobb környezetért nagyobb áldozatot hozni, addig ma a válaszadók fele úgy véli, hogy hajlandók vagyunk áldozatot hozni a tisztább környezetért.
- 3) A korábbi felmérésből kiderült, hogy a környezetvédelem a vállalati célok sorában az utolsók között foglalt helyet, jöllehet a vélemények többsége szerint a környezetvédelemnek a legfontosabb célok között lenne a helye. A későbbi felmérésből levonható következtetés, hogy a vállalati célok fontosságának megítélésében nincs szignifikáns eltérés. A környezet védelme, mint vállalati cél, pontértékben alig marad el a legmagasabbra értékelt céloktól.
- 4) Tanulságos a vállalatvezetők véleménye arról, hogyan befolyásolná a vállalat céljait: forgalmát, nyereségét, piaci részesedését, növekedési esélyeit és versenyképességét, munkahelyek számát és a vállalat hírnevét, ha a jelenleginél fontosabb szerepet kapna a környezetvédelem. Úgy vélik, hogy a költségeket növelné, a profitot rövidtávon kismértékben csökkentené, miközben a vállalat hírnevének javulását eredményezné, és jó hatással volna a munkahelyek megtartására, lehetővé tenné a vállalat piaci részesedésének növelését. Korábbi felmérésünkhöz képest jelentős elmozdulást tapasztaltunk: a kedvező hatások erősödtek, a kedvezőtlen hatások mérséklődtek, a termelékenységre, a forgalomra és a piaci részesedés növelésére gyakorolt hatás kedvezőtlenből kedvezőre változott. Ezt szemléltetjük a 3.7. ábrán.

- 5) A vállalatvezetőket különböző oldalról érik hatások, egyesek gátolják, mások ösztönzik a környezetvédelmi tevékenység fokozását. Hazánkban, az élelmiszeriparban korábban és jelenleg is főképpen a törvényi szabályozás hat a vállalatokra. Ezen kívül a külföldi vevők elvárásai és a versenytársak tevékenysége ösztönző. A belső piac, a média hatása eltörpül. A tényezők fontossági sorrendje nem változott, de a pozitív hatás erőssége jelentősen nőtt.

3.7. ábra: A környezetvédelem hatásának átlagos becsült mértéke az egyes vállalati célokra 1996-ban és 2003-ban

Összegzés, következtetések

Az ökomarketing az elmúlt három évtizedben elterjedt, tartalma jelentősen megváltozott. Kezdetben a környezetbarát termékek marketingjét értették alatta, majd a vállalati stratégia egyik meghatározó elemévé vált, később a marketing eszköztrendszerét felhasználta a vállalati gazdálkodás külső feltételeinek olyan átalakítására, amelyek között a vállalatnak jobban kifizetődik a környezeti érdek érvényesítése.

Az utóbbi évek terméke az „integratív” ökomarketing, amelyet a felelős vállalat olyan magatartását jelenti, amikor a környezetbarát gazdálkodást folytató vállalat a vevők jólétének, egészségének biztosításán túl alkalmazottaival, a társadalommal szemben is felelősséget vállal.

A „fenntartható marketing” a fenntartható fejlődési stratégiák vállalati megvalósítására koncentrál.

Egyes ágazatok, vállalatok környezeti érintettsége eltérő. A minősítéshez az adott tevékenység környezeti hatásainak mérésére van szükség, és annak ismeretére, hogy a jelentkező környezeti problémák megoldását ki vállalja föl, és milyen erős az érdekérvényesítő képessége. Ennek ismeretében lehetséges az ágazat/vállalat ökológiai versenyterületeinek kiválasztása.

A környezeti problémák rangsorolása, megoldásuk ütemezése, a megfelelő marketingstratégia kiválasztása a vállalat számára fontos feladat, mert a mai környezeti gondok a holnap fő verseny-területei lehetnek.

Két kérdőíves felmérés és szóbeli interjú alapján megállapítható, hogy az Észak-alföldi régió élelmiszeripari és mezőgazdasági tevékenységet folytató vállalatai egyre inkább érzékelik, hogy előnyük lehet abból, ha környezetbarát módon gazdálkodnak, a két felmérés között eltelt 7 év alatt a helyzet határozottan javult, a környezetvédelem, mint vállalati cél felértékelődött.

A vállalatvezetőket legfőképpen a törvényi szabályozás, kevésbé a versenytársak és a piaci elvárások ösztönzik környezetvédelmi tevékenységük fokozására.

Ellenőrző kérdések:

1. Mit értünk az ökomarketing fogalmán?
2. Mely tényezők ösztönzik, és melyek akadályozzák az ökomarketing terjedését?
3. Mikor beszélünk defenzív és mikor offenzív környezeti magatartásról a vállalatoknál?
4. Hogyan állítható össze a környezetterhelési és a környezeti érdekérvényesítési mátrix?
5. Ismertesse az ökológiai versenyterületek kiválasztásának módszerét!

Irodalomjegyzék

- Bándi Gyula (2001): Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása, KJK-KERSZÖV Kiadó, Budapest, 623 o.
- Belz, F., (2001): Integratives Öko-Marketing, Gabler Verlag, Deutscher Universitätsverlag, Wiesbaden – Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart, 150 S
- Benet I. (1995): Mezőgazdaság, élelmiszergazdaság, agráripari komplexum. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Berend T. I. – Ránki GY. (1972): A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Birkás M. – Gyuricza Cs. 2002. Fenntartható földhasználat. Távoktatási jegyzet, SZIE Gyöngyös, 132 p.
- Biró Sz. – Dorgai L. – Varga P. (2004): A kedvezőtlen adottságú területek támogatása és magyarországi adaptációja. Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport Agrár- és Vidékfejlesztési témacsoportja
http://www.nfh.gov.hu/doc/doku/IFM_tanulmanyok/IFM%202004/Birosz.pdf
- Blahó A. (szerk.) (2002): Európai integrációs alapismeretek. Aula Kiadó, Bp. 2002
- Czettler J. (1932): „Agrárpolitika” Mezőgazdasági Szemle, Budapest
- Csáki CS. (1982): Mezőgazdasági rendszerek tervezése és prognosztizálása. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Csáki CS. (1991): Sürgető lépések. Magyar Mezőgazdaság, 1991/23. sz.
- Csizmadia E. – Székely M. (1978): Vállalati gazdálkodás és gazdaságirányítás a mezőgazdaságban. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest.
- Csutora M. (2001): A környezetvédelem marketing vonatkozásai In: CSUTORA Mária – KUTI István: Környezeti vállalatirányítás Távoktatási jegyzet, CD anyag, Budapest, 108-118. o.
- Dimény I. (2002): Agrárpolitikai megfontolások és a műszaki fejlesztés.
www.date.hu/actaagraria Debrecen
- Domokos Z. (1992): A mezőgazdasági szövetkezetek átalakulásának kérdőjeleiről. Gazdálkodás, 1992/3. sz.
- Dorgai L. (2004): Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban. Agrárgazdasági tanulmányok.. 4. szám. AKI Budapest
- Dyllick, T., – Belz, F., (1994): Ökologische Unternehmungsentwicklung: die Entstehung einer dynamischen Perspektive In: Kreikebaum et. al. Unternehmungserfolg durch Umweltschutz S. 53-69.
- Dyllick, T., – Belz, F., (1996): Ökologie als Wettbewerbs-Faktor – In: Der Monat in Wirtschaft und Finanz, März, S. 16-19.
- Dyllick, T., (1989): Management der Umweltbeziehungen – Gabler Verlag Wiesbaden
- Dyllick, T., (1998): Ökologie und Wettbewerbfähigkeit von Unternehmen – In: IO Management, Nr. 3 S 48-53.
- EB (2004): A Városi Környezet Tematikus Stratégia előkészítő anyaga. Az Európai Községek Bizottsága, Brüsszel, 2004. február 2., COM (2004) 60 végleges, 58 p.
<http://ec.europa.eu/environment/urban/pdf/com200460hu.pdf>
- EB (2005): Tematikus stratégia a természeti erőforrások fenntartható használatáról. Az Európai Községek Bizottsága, Brüsszel, 21.12.2005, COM (2005) 670 végleges, 23 p.
http://ec.europa.eu/environment/natres/pdf/com_natres_hu.pdf
- EB (2006): A Bizottság Közleménye az Európai Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a városi környezetre vonatkozó tematikus stratégiáról. Az Európai Községek Bizottsága,

- Brüsszel, 11.1.2006, COM (2005)718 végleges, 14 p.
http://ec.europa.eu/environment/urban/pdf/com_2005_0718_hu.pdf
- EC (2001): A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development, European Commission, Brussels, 15.5.2001 (COM(2001)264 final), pp. 1-17.
- EC (2004): Proposal for a Council Regulation on support to Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development. Commission staff working document.COM(2004)490final
http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/publi/propimpact/text_en.pdf
- EC (2005): Agri-environment Measures. Overview on General Principles, Types of Measures, and Application. Directorate General for Agricultural and Rural Development. Unit G-4 – Evaluation of Measures applied to Agriculture, Studies. March 2005
- EEA (2006): A környezetvédelem integrálása az EU mezőgazdasági politikájába – Értékelés Európai Környezetvédelmi Ügynökség. EEA Briefing 2006. 01 www.eea.eu.int ISBN 92 9167 830 9
- Fazekas I. (2001): Az Európai Unió környezetvédelmi politikája és a magyar integráció, Kossuth Egyetem, Debrecen, 116 o.
- Fekete Gy. (1992): A birtok, a vállalat és az üzemstruktúra távlati alakulása. Gazdálkodás, 1992/2. sz.
- Fertő I. – Juhász P. – Mohácsi K. (1991): A magyar élelmiszer-gazdaság gondjai és lehetőségei. Európa Fórum, 1991/2. sz.
- Fertő I. (1998): Az agrárpolitika gazdaságtana II. Közgazdasági Szemle XLV. 297-316. o.
- Fertő I. (1996): A vertikális koordináció a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle XLIII. évf. 957-971. o.
- Guba M. – Ráki Z. (1993): A mezőgazdasági tulajdoni-, üzemi- és termelési struktúra összefüggésének néhány dilemmája a jelenlegi átmeneti időszakban. AKII kiadvány, Budapest.
- Guth L. (2000): Háztartásgazdaságtan. Egyetemi jegyzet, SZIE GTK Gödöllő
- Gunst P. (1970): A mezőgazdasági termelés története Magyarországon (1920-1938). Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Gyulai Iván (2005): Az Európai Unió környezetpolitikája – történeti áttekintés és az EU 6. Környezetvédelmi Akcióprogramja és a fenntarthatósági törekvései, http://www.ecolinst.hu/kp/eu_kp.html
- GYURICZA CS. (2000): Az értékörző és hagyományos talajművelés egyes fizikai és biológiai hatásainak értékelése. Doktori (PHD) értekezés. Gödöllő 148. p.
- Gyuricza Cs. 2002. Energianövények termesztése. In: Agrárinformációs kézikönyv (szerk.Vasa L.) PMVA, pp. 150-157.
- Gyuricza Cs. (szerk.) 2001. A szántóföldi talajhasználat alapjai. Egyetemi tankönyv. AKAPRINT Budapest, 199 p.
- Halmai P. (1992): Veszélyek és remények. Krízisben a sikerágazat. MTA Közgazdaságtudományi Intézet kiadványa, Budapest.
- Halmai P. (1996): Az Európai Unió agrárrendszere. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Harcza I. – Laczka S.-né – Oros I. – Schindele M (1992): A mezőgazdasági kistermelés helyzete a 90-es évek elején. Gazdálkodás, 1992/10.
- Hopfenbeck, W., (1994): Umweltorientiertes Management und Marketing- Verlag Moderne Industrie 560 S
- Horváth B. – Kósa C. – Szabó G. G. (2001): Élelmiszer-gazdasági koordináció és a tranzakciós költségek kapcsolata. Acta Agraria Kaposvariensis, Vol 5 No 4, 65-76. o.
- Horváth G. (1993): Tulajdoni-szervezeti változások a szövetkezeti szektorban és gazdasági hatásaik. Gazdálkodás, különszám.

- Husti I.: (1999) A mezőgazdasági gépesítés ökonómiája és menedzsmentje. Szaktudás Kiadó, Budapest
- Ihrig K. (1941): Agrárgazdaságtan. Röttig Nyomda Rt, Sopron
- Juhász I. (1993): Versenyben a kihívásokkal. Gazdálkodás, 1993/6. sz.
- Juhász P. – Mohácsi K. (1993): Az élelmiszer-gazdaság átalakításának ellentmondásai. Közgazdasági Szemle, 1993/7-8. sz.
- Juhász P. – Mohácsi K. (1994): A magyar élelmiszer-gazdaság problémái és lehetőségei. Közgazdasági Szemle, 1994/7-8. sz.
- Katonáné Kovács J. (2004): Agrár-környezetvédelmi előírások. In: Földművelésügyi igazgatás. Szerk. Pető K. FVM Képzési és Szaktanácsadási Intézet ISBN 963 9317 41 1
- Katonáné Kovács J. (2006): Az agrár-környezetvédelem és a vidékfejlesztés összefüggései az Európai Unióhoz történő csatlakozás tükrében. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem ATC AVK
- Kálmán E. (2002): Környezetvédelmi együttműködés az ellátási láncok mentén –BKÁE, Környezettudományi Intézetének tanulmányai (10. szám), Budapest
- Kerényi A. (2003): Európa természet és környezetvédelme, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 534 o.
- Kiss J. (2003): A KAP legújabb agrárreformja. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Kihívások, 165. sz. 2003, július
- Kovács A. (1999): Környezeti marketing – In: Marketing & Management 1. 47 – 51. o.
- Környezet- és természetvédelmi lexikon (2002) Akadémiai Kiadó Budapest (Főszerkesztő: Láng István)
- Káposzta J. (1997): A földhasználat és a vállalkozás főbb összefüggései a mezőgazdaságban. Kandidátusi értekezés, MTA-GATE.
- Kovács T. (1994): A kárpótlás területi sajátosságai. Gazdálkodás, 1994/6. sz.
- Kuti I. (1990): A termékek – az emberi környezet részei In: Környezet és Fejlődés, 1. évf. 5.
- Laczó F. (1990): A dán mezőgazdasági szövetkezetek. Szövetkezés, 1990/1-2. sz.
- Laczó F. (1992): Szövetkezeti formák és típusok az Amerikai Egyesült Államokban. Szövetkezés, 1992/1-2. sz.
- Lányi K. (1992): A KGST-piac összeomlása és a magyar agrárpolitika. Külgazdaság, 1992/1. sz.
- Lengyel L.: (2005): A hazai SAPARD pályázatok tapasztalatai és tanulságai, Gazdálkodás, XLIX. évfolyam, 1. szám.
- Lesi M. – Pál G. (2005): A széndioxid emisszió kereskedelem elméleti alapjai és Európai Unió szabályozása, PM Kutatási Füzetek 11. szám, 2005. március, 1-43. o.
- Lőkös L. et al. (1984): Agrárgazdaságtan. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Meffert, H., – Kirchgeorg, M., (1998): Marktorientiertes Umweltmanagement. Konzeption – Strategie – Implementierung mit Praxisfällen – 3. überarbeitete und erweiterte Auflage, Stuttgart
- Meffert, H., – Ostmeier, H., (1990): Umweltschutz und Marketing – Berichte 8/90, Umweltbundesamt, Erich Schmidt Verlag Berlin
- Németh P. (1999): Ökomarketing a 21. század küszöbén 1. – 2. rész In.: Marketing & Management 1. 41 – 46. o.; 2. 23 – 28. o.
- Orosdy B. (2005): Az ökomarketing három szintje In.: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2004-2005 IV. kötet 325-336. o.
- Mátyus A. (1993): Megélhetés a gazdálkodásból. Gazdálkodás, 1993/1. sz.
- Mészáros S. (1990): Földárak és bérleti díjak. In. : A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakulása. AKII kiadvány, Budapest.

- Magda S. (1996): A mezőgazdasági üzemi formák változása a XXI. század küszöbén. Agrárátalakulás, stabilizáció, modernizáció, MTA Agrárközgazdasági Bizottsága, Budapest.
- Molnár J. szerk. (1993): Közgazdaságtan. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó Kft. Budapest. V. fejezet/49.o.
- Németi L. (1991): A magyar élelmiszertermelés és a piacgazdaság. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Pataki Gy. – Bela Gy. – Kohlheb N.(2003): Versenyképesség és környezetvédelem. Pénzügyminisztérium. Kutatási füzetek 5. sz. 2003, december
- Pukli P. – Laczka É.(2005): Agrárgazdasági statisztikai zsebkönyv. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest
- Romány P. (1994): Átalakuló mezőgazdaság – megváltozott agrártársadalom. Magyar Tudomány, 1994/6. sz.
- Sárány P. (1989): Nemzetközi agrárstratégiák. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Salamon K. (1989): A harmadik út kísérlete. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szabó G. (2001a): Az Európai Unió Agrárpolitikája, Debreceni Egyetem ATC, Debrecen-Kaposvár, 78 o.
- Szabó G. (2001b): Élelmiszer-gazdaságtan, Debreceni Egyetem ATC, Debrecen-Kaposvár, 193 o.
- Szabó G. (2001c): Környezetgazdálkodás (Környezetpolitika), Debreceni Egyetem ATC, Debrecen, 97 o.
- Szabó G. (2003): Az agrár-környezetvédelem egyes közgazdasági aspektusai. Gazdálkodás, 2003. 4. szám 37-47
- Szabó G. (1975): A mezőgazdasági termőföld gazdasági értékelése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szakál F. (1993): A családi gazdaságok szerepe a mezőgazdaság szerkezetében. Gazdálkodás, 1993/7. sz.
- Szakadát L. (1993)_ A tranzakciós költségek és a Coase tétel. Kandidátusi értekezés, BKE Budapest, 1993.
- Szénay L. – Kocsondy J. – Molnár A. (1992): A kialakuló mezőgazdasági kis- és középvállalkozások várható szerepe a regionális fejlődésben. Gazdálkodás, 1992/9. sz.
- Szűcs I. (1986): A földhasználat makroökonómiai modellje. Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- Szűcs I. (1990): Verseny és rendszerszemlélet a földhasznosításban. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Szűcs I. (1993): Járadéktermelés a mezőgazdaságban. AKII kiadvány, Budapest.
- Szűcs I. (1994): A mezőgazdasági termelési struktúra-változtatás igénye az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében. AKII kiadvány, Budapest.
- Szénay L. – Villányi L.: Agrárgazdaságtan. Gödöllő, Egyetemi jegyzet.
- Szolnoki Győzőné Karkus M. (1999): A zöld marketing és gazdasági környezete- Mezőgazda és Osiris Kiadó, Budapest
- Szolnoki Győzőné Karkus M. (1999): A zöld marketing és gazdasági környezete, Mezőgazda Kiadó, 1999, 207 o.
- Szolnoki Győzőné Karkus M. (2005): Az ökomarketing szerepe, jelentősége In: Gazdálkodás. XLIX. évf. 3. szám 31-47. o.
- Szolnoki Győzőné Karkus M. (2006): Az ökomarketing gyakorlati megvalósulása az élelmiszer-gazdaságban In: Gazdálkodás XLIX. évf. 6 szám 8-21. o
- Szuhay M. (1962): Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Tar F. (2003): A hátrányos helyzetű és környezetileg korlátozott térségek. Európai Füzetek 24. szám Szakmai összefoglaló a magyar csatlakozási tárgyalások lezárt fejezeteiből.

Mezőgazdaság A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa.

Téglásy P. (2002): Mezőgazdaság és környezetvédelem a közösségi agrárjog tükrében: a Közös Agrárpolitika és a környezeti politika kapcsolatrendszere. Jogelméleti Szemle, 2002/4.sz. http://jesz.ajk.elte.hu/teglasy12.html#_ftn94

Teller Gy. (1993): Szövetkezetek a közgazdaságban. Szövetkezés, 1993/1. sz.

Tóth E. – Varga GY. (1995): A mezőgazdasági termelőszövetkezetek helyzete és sorsa az átalakulás időszakában. AKII kiadvány, Budapest.

Tóth T. szerk. (1999): Agrárgazdaságtan. egyetemi jegyzet, Gödöllő

Tracy, M., (1994): Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban. PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely

Udovecz G. (1992): Tartós és átmeneti elemek az agrár szabályozásban. AKII kiadvány, Budapest.

UNCED (1993): Feladatok a 21. századra (Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai), Föld Napja Alapítvány, Budapest 1993, 433 o.

Varga GY. (1990): Agrárgazdaságunk kérdőjelei. Szövetkezés, 1990/1-2. sz.

Varga GY. (1994): A mezőgazdaság új tulajdonviszonyai. Figyelő, 1994/43. sz.

Varian (1991): Mikroökonómia középfolon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Veres J. (1999): Gazdaságpolitika – Szűkülő eszköztár, növekvő felelősség – Studium Kiadó

Villányi L. – Tóth T. (1998): „Vállalkozásfejlesztés az agrárágazatban 1994-1998 helyzetértékelés” készült a Vállalkozásfejlesztési Koordinációs Programiroda megbízásából

Villányi L. szerk. (1995): Agrárgazdaságtan /jegyzet és munkafüzet/ GATE Gödöllő-Gyöngyös,

Popp J. (2004): Az EU közös agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgástere. Európai Agrárpolitikai Kft.

Vasa, L. (2002): Behaviour patterns of farm managing households following the agricultural restructuring – socio-economic analysis. Journal of Central European Agriculture. www.agr.hr/jcea, 2002 Vol. 3. No 4, p.312-320 ISSN 1332 9049

Vasa, L. (2005): Economic coherences between food consumption and income conditions in the Hungarian households. Annals of Agricultural Sciences. ISSN 1512-1887.

Vasa, L. (2003): A magyar agrárpolitika helyzete és az Európai integrációval kapcsolatos kihívások. Politikai Elemzések, 2003, III. évf. 2. szám 29-56. pp. ISSN 1589-5033

Vasa, L. (2003) A háztartási termelés értékelési módszereinek kritikai elemzése. Partiumi Egyetemi Szemle. Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 141-152 pp. ISSN 1582-9952.

Vasa, L. (2002): Az agrár- és élelmiszeripari termelés fejlesztésének lehetőségei. In: Ágazati gazdaságtan (Szerk. Villányi, L.). Főiskolai távoktatási jegyzet. Mátra-tan Kht.,

Vasa, L. (2004): Alkalmazott közgazdaságtan. Egyetemi jegyzet, SZIE GTK Agrárpolitikai Tanszék. 141 p. Gödöllő, ISBN 963 9483 45 1

Villányi L. Fogarasi Cs. – (2004): Agrárgazdaságtan I. Gödöllő. Egyetemi jegyzet

WCED (1988): Közös jövőnk (A Környezet és Fejlődés Világbizottság jelentése) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988, 404 o.

WSSD (2002): Report of the World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002), United Nations, New York, 2002, 173 p.

1995. évi LIII. tv. A környezet védelmének általános szabályairól.

33/2000. (III.17.) Kormányrendelet a felszín alatti vizeknek egyes veszélyes anyagok által okozott szennyezéssel szembeni védelméről.

50/2001. (IV. 3.) Korm. rendelete a szennyvizek és szennyvíziszapok mezőgazdasági felhasználásának és kezelésének szabályairól.

49/2001. (IV.3.) Korm. rendelete a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről.

13/2001. (V.9.) KöM rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről.

4/2004. (I. 13.) FVM rendelete az egyszerűsített területalapú támogatások és a vidékfejlesztési támogatások igényléséhez teljesítendő „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot”, illetve a „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” feltételrendszerének meghatározásáról.

137/2004. (IX. 18.) FVM rendelet a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv kihirdetéséről, valamint az Európai mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásokkal összefüggésben a kedvezőtlen adottságú területek és az azokhoz tartozó települések megállapításáról.

1257/1999/EK rendelet az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból (EMOGA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról, valamint egyes rendeletek módosításáról illetve hatályon kívül helyezéséről.

1782/2003 EK rendelet a közös agrárpolitika keretébe tartozó közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapításáról és a mezőgazdasági termelők részére meghatározott támogatási rendszerek létrehozásáról. OJ L 270., 2003.10.21.

1783/2003/EK rendelet az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapból (EMOGA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról szóló 1257/1999/EK rendelet módosításáról.

Council Regulation (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). Official Journal L 277 21/10/2005

www.ksh.hu

www.euroinfo.hu

www.tarki.hu

www.unesco.org

www.survey.net

www.worldbank.org

Ellenőrző kérdések

I. fejezet

1. Mely tudományágakhoz kapcsolódik az agrárökonómia?
2. Adja meg agrárpolitika fogalmát!
3. Mit ért élelmiszergazdasági komplexum elnevezés alatt?
4. Mit ért agrár-ipari komplexum elnevezés (agrobusiness) alatt?
5. Adja meg az integrációs és dezintegrációs folyamatok lényegét rendszerelméleti megközelítésben!
6. Mit jelent a mezőgazdaság újraintegrálása?
7. Melyek a mezőgazdaság újraintegrálásának főbb területei?
8. Melyek a nemzetgazdasági mérleg fő részei?
9. Mi az MPS rendszer lényege, legjellemzőbb összesítő mutatója?
10. Melyek az SNA rendszer főbb mutatói?
11. Mi az az „összevont társadalmi elszámolási mátrix”?
12. Melyek az élelmiszergazdaság és benne a mezőgazdaság nemzetgazdasági helyzetét jellemző mutatók?
13. Mit vizsgál az Ágazati kapcsolatok mérlege?
14. Milyen főbb mátrixokból tevődik össze az ÁKM?
15. Melyek a végső felhasználás mátrixának főbb oszlopai?
16. Mit részletez az elsődleges értékösszetevők mátrixa?
17. Melyek a mezőgazdaság kibocsátási kapcsolatainak főbb jellemzői?
18. Melyek a mezőgazdaság ráfordítási kapcsolatainak főbb jellemzői?
19. Melyek a mezőgazdaság főbb természeti sajátosságai?
20. Melyek a hosszú termék-előállítási folyamat gazdasági hatásai?
21. Mi a földtőke?
22. Mit fejez ki a földellátottsági mutató?
23. Mely tényezők határozzák meg a termőföld hasznosításának lehetőségeit?
24. Mely főbb tényezők határozzák meg a földtőke jövedelmének nagyságát?
25. Mi az aranykorona-érték?
26. Mi a földjáradék?
27. Hogyan határozható meg a föld értéke a klasszikus közgazdasági elmélet szerint?
28. Határozza meg a föld keresletének főbb jellemzőit!
29. Mit fejez ki a munkatermelékenységi mutató?
30. Melyek a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének főbb elemei?
31. Melyek a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének általános célkitűzései?
32. Melyek a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének főbb sajátosságai?
33. Melyek a műszaki fejlesztés technikai tényezői?
34. Miből áll a vertikális géprendszer?
35. Miből áll a funkcionális géprendszer?
36. Melyek a mezőgazdaság ipari energiafelhasználásának főbb jellemzői?
37. Melyek a mezőgazdaság kemizálásának főbb elemei?
38. Mi a biológiai alapok szerepe a mezőgazdaság műszaki fejlesztésében?
39. Melyek a mezőgazdaság álló- és forgóeszköz-ellátottságának és eszközigenységének főbb mutatói?
40. Mit tartalmaz az eszközhatékonysági mutató?
41. Melyek a piac fő dimenziói?
42. A gazdaság fő szereplői hogyan jelennek meg a piac szereplői között?
43. Milyen összefüggésben jelenik meg az állam szerepe a mezőgazdasági árupiacon?
44. Mi a különbség a fogyasztói kereslet és a piaci kereslet között?

45. Melyek a „késleltetés” fő okai?
46. Mi a származtatott kereslet?
47. Melyek a kereslet főbb befolyásoló tényezői?
48. Mit mutat meg a termék saját ár rugalmassága?
49. Milyen fő tényezőktől függ az adott termék keresletének ár rugalmassága?
50. Milyen összefüggést mutat ki az Engel tv.?
51. Melyek a kínálat időbeli változásának főbb befolyásoló tényezői?
52. Melyek a jövőre vonatkozó árvárakozások főbb típusai?
53. Mely tényezőktől függ a termék kínálatának saját ár rugalmassága?
54. Mit mutat meg a kínálat ár flexibilitása?
55. Melyek voltak az agrárprotekciónizmus alkalmazásának első eszközei?
56. Mi a világpiac létrejöttének következménye, két országot alapul véve, abban az esetben, amikor beavatkozások nélkül szabadon alakulnak az árak?
57. Mutassa be az importvám bevezetésének hatását két ország, egy termék esetében!
58. Írja le a mezőgazdasági árirányzat változását alacsony mezőgazdasági technológia és kielégítetlen élelmiszerkereslet mellett!
59. A mezőgazdasági árak lemorzsolódását előidéző piaci helyzet (fejlett mezőgazdasági technológia alkalmazása és telített élelmiszerkereslet) milyen beavatkozásokra készteti az agrárkormányokat?
60. Mit ír le a „visszahajló kínálati görbe” esete?
61. Mi az amerikai és az európai agrárpolitika (modell) közti fő különbség?
62. Milyen feltételek mellett került alkalmazásra az amerikai, illetve az európai modell?
63. Melyek az európai piacsabályozás klasszikus modelljének főbb elemei?
64. Melyek az OECD agrárpolitikai elemzésekben használt mutatói?
65. Melyek a PSE mutatók fajtái?
66. Melyek a PSE mutatók számításához alkalmazott támogatási tételek?
67. Sorolja fel a GSSE mutatóban figyelembe veendő támogatási tételeket!
68. Mit fejez ki a CSE mutató!
69. Milyen fő transzfercsoportokból áll a TSE mutató?
70. Az amerikai agrárpolitika milyen fő történeti szakaszokra tagolódik stratégiai célok szerint?
71. Melyek az 1990-es Food, agricultural, Conservation and Trade Act főbb elemei, törekvései?
72. Melyek az 1996-os Federal Agricultural Improvement and Reform Act elemei, mi a fő célkitűzése?
73. Mikor lépett hatályba a „GATT”, hány ország írta alá a szerződést?
74. Mikor volt a GATT Uruguay fordulója?
75. Milyen szerződéseket gondoz jelenleg a WTO?
76. Mi a WTO megállapodás első pillérének célja és lényege?
77. Az Európai Unió hány százalékát használja fel WTO megállapodás szerinti exporttámogatási keretének?
78. Milyen fő területeket érint a WTO megállapodás 2. pillére?
79. Milyen támogatások tartoznak a sárga, illetve a zöld és a kék dobozba?
80. Milyen kritika fogalmazódott meg a WTO megállapodással (a zöld és a kék dobozos támogatásokkal) kapcsolatban?
81. Mely országok és mikor írták alá a Római Szerződést?
82. Melyek a Római Szerződésben rögzített agrárpolitikai célkitűzések?
83. Mikor indult útjára a közös gabonapiaci szervezet?
84. Melyek a közös agrárpolitika alapelvei?
85. Történetileg milyen szakaszokra osztható a közös agrárpolitika?

86. Foglalja össze a Mansholt-terv lényegét!
87. Mikor adták ki a Fehér Könyvet?
88. Mikor vezették be az ún. stabilizátor intézkedéseket és melyek voltak ezek főbb elemei?
89. Ismertesse az ún. egységes területi támogatási rendszer lényegét és a rendszer bevezetésének feltételeit!
90. Milyen intézményes árák léteznek?
91. Sorolja fel a közös piacszerzés típusait ágazatonként!
92. Melyek a közös tejpiaci szabályozás főbb elemei?
93. Milyen költségeket tekintünk tranzakciós költségeknek?
94. Milyen fő csoportokba sorolhatók a tranzakciós költségek?
95. Mikor merül fel a „hold-up” probléma?
96. Milyen lehetőségei vannak a tranzakciós költségek csökkentésének?
97. Melyek a koordináció fokozatai a külső koordinációtól a belsőig haladva?
98. Milyen tényezőcsoportok befolyásolják a vállalat döntését az egyes koordinációs formák kiválasztásában?
99. Mivel foglalkoztak a szakszövetkezetek?
100. Mi az a BÉSZ?
101. A termelői szerveződések milyen csoportjait lehet elkülöníteni hazánkban a szervezés szempontjából?
102. Melyek a szövetkezeti alapelvek?

II. fejezet

103. Mit ért a környezetpolitika fogalma alatt?
104. Hogyan kapcsolódik a környezetpolitika és a gazdaságpolitika?
105. Határozza meg a fenntartható fejlődés fogalmát!
106. Milyen szinteken értelmezhető a környezetpolitika?
107. Mi teremtett közvetlen jogalapot a közös környezetpolitikai intézkedések számára?
108. Mi a cardiffi folyamat célja?
109. Mikor hozták létre az Európai Környezetvédelmi Ügynökséget?
110. Mi a Lisszaboni Stratégia célkitűzése?
111. Milyen dokumentumok alkotják az Unió fenntartható fejlődési stratégiáját?
112. Melyek az EU Fenntartható Fejlődési Stratégiája által felölelt problémák?
113. Adja meg a környezetvédelmi akcióprogram meghatározását?
114. Melyek az 1993-2000 közötti időszak Környezetvédelmi Akcióprogramjának elsőbbséget élvező területei?
115. Melyek a 6. Környezetvédelmi Akcióprogram elsőbbséget élvező területei?
116. Mi a zöld könyv és miben különbözik a fehér könyvtől?
117. Mi a környezetpolitikához kapcsolódó közgazdasági eszközök alapvető rendeltetése?
118. Mit jelent az ökológiai adóreform?
119. Mit értünk környezetvédelmi adón?
120. Mi a környezetvédelmi termékdíj?
121. Mi a LIFE program fő célkitűzése?
122. Mi a szennyezési jogok kereskedelmi rendszerének lényege?
123. Mit jelentenek az önkéntes egyezmények?
124. Milyen fő funkciói vannak az agrárágazatnak az EU multifunkcionális mezőgazdasági koncepciója szerint?
125. Melyek a mezőgazdaság iparszerű modelljéből eredő környezeti problémák?
126. Melyek a mezőgazdasági támogatásokhoz kötődően megjelenő környezetvédelmi szabályozások?

127. Mit jelent a keresztmegfelelés - környezetvédelmi minimumfeltételek biztosítása?
128. Melyek a jó mezőgazdasági és ökológiai állapotra vonatkozó minimumkövetelmények szabályozási területei?
129. Melyek az agrár-környezetgazdálkodási intézkedések céljai?
130. Melyek az agrár-környezetgazdálkodási intézkedések alapelvei?
131. Melyek a nitrátérzékeny területeken megvalósuló akcióprogram részei?
132. Hogyan kapcsolódnak egymáshoz a Nemzeti Agrár-Környezetvédelmi Program és a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv agrár-környezetgazdálkodási intézkedései?
133. Mi az a Natura 2000?
134. Mit ért az ökomarketing fogalmán a legtágabb meghatározás szerint?
135. Mit ért a fenntartható marketing fogalma alatt?
136. Mi a defenzív és az offenzív környezeti menedzsment közötti fő különbség?
137. Milyen módszer alkalmas az ökológiai verseny-terület meghatározására?

Internetes linkek, hasznos weboldalak

I. AGRÁRGAZDASÁGTAN

4.1.1. A termőföld, mint termelési tényező

<http://www.nfa.hu>

http://www.strategia.fvm.hu/dl/Tanulmanyok_5.pdf

4.1.2. A munka és munkaerő a mezőgazdaságban

http://www.nkfp014.hu/dokumentumok/krf/nkfp_publikaciok_krf_18.doc

4.1.3. A műszaki fejlesztés értelmezése, szerepe és alkotóelemei

<http://www.date.hu/acta-agraria/2002-09/dimeny.pdf>

4.2. A mezőgazdaság közgazdasági sajátosságai

http://www.nkfp014.hu/dokumentumok/2007_Agrolap_1szamNKFP.pdf

6. Agrárpiaci szabályozási mechanizmusok

http://www.strategia.fvm.hu/dl/Tanulmanyok_15.pdf

<http://www.oecd.org/dataoecd/28/1/37192592.pdf>

<http://www.uni-corvinus.hu/agrar/tanari%20eloadasok/versenykepesseg.ppt>

<http://www.date.hu/rendez/ava/pdf/D274.pdf>

7. Az EU agrárpolitikája

http://www.strategia.fvm.hu/dl/Tanulmanyok_2.pdf

http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_hu.htm

8. Együttműködési formák az élelmiszer-termékpályán

<http://www.date.hu/acta-agraria/2004-13/bardos.pdf>

<http://epa.oszk.hu/00000/00017/00100/pdf/5mhfertoszab.pdf>

<http://www.taplalkozasmarketing.hu/2005/food-nutrition-marketing-12-SzabG.pdf>

8.3. Szövetkezési formák, termelői szerveződések a mezőgazdaságban

<http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/858/1/3/>

<http://epa.oszk.hu/00000/00017/00122/pdf/04kispal-vitai.pdf>

http://www.uni-corvinus.hu/agrar/regoverning markets/BakucsFertoSzabo_eloadas061206.ppt

http://www.strategia.fvm.hu/dl/Tanulmanyok_26.pdf

<http://www.fvm.hu/main.php?folderID=1278&articleID=6227&ctag=articlelist&iid=1>

<http://www.fvm.hu/main.php?folderID=1278&articleID=5480&ctag=articlelist&iid=1>

II. KÖRNYEZETPOLITIKA

1.5.2.2. Környezetpolitikai célú támogatások

http://www.wwf.hu/life_program_2.php

1.5.3. Önkéntes egyezmények

<http://emas.hu/index.html>

<http://emas.kvvm.hu/page.php?p=3&l>

2.3.2. Önkéntes agrár-környezetvédelmi előírások – Nemzeti Vidékfejlesztési Terv

http://www.kvvm.hu/dokumentum.php?content_id=426

<http://www.natura.2000.hu/>

Összegzés

<http://ec.europa.eu/environment/nature/home.htm>

http://www.nkfp014.hu/dokumentumok/NKFPKulonszam3/NKFP014_2cikk.pdf

<http://www.biokultura.org/>

<http://www.nkfp014.hu>

3. Ökomarketing vagy zöld marketing

http://www.econ.unideb.hu/oktatas_es_kutatas/competitio/download/Competitio_konyvek_4_2_Sz_Gy_Karkus_Maria.pdf